

יהודה לבקדש

חלק ד'

קונטרס מודנה כחונה
חידושים וביאורים במסכת ברכות פרק תפלת השחר

גמורות • והנהגות

יהודה לרק-שן

חלק ד'

קונטרס מזהנה כהונה
יהודים וביאורים במסכת ברכות פרק תפלת השחר

גמורות • והנהגות

יוצא לאור בחודש הרביעי לאבלות
על אדוני אבי מורי ורבי

יהודה בן מוזל זצוק"ל הכ"מ
גלב"ע ט"ו ניסן תשפ"ו
תנצב"ה

בצירוף גמורות מכתביו • ומקצת הנהגותיו
יהי רצון שיהיו הדברים לכבודו ולעילוי נשמותו

חידשתי ערכתי וכתבתי בחדש האלוקים
הצעיר שבתלמודים, והקטן שבבנים
שמואל כהן
פעיה"ק ירושלים תובב"א

ספרי המחבר שכבר נדפסו בס"ד:

* דברי שמואל – על המועדים * דברי שמואל – על התורה * דברי שמואל – על הש"ס
ברכות מועד * דברי שמואל – על הש"ס נשים נזיקין * תורת המינקת – כל עניני הנקה
בעידן תחליפי חלב בהלכה ובאגדה * תורת שמואל – חידושים וביאורים בתנ"ך, ובתפלה *
צלותא דשמואל – דיני תפלה בכל לשון * בנין שמואל – על אבן העזר * חושן שמואל – על
חושן משפט * חתן ותורה – דיני שמחת חתן וכלה, וביטול תורה לשמחתם * בן ציצית
הכסת – הידור וכבוד חפצי מצוה וקדושה * אורייתא דשמואל – חידושים וביאורים בתנ"ך,
ובתפלה * ספרא וכספא – תשלום על מצוות, ולימוד התורה * קונטרס תהילת שמואל – על
פרק שירה * קונטרס גורל הצדיקים – גורל ומזל בהלכה ובאגדה * קונטרס שונה הלכות –
על סיום הש"ס * קונטרס כרחם אב – יחס האב העמל בתורה לבני ביתו בהלכה ובאגדה *
קונטרס דברי שלמה ושמואל (ב' חלקים) – הערות ובירורים. * עורי דבורה (י"ג חלקים) –
ברורי הלכה ומנהג, חידושי תלמוד ירושלמי (מועד), ספר הזוהר, רמב"ם, תנ"ך ותפלה. *
קונטרס אור ליהודה – חידושים וביאורים בתנ"ך ש"ס והלכה.

בספרים הנ"ל נדפסו הסכמות ומכתבי רבותינו

אין להורות הלכה ע"פ הכתוב בספר, אלא לאחר עיון במקור הדברים

©

כל הזכויות שמורות

בכל עניני הספר ניתן לפנות למחבר

שמואל כהן

רחוב: יוסף יוחנן מזרחי 2

שכונת בית ישראל ירושלים

טל': 0548462042

ברך זה נדפס בסיוע מכון 'גם אני אודך' – של הרה"ג גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א

[illegible]

דברי פתיחה והקדמה

בפתח החלק הרביעי, הכולל חידושים וביאורים על הפרק הרביעי, של המסכת הראשונה שבמשניות ובתלמוד בבלי, אתן הודאה לבוראי על חלקי, כלאה אמנו על יהודה בנה הרביעי, וגם על העתיד אבקש בתפילתי, שלא תמוש התורה מפי ומזרע זרעי, גם אחר דור שלישי ורביעי, ושברכת אאמו"ר תמשיך להתקיים באחיי וגם בי, כמו שתמיד היה מברך וגם כתב לי, שאזכה להשקות לרבים ממועיינותי ומבארי (ראה צילום כתב ידו בגב עטיפת החיבור הנוכחי).

ואכן זה גם הפרק הראשון בתלמוד בבלי, שזכיתי ללמוד עם אאמו"ר בימי ילדותי, וכעת גם זכיתי ללמוד אותו לילדותי. ולכן אני איך כבר בילדותי כל דיבור בפירוש רש"י היה אאמו"ר רוצה לדקדק צימא, ואף שפצצתי אחרתי לו כי בכיתה לא קראנו בכלל לפרש"י, אלא המלמד הסביר רק את פשט המלמד, לא נחה דעתו. וקודם שהיה לומד צימא, היה יושב בינו לבין עצמו ומציין במל' ובפרש"י (למרות שמעק השנים כבר למד כמה פצצתי לפרש"י על זה), וכשלא צימא אח"כ היה מכניס לדברי רש"י עם דקדוקו מתוך פשט המלמד, ומעורר אותי להשיב גם לזה. והיה לומד צימא בכל הכח בחיות ובדקדוק, ואפשר לומר כי כמעט שקירות הבית היו רוצדים בשמחות לקול לימודו צמנו בצורה זו (ראה במס' פסחים פה:). ולכן זאת נבלעו הדברים וצורת הלימוד בדמנו עד היום הלה.

^א ולמרות שהיה מדובר כשהייתי ילד בכיתות ד'-ה', כמה פצצתי אחר (בפני אאמא צ"ה, שהיתה נוכחת במקום וניסתה ללמד עלינו זכות) שזה לא בסדר שלא מרגילים אותנו בכיתה ללמוד פרש"י בפנינו, ושאינו להתרגל לזה, כי איך אפשר להבין היטב לפשט האמיתי במלמד בלא פרש"י, ואם כן למה רש"י הוצרך לכתוב לדבריו, וכי בכיתה יותר חכמים מרש"י? ורק הגאונים שהיו לפני רש"י היו לומדים בלא פירוש. (והיה אומר לנו - 'או ראשי או רש"י', דהיינו או שמפצצים את הראש ומצינים היטב, או שנעזרים בפרש"י). ומרוב שנלעו הדברים בלבבנו, אחר בפירוש שצריך הוא לדבר עם המחנך או עם הנהלת הת"ת על זה.

^ב ולפני הלימוד היה שאלה אותי האם כבר אכתי ושתיתי או האם אני רוצה לאכול או לשתות, והיה ממתיין שאעשה זאת, אף אם הייתי אומר לו שאין לי צורך בזה. ורק אחרי כן שידע שכבר אין לי שום צורך או צרצור בזה, וכל כחי וחומי יהיו פנויים ללימוד, היה לומד צימא. ופוק חזי כמה חכמת חיים היתה לו בזה. [הן כמה שהיה מכין את הכלי קיבול שלנו, והן כמה שהיה מכין בצמנו את הלימוד סמוך ללימודו צמנו].

וכעת אכתוב לענין חיבורי הנוכחי, הנה זיכני ה' יתברך בשנה האחרונה למסור שיעור יומי, בכולל האברכים אשר בהיכל ישיבת 'מחנה ישראל' הסמוכה לביתי. וב"ה בימים אלו סיימנו ללמוד וגם לחזור על כל פרק רביעי (תפלת השחר) במסכת ברכות, עם דברי המפרשים ופסקי ההלכות.

צורת לימודנו היא בתחילה להבין לדברי הגמרא ביסודיות, ולדקדק בכל אות בדברי רש"י והתוספות, ולהרגיש ולהדגיש את הדברים שבדבריהם טמונים. והכל בדיבוק חברים, באופן שכל אחד להבנתו ולדעתו משתף לרבים, ובה אנו דנים ומפלפלים, דוחים ומסייעים ומצדדים צדדים, עד שתופסים אנחנו לפשט הישר בצורת הסוגיא הכתובה בגמרות המודפסים, ולדרכי הלימוד על ידי כך מתרגלים. ומתוך זה התקדמנו מעט לדברי המפרשים העיקריים מהראשונים ועד האחרונים. וגם חתמנו בדברי הפוסקים, ואף ערכנו מבחנים, שכולם הוציאו בהם ציונים מצטיינים, כי חזרנו על הדברים כמה פעמים, עד אשר היו ברורים לכל הלומדים. ובכל פעם נוספו גם לי חידושים, בזכות החזרות ולימוד התורה ברבים.

וב"ה זכינו לחברים מקשיבים, שתוך כדי הדברים, עוררו הארות והערות וביאורים מקוריים, זה שואל על ההבנה בפשט הסוגיא, וזה מעיר שיש כאן יתור של אות או תיבה, ואנו מציעים כי לדברי ומדברי שניהם יוצאת תשובה אחת ברורה. והדברים משמחים כאילו עכשיו קיבלנו לתורה. ופעמים רבות שתוך כדי הלימוד התעוררו קושיות, וכל אחד מהלומדים הציע ליישב בדרכים שונות, ולמחרת עיינו בספרים וראינו כי כבר נחלקו בזה גדולי הדורות, ומכל מקום לא היה בית המדרש בלא חידוש של איזה הוספות. וכחם על הדברים שלא ישתכחו לאחר כמה שעות, כתבתים למען יעמדו במשך הדורות, עם הרבה ציונים והוספות חשובות. כך שחיבור זה כולו התחדש ונכתב מכח לימוד התורה במקהלות.

[וכבר הורה לנו הרמ"ק בספרו תומר דבורה (פרק ז) שצריך ללמוד תורה באופן שהתלמידים יזכו לשפע עליון בלימוד עצמו כפי הבחינה הראויה להם. ע"ש. וה' יתברך ימשיך לזכותינו בזה ובכל כיוצא בזה].

וידועים דברי הרמב"ם בסוף הלכות שמיטה שכתב: לא שבט לוי בלבד, אלא כל איש ואיש מכל באי העולם אשר נדבה רוחו אותו והבינו מדעו להבדל לעמוד לפני ה' לשרתו ולעובדו לדעה את ה', והלך ישר כמו שעשהו האלהים, ופרק מעל צוארו עול החשבונות הרבים אשר בקשו בני האדם, הרי זה נתקדש קדש קדשים, ויהיה ה' חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים, ויזכה לו בעולם הזה דבר המספיק לו כמו שזכה לכהנים כלוים, הרי דוד עליו השלום אומר ה' מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי. ע"כ. ומעתה כל הלומדים עמנו אף שהם ממחנה ישראל, הרי הם ככהנים שבחר בהם האל. וזהו שם החיבור 'מחנה כהונה' שכבר בחיי אאמו"ר בחרתי בשם זה, וכעת הינו יוצא לאור לראשונה בתוך סידרת 'יהודה לקדשו' שנדפסת לכבודו, כי כל אשר לי בא מכחו ומברכתו.

ומכאן ההודאה **לכל החברים, תלמידי החכמים, שבכל יום בשיעור משתתפים**, ואותי מאד מחכימים, גם בדברים שבהסתכלות הראשונה היו נראים פשוטים. ולדבריהם על שמם הטוב הבאתי בחיבור זה בפנים, **יותר ממאה פעמים!** [והיה ראוי להוסיף לפני שמם תארים, אבל לפי שהזכרתי מדבריהם במקומות רבים, הסתפקתי בתואר 'הרב' לכולם בלא חילוקים. (ובודאי יסלחו לעוונתי כי ר'ב הוא)].

והפרט מפורש לעמוד התווך של החבורה, המוציא והמביא לקמח ולתורה, בעין יפה ובנפש חפצה, ועושה ומעשה לדברים בתפארה, ובלעדיו לא היינו מלמדים שם אפילו שורה, ה"ה כש"ת מעלת ידידי **הרב יצחק אבן הי"ו**. יה"ר שיזכה להמשיך עוד בהגדלת התורה בתפארה, וימלא ה' כל משאלות לבו לטובה ולברכה.

ובכלל הברכות וההודאות, לכל הרבנים והגאונים, **בעלי מסגרות הלימודים**, אשר בהם אני לומד בלילות וגם בימים.

וגם אני מודה, לכל הת"ח המופלגים, **שהוסיפו לנו דברים יקרים**, הן בע"פ והן במכתבים, על החלקים הקודמים, ובע"ה בכרכים הבאים יהיו נדפסים, כי בכרך זה קצרה היריעה להכיל לכל הפנינים, ובקושי הכילה את גוף דברינו לאחר צמצום רווחים. [ולכן גם ההוספות והמילואים נדחו לכרכים הבאים].

תודה מיוחדת גם למעלת היקר והנעלה - **אייל שמעון בן מזל הי"ו**, על עיצוב השערים, בחכמה בדעת ותבונה, ובמאור פנים ושמחה. ומהשמים ישולם שכרו פי שניים.

ובפרט גם תודתי נתונה, למעלת אחי הגדול **רב המעלה הרה"ג ר' יצחק שליט"א**, שתרם לכבוד אבא גם את הדפסת כרך זה בעין יפה ובשמחה, להגדיל תורה ולהאדירה, וטרם קראתי הוא ענה. יה"ר שימלאו כל משאלות לבו לטובה ולברכה.

וגם ברך לקחתי **לאחי הירא שמים מרבים**, שבכל יום קודם [תפלת] השחר הוא מהמשכימים, וגם ביתו פתוח לחפצים, עם שפע של דברים, לכבוד השבתות וימים הטובים, ומה נאה לו שמו **'אברהם'** כאבי האומה הראשון שגם עשה לאלו המעשים, בנוסף ללימודו ביסודיות ובלא קיצורי דרכים. ועתה הטיב עמנו בעין יפה לכבוד אבינו שבשמים, וגם צילם לנו כבר תכריך גדול של כתבים, שאבא ואמא בשעתו היו כותבים, ולפני כן עבר על הכל בעיונים. יה"ר שגם בו ידבקו כל הדברים הטובים.

ולא יכלתי להגיע לזאת החתימה, בלא קביעת תודה מיוחדת **לאישתי היקרה**, אשר בנוסף למה שבכל החיים למען התורה עושה, כעת הוסיפה מעל ומעבר לכבוד אבא, שיהא ראשי פנוי להגות בתורתו יומם ולילה, ולא יאומן כי יסופר על הטבתה, ולה דומיה תהלה, ומהשמים ישולם שכרה.

משנה מסכת ברכות דף כ"ו ע"א

סימן א - סוף זמן תפלת שחרית

[א.] ב' ביאורי הב"י בגדר תפלה לאחר ד' שעות, והנפק"מ ביניהם. [ב.] בירור ודקדוק מהלך דברי מרן בב"י. [ג.] מהי מסקנת מרן: בב"י, כס"מ, שו"ע. [ד.] האם צריך תנאי נדבה, או רק טוב לעשות כן, לדעת המשנ"ב והגרע"י בילקו"י. [ה.] בהלכה ברורה כתב שנחלק בזה עם אביו, ונפק"מ לשיבת. [ו.] אין הכרח שהגרע"י חולק בזה, וכמתבאר מדבריו בכ"מ, ועד מתי זמן תשלומי ערבית. [ז.] מהי מסקנת הגרע"י ביחו"ד ח"ז.

[א.] ב' ביאורי הב"י בגדר תפלה לאחר ד' שעות, והנפק"מ ביניהם

תנן במסכת ברכות דף כ"ו ע"א: תפלת השחר עד חצות, רבי יהודה אומר: עד ארבע שעות. ע"כ. [ואיתא בגמ' (כו.) דהלכתא כר"י].

ופסק מרן בשולחן ערוך (סימן פט ס"א): ונמשך זמנה עד סוף ד' שעות שהוא שלישי היום. ואם טעה או עבר והתפלל אחר ד' שעות עד חצות, אף על פי שאין לו שכר כתפלה בזמנה, שכר תפלה מיהא איכא. ע"כ.

ובגדר התפלה אחר ד' שעות עד חצות (לפי ר"י דק"ל כוותיה), כתב מרן בבית יוסף ב' דרכים:

א' - שיהא נלמד מדין תפלת תשלומים, ולפ"ז דוקא בשוגג יכול להתפלל אחר ד' שעות (וזה חומרא)², אבל יכול להתפלל כל היום דהיינו גם בחצי השעה הראשונה של השעה השישית (וזה קולא).

² וז"ל מרן בב"י: ולפי שיטה זו היה נראה לומר דאחר ד' שעות אינו מתפלל אלא אם כן נתאחר מלהתפלל בטעות או באונס, אבל אם הזיד ולא התפלל קודם ד' שעות אינו מתפלל אחר כך, דכיון דמדין טעה ולא התפלל שחרית מתפלל במנחה שתים ילפינן לה, דיו לבא מן הדין להיות כנדון, דדוקא בטעה איתמר אבל אם הזיד אין לו תשלומין. ע"כ.

ולכא' לפי שיטה זו אעיקרא דמילתא יל"ע איך יכול להתפלל אחר ד' שעות (עד זמן תפלת מנחה), והרי בדין תפלת תשלומין קי"ל (ראה בסימן קח ס"א ובמשנ"ב שם ס"ק ז) דלא תקנהו רבנן השלמה אלא בזמן התעסקות בתפילה חיובית, וכן קי"ל (שם בסע' ב-ג) שיש להסמיכה לתפלה חיובית, וכאן לא מסמיכה לשום תפלה.

[והתעוררתי לזה ממה ששאלני בשיעור הרב שמעון ערוסי נר"ו. ושו"ר שגם העירו בזה בספר חידושי רבי גרשון (זאקס, עמ' יז), ובס' דביר הקודש (עמ' מח). וע"ע בשו"ת זכור ליצחק (הררי, סי' יז, עמ' עה ד"ה והנה)]. (ולא משמע דא"נ וזה כלול במה שסייע הב"י בסוף דבריו לדרך ב' מדברי הרשב"א שהוא מקור הדין של סי' קח ע"ש).

וצ"ל דלאו לכל מילי ילפינן לה מתפלת תשלומין אלא בדברים שהם מיסוד הדין. (ושו"ר שכיו"ב כתבו בהליכות שלמה פי"ג דבר הלכה יא, ובהערות הרב המהדיר על ספר אמרי נועם להגר"א - ברכות כו. סוף מס' 11, וגם ראיתי באוצר עיונים סי' טו הערה מה שכתבו לדקדק שאי"ז אותו הדין ממש אלא נלמד ממנו. ע"ש. וגם בשו"ת אור לציון ח"ב פ"ז הערה כה נקטו בדברי הב"י 'דהוי כעין תשלומין').

א"נ י"ל דדוקא היכן שב' תפלות לפניו אמרינן שמקודם עליו להתפלל את התפלה שזמנה עכשיו ולהסמיך אליה לתפלה שעבר זמנה, משא"כ היכן שרק תפלה זו לפניו. (ויל"ד בכ"ז ע"פ הטעמים שנאמרו בדינים הנ"ל של סי' קח).

ושוב מצאתי בשו"ת להורות נתן (ח"ה ס"ס מא) שלאחר שכתב דאף אם ננקוט דנעילה צריכה תשלומין, מ"מ יצא ידי תשלומין על ידי שהתפלל ערבית פעם אחת. הוסיף (במוסגר): ואף על גב דלא מצינו תפלת תשלומין אלא אחר שהתפלל תפלת חיוב, י"ל דהיינו דוקא בדיכא תפלת חיוב דאז צריך להקדים החיוב, אבל בנ"ד דליכא תפלת חיוב, יכול להתפלל של תשלומין גרידא. ע"כ. ויכל לסייע לדבריו מדברי הב"י כמשנ"ת.

ב' - שזוה תפלת שחרית, אלא שעד ד' שעות מקבל שכר תפלה 'בזמנה', ולא אחרי כן. ולפ"ז גם בהזיד יכול להתפלל אחר ד' שעות (וזה קולא), אבל לא יכול להתפלל בחצי השעה שאחר השעה השישית, כי אז כבר אין זה זמן תפלת שחרית (וזה חומרא).

והמדקדק בב"י יראה, שבדרך א' העמיד לשיטת הרי"ף והרא"ש שכתבו: 'היכא דטעי וצלי לאחר ד' שעות שכר תפילה יהבו ליה שכר תפילה בזמנה לא יהבו ליה'. ובדרך ב' העמיד לשיטת הרמב"ם (הל' תפלה פ"ג ה"א) שכתב: 'ואם עבר או טעה והתפלל אחר ד' שעות עד חצות היום יצא ידי חובת תפילה אבל לא יצא ידי חובת תפילה בזמנה', וכתב הב"י שכן הם גם דברי רבינו הטור שכתב כלשון זהו. (והוסיף הב"י לסייע לדרך זו גם מדברי הרשב"א).

[וגם בפרי חדש ובביאור הגר"א כתבו, שנחלקו בזה - הרי"ף והרא"ש, עם הרמב"ם והטור. ע"ש. וראה גם ביד אהרן - בהגה"ט. (ולדרכינו כן מפורש בדברי הב"י על אתר. וראה עוד להלן). וע"ע ביצחק ירנן על הרמב"ם (הלכות תפילה פ"ג ה"א) שכתב: הב"ח לא נראה לו דברי מרן אלו ובחר לו דרך לעצמו והעלה וכו', ודבריו תמוהים דאיק השוה להרי"ף והרא"ש ורבינו והטור בזה, והא הרי"ף והרא"ש כתבו היכא דטעי וצלי לאחר ד' לר"י מתפלל וכו' נמצא דדוקא בטעה ברם בהזיד לר"י אינו מתפלל כלל, ולא כן להרמב"ם והטור דכתבו עבר או טעה וכו', ואיך הוא השווה בדרך זה. וי"ל. ע"כ. ובספר חגי הסלע (עמ"ס ברכות עמ' שמב) כתב בהדיא, כי הב"י ביאר את המחלוקת בין השיטות, שהרי"ף ס"ל שזה מדין תשלומין, והרמב"ם ס"ל וכו'. ע"ש. (הרי שהבין כן בדעת הב"י גופיה. וזה כדרכינו)].

[ב]. בירור ודקדוק מהלך דברי מרן בב"י

ויל"ע מהי מסקנת מרן בב"י בב' דרכים אלו, והמבוכה בזה אצלי גדולה מאד, לפי שבדרך א' ביאר יפה את דברי הרי"ף והרא"ש שכתבו: 'היכא דטעי וצלי וכו'. והזקק לדרך ב' כדי לבאר את הוספת הרמב"ם והטור שכתבו: 'ואם עבר או טעה' וכו'. ואין לנו גילוי מפורש בדבריו כאיזה דרך הכריע בב"י, שהרי לכאן את שיטת הרי"ף והרא"ש לא נוכל לבאר כדרך ב', דא"כ ה"ה במזיד ומדוע כתבו כן רק לגבי שוגג. וכן את שיטת הרמב"ם והטור לכאן לא נוכל לבאר כדרך א', שהרי כתבו כן אפי' לגבי מזיד.

וגם הלום ראיתי אחרי רואי שכבר באשל אברהם (בוטשאטש, סימן פט סד"ה עד חצות) כתב: ומה דצריך להיות קדימת העיקר לתשלומין, יש לומר שכן הוא בב' תפילות, משא"כ בתפילה אחת. ע"כ.

[וע"ע מ"ש בשו"ת רבבות אפרים (ח"א ס"ס ק). בשם רבו (הג"ר לוין), שאין הפירוש דהתפלה החיובית היא הזקוקת להשלמה, (וממילא דינה כדין עיקר החיוב), אלא שהזמן של ההשלמה הוא בזמן של עיקר חיובו. ע"ש. (ויובא להלן בסימן ד אות ג בהערה). אלא ששם סוף סוף יש תפלה אחרת בזמן ההשלמה, משא"כ בנדוד].

ועכ"פ ע"פ הנ"ל יש לפקפק בהכרח דברי הגרש"ק בשו"ת האלף לך שלמה (או"ח סי' נג), ודברי בן המהרצ"ח בשו"ת שדה יצחק (ח"א סי' ד) שחידשו, דאף אם בעלמא תפלת ערבית רשות, מ"מ היכן שלא התפלל מנחה, אף תפלת ערבית נעשית חובה, וזאת משום שתקנו חכמים שלא להתפלל תשלומין קודם חובת שעתא, וממילא גם חובת שעתא נעשית חובה. ע"ש. (וראה מ"ש להלן בסימן ד אות ה).

ובדרך נוספת מצאתי כעת שיישב בספר הזכרון 'כנסת יחזקאל' (סרנא, ס"ע קיד). ע"ש והשווה למ"ש בחי' ר"ג הנ"ל.

[ועוד נבאר להלן (בסימן ד אות ז) די"ל דלב"י הוי כתפלת נדבה. ע"ש].

⁷ ובאמת שבטור יש ב' נוסחאות, וכנדפס לפנינו במוסגר בשם ס"א. ואף שהפרישה (רס"ק ב) כתב דאין בהם חילוק לדינא. איהו אזיל בזה לשיטתו בביאור הדברים, ואין דבריו מוסכמים בשאר האחרונים, וכמתבאר מהשיטות שנביא להלן.

[ואגב, יש לדקדק קצת, שבלשון הרמב"ם הקדים עבר לטעה, ובלשון השו"ע הקדים טעה לעבר. ושור"ר שכבר עורר בזה הפרי מגדים בספרו ראש יוסף (ברכות כו. ד"ה וכולי). וע"ע באוצר עיונים (סי' טו הערה נא)].

ואע"פ שהב"י בתחילת דבריו הזכיר לשמו של הרמב"ם עם הרי"ף והרא"ש, כל כוונתו שם היתה רק לומר דשונים הם בעיקר עצם הדין (שלא רק עד ד' שעות), אבל (עדיין) לא נחת בזה למה שהוסיף הרמב"ם דהיינו אפי' בהזיד. [ושלפ"ז לכאור' לא שייך לבאר להרמב"ם כדרך א'].

אבל כשנוסיף לדקדק היטב בתוכן דברי הב"י, לכאור' נראה שעיקר מגמתו וטירתו כאן היתה - איך לבאר לדברי הרמב"ם והטור שנקט (לגירסתו) כדבריו, ולא רק בתחילת דבריו הזכיר לשמו של הרמב"ם, אלא אף בעצם ביאורו הראשון חישבן איך יעלה ביאור זה עם לשון הרמב"ם והטור (אף שעדיין לא נחת לדקדק מה שהוסיפו שה"ה בהזיד). והיינו ממה שכתב בביאורו הראשון: 'ולפי זה צריך לומר שמה שכתבו הרי"ף והרא"ש וכו' וג"כ צריך לומר דעד חצות שכתבו הפוסקים לאו דוקא דעד זמן תפילת המנחה הוא מתפלל והולך'. עכ"ל. וכוונתו (ב'פוסקים' שכתב) ללשון הרמב"ם והטור שכתבו 'עד חצות', שהרי הרי"ף והרא"ש לא כתבו 'עד חצות'. [וכן היה נראה לכאור' פשוט במה שכתב הב"י בביאורו השני: 'ולפי זה בדוקא כתבו הפוסקים עד חצות דמחצות ולמעלה עד זמן המנחה כיון דלאו זמן תפילה הוא כלל אינו מתפלל בשום ענין, ואם התפלל אפשר דברכה לבטלה הוי'. וכוונתו בזה להרמב"ם והטור].

ופוק חזי נמי בלשון הפרישה (ס"ק ב) שלאחר שציטט מלשון הב"י, כתב: לכן נ"ל פשוט כמו שכתב ב"י באוקימתא קמייתא דעד חצות שכתב רבינו לאו דוקא, וגם הרי"ף והרא"ש לא הזכירו חצות וכו'. ע"כ. הרי שפירש בפשטות כי 'הפוסקים' שכתב הב"י היינו לדברי הטור (והרמב"ם). והדברים מפורשים ביתר שאת גם בלשון הט"ז, שבמקום לשון 'הפוסקים' שכתב הב"י, כתב 'הטור'. וגם אח"כ כתב בהדיא: ומש"ה לא זכרו רי"ף והרא"ש כאן שיעור, אלא סתמא אם עבר והתפלל אחר ד' שעות, אלא שהרמב"ם והטור כתבו אחר ד' שעות עד חצות וכו'. ע"כ'.

ואם כנים אנחנו בדקדוק זה, יוצא כי כבר מעיקרא הציב מרן את דברי הרמב"ם והטור כפסק הנכון להלכה, ובב"י היתה מטרתו לסייע לפסק זה אף מדברי הרי"ף והרא"ש, ולמצוא איך יצא להם פסק זה מהגמ'. ומעתה נצטרך לומר כי הביאור השני שכתב הב"י, הינו מסקנתו ודעתו ההלכתית (ולא רק ישוב

^ה בדבריו בדרישה ציטט לדרך א', ובדבריו בפרישה ציטט לדרך ב', והקשה ע"ד.

¹ ובקושטא כי הט"ז ייחס את כל דברי הב"י על הטור, וגם בהמשך שהעתיק לפירכת הב"י על דרך א' לא כתבה מכח דברי הרמב"ם (כבב"י) אלא מכח דברי הטור, וגם אח"כ ייחס לקושיא זו על הטור. וגם בסיום דבריו כתב: זה הגלע"ד ברור ונכון בפ"י דברי הטור ושאר פוסקים. ע"כ. ע"ש. וביאור הדברים הוא ע"פ הידוע דמעיקרא כתב הט"ז לחיבורו על הטור, (ולא על הש"ע). וכשמו כן הוא 'טורי זהב'. ואעתיק לך מ"ש בכלל זה ידידי הרה"ג רא"ש מועלם שליט"א במבוא לספר כף הזהב (על הט"ז הל' נדה, עמ' 31. וכן בקונטרס היכל דוד): חיבוריו אלו של רבינו נתחברו בעיקרם גם על הטור ולא רק על השו"ע וע"כ ימצא הלומד הרבה קושיאות יישובים ומו"מ שנכנסו בתוך ספרו של רבינו אף שאין בהם שום התייחסות להשו"ע אלא להטור. ודבר זה ידוע ומפורסם לכל הוגה בדברות רבינו הגדול, (ועי' דוגמא בכף הזהב הל' נדה, יו"ד סי' קפד, ע"ד הט"ז סק"א), שרבנו בחיבורו היתה כוונתו גם לבאר את דברי הטור, ואכן מובאים קטעים רבים ב'טורי זהב' שדן בהם רבנו באריכות דברי הטור, ויש שטענו כי חיבורו נכתב בתחילה על סדר הטור, ולאחמ"כ ערך את חיבורו מחדש על סדר השו"ע, וזאת היתה מאיתו שעל כן קרא שם חיבורו טורי זהב ומכך נגזר שמו זה, וכפי שכתב רבנו בהקדמתו ליו"ד 'וקראתי שם חיבורי זה טורי זהב להיות שיתבררו בזה דברי הטור עצמו והשולחן ערוך עם הגהות נחוצות, ובהמשך דבריו שם, 'כי זה כמה שנים עברו שהתחלתי לחבר פירוש על היורה דעה והשולחן ערוך', 'ואזכה לפרסם חיבורי על חושן משפט ושולחן ערוך שלו', עי"ש, והבן. וכן נראה בשער ספר טורי זהב ליו"ד שנדפס בחיי המחבר בלובלין בשנת ת"ו, כ' המדפיס בזה"ל, 'הוא ביאור חדש ונחמד בקיצור דברי הטור ומחברי השו"ע והגהותיו'. וזאת ניכר מחיבורו של רבנו הגדול - שכיון שהרבה מדברותיו היו סביבות לחיבור ד' טורים, נמצא שהגהות שבמקורם היו כתיקונים לדברי הטור וללשונו, והשו"ע בחיבורו נסרך אחריהם קודם שתיקנו אלו הטעויות, וקודם שנסדרו ההגהות שב רבינו הטורי זהב בחיבורו ותיקן לשון השו"ע עפ"י מקור ההגהות שהוגהו בטור. עכ"ד. [וראה עוד שם (עמ' 329) ובחיבורי צלוחת דשמואל (עמ' תפז) שהט"ז נסמך על דברי הפרישה בהגהותיו]. וכבר הבאתי דוגמא נוספת לזה בחיבורי בן ציצית הכסת (עמ' 258).

להוספת הרמב"ם והטור), שהרי טרחתו **בכל** דבריו היתה למען מטרה זו של ברור שיטת הטור והרמב"ם.¹
[אלא שלעומת זאת עדיין יעמדו פשטות דברי הר"ף והרא"ש שכתבו לדיון זה רק בשוגג].

אולם אין דקדוק זה מדברי הב"י מוכרח, לפי שבתחילת דברי הב"י **ממש**, ציין על דברי הטור - שכן כתבו הר"ף והרא"ש, ותיכף ציטט שכה הם כתבו: ואף על גב דליתא לדרבנן דאמרי עד חצות היכא דטעי וצלי לאחר ד' שעות שכר תפילה יהבו ליה שכר תפילה בזמנה לא יהבו ליה. ע"כ. הרי שגם בדברי הר"ף והרא"ש נזכר עד חצות, ויש מקום לומר גם בדעתם דמה שכתבו (תיכף אח"כ) לאחר ד' שעות - היינו עד חצות כדפתחו בו. ודלא כדברי הפרישה והט"ז.

ומצאתי תנא דמסייע לעיקר דחייתנו בספר מאמר מרדכי (כרמי, ס"ק ב. ד"ה ובצפייתנו ציפנו) שכתב ע"ד הפרישה והט"ז: והראיה שהביא מדברי הר"ף והרא"ש ז"ל שלא כתבו עד חצות אלא כתבו סתם וכו', לאו ראייה היא. והא לך לשון הר"ף והרא"ש ז"ל - ואע"ג דליתא לדרבנן דאמרי עד חצות היכא דטעי וצלי לאחר ד' שעות שכר תפילה יהבי ליה שכר תפילה בזמנה לא יהבי ליה, הנה שפתותם ברור מללו דעד חצות הוא דקאמרי דמכח סברת חכמים דאמרי עד חצות הוא דאמרי הכי, דאל"כ למה להו להזכיר סברת חכמים כלל, ואעד חצות דכתבו בסברת חכמים קא סמכו וסיפיה דלישנייהו עליה גריד. עכת"ד השייכים לנו. (אלא דאיהו אויל בדרכא אחרת).

ולפ"ז כבר אין משמעות לומר שכבר מעיקרא הציב מרן את דברי הרמב"ם והטור כפסק הנכון להלכה וכנ"ל, כי בכל מקום שכתב כאן הב"י 'פוסקים' כוונתו גם להר"ף והרא"ש, ולא רק לרמב"ם והטור. זאת ועוד, שגם לדרך א' אין לנו להתעלם כי בקושטא לעומת כל זאת עדיין יעמדו דברי הר"ף והרא"ש שכתבו לדיון זה [רק] בשוגג, והם מב' עמודי ההוראה, ומדוע שנתעלם משיטתם.

[ג]. מהי מסקנת מרן: בב"י, כס"מ, שו"ע

ונמצא א"כ, כי גם אם נרצה לומר שמסקנת הב"י היא כדרכו השניה, לכל היותר זה רק בשיטת הרמב"ם והטור, אבל לעומת זאת עדיין יש לנו את שיטת הר"ף והרא"ש - שכתבו דאירי רק בשוגג, ודבריהם אזלי רק עם ביאורו הראשון של הב"י. וכמו שכבר הבאנו גם מדברי הפר"ח הגר"א ועוד.

ולכן אני תמה על מה שראיתי כתוב 'בקיצור בית יוסף' הנדפס במשנ"ב 'מאורות' (ר"ס פט), שמבואר בב"י (לפי ביאור ב' - שנקטוהו כדבר פשוט) שאין בזה מחלוקת בראשונים, ואף שמלשון הר"ף והרא"ש משמע דאירי בטעה, מ"מ גם הם מודים דאירי אף בהזיד, וכמו שכתב הרמב"ם, ושכן נראה בטור. ע"ש. ודבריהם צ"ע, כי אף אם נקבל את מה שהחליטו שמסקנת הב"י כביאורו השני (מה שאינו ברור), מ"מ מניין להם מה שהוסיפו בשם הב"י - שלפי צד זה בטלה המחלוקת.

ולכאורה היה נראה כי יש סמך לדבריהם מדברי הפרישה (ס"ק ב) שלאחר שפתח בדברי הר"ף והרא"ש, הביא לדרך ב' בב"י, וכתב: 'ודוק בדרישה כל זה מדברי ב"י והסכמתו והאריך יותר אלא שקצתתי, הרי שכתב: (א' -) שזו 'הסכמת' הב"י¹. (ובדרישה הביא לפי קמא של הב"י והסכים עמו). (כ' -) ונראה שנקט כן אף ברי"ף והרא"ש. אבל גם דבריו צ"ב. ואולי לא נחת לדקדק בזה מחמת הקיצור וכדכתב בעצמו.

¹ וראה נמי בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ד סימן קנא) שכתב: בעיקר האי דינא דחזרת הש"ץ אחרי ד' שעות נראה לתלות השאלה בשני ביאורי הב"י (ס"י פט) בשיטת הרמב"ם שאחרי ד' שעות מתפלל ויוצא חובת תפלה ולא חובת תפלה בזמנה וכו'. ע"כ. מבואר שהבין כי הפירוש הראשון בב"י קאי גם לשיטת הרמב"ם, אבל אינו מוכרח. (ומ"מ אכן בכס"מ מצאנו כן וכמ"ש להלן).

² וכנראה אחריו נמשך מ"ש בפרי מגדים (סימן פט משב"ז ס"ק א): 'ולחמחבר שכר שלא בזמנה, ולהפרישה שכר בזמנה'.

[ובאמת שאפי' הגר"א שכתב (כדרכינו) שנחלקו בזה הרי"ף והרא"ש עם הרמב"ם והטור (וכנ"ל), מ"מ סיים וכתב: 'ועב'י שדחק בזה וכבר השיג עליו לח"מ וצ"ע'. ע"כ. ובתחילה היה משמע לי לכאור' מדבריו, שהבין כי לפי תי' ב' בב"י באמת אין בזה מחלוקת. (וראה גם בדברי הפר"ח גופיה). ואח"כ ראיתי שכן ביאר גם בספר אבני אש (עמ' קכו), שהגר"א תמה איך שייך להשוות את דברי הרמב"ם שכתב אפי' במזיד עם הרי"ף, אולם מצאתי בקובץ היכלא (ח"ו עמ' שלא) דנקט שהגר"א הניח לעצם שיטת הרמב"ם בצ"ע. ואכן ראיתי שכבר בדמשק אליעזר (לאנדא) על ביאור הגר"א, ביאר - שהצ"ע הוא על שיטת הרמב"ם מחמת קושיית הלח"מ על ביאורו של הב"י ברמב"ם. (וראה גם בברכת אליהו). וכן נראה שהבין גם בס' אמרי חן על הרמב"ם. (ובעצם קושיית הלח"מ, ראה מה שכתבנו להלן בסימן ח). ומאידך בקובץ נור התורה (חכ"ח עמ' רנג) נקט שהגר"א נשאר בצ"ע איך לנהוג למעשה. (ועי' במשנ"ב סי' פט ס"ק ז)].

ולולי דברי הפרישה (ודעימיה), כשאני לעצמי אמינא, כי אולי הב"י גופיה הסתפק איך להכריע בזה, (שהרי יש כאן ב' עמודי הוראה מול הרמב"ם), ולכן אחר שביאר לדרך ב', כתב: 'אם התפלל (בחצי השעה של השעה השישית) אפשר דברכה לבטלה הוי"ט'. (ובגדר לשון 'אפשר' בב"י - ראה מ"ש בחיבורי חתן ותורה ענף ב' סי' ב', ובחיבורי חושן שמואל עמ' שפה).

[ואכן הלום ראיתי בספר דברי דוד (מזרחי, ח"ב, בנספחים לח"א סי' פט, א) שכתב בפשטות: 'הב"י הסתפק' וכו'. ע"כ. וכזאת מצאתי שכתב גם ח"א בקובץ ארח תורה (עמ' נא)].

ובפרט כי לפ"ז יוצא ב' דחקים: א' - שהטור לא ס"ל כדברי אביו הרא"ש, (וכבר ידוע הדוחק שבזה, וראה בחיבורי בנין שמואל עמ' רלג ואילך, ובחיבורי חושן שמואל עמ' רכד), שהרי הב"י כתב שדברי הטור היום כדברי הרמב"ם. (ועי' בפרי מגדים א"א ס"ק ה). ב' - שהרמב"ם לא יסבור כדברי הרי"ף, (וגם בזה ידוע הדוחק, וראה בחיבורי צלותא דשמואל נספח ז, ובחיבורי חושן שמואל עמ' ר). [ושו"ר בספר מאמר מרדכי (כרמ"י, ס"ק ב) שהעיר כב' הערות אלו על ד' הפר"ח (ולדרכינו י"ל כן כבר בדברי הב"י), וכה כתב: וכמה תמוהים דברים אלו, שהרי כבר ידוע שדרך הטור להמשך אחר דברי הרא"ש, והרמב"ם תמיד נמשך אחר הרי"ף רבו ז"ל, הילכך אין לנו להשיג מחלוקת בנייהם אם לא היא שנחלקו בפירוש. ע"כ. וגם ראיתי בס' כסא אליהו (ס"ק ג) שהעיר, כי דברי הטור תמוהים שכתב היפך דברי אביו. ע"ש. וכזאת צידד גם ח"א בספר אש דת (עמ' שצח, ונדפס בספר החוט המשולש ח"ט). והוסיף, כי לכן ס"ל למרן הב"י, דמ"ש הרי"ף והרא"ש 'היכא טעה' ע"כ לאו דוקא הוא, דלא מסתבר כלל שהטור יחלוק על הרא"ש, והרמב"ם על הרי"ף. ע"כ. (והוספתו אינה מפורשת בב"י)].

וראה גם בספר מאמר מרדכי (כרמ"י, רס"ק ב) שכה כתב: ... 'ונמשך מור"ם ז"ל בזה אחר מסקנת מרן ז"ל בב"י דמ"ש הרי"ף והרא"ש ז"ל דאחר ד' שעות עד חצות יכול להתפלל תפילת שחרית, לא מדין טעה ולא התפלל שחרית מתפלל מנחה שתים נלמד, אלא מכח סברת רבנן דס"ל דתפילת שחרית אפלו לכתחילה עד חצות הוא דאמרינן הכי ע"ש בב"י מילתא בטעמא'. ועוד כתב אח"כ: 'לכן נראה לי עיקר כדברי מרן ז"ל וגם מור"ם ז"ל בדרכי משה לא הביא אלא מסקנת דבריו'. וגם אח"כ אזיל המאמר' לשיתו ודחה לדברי הפרי חדש (ס"ק א) שביאר דפליגי בזה הרי"ף והרא"ש עם הרמב"ם והטור, וכנ"ל. (אולם קצת קשה לומר שגם המאמר' נמשך אחר דברי הפרישה שתיכף עסק בדבריו).

וע"ע בס' נוה שלום, שלאחר שהביא לקו' הב"י על דרך א', כתב, 'לכן בחר הב"י דרך אחרת' וכו'.

וכבר בלחם משנה (הלכות תפילה פ"ג ה"א) כתב: וכבר תמה עליו הרב"י והעלה בתירוץ האחרון אשר סמך עליו דנפקא ליה לרבינו ז"ל הא משום וכו'. ע"כ. אכן איהו איירי רק בשיטת הרמב"ם. (וראה נמי בביאור הגר"א פט, א. ויובא בסמוך). [ובעצם קושיית הלח"מ ודעימיה על הב"י, ראה מה שכתבנו להלן בסימן ח].

^ט ולכן אף שהרמ"א בהגהת השו"ע (ס"א) כתב בפשטות: 'ואחר חצות אסור להתפלל תפלת שחרית', הרי מבואר בדרכי משה (הארזך) שזה ממה שציטט ממש ללשון הב"י שכתב בלשון 'אפשר'. וממילא גם מדבריו אין להכריח 'שהכריע' כביאור ב' בב"י (ודלא כמ"ש בכמה ספרים, וראה בנוה שלום). [אכן עי' במאמר מרדכי (ס"ק ב) מ"ש לפי דרכו בביאור לשון 'אפשר' שכתב הב"י].

ואף הלוים ראיתי אחרי רואי להפרי מגדים בספרו ראש יוסף (ברכות כו. ד"ה וכולי) שכתב: עיין ב"י שהביא ב' דרכים וכו', ודרך הב' מסכים יותר שהרמב"ם לא יחלוק על הרי"ף רבו וכו'. (ומ"מ זה רק להבנתו שדרך ב' הינה גם בשיטת הרי"ף). ולענין הלכה המחבר בשו"ע פסק עבר וטעה עד חצות, והשמיט לאחר חצות לא יתפלל בחצי שבע, ולכאורה ממה נפשך אם דרך הא' עבר מנלן, ואם דרך הב' על כרחך לאחר חצות בחצי שבע לא, ולמה השמיט דין הרב בהגה? וי"ל דמסופק שמה ב' הדרכים אמת לכל אחת מהדרכים יש קולא וחומרא והבן וכו'. ע"כ.

ואכן מרן גופיה בכסף משנה (הלכות תפילה פ"ג ה"א) על דברי הרמב"ם גופיה הנ"ל, כתב בפשטות לדברי הרי"ף והרא"ש ע"פ דרכו הראשונה (שנב"י), ורק בסיום דבריו כשנגע בנפק"מ ב' (בענין תפלה אחר השעה השישית) כתב: אלא שמדברי הרשב"א נראה דעד חצות דוקא אמרו וכמ"ש בס' ב"י לא"ח סימן פ"ט. ע"כ. ולא שלל מעיקרא לדרך א' (שהינה מיוסדת ע"ד הרי"ף והרא"ש) ממשנת הרמב"ם גופיה דעסיק במשנתו, וכדבריו בב"י, אלא בא לו בדרך חיצונית (מהרמב"ם) עפ"ד הרשב"א. ואולי זאת משום שהרגיש בב' הדחקים הנ"ל, וניחא ליה יותר להשוות את דברי הרמב"ם והטור עם דברי הרי"ף והרא"ש. (ויבאר ללשון 'עבר' ברמב"ם כשיטות דלא קאי לענין מויד בביטול התפלה, אלא לענין שעבר והתפלל אחר ד' שעות, וכדלהלן. א"נ יבאר דמ"ש הרי"ף והרא"ש 'היכא טעה' דלא דוקא הוא, ודיברו בהווה). ולא ברורה לנו מסקנתו למעשה בב' דרכים אלו. (ומה שציין הכס"מ בסוף דבריו לכתוב בב"י, אין הכרח שאותה השעה כבר היו הדברים כולם כתובים בב"י, וראה בבנין שמואל עמ' תצב).

וגם על לשון מרן בשו"ע (הנ"ל - שהיא לשון הרמב"ם) הביא בקף החיים (ס"ק י) שנחלקו הפוסקים במ"ש - 'ואם טעה או עבר והתפלל' וכו', האם רצ"ל שלכתחילה מורים לאדם שלא להתפלל שחרית אחר ד"ש, ורק ב'עבר' בדיעבד וכבר התפלל יצא י"ח", (ויתבאר להלן בס"ס ד' בהערה), או לשון 'עבר והתפלל' לאו דוקא, אלא אף לכתחילה מורים לו שיתפלל. ע"ש. (ולא חילק בין שוגג למזיד).²

ואף גם זאת הלוים ראיתי אחרי רואי בס' נחל שלמה על הרמב"ם (עמ' רלא) שהביא לדחיית הב"י לדרכו הראשונה, מכח מה שהרמב"ם והטור כתבו 'אם עבר', וכתב שיש לחזק זאת מכיון דלא נזכר ברי"ף

¹ וראיתי במאמר מרדכי (כרמי, סי' פט סס"ק ב) שכתב: בכסף משנה דרך בדרך הראשון שכתב כאן בב"י, ולא הזכיר כלל הדרך השני לכך הוכרח לומר שם דחצי היום לאו דוקא, אבל לפי דרכו דרך הקדש שכתב כאן בב"י להלכה במסקנא פשיטא דאין לנו לומר דלאו דוקא וכמו שביארנו והוא פשוט וכו'. ע"כ. ולכא' לא דק, כי בסיום דברי הכס"מ הזכיר לדברי הרשב"א ורמז למה שהוציא מזה בב"י כדרך ב'. (ועכ"פ כאן העיד המאמר על עצמו שרק אח"כ ראה לכתוב בכס"מ).

וכזאת יש להעיר גם על מ"ש כמה פעמים במשנ"ב איש מצליח (בהערות שבסוף הספר על סימן פ"ט ס"ק ז) כאילו הכס"מ החליט כביאור א' בב"י. ע"ש. וע"ע מ"ש בשו"ת זכור ליצחק (הררי, סי' יז, עמ' עה ד"ה אכן, ועמ' עח ריש טור ב), ולמבואר א"מ.

² וכדברי האור החיים בספרו ראשון לציון עמ"ס ברכות דף כ"ח. והמעייין בגוף דבריו, יראה שדקדק כן מלשון הרמב"ם (שהעתיק מרן השו"ע) והרי"ף. [והעיר על הסבר מרן בב"י בדעתם]. וראה גם בחמד משה (סי' פט ס"ק א), ובס' בן ידיד (הל' תפלה פ"ג הל' א-ט), ובשאר הספרים.

³ וגם מה שסייע מרן בב"י (בסיום דבריו) לדרכו השניה ממ"ש הרשב"א. הנה בשו"ע להלן בסימן ק"ח סע' ג' הביא להלכה את דברי הרשב"א. וראה במשנ"ב שם (ס"ק טו) שהביא פלוגתא בביאור כוונת דברי הרשב"א. ומריהטת לשונו נראה שרצ"ל שפלוגתא זו היא גם בביאור דעת השו"ע גופיה שהעתיק לדברי הרשב"א. וזאת למרות דברי מרן בב"י שהוליק לרשב"א בדרך ב' הנ"ל. ע"ש. (ועיין נמי מ"ש בשו"ת זכור ליצחק הררי, סי' יז, עמ' עז-ז. ודלא כמ"ש בביאורים שבמשנ"ב מהדורת עוז והדר שדחקו ללשון בדברי המשנ"ב. וע"ע במאמר מרדכי סס"ק ב, ובשו"ת אור לציון ח"ב פ"ז הל' כה במקורות, ובס' רוח רפאל עמ' צו). והיינו משום שלא ברורה לנו כ"כ הכרעת מרן בזה מצד דבריו בב"י.

וברמב"ם ובטור שאם לא התפלל בתוך ארבע שעות מחוייב להתפלל לאחר ארבע שעות, ומשמע דלאו מדין תפילת תשלומין היא שהיא חובה, ואדרבא משמע מלשונם שאין לו להתפלל לאחר ארבע שעות, אלא שאם התפלל יחבין ליה שכר תפילה, וזהו שכתבו 'היכא דטעי וצלי' (לשון הר"ף) 'אם עבר או טעה והתפלל אחר ארבע' (לשון הרמב"ם), 'ואם עבר והתפלל אחר ארבע שעות' (לשון הטור), דמשמע פשוט לישונם שבאו לומר שעכשיו שאיחר לא היה לו להתפלל, ולא איירי כלל לפרש למה לא התפלל בזמנה. וסיים (במוסגר): והשתא דאתין להכי א"כ גם הר"ף שהזכיר שטעה, היינו לענין מה שהתפלל עכשיו, ולא איירי לבאר למה לא התפלל בזמנה, ואיירי בסתמא גם כשפשע ולא התפלל בזמנה, וא"כ גם מדברי הר"ף יש הוכחה דלא איירי כאן מדין תפילת תשלומין. עכ"ד. ואם נקבל לדבריו ונניסם את דברי הב"י, מצאנו פתח להבין מניין ואיך למדו האחרונים שמסקנת הב"י כדרכו הב"י גם בדעת הר"ף והרא"ש, והכל יבא על מקומו בשלום. אלא שבכגון דא יהיה העיקר חסר מהספר בב"י, וגם בס' נחל שלמה גופיה רק בא 'להוסיף' מדיליה כן ע"ד הב"י. (ובעיקר יסודו ראה גם מ"ש להלן בס"ד מ"ס יד דוד).

[נמצא א"כ, כי אע"פ שבשו"ע העתיק ללשון הרמב"ם, מ"מ מצאנו למרן גופיה שכתב פירושים שונים ונראים מחולקים בדעת הרמב"ם. (וגם האחרונים נחלקו בפסק). ומעתה לא נפלאה היא לומר כי הדבר נשאר בספק, לשו"ע לנו].

ועכ"פ בכה"ח גופיה הסכים לדרך ב'. וגם המושג ברורה (ס"ק ו) כתב: 'או עבר' - ר"ל שבמזיד שהיה את התפלה עד שעבר זמנה ואח"כ התפלל אעפ"כ יצא ידי חובת תפלה אף שהיתה שלא בזמנה, וה"ה שלכתחילה אם לא התפלל מקודם צריך להתפלל אחר ד' שעות עד חצות רק שאין לו שכר כתפלה בזמנה. ע"כ. מבואר דנקט להורות שאף שלא התפלל שחרית במזיד לפני ד' שעות, יש לו להתפלל עד חצות, וכדברי הרמב"ם (שהיה דרך ב' בב"י).

[ד]. האם צריך תנאי נדבה, או רק טוב לעשות כן, לדעת המשנ"ב והגרע"י בילקו"י

אלא שמ"מ הוסיף וכתב המשנ"ב בשם הפרי מגדים: וטוב שיתפלל אז בתורת נדבה כי יש פוסקים שסוברים דבהזיד עד ד' שעות שוב לא מצי להתפלל כלל, ע"כ יתפלל ויתנה שאם מצד הדין הוא פטור הוא בתורת נדבה. ע"כ. ומבואר שאי"ז מעיקר הדין, אלא מהיות טוב לחוש לדעות שבמזיד אין לו תשלומין (שהיה דרך א' בב"י).

וראיתי גם בתשובת הגר"ע יוסף שנדפסה בס' ילקוט יוסף ח"א - מהדורא קמא (עמ' קמ) שלאחר שהביא הרבה דעות לכאן ולכאן - האם תפלת שחרית היא גם אחר ד' שעות², הסיק וכתב מדיליה: והואיל ולא יצאנו מידי מחלוקת, נראה להכריע שבמזיד יתפלל עד חצות בדרך תנאי של נדבה. ואם שגג או נאנס יתפלל לכתחלה. ע"כ. וגם בגוף ההלכה שם בס' ילקוט יוסף כתב: אם לא התפלל שחרית עד שעברו

² ומה שכתב שם (וכן בשו"ת יחו"ד ח"ז סי' טו אות ב): כי מלשון הרמב"ם (פ"ג מהלכות תפלה הלכה ט) שכתב "טעה ולא התפלל שחרית ועבר חצי היום יתפלל מנחה שתיים", מוכח שאם עדיין לא עבר חצי היום, רשאי להתפלל שחרית. ע"כ. לכאן' אי משום הא אינו מוכרח כ"כ, די"ל כי מה שכתב הרמב"ם 'ועבר חצי היום', אינו משום שעד אז יכל להתפלל שחרית (לכתחילה), אלא משום שמאז יכול להתפלל מנחה שתיים וגם עליו להקדים למנחה, דבהכי עסיק הרמב"ם התם, וכמו שכתב בהלכה ח': כל מי שעבר עליו זמן תפלה ולא התפלל במזיד אין לו תקנה ואינו משלם, בשוגג או שהיה אנוס או טרוד משלם אותה תפלה בזמן תפלה הסמוכה לה, ומקדים תפלה שבוזמנה ואחריה מתפלל את התשלומין. (ועל זה המשיך בהלכה ט): כיצד טעה ולא התפלל שחרית ועבר חצי היום יתפלל מנחה שתיים, ראשונה תפלת מנחה והשנייה תשלומי שחרית. ע"כ. וראה גם בכסף משנה שם (וכן בדבריו בהלכה א). וק"ל. ואח"כ מצאתי שכבר כ"כ בחמד משה (ס' פט סס"ק א). ע"ש. [וע"ע בלשון השו"ע ר"ס קח, והשווה ללשון הרמב"ם. ודוק. ושו"ר גם מ"ש בזה הפר"ח (סס"ק א), ומ"ש ע"ד במאמר מרדכי (ס"ק ב)]. וגם הלום ראיתי אחרי רואי בס' נתיבות חיים (סימן טוב, ח"ו עמ' כה), ובספר אש דת (עמ' תב, והנדפס בספר החוט המשולש ח"ט) שכבר עמדו ע"ד הגרע"י בזה. ע"ש.

ארבע שעות מהזריחה, ונתעכב מחמת אונס, או ששגג בדבר, רשאי להתפלל תפלת שחרית גם אחר ארבע שעות, עד חצות וכו'. ואם הזיד בדבר והתעכב מלהתפלל עד אחר ד' שעות, יתפלל שמונה עשרה בתנאי של נדבה. ע"כ.

והיה נראה, כי בדוקא לא הזכיר מדברי הפמ"ג והמשנ"ב הנ"ל, שג"כ כתבו שיתפלל בתנאי של נדבה, לפי שחלוקים דבריו מדבריהם, כי הם כתבו כן רק מהיות טוב (וכמפורש בלשון המשנ"ב), ואיהו כותב כן מעיקר הדין, לפי שחושש לדעות שאחר ד' שעות אי"ז זמן תפלת שחרית. (ועי' היטב בגוף דברי הפרי מגדים במשבצות זהב סק"א).

אלא שראיתי למר בריה הג"ר יצחק נר"ו בספר ילקוט יוסף החדש (סימן פט, מהדו' תש"פ עמ' תסו) שלאחר שהביא לתשובת אביו הנ"ל (כבילקו"י מהדו"ק), סיים מדיליה וכתב: ויש להוסיף, שכן פסקו הפמ"ג (מש"ז סק"א), והמשנ"ב (סק"ו). ע"ש. ע"כ. וכנראה הבין כי גם אביו רק מהיות טוב כתב להכרעה זו.

[ה]. בהלכה ברורה כתב שנחלק בזה עם אביו, ונפק"מ לשבת

ואף גם זאת ראיתי למר בריה ולרב אחא בספר הלכה ברורה ח"ה (עמ' קעח) שג"כ כתב, כי הפמ"ג והמשנ"ב הכריעו שאם היה הדבר במזיד, יעשה תנאי דנדבה, וכן מסקנת אאמו"ר בתשובה שהובאה בילקוט יוסף ח"א (הנ"ל).

והוסיף וכתב בהלכה ברורה: אמנם ראיתי לאאמו"ר בשו"ת יביע אומר חלק ט (או"ח סי' קח אות נז) שנראה שסובר דנקטינן בפשיטות להלכה שדין תפלת שחרית עד חצות בכל ענין, ולא מדין תשלומין, ולפי דבריו שם אף אם איחר במזיד עד אחר ארבע שעות אין צריך מן הדין אפילו לתנאי דנדבה. [ועיין עוד כמה שכתב בהליכות עולם ח"א פרשת משפטים אות ח' בד"ה והנה המחזיק ברכה. (אש"ה: זה שם בעמ' קעג, וראה להלן)]. ולפי זה צריך לומר שמה שכתב בילקוט יוסף שיעשה תנאי דנדבה, היינו לרווחא דמילתא ולחומרא בעלמא. ונפקא מינה לענין שבת ויום טוב שאין מתפללים בהם נדבה, ואפילו בתנאי דנדבה אין להתפלל בהם, שלפי זה אם נתאחר מלהתפלל בשבת ויום טוב במזיד עד אחר ארבע שעות, אף על פי כן יתפלל שחרית, דאין התנאי דנדבה אלא לרווחא דמילתא.

וסיים בהל"ב: אולם לענ"ד נראה, שאף על פי שיש לצדד יותר בדעת מרן השלחן ערוך דסבירא ליה דאפילו איחר במזיד רשאי להתפלל עד חצות וכדמוכח מדבריו בבית יוסף^י, מכל מקום כיון שלא יצא הדבר מכלל מחלוקת בדעת מרן השלחן ערוך, צריך מן הדין לעשות תנאי דנדבה לחוש לסוברים שבאיחר במזיד אינו רשאי להתפלל אחר ארבע שעות. וגם אפילו אם תמצא לומר שדעת מרן השלחן ערוך דזמנה עד חצות, אפילו למי שאיחר במזיד, מכל מקום כיון שדעת כמה מהראשונים דאין זמנה אלא עד ארבע שעות, יש לחוש לדבריהם ולומר בזה ספק ברכות להקל ואפילו נגד הוראות מרן השלחן ערוך. ולענין זה שלא להתפלל שמונה עשרה בקום ועשה שפיר שייך לומר בזה ספק ברכות להקל. ולכן נראה לענ"ד שאם איחר במזיד עד אחר ארבע שעות, יש להחמיר ולעשות תנאי דנדבה קודם שיתפלל. ובשבת ויום טוב אם איחר במזיד עד אחר ארבע שעות לא יתפלל כלל. עכ"ד.

[ו]. אין הכרח שהגרע"י חולק בזה, וכמתבאר מדבריו בכ"מ, ועד מתי זמן תשלומי ערבית

ונחזי אנן: הנה מה שצייד בדעת אביו, דתנאי נדבה הוי רק לרווחא דמילתא, זה מסייע למה שלמדנו גם מדברי אחיו בילקו"י שסייע לדברי אביו מהפמ"ג והמשנ"ב, שבהם מבואר דהוי רק מהיות טוב. וגם בהלכ"ב גופיה לפני זה השווה לדבריו אביו עמהם, וממילא היה לו לדקדק זאת גם מגוף דבריהם, וכמ"ש.

^י לא ביאר מניין מוכח לו כן בב". ובדברינו לעיל נתבאר שיש בב"י ב' דרכים (ובכמה מקומות מספרי אביו נקט כדברי הפרישה ע"פ דרך א' בב"י בגדר תפלת תשלומין, וכמו שהערנו במקומו. וראה בסימן ה אות ג בהערה).

ומה שהעיר מדברי אביו בשו"ת יביע אומר חלק ט, הנה שם הביא אביו מ"ש בשו"ת אור לציון (ח"ב פ"ז הל' כה), שתפלת שחרית אחר ארבע שעות היא כעין "תשלומין", ואינה חשובה כתפלה עיקרית, ולכן אי אפשר להשלים תפלת ערבית אחר ד' שעות. וכתב על זה, דליתא. שא"כ אם הזיד ולא התפלל עד סוף ד' שעות, לא יוכל להתפלל אחר ד' שעות עד חצות, וזה אינו. שהרי מבואר במסקנת מרן הב"י (סי' פט) דלכ"ע בין לר' יהודה בין לרבנן, מארבע שעות עד חצות שכר תפלה יחייב ליה, בין בשכח בין בהזיד. ע"ש^{טז}. והוסיף ביבי"א לחזק לצד זה מדברי הפוסקים שנקטו כן. ע"ש.

ולכאור הדבר תמוה שביבי"א התעלם כליל מלהקת הפוסקים קמאי ובתראי שהביא בעצמו בתשובתו שנכתבה להלכה ולמעשה ונדפסה בילקו"י הנ"ל, והדעת נותנת יותר לומר שמכיון שדבריו ביבי"א הינם בתכריך רצוף של הערות על שו"ת אול"צ, א"כ י"ל שעיקר דבריו שם נכתבו רק כהערה על האול"צ שנקט בפשטות כצד אחד והוציא ממנו הלכה (ובמקורות התשובה באול"צ מבואר שלמד כן מדברי הב"י שם), דאי משום הא הרי יש לעומת זה צד אחר, וממילא ההלכה הפוכה. (ולכן הביא שם רק לדעות העומדים בצד השני^{טז}). וניחא מ"ש בס' תשובת ציון עמ' יז, וע"ע בניצוצי אור על האול"צ עמ' צה). ואה"נ לענין דינא גם שם יצריך היבי"א מעיקר הדין לתנאי נדבה בתפלת התשלומין של ערבית לאחר ד' שעות^{טז}, וכדבריו בתשובה שבילקו"י. אבל לאו בהכי עסיק שם. [וגם מזה חיוזק יוצא למה שצידדנו בטעם שבתשובתו בס' ילקו"י לא סייע לדבריו מהפמ"ג והמשנ"ב]. (וגם אם לא נקבל לזה לפי שהיה לו לפרש יותר, ונימא שסותר לדבריו, מ"מ סוגיא בדוכתא שנכתבה כתשובה הלכה למעשה עדיפא על הנכתב בתכריך הערות רצוף על האול"צ).

וחיוזק לדברים נראה ממ"ש עוד הגרע"י בס' הליכות עולם (ח"א עמ' קעב) בגוף ההלכה: מי שטעה ולא התפלל ערבית וכבר עברו ארבע שעות מהיום אף על פי כן רשאי להתפלל תשלומי ערבית עד חצות היום. [שהרי גם לענין תפלת שחרית בדיעבד אם לא התפלל שמונה עשרה עד ארבע שעות רשאי להתפלל עד חצות. ואפילו ציבור שלא התפללו שמונה עשרה של שחרית עד ארבע שעות, רשאים להתפלל אחר ארבע שעות עם חזרת השליח ציבור. ומכל מקום אם אירע לו שלא התפלל שחרית במזיד עד אחר ארבע שעות, יתפלל שמונה עשרה בתנאי של נדבה]. ע"כ. ובמקורות שם (עמ' קעג) כתב לדחות לדברי האול"צ כשיטתו בשו"ת ביבי"א פ"ה. (ולא טרח שם להביא מדבריו בתשו' שבס' ילקו"י). ע"ש.

ועיני כל רואים בזה, שאפי' שסתם דבריו לגבי תשלומי ערבית (שיש בה תרתי לריעותא) ולא כתב שצריך שיעשה בזה תנאי נדבה, מ"מ לגבי תפלת שחרית (שיש בה רק חדא לריעותא) הצריך לעשות תנאי נדבה.

^{טז} אש"ה: גם כאן לא טרח לבאר היכן ראה למסקנה ברורה זו בדברי הב"י, עד כדי שבא להשיג ממנה ע"ד האול"צ ודעימיה, ואף שהב"י כתב כן בדרכו השניה (וראה בבנין שמואל עמ' תקפ), מ"מ י"ל שזה רק בדעת הרמב"ם, ולא בדעת הרי"ף והרא"ש (שהם ב' עמודי ההוראה) שהביא הב"י בריש דבריו, ולפיהם כתב הב"י לדרכו הראשונה. (וכנ"ל בריש דבריו). ונחלקו הפוסקים גם סביב מרן בשו"ע וכמ"ש. ותנאי שקיל מעלמא.

^{טז} וזו דרכו בדוכתין סגיאין, וכמ"ש בעורי דבורה (ח"ג ס"ס א, ובח"ה ס"ה סוף אות ח).

^{יז} ובאמת כי המעיין בגוף תשובת האור לציון, יראה כי סיים וכתב: 'ואחר ארבע שעות אם ירצה יתפלל על תנאי נדבה, ויתנה ויאמר שאם אין כעת הזמן לתשלומין תהא תפילה זו לשם תפילת נדבה'. (והגרע"י לא הזכיר לסיום דבריו, וניחא ע"פ מה שביארנו). ולפ"ז כל הפלוגתא בין האול"צ להגרע"י, האם 'מחייבים' אותו להתפלל, או רק 'אם ירצה', אבל לכ"ע אם מתפלל 'חייב' תנאי נדבה.

^{יח} וגם שם כתב דדברי האול"צ ליתא, שהרי הבית יוסף שם כתב במסקנתו שאפילו הזיד ולא התפלל שחרית בתוך ארבע שעות יכול להתפלל עד חצות. ואם איתא שאינה אלא בתורת תשלומין, הרי אם הזיד ולא התפלל אין לו תשלומין. אלא ודאי שהעיקר כדברי החיד"א ז"ל, דעד חצות חשיבא תפלת שחרית ולא כתשלומין. ע"כ. ולא טרח לבאר מנין פשוט לו שזו מסקנת הב"י. (ובפרט שבמקורות התשובה באול"צ שם, כתב שלמד כן מדברי הב"י). וכנ"ל.

ובע"כ צ"ל דמעיקרא לגבי תפלת ערבית איירי רק בעצם הדין, ואה"נ למעשה מצריך הוא גם בה תנאי נדבה מעיקר הדין, (וכמ"ש גם באול"צ גופיה בהמשך תשובתו שם), מכ"ש ממה שהצריך לגבי תפלת שחרית (וכדבריו בתשובה שנדפסה בס' ילקו"י) שממנה למד לגבי תפלת ערבית.

וראה זה פלא, כי שוב מצאתי גם בזה בדברי מר בריה בספר הלכה ברורה ח"ו (עמ' ל) שהעיר כדבריו בדברי אביו בהל"ע, וכתב דצ"ל שכתב כן לרווחא דמילתא, וכמו שביאר בסימן פ"ט. [ולאחר שכתב שאולם לדעתו צריך דוקא תנאי נדבה, ולכן בשבת אין לו תקנה (וכדבריו בס' פט הנ"ל). סיים] ועוד כתב: **לאחר זמן נשאתי ונתתי בדבר בפני אאמו"ר והסכים שאם לא התפלל תשלומי ערבית עד אחר ארבע שעות מהיום, יעשה תנאי דנדבה קודם שיתפלל תשלומין. ע"כ.** (והביאו מדבריו בשם הגרע"י בכמה ספרים, וכגון בשו"ת דברי בניהו חכ"ז עמ' צד, ובס' התפילה והלכותיה ח"ב עמ' 174). ולדרכינו גם מעיקרא ס"ל לאביו כן מעיקר הדין, ואין בזה חזרה בתורה שבע"פ מתורה שבכתב.¹

(וראה במשנ"ב אור המזרח סי' קח הערה 35 שכתבו מדנפשיהו, כי נראה שגם לדברי הגרע"י ביב"א ח"ט, אם התפלל שחרית בתוך ד' שעות ורק את התשלומין של ערבית עיכב עד אחר ד' שעות, יצטרך להתפלל תנאי נדבה, שהרי כתב בהליכות עולם שם לא התפלל תיכף לתפלת ההשלמה יעשה תנאי של נדבה. ע"ש. ולא נחתו כאן לשאר דברי הגרע"י, שנראה מהם שכן הוא בכל מצב. וראה גם בספר נתיבות חיים - סימן טוב, ח"ו עמ' כד-ו, ועמ' תרכא).

[ז]. מהי מסקנת הגרע"י ביחו"ד ח"ז

אכן חדשות אני מגיד, שתשובת הגרע"י שנדפסה בילקו"י הנ"ל, נערכה על ידו שוב באחרית ימיו² עם תוספת נופך כדי להדפיסה בשו"ת יחזה דעת חלק ז', ואכן נקבעה שם בסימן ט"ו (וכתבו בהערה שבריש הסימן כי תשובה זו כתבה הגרע"י לחלק הנוכחי). ושם פתח באותיות א-ג בהבאת דברי להקת הפוסקים שעומדים בב' הצדדים הנ"ל (כדבריו בילקו"י עם תוספת), ואח"כ באות ד' הוסיף על דבריו שבילקו"י והתייחס (בתוך תשובה זו עצמה) לנדון שבאור לציון הנ"ל בדין זמן תשלומין לתפלת ערבית³, ובסיום האות כתב - **וע"ע במש"כ בשו"ת יב"א ח"ט (הנ"ל). וכן עיקר.** ובמסקנת תשובתו (בסיום אות ה) כתב: הילכך נקטינן כדעת מרן והאחרונים הנ"ל, שאם לא התפלל שחרית עד ד' שעות, רשאי להתפלל שחרית לכתחילה לאחר מכן עד חצות. מיהו אם עבר במזיד ולא התפלל עד אחר ד' שעות, כיון שיש סוברים דהוי מעוות לא יוכל לתקון, אע"פ שרבים חולקים. מ"מ הנכון שיתפלל אחר ד' שעות בתנאי דנדבה⁴. ושב ורפא לו. ע"כ. ויש לעמוד קצת בבירור מסקנתו, האם במזיד רק 'נכון' לעשות תנאי של נדבה, אבל חייב עדיין בתפלה מעיקר הדין לפי שיזמן חיובה עד חצות, או במזיד אמרין מעיקר הדין סב"ל (אפי' נגד מרן) וא"א לחייבו בתפלה, ולכן רק 'נכון' שיתפלל בתנאי נדבה.

¹ וכל זה בנוסף למה שיש ללמוד מדברי הגרע"י בהליכות עולם (ח"א עמ' קעח) שאין לפוסק לכתוב בסתם שיעשה תנאי נדבה, היכן שמעיקר הדין יכול להתפלל גם בלא תנאי זה. [ולכן השיג ע"ד הגרי"ח שכתב (בסתם) שיעשה תנאי דנדבה, כי זה רק ממדת חסידות. ונפקא מינה שאף בזמן שאין מתפללים תפלת נדבה יכול להתפלל בתורת תשלומין. ודו"ק. עכ"ד]. ומסתמא שלא ילכד הוא בדבר זה שתפס ממנו על אחרים (באותו הספר בסמיכות).

² אף אחרי הדפסת ספרי הלכה ברורה הנ"ל.

³ ולשיטתו יכל להקשות קצת סתירה בדברי המשנ"ב שהזכיר בעצמו באותו העמוד (ל), כי הביא שבסימן פ"ט ס"ק ז' כתב שאף במזיד יכול להתפלל שחרית עד חצות, ובסימן ק"ח ס"ק ט"ו כתב שאין תשלומין לערבית אלא בתפלת שחרית עד ד' שעות. ע"ש. (וראה גם בס' רוח רפאל עמ' צו ד"ה וביותר, ובשו"ת אמרי יצחק וייס, עמ' כה). אכן המעיין בגוף דברי המשנה ברורה בסימן ק"ח יראה שכתב: אם לא התפלל ערבית יתפלל שחרית שתיים רק עד ד' שעות על היום שהוא זמן תפילה לשחרית, דהא נוטל עבור זה שכר תפלה בזמנה, משא"כ אחר ד' שעות דנוטל רק שכר תפלת רחמי. ע"כ.

⁴ וגם שם לא הסתייע מדברי המשנ"ב (בשם הפמ"ג) שכתב שטוב שיתפלל בתורת נדבה. למרות שבתשובה זו ממש כן הזכיר מדברי המשנ"ב בתחילת אותו הס"ק (כנ"ו בהערה הקודמת).

וכנראה יש איזה חסרון תיבות במסקנת התשובה. ולכא' יותר משמע מדבריו שם כצד א', וזה מסייע למ"ש בדעתו בס' הל"ב. (ודלא כדעת ההל"ב עצמו). [אלא שלפ"ז עדיין צ"ב מדוע לא סייע למסקנתו - שיעשה תנאי נדבה, ממ"ש המשנ"ב, והערה זו מתחזקת ע"ד ביחוד לפי שמתבאר בתוך דבריו שם שראה לדברי המשנ"ב (וכה"ח), שהרי בריש עמוד ל' הזכיר משאר דברי המשנ"ב. אבל לא הביא מהמשך דבריו שטוב לעשות תנאי של נדבה]. ובאמת שכן היא סתמות דבריו ודברי שאר הפוסקים שלא כתבו שיש חילוק בזה בין שבת לימי החול (כמו שחילק בהל"ב מדעת עצמו). וכבר הזכיר הגרע"י בתחילת דבריו ביב"א הנ"ל לכלל - שנוהג ללמוד יותר מסתימת הראשונים יותר מפירושם של אחרונים. (וראה בבנין שמואל עמ' רמ ואילך). וכ"כ בנד"ד בס' פסקי תשובות (סי' פט אות ט). ומצאתי שגם בשו"ת ברית אברהם (דניאל, ח"ה סי' א אות מה) דחה לדברי ההלכה ברורה בזה. עש"ב. וצריך להתיישב בזה עוד. (וע"ע בשו"ת דברי שלום מזרחי ח"א סי' מו).

לאחר סגנון אולם, במירור שיטות הפוסקים, עד מתי זמן תפלת שחרית
לאחרית, נצ"ן כי מתינו סמאה עצרית, לא היו הדברים הללו שייכים, לא רק
אלא אלאו"ר שכר לפני נ" החמה היה מהמשיבים, אלא גם אצל כל בני
הלכרים, שאת זמן קריאת שמע הראשון לא היו מאחרים, הן בימות החול והן
בשבתות ובימים טובים. כי דאמא חיה שיעו לנו ההורים, וזה פצל יותר מריבוי
בדברים.

***

מסכת ברכות דף כ"ו ע"א

סימן ב - מדוע התוס' הוכיחו שזמן מוסף כל היום מימי השנה, ולא מר"ה גופא
[והטעם שבר"ה דוקא אין להתפלל מוסף בתלת שעי קמייטא - והאם זה לעיכובא]

[א]. דברי התוס', והוספת האחרונים מציבור בר"ה גופא. [ב]. מדוע התוס' לא הוכיחו מעבר
והתפלל בר"ה גופא. [ג]. זה תלוי בפלוגתת רש"י והראב"ד מדוע הקפידו דוקא בר"ה. [ד]. היכן
שאמרו שתפלתו נדחת - האם לא יצא י"ח תפלה. [ה]. מי שאינו יודע בר"ה לנוסח מלמיות
וכרונות ושיפדות, האם חייב עכ"פ בתפלת מוסף, וכן איפכא.

[א]. דברי התוס', והוספת האחרונים מציבור בר"ה גופא

כתבו התוספות בד"ה תפלת השחר: והכי נמי בפ"ק דע"ג (ד:) לא ליצלי איניש צלותא דמוספין בתלת
שעי קמייטא בריש שתא ביחיד כו', אלמא בשאר ימות השנה יכול להתפלל. ע"כ.

ובחידושי מהר"ם בנעט כתב: אלמא בשאר ימות השנה - או בראש השנה בצבור. ע"כ.

וכבר במעדני יום טוב (פ"ד אות ו) כתב כזאת ע"ד הרא"ש: בריש שתא ביחיד - אלמא בשאר ימות השנה
יכול להתפלל כ"כ התוס', ובריש שתא גופיה דוקא ביחיד אבל הצבור יכולים להתפלל. ע"כ.

ולפ"ז יש להבין מדוע התוס' לא הוכיחו מריש שתא גופא.

ומצאתי בספר ארץ החיים כאן שכבר הרגיש בזה ואף הגדיל המדורה, וכה כתב ע"ד התוס': קשה דטפי
יש לו להביא ראיה מציבורא דיכולין להתפלל אז משום דנפיש זכותיהו, הרי מפורש דזמן מוסף קודם
כלות זמן שחרית, והוא ראיה יותר נכונה ממה שמביא מהדיוק דאלמא בשאר ימות השנה, וכן מדברי
הרא"ש (וראה בפסקיו ובתוספותיו) נראה דכיון לראיה זו, שלא סיים אלמא בשאר ימות השנה, רק מביא
הא דלא לצלי וכו' ביחיד, משמע דכיון לראיה זו דדוקא ביחיד אסור אבל בצבור שרי, ובדברי התוס'
צריך עיון. ע"כ. (ולכא' דבריו דלא כמעדני יו"ט שהביא לדברי התוס' ע"ד הרא"ש).

ובאמת שכבר עמד בזה החתם סופר (נדפס כאן, וגם במס' ע"ז) וכה כתב ע"ד התוס': ויל"ד מאי טעמא לא הוכיחו כך, ביחיד לא ליצלי הא בצבור ליצלי, וכן הרגיש במעדני מלך. וי"ל דהוה אמינא טעמא משום חרון, ובשעה שלישית הוא דלא ליצלי, וא"כ כד דייקת מיניה הא בצבור ליצלי היינו בשעה ג', אבל ב' שעות ראשונות אפשר שאינו זמן מוסף כלל, לכן הוכיחו הא בשאר ימות השנה ליצלי, ועל כרחק אין הטעם משום חרון דא"כ בשאר ימות השנה נמי אין מקלסין בשעת זעם, וע"כ משום דין הוא ותלת שעי ממש קאמר, וא"כ כד דייקת מיניה הא כל ימות השנה ליצלי היינו אפילו בשעה ראשונה ומוכח דזמנה כל היום, וא"ש. עכ"ד. אבל הדוחק מבואר מדבריו גופא, וראה נמי בס' עבודה ברורה עמ"ס ע"ז שם (מ"ש מתוס' חכמי אנגליה, ותוס' רבינו אלחנן).

ויש להרגיש, כי ממשמעות דברי המעדני יו"ט והמהר"ם בנעט, נראה שכתבו לדבריהם רק כתוספת, ולא ראו בזה קושיא (ודלא כחת"ס וס' ארץ החיים).

[ב]. מדוע התוס' לא הוכיחו מעבר והתפלל בר"ה גופא

והנה כשלמדנו לדברי התוס' בשיעור בישיבה, שאל מעלת הרב יצחק אבן נר"ו, (והוספתי נופך בדבריו היקרים), מדוע התוס' לא הוכיחו מר"ה גופיה, שכל מה שאמרו שלא יתפלל מוסף בתלת שעי קמייטא, בפשטות מבואר מהטעם שנתנו לזה בגמ', כי זה דרך עיצה טובה לאדם, אבל אם עבר והתפלל יצא י"ח תפלה (ובאמת שכבר העיר הגר"י פיק ודעימיה - כי הרמב"ם לא הביא לגמ' זו, וראה נמי במפתחות לשו"ת מהרש"ם ח"ד סי' קכ. ועוד יתבאר להלן באות ד), וש"מ מזה כי מעיקר הדין שפיר הו' זמן תפלת מוסף אף בתלת שעי קמייטא. (וראה היטב גם בלשון הט"ז ס' תקצא ס"ק ד).

הוא מותיב לה והוא מפרק לה, דהוה אמינא שזה דוקא לגבי תפלת מוסף של ר"ה, והיינו משום דבתפלת מוסף זו יש ב' עניינים, א' - תפלת מוסף כבכל השנה, שהיא כנגד קרבנות מוספי היום, ב' - תפלת מוסף של ר"ה (דוקא) שיש בה מלכויות זכרונות ושופרות, וא"כ הו"א שיצא י"ח חלק ב' אבל לא י"ח חלק א', וכדי לא להכנס לזה העדיפו התוס' ללמוד ממה שיש לדקדק מכל שאר ימות השנה.

ולפי זה ניחא ממילא גם הערת החתם סופר וארץ החיים הנ"ל, מדוע לא הוכיחו התוס' מר"ה גופא לגבי ציבור.

ואפשר כי לכן המעדני יו"ט והמהר"ם בנעט, כתבו לדבריהם כתוספת, ולא עשו מזה קושיא.

[ג]. זה תלוי בפלוגתת רש"י והראב"ד מדוע הקפידו דוקא בר"ה

איברא, כי מפרש"י מתבאר כי אדרבה, מה שיש בתפלת מוסף של ר"ה - מלכויות זכרונות ושופרות, זו הסיבה שהזהירו להמנע מתפלת מוסף בתלת שעי קמייטא דוקא ביום ר"ה ולא בשאר ימות השנה, שכה כתב (במס' ע"ז ד): מוספי כל השנה הן שבח וסיפורי מעשה (רצ"ל של הקרבנות, כמ"ש הגר"ז בס"ס תקצא), אבל מוסף ראש השנה מתוך שהוא מתפלל מלכויות זכרונות ושופרות מיפקד דינא טפי ואל יפרוש אדם עצמו מן הצבור. עכ"ל. (וראה במהרש"א וברש"ש). ויתכן כי לכן החתם סופר וארץ החיים הנ"ל לא ניחא להו ליישב כדכתבנא.

אכן הראב"ד פירש אחרת מרש"י וכתב: ודוקא בריש שתא שצריך טפי לרחמי מפני שדין ר"ה חמור שהוא ממיתה ולחיים, אבל שארי מוספין לא איכפת לן. עכ"ל. (ובפירוש השני הביא מה' צרפתי כפרש"י). וקרוי לזה כתב המשנה ברורה (סימן תקצא ס"ק יד), וז"ל: ומה דנקט ר"ה אף דבכל יום הקדוש ברוך הוא דן עולמו בג' שעות ראשונות דשם אינו אלא לפקידה בעלמא לאותו יום, אבל בר"ה הקדוש ברוך הוא דן לכל השנה ולפעמים לשנים רבות. ע"כ. וראה בס' ערוגת הבושם עמ"ס ע"ז (שם, עמ' סא ואילך) שהרחיב בביאור פלוגתתם. ע"ש.

ועכ"פ לפירוש זה שפיר יש קיום לתירוץ שכתבנו, כי לא תלה הראב"ד לדבריהם בהזכרת מלכויות זכרונות ושופרות.

סימן ב - מדוע התוס' הוכיחו שזמן מוסף כל היום מימי השנה, ולא מר"ה גופא

[ד]. היכן שאמרו שתפלתו נדחת - האם לא יצא י"ח תפלה

ועוד היה מקום לומר, כי פליגי האם דברי הגמ' במס' ע"ז נאמרו לעיכובא.

ומצאתי דלכאור' כבר נחלקו בזה האחרונים, כי בספר קהלות יעקב (קניבסקי, ע"ז סי' א) כתב שמדברי המחצית השקל (סי' צ"ט ס"ק יז) יוצא, דהיכא דאמרו שתפלתו נדחת - וכגון כשמתפלל מוסף בתלת שעי קמיתא ביומא קמא דר"ה, היינו שאין לו מצות תפלה כלל. וכתב על זה בקה"י: ולענ"ד תימה גדולה לומר כן, ומהא דמבואר בגמ' דלא ליצלי אינש וכו' דילמא מעייני בעובדיה כו', אינו מוכרח כלל דדחפי ליה היינו שמבטלין ממנו זכות ומצות תפלה, אלא דדחפי ליה שאין ממלאין בקשתו, כיון שלפי מעשיו שבדקו הוברר שאינו זכאי לכך וכו', אבל עכ"פ מצות תפלה שנתחייב בה ודאי יצא יד"ח ויש לו שכר תפלה. ע"ש. (ודברי הקה"י נזכרו בשתיקה בהרבה מספרי מחברי הזמן עמ"ס ע"ז).

אכן לענ"ד נראה, כי גם למחצית השקל יתכן שיצא י"ח תפלה, אלא שבשמים לא מרוצים ממנה, ולכן לא יקבל עליה שכר כבשאר המצוות (ראה היטב בגוף דבריו). והיינו שכלפי חובת הגברא בעולם הזה, כבר יצא ידי חובתו, אבל כלפי החפצא של השפע שעשויה המצוה לתת לו מהשמים, יש לו עיכוב וחסימה. וכבר נתבאר היטב בחיבורי צלותא דשמואל (ענף יח אות יז) כי אי עמידה בתנאים שנאמרו לקבלת התפלה, אינם סיבה לביטולה. (וראה עוד שם בנספח ח אות ז, ובענף י אות טו, ובענף כב אות יז). ע"ש. [ומעתה נתקיים היטב התי' שכתבנו (באות ב)].

וכבר כתבנו כי הרמב"ם לא הביא לדברי הגמ' במס' ע"ז, וראה נמי בשו"ת מהרש"ם (במפתחות לח"ד סי' קכ). וזה מסייע למ"ש שדברי הגמ' לא נאמרו לעיכובא.

[ה]. מי שאינו יודע בר"ה לנוסח מלכויות זכרונות ושופרות, האם חייב עכ"פ בתפלת מוסף, וכן

איפכא

ויש לדון מכ"ז אודות מי שאינו יודע בר"ה לנוסח מלכויות זכרונות ושופרות, האם חייב עכ"פ בתפלת מוסף מצד עצם קרבנות מוספי היום. אי נמי איפכא, שיודע מלכויות זכרונות ושופרות, אבל לא להזכרת מוספי היום (וכגון שנחסר עמוד זה מספרו).

ומצאתי בספר סדר יעקב עמ"ס ע"ז שם (עמ' כ) שכתב: ע' תרי"ד מ"ג, ומבואר מדבריו דהגמ' דלא כראב"ע דס"ל במס' ברכות (ל) דיחיד אינו מתפלל מוסף ע"ש. ולכאורה היה אפ"ל דעד כאן לא ס"ל לראב"ע דיחיד פטור מתפילת המוספין רק בכל השנה, וכמוש"כ בתלמידיו רבנו יונה (שם ברי"ף ד"כ) וז"ל, דכיון שאין בה אלא שבח שאין בה תחנונין כמו בתפילת י"ח, וגם אין אנו מתפללין אותה כנגד תפילת תחנונים של חול כמו שאנו מתפללין תפילת יוצר או תפילת מנחה, די כשהציבור מתפללין אותה וכו' עכ"ל, אבל במוסף דר"ה שיש בה מלכויות זכרונות ושופרות שהייבו חכמים לאמרם כמו תקיעת שופר שגם יחיד חייב בו ה"נ חייב באמירה זו וע"כ חייב להתפלל גם היחיד, וכמו מי שמתפלל תפילת י"ח ושכח יעלה ויבא אף שידי חובת התפילה כבר יצא ה"נ יתפלל כדי שיאמר פסוקים אלו בתוך התפילה. והתרי"ר שלא כ"כ, נראה דס"ל דיסוד תפילת מוסף של ר"ה הוא ככל השנה, רק הוסיפו בה פסוקים אלו מצד זכרון תרועה, אבל אין זה לבד מחייב, ומי שאינו חייב בגוף התפילה אינו חייב גם מצד פסוקים אלו להתפלל. ואפי' להשיטות דבשכח יעלה ויבא בר"ת במנחה וכו'. ע"ש עוד. (וחלק מדבריו הובא גם בס' עבודה ברורה עמ' נו). ואכמ"ל.

[ושאלתי למעלת ידידי הרה"ג שמואל עטיה שליט"א, מח"ס 'מעין המאורע': אשמח לדעת מה דעת כת"ר (והאם כתב בזה) אודות מי שאינו יודע בר"ה לנוסח מלכויות זכרונות ושופרות, האם חייב עכ"פ בתפלת מוסף מצד עצם קרבנות מוספי היום. אי נמי איפכא, שיודע מלכויות זכרונות ושופרות, אבל לא להזכרת מוספי היום (וכגון שנחסר עמוד זה מספרו) והשיב לי: בנוגע לשאלה הראשונה כבר כתבנו בזה בעמוד רע"ט בשם הפחד יצחק שאם לא אומר ברכת מלכויות זכרונות ושופרות תפלתו לבטלה, וכ"מ ברא"ש ר"ה פ"ד סי"ד עיי"ש באורך.

בנוגע לשאלה השניה מסתברא שאם יאמר ונעשה לפניך חובותינו בקרבן מוסף יצא כמ"ש הרמ"א בסימן רסח גבי שבת וה"ה גבי יו"ט כמבואר במ"ב שם דדינים שוה. ע"כ. (וע"ע בילקוט יוסף סימן צ' סעיף ט הל' ה) כג.

ומן הענין לציין מ"ש בערוך השולחן (או"ח סימן קח סע' טו): נראה דאפילו מוסף של ר"ה שיש בה רחמי טובא מלכיות זכרונות ושופרות מ"מ אינו בתשלומין, דעיקר מוסף הוא לקרבנות, וגם עיקרי תפלות אלו אינם שייכים רק לר"ה ודומים לקרבן מוסף שעבר זמנו ובטל קרבנו. ע"כ. והבן לצורך שראה לאפוקי מצד כזה.

**לאחר שאנחנו דנים, על הקדמת התפלות בימי ראשי השנים, לבית ההורית אנחנו
זוכרים, שבאלו הימים הנוראים, כל בני הבית לפני נ"ץ החמה היו משכימים, ואף
כל האורות (צ"י עון שבת) בבית כבר היו נדלקים, כאילו שבזריה היו אנחנו
נמצאים. לפי שכלית הכנסת לא היינו מדקה האחרונה רצ"מ, אלא לאחר הכנות
והליכה למקוה שבו היינו טובלים. [ואם מפני מה שמבואר בספרי, שבראש השנה
אחר עלות השחר אין כדאי להיות ישינים].**

***

מסכת ברכות דף כ"ו ע"א

סימן ג - מתי יש מעלה גדולה לותיקין הסומכים גאולה לתפלה

איתא בגמ': ורמינהו, מצותה עם הנץ החמה, כדי שישמוך גאולה לתפלה ונמצא מתפלל ביום? כי תניא
ההיא לותיקין, דאמר רבי יוחנן: ותיקין היו גומרים אותה עם הנץ החמה. ע"כ.

הנה בגמרא לעיל (ט:) איתא: אמר ליה רבי אלעא לעולא, כי עיילת להתם שאיל בשלמא דרב ברונא אחי
במעמד כל החבורה, דאדם גדול הוא ושמוח במצות, זימנא חדא סמך גאולה לתפלה ולא פסיק חוכא
מפומיה כוליה יומא. ע"כ.

וכתבו שם התוספות בד"ה כל הסומך גאולה לתפלה אינו נוזק - וא"ת והלא כל העולם סומכין גאולה
לתפלה ומאי רבותיה דרב ברונא דלא פסיק חוכא מפומיה? ויש לומר דהכי קאמר כל הסומך גאולה
לתפלה כותיקין שקורין ק"ש קודם הנץ ותפלה לאחר הנץ. ע"כ.

והתעוררתי לבאר ע"פ טבעו של עולם, שמי שמעט משניתו עצביו מתוחים וניכר הדבר על פניו
המתוחות והרגוזות כמשך היום, ובפרט אם תיכף לקימתו היה בלחץ זמן להספיק את כל התפלה בכדי
לסמוך גאולה לתפלה תיכף בנץ.

אמור מעתה, כי המעלה הגדולה היא שאע"פ שקם בנץ וסמך גאולה לתפלה, מ"מ לא פסיק חוכא
מפומיה כוליה יומא! והבן כי חדש ועמוק הוא ללב מרגיש.

**אחר שביארנו מה שאמרו חכמים, למה זוכים המשכימים, שבנ"ץ החמה מתפללים,
אחרי שאת השנה מצויהם מצבירים, ובכל זאת פסאק היוס אינס מתוחים, אלא**

^כ וראיתי בספר נחל שלמה, (אריאלי, הל' תפלה סוף עמ' שג) שכתב: מי שיודע שישכח הוספה המעכבת
בתפילה, לא נאמר בזה דין איסור להתפלל. ע"ש. ודבריו צריכים תלמוד. ושאלתי קמיה ידידי מח"ס 'מעין
המאורע' האם מקבל לדברים אלו, וכתב לי: כתבנו בספר לגבי ברכת המזון והעלנו אף שאינו יודע
להזכיר רצה והחליצנו בעל פה. אך שאני התם שברכהמ"ז דאורייתא. מ"מ בנידו"ד הייתי אומר שיעשה
תנאי נדבה, דזה מיתלא תלי לכאורה בפלוגתא אי חיסרון הזכרה חשיב כלא התפלל או כחיסר הזכרה, ואי
כמ"ד הנזכר תפילתו תפילה, ולא נפקא מפלוגתא הילכך יעשה תנאי נדבה. ע"כ.

*מחית. נזכיר כי באמרו ר' ראובן זצ"ל הדברים ההפוכים, והיונו לאט הפסיד
למנין שבנף החמה מתפללים, אז נשאר כל שעות היום היה מהנצבים, אף
שהדבר לא היה תלוי בו אלא באיחור המלכים, שבאחרית ימיו לבית הכנסת אותו
היו לוקחים. כי ידע והשיג את מצלת הדברים, שכל יום הוא להם מהנצבים,
וממילא הצטרע גם על ההפסדים.*

***

מסכת ברכות דף כ"ו ע"א

סימן ד - ביאור מהלך הגמ'. והאם תפלת תשלומין חובה או רשות

[א]. ביאור ספק הגמ'. [ב]. מדוע ר"י חילק לדבריו לב', ולא כלל לג' התפלות במימרא אחת. [ג].
יבאר עפ"ד הרש"ש וסיעתו שתשלומי מנחה בערבית - היא רשות. [ד]. דברי הרש"ש אינם
שייכים בשאר התפלות. [ה]. יעיר ע"ד ס' אפיקי מגינים שלמד מהתוס' שבכל התפלות תפלת
תשלומין רשות. [ו]. יעיר ע"ד ס' מועדים וזמנים שכתב כי התלמוד בבלי והירושלמי חולקים בזה.
[ז]. תפלת שחרית אחר ד' שעות - חובה או נדבה.

[א]. ביאור ספק הגמ'

איתא בגמרא: איבעיא להו, טעה ולא התפלל מנחה, מהו שיתפלל ערבית שתים וכו'. תא שמע, דאמר
רב הונא בר יהודה אמר רבי יצחק אמר רבי יוחנן, טעה ולא התפלל מנחה - מתפלל ערבית שתים, ואין
בזה משום דעבר יומו בטל קרבנו. ע"כ.

נראה כי ביאור ספק הגמ' הוא, משום שלפני כן איתא: 'אמר רב מרי בריה דרב הונא בריה דרבי ירמיה
בר אבא אמר רבי יוחנן, טעה ולא התפלל ערבית - מתפלל בשחרית שתים, שחרית - מתפלל במנחה
שתים'. הרי שהזכיר ר"י רק ב' תפלות - שהם ערבית ושחרית, והשמיט לתפלה ג' - שהיא מנחה, ומעתה
יש מקום לדון האם השמטה זו דוקא היא, או לאו דוקא אלא נקט ב' הראשונות בהדיא ואידך זיל גמור.
(ומה שלא היה די לנקוט א' ונקט ב', כדי שלא נחשוב כי אותו א' שהיה נוקט דוקא הוא). ולב' צדדים אלו ניסה התלמוד
למצוא סברא, לצד א' בגלל - 'שתפלה במקום קרבן היא, וכיון דעבר יומו בטל קרבנו', ולצד ב' בגלל -
'דצלוחתא רחמי היא - כל אימת דבעי מצלי ואזיל'.

והיינו שהספק אינו מתחיל מב' סברות אלו, אלא מעצם הנסיון להבין את הפשט של סיבת הקיצור
בדברי ר"י, ואחרי הספק הוצרכנו למצוא סברא (כל שהיא) לכל צד.

ולפי ביאור זה הרווחנו שאיננו צריכים לשעבד את עצם הספק בסוגיא כאן לפלוגתא להלן (בע"ב) האם
תפלות אבות תקנום או כנגד הקרבנות, (וראה בפני"), כי צדדי הגמ' נאמרו רק כתוספת סברא לביאור
הספק שכבר קדם מעצם הנסיון להבין בפשט את הקיצור בדברי ר"י. כמושג"ת.

[ולכן מ"ש בגמ' כאן בסברא של צד א' - ד'תפלה במקום קרבן היא, וכיון דעבר יומו בטל קרבנו, אין הכוונה
לקרבן ממש בכל עניניו, (שהרי בקדשים הלילה הולך אחר היום) י", אלא למושג הכללי של 'עבר יומו בטל קרבנו',
(וכמושג שנכתב כאן בתד"ה טעה - לגבי שהה ואיחר לתשלומין ב' תפלות). ורק לגבי תפלת מוסף כתבו התוס'
כאן (ד"ה איבעיא) דהייחס לזה ממש. ע"ש].

^{יד} וגם בלא"ה הרי אין השוואה גמורה בין התפלה לקרבן, שהרי תמיד של שחר שלא קרב בזמנו, א"א
להשלימו בין הערבים, משא"כ כשהחסיר תפלת שחרית משלים במנחה (וראה ברא"ה, רש"ש, פנ"י, ובחוקר לב
על היפה ללב ס' קח אות ג, ועוד).

והיינו גם מה שפשטה הגמ' - מדברי ר"י גופיה שהתייחס בהדיא במאמר נוסף לתפלה השלישית, והשווה אותה עם הדין שאמר לגבי ב' התפלות האחרות, וממילא נפשט כי מה שלא הזכירה בדבריו עם ב' התפלות היינו משום שקיצר וכדו' ואידך זיל גמור.

[וזהו מה שנוסף 'זאין בזה משום דעבר יומו בטל קרבנו', דקאי על עצם המושג, ולא בא לשלול ממ"ד תפלות כנגד הקרבן].

[ב]. מדוע ר"י חילק לדבריו לב', ולא כלל לג' התפלות במימרא אחת

וממילא גם נראה מה שעמדו בו רבים ועצומים מהמפרשים (כבר במגן גיבורים שלטי גיבורים סימן קח ס"ק ו כתב 'כולם הקשו', וראה בביאור הגר"א ובב"ח בסי' קח, ופנ"י, צל"ח, חי' הגרי"ש נתנון, ארץ החיים, נמוקי הגרי"ב, הגרש"ש טייבש, פותח שער בשם כמה אחרונים, ועוד) מדוע ר"י חילק לדבריו לב', ולא כלל לג' התפלות במימרא אחת. די"ל דמעיקרא ר"י קיצר ונקט לב' התפלות הראשונות (כי היום מתחיל מהלילה), וכשראה שלא הובן מאליו מה שלא אמר בהדיא, חזר ופירש דבריו. ותנא דמסייע לן מציאתי בס' שדה יצחק, שכתב כי כאשר ראה ר"י שהסתפקו בדבריו, פירשם יותר. (אלא שטרח למצוא טעם מדוע בתחילה נקט ר"י דוקא לערבית ושחרית, ולענ"ד נדקט כסדר היום כמ"ש). ע"ש.

ונפשוט מזה גם מה שהסתפק בס' שיעורי משמר הלוי, האם ר"י גופיה אמר 'דאין בזה משום עבר יומו בטל קרבנו', או שזה מדברי הגמ'. (ולא פשט לה). ולפי דרכינו הדברים מצלצלים יותר טוב עם דברי ר"י גופא, שנאמרו כהשלמה למה שקיצר, בגלל שראה שלא הבינו כדבר פשוט למה שקיצר בו. (וגם שאר המפרשים נקטו בפשטות שאלו דברי ר"י גופיה, וראה בצל"ח ועוד).

ודרך חדשה אך קרובה בכלולות לעיקר דרכינו ראיתי שכתב בס' שלמה משנתו (רקובסקי) עמ"ס ברכות, וז"ל: 'זאין בזה משום דעבר יומו' - הוצרך לומר זה דהכי קאמר, לא כמו שהייתי סובר קודם דדוקא דערבית ושחרית יש להם תשלומין ולא דמנחה משום דעבר יומו, אלא סבור לי השתא דאין בזה משום עבר יומו. ע"כ. מבואר שהכל מכלל כל מדברי ר"י, ובתחילה קיצר בדוקא מעיקר הדין, ואח"כ הדר ביה. אבל לדרכינו א"צ להפליג כ"כ ולשוויה לר"י הדרנא.

[ויש להוסיף גם ממ"ש בס' ברכת יהושע (ווינשטיין) עמ"ס ברכות (כו). כי כוונה ר"י שאמר לדין תשלומין, לא כלל לכל התפלות במימרא אחת, כדי שלא נמעט תפלת נעילה. ע"ש. (ודין תשלומין לנעילה יתבאר היטב להלן בסימן ו)].

[ג]. יבאר עפ"ד הרש"ש וסיעתו שתשלומי מנחה בערבית - היא רשות

ואם הרשות היתה נתונה, עוד היה נראה לבאר מדוע חילק ר"י לדברים, בהקדם מ"ש בחידושי הרש"ש¹⁶: טעה ולא התפלל מנחה מתפלל בערבית ב' - נ"ל דתפלת התשלומין אינה אלא רשות, דלא עדיפא מתפלת שעתיה. וסעד לזה מהא דפסקין בשו"ע סי' ק"ח ס"ג דבשעה שלא הגיע עדיין זמן תפלה הסמוכה לא ישרים¹⁷. עכ"ד. ומבואר בדבריו חידוש גדול, והוא שכאשר משלים לתפלת מנחה

¹⁶ יש לציין כי למרות שכל האחרונים כתבו לדברים הללו בשם הרש"ש, מ"מ המעיין בגוף ספרו יראה שהדברים כתובים במוסגר, וראיתי בס' שערי זבולין (שוב, או"ח ח"ג עמ' כג) שכתב, שכנראה הדברים מבנו רמ"ש.

¹⁷ צ"ב מהו הסעד שראה הרש"ש מהכתוב שם. ומצאתי שכבר העיר בזה בשו"ת רבבות אפרים (ח"א סי' ק אות ב) בשם רבו (הג"ר לוי), וכתב, כי אין הפירוש דהתפלה החיובית היא הזקוקת להשלמה, וממילא דינה כדין עיקר החיוב, אלא שהזמן של ההשלמה הוא בזמן של עיקר חיובו, וכמבואר ברשב"א דממנו מקור הדין. ע"ש. (וע"ע בהערות על הריטב"א מהדו"ק מוהר"ק ברכות כו. מס' 17). [ויש לדקדק בזה גם מדברי הב"י (ר"ס פט), וראה מה שכתבנו לעיל (סי' א אות א בהערה)]. וגם בספר חידושי רבי גרשון (זאקס, עמ' יז) העיר בראיית הרש"ש. ע"ש.

בערבית, אינה חובה כמו שהיתה בשעתה וכשאר התשלומין, אלא רשות. ומעתה מבואר יפה מדוע לא כלל ר"י לתשלומי תפלת מנחה עם שאר התפלות. כי שונה גדר התשלומין שבה משאר התפלות.

ותדע לך, כי אף שדברי הרש"ש נראים חדשים, (וכמה אחרונים חלקו עליהם), מ"מ מצאנו גם בתהלה לדוד (סי' קח ס"ק יב) שכתב מדיליה להכריח לסברא זו, דאי נימא דהשניה (שהיא מנחה) חובה, הוי ליה לאקדומי חובה ברישא, אלא ע"כ גם התשלומין כיון שהוא בזמן תפלת רשות גם היא רשות. ע"כ י'. (ופליג שם על הפמ"ג. ע"ש. וי"ל דהפמ"ג א"ש היטב לשיטתו בסימן קכ"ו משבצות זהב ססק"א, שכתב בהדיא דלא כרש"ש. ע"ש).

וזכה לכיון לזה גם בספר דברי יעקב (קלאצקין) עמ"ס ברכות (כו.). ע"ש ב'. (וק"ק של"ז מדברי הרש"ש והתל"ד). וגם בס' גבורת יצחק (סורוצקין) שם (עמ' רפג) כתב לסייע לדברי הרש"ש מדברי הפר"ח שהובאו במשנ"ב. ע"ש. (וראה גם בס' הלכה ברורה ח"ו עמ' מג). וע"ע להלן (באותה בהערה) מתשו' הגרע"י בס' ילקו"י.

[ד]. דברי הרש"ש אינם שייכים בשאר התפלות

ועכ"פ זה פשוט כי מ"ש הרש"ש שתפלת תשלומין הינה רשות, היינו רק לאופן שצריך להשלים את תפלת מנחה בערבית, ועל זה קבע לכל דבריו, והדברים מתחזקים ביותר לפי מה שסייענו לדבריו ממה שר' יוחנן לא כלל הכל במאמר א', אלא הפריד לתפלת מנחה. וכמ"ש.

אבל נפלאותי לראות בשו"ת רבבות אפרים (ח"א סי' ק אות ב) שהביא לדברי הרש"ש, וכתב: ולפ"ז נסתפקתי, האם זה רק במעריב, או אף אם לא התפלל מעריב, דבשחרית ג"כ הדין כן, דהיות שהחסיר מעריב והיא רשות א"כ לא חייב בשחרית אלא רשות, ורק בשכח שחרית או יצטרך להשלים בחיוב מנחה ב', דהשלמה היא רשות כל פעם לא חובה, או דלהלכה ההשלמה כל פעם חובה וכו'. ועוד צידד שם צדדי צדדים. ע"ש. ונראה מדבריו שכוונתו לומר כן מכח ובדברי הרש"ש גופיה. ולמבואר כ"ז אין לו קיום בדעת הרש"ש. וראיתי שכבר תפס עליו ברמזיה בס' פסקי תשובות (סי' קח הערה ז), דלאחר שציין לדבריו כתב, דהרש"ש קאי על תפילת ערבית ולא על כל עצם דין דתפילת תשלומין ולק"מ. ע"כ. (וע"ע מ"ש בעיקר ד"ז בספר חידושי רבי גרשון זאקס, עמ' טז-יז. וי"ל בדבריו. ובס' מנחת אליהו שפירא עמ' רצד-ה כתב בזה מדיליה ול"ז מדברי הרש"ש ודעימיה).

וראה גם בס' מעיל שמואל (שפירא, ברכות כו. תד"ה טעה) שכתב: יש לדקדק, דילמא הא דקאמר יתפלל שחרית שתים, הכי קאמר אם ירצה יתפלל כמו בתפלת ערבית? וי"ל הא דטעה ולא התפלל ערבית משמע דומיא דטעה ולא התפלל שחרית. עכ"ל (השייכים לנו). [וגם בס' ברכת שי שם כתב (ע"ד התוס'):

¹² אולם עיין בצל"ח (כו.) שכתב: נסתפקתי, בשכח ולא התפלל מנחה שמתפלל ערבית ב', בזה איזה מהו יקדים. לדין דקי"ל תפלת ערבית רשות, וא"כ יש למנחה מעלה שהיא חובה ולערבית יש מעלה שהיא זמנה, איזה עדיף. ואף שדבר זה מפורש בברייתא ע"ב מבדיל בראשונה וכו', הרי שצריך להקדים ערבית ברישא. יש לדחות אולי ברייתא זו ר"ג היא דס"ל לקמן דף כ"ז ע"ב דגם ערבית היא חוב, אבל לר' יהושע דסבר תפלת ערבית רשות יש להסתפק. ואמנם כיון שכל הפוסקים פסקו כהך ברייתא דמבדיל בראשונה וכו', אף דאנן קי"ל תפלת ערבית רשות, מוכח דאפי' תפלת רשות בשעתה קודם לתשלומין של חובה. ע"כ. הרי מפורש בדבריו דנחת להערה זו, ומ"מ לא עלה על דעתו לומר דבכה"ג תפלת מנחה רשות. [וראיתי בס' שערי זבולן (שוב, או"ח ח"ג עמ' כג) שהרגיש בזה וכתב, 'דאינו מוכרח, דיתכן שכוונתו שחייב להתפלל אותה, אבל לא שהיא בעצם תפילת חובה'. ולא נתברר לי דבריו. וכדברינו בהבנת הצ"ח נקט גם בשו"ת רבבות אפרים (ח"א סי' ק אות ב) ובעוד ספרים]. וע"ע מ"ש בזה בס' תולדות זאב בריש פירקין ד"ה ובזה מיושב.

ואף גם זאת ראיתי הלום בשו"ת יביע אומר (ח"ו או"ח סימן יט אות ד) שבתוך הנדון ידיה הזכיר מ"ש בתהלה לדוד הנ"ל 'תדע דאי נימא שהשניה חובה הו"ל לאקדומי חובה לרשות, א"ו שגם השניה רשות'. וכתב (במוסגר) ע"ד: והוכחתו יש לדחות לפמ"ש השאגת אריה (סי' כב) שאין קדימה לדבר שבחובה על רשות. וע' צל"ח (ברכות כו:) ע"ש. ע"כ. [ובגליון הוסיף לציין גם לדברי הצ"ח הנ"ל - בע"א].

יל"ע בהא דקאמר מתפלל שחרית שתים מנלן דר"ל חובה, דלמא ר"ל שאם רוצה מתפלל בשחרית שנים? ויתכן דס"ל לתוס' דבמדי דרשות לא היו חכמים מתקנים תקנת תשלומין, ודוקא על תפילת חובה מסתברא דתיקנו ומשונה הוקשה להם כאן מעיקר הדין^כ. ע"כ. (וראה עוד מה שנציין להלן בסוף סימן ה). וראה נמי בס' תולדות זאב (ד"ה שם בתוס' ד"ה טעה), ובס' מרפא לנפש (זילבר, הל' תפלה סי' לא אות א). ודוק.

וכזאת יש להעיר ביתר שאת על מה שראיתי בספר אור ההלכה (אבא שאול, ח"ב עמ' תג) שכתב: הנה הרש"ש כתב דתפילת תשלומין אינה חובה אלא רשות, והוא סברא נוספת להקל כשמתפלל בשחרית תשלומי ערבית, דכיון שאינו תפילת חובה אין ההזכרה מעכבת בו, וכדרך דאמרינן בברכת המזון דאמנם אחר שאכל הוי חובה גמורה דאורייתא, אבל כיון דאי בעי לא אכיל לא חשיב חובה גמורה ואין ההזכרה שבה מעכבת, והוא הדין גם בתפילת התשלומין לפי"ד הרש"ש, ואם כי מסתבר שיש חובה על האדם להשלים את התפילה שהחסיר וראיתי מביאים שכן הוא מבואר בכמה אחרונים שתפילת תשלומין הוא חובה ודלא כדברי הרש"ש שכתב דהויא רשות, מ"מ אכתי י"ל דאינו חובה גמורה כגדר תפילת חובה של היום, ויתכן אין הזכרות שבו מעכבת, וכפי"ז עולה דבין אם שכח במנחה ומשלים בערבית ובין אם שכח בערבית ומשלים בשחרית, אין הזכרת יעלה ויבוא שבו מעכבת, ומשום דהתפילת תשלומין הויא רשות, אלא שאם נימא כן נצטרך לומר דגם תשלומי שחרית שבמנחה אין הזכרת יעלה ויבוא מעכבת, ומעתה אם שכח יעלה ויבוא בשחרית ומשלים במנחה וחזר ושכח יהא יוצא ידי חובתו כיון שהזכרת יעלה ויבוא בתפילת רשות אינו לעיכובא, נמצאת תפילת רשות שלו כהוגן ומשלמת תפילת שחרית. וצ"ע. עכ"ד. ואחר המחילה כל דבריו מכח דברי הרש"ש בטעות יסודם. (ובעיקר דמיונו לברכהמ"ז ראה מ"ש בס' תולדות זאב, ד"ה והנה יש להסתפק, ס"ע מה).

[ה]. יעיר ע"ד ס' אפיקי מגינים שלמד מהתוס' שבכל התפלות תפלת תשלומין רשות

והנה התוספות כאן (ד"ה טעה) כתבו: קשה דאמר לקמן (ל): טעה ולא התפלל יעלה ויבוא בלילה אין מחזירים אותו משום דאין מקדשין את החדש בלילה, ולמה ליה האי טעמא תיפוק ליה דתפלת ערבית רשות? ע"כ. ועיין בבאר היטב (סימן קח ס"ק יז) שכתב: נ"ל פשוט, דאם שכח יעלה ויבא בלילה בתפלת התשלומין דאין צריך לחזור. דאין מקדשין החדש בלילה ואף על פי שהיא לתשלום תפלת המנחה. ובוה יתורץ קושיית התוספות (הג"ל), דנ"מ לדינא כמ"ש. וק"ל. עכ"ד. (וראה מ"ש בזה מדיליה בס' תולדות זאב).

וראיתי בספר אפיקי מגינים (סי' קח ס"א) שהביא לדברי הבאר היטב וכתב, דאם נימא דעיקר תפלת תשלומין אינו אלא רשות כמו תפלת ערבית, שפיר הקשו התוס' דגם בתשלומין אין צריך לחזור משום דהוא רשות. ולמד מזה דתוס' ס"ל דתפלת תשלומין אינו חובה. ע"ש.

ולענ"ד גם אי יתבין ליה כל חיליה, אין ללמוד ולהכריח מדברי התוס' אלא לגבי תשלומי תפלת מנחה בתפלת ערבית (שדברו על מקרה זה), וכסברת הרש"ש וסיעתו הנ"ל. אבל מנין לנו להרחיב היריעה ולהוציא מכאן שכל תפילת תשלומין אינה חובה אלא רשות.

[וגדולה מזאת חזינא לכן המהרצ"ח בשו"ת שדה יצחק (ח"א סי' ד) שבתחילה כתב כדברי הבאר היטב, ושוב דחה דאף אם בעלמא תפלת ערבית רשות, מ"מ היכן שלא התפלל מנחה, אף תפלת ערבית נעשית חובה, וזאת משום שתקנו חכמים שלא להתפלל תשלומין קודם חובת שעתא. ע"כ. ומצאתי שכבר קדמו בזה ממש הגרש"ק

^כ אכן קצת יש להעיר, דבשאלתו הניח את הדגש לגבי הגברא שאולי אינו 'חייב' בתשלומין, ובתירוצו הניח את הדגש לגבי 'התקנה' שלא יתקנו תשלומין כשא"ז חובה. ובאמת שמצאתי בספר גבורת יצחק (סורוצקין) שהסתפק בזה בעצם כוונת התוס', וכתב: צ"ע אם כונתם דעל תפלת רשות ל"ש תשלומין, או דבאמת שייך תשלומין אף על תפלת רשות, אך קושייתם דאם לא הוי רשות אינו חייב להשלים, ורק אם השלים יש עליה תורת תשלומין, ומהגמרא מבואר שחייב להשלים. עכ"ד.

בש"ת האלף לך שלמה (או"ח סי' נג). ע"ש. (אבל יש לפקפק בהכרחו, וכמ"ש לעיל בסימן א אות א בהערה י"ב). ומעניין שגם בספר הליכות שלמה (פי"ג הערה 25) הובא מכתבי הגרשו"א שהגר"ד בהר"ן רצה 'לחדש' דבכה"ג תפלת ערבית חובה, ואיהו כתב לדחות ולחלק. ע"ש. ול"ז שכבר קדמו בזה. (וראה גם במשנה אחרונה סימן קח הערה קלט).]

וגם מה שהוסיף באפיקי מוגנים ללמוד כן מדברי התוס' (ד"ה איבעיא) שכתבו 'דבתפלת מוסף אמרינן עבר זמנו בטל קרבנו, אבל שאר תפלות דרחמי ניהו ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו, אין כאן עבר זמנו בתפלה אחרת'. וכתב, דמשמע מזה דתפלת תשלומין אינה חובה כ"כ אלא רשות, דהרי מבואר בתוס' שתשלומין הם מצד שתפלות דרחמי ניהו ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו, וזה רשות. ע"ש. בענייני לא זכיתי להבין דבריו, כי אין כוונת התוס' שם להגדיר את תפלת תשלומין, אלא לחלק בין תפלת מוסף לשאר התפלות שבהם 'חייבו' תשלומין. (וגם מה שלמד כן מהשלמת סעודות שבת, זהו רק דמיון רחוק). וכנראה גם איהו לא התכוין להכריח ממש מזה, אלא להביא סמך וסעד לסברתו (וכמו שכתב שם 'משמע' ו"ע בדבריו בס"ק קז ס"ק ג בביאורים).

ולא ידעתי איך נמשך אחריו גם בש"ת דברי אור (ח"ד סי' יח עמ' נה) והעתיק לראיותיו הנ"ל כדבר המוכח, והוסיף שכן נראה דעת בעל שו"ת ארץ צבי (סימן לו) דקרי לתשלומין תפלת נדבה"א. ובפרט כי איהו גופיה בתחילת דבריו הביא מספר ההשלמה וספר המאורות ומהפנ"י (ברכות כו). שתפלת תשלומין היא חובה. (ואף לא הוציאו מהכלל את תפלת מנחה). ע"ש. וצ"ע. [ויש מזה השלכות לכמה דינים שהוציאו מכח הנחה

כ"ט ועכ"פ בדבריהם מבואר דלא כרש"ש הנ"ל. אכן ראיתי הלום בתשובת הגרע"י שנדפסה בספר ילקוט יוסף (סימן קח הערה יח, עמ' תקצג במהדור' תשס"ד), שכתב: מבואר בתשובת מהרי"ל (סימן קלה), שתפלת התשלומין של מנחה הסמוכה לתפלת ערבית, דינה כתפלת ערבית שהיא רשות ולא חובה, ולפיכך אפשר לצאת ידי חובתה בברכה מעין שבע, והרש"ש בחידושי לברכות זכה לכוין לדעת מהרי"ל הנ"ל. וכן העלה בספר תהלה לדוד (סימן קח ס"ק יב). ע"ש. ושלא כהגאון רבי שלמה קלוגר בש"ת האלף לך שלמה (סימן נג) שחשב שהתשלומין של מנחת ערב שבת חובה, ולכן אין יוצאים בברכה מעין שבע ידי חובת התשלומין. ע"ש. שבמחכ"ת זה אינו. וע"ע בבאר היטב (הנ"ל) וכו', ולפי האמור אכתי לא איפרק מחולשא, שהרי גם על תשלומי מנחה יש דין של תפלה העקרית שהיא ערבית, וגם היא אינה אלא רשות כתפלת ערבית, ואין צורך לטעם שאין מקדשים את החודש בלילה, ולכן אנו צריכים לתירוץ התוספות, (או לתירוץ של הראשונים שעמדו ג"כ בקושיא זו). וכן מצאתי להמאמר מרדכי (סימן קח ס"ק טו) שדחה מסברא תירוץ הבאר היטב כאמור. ואמנם בספר יבא הלוי (דף טו ע"ג) כתב לדחות בפשיטות דברי המאמר מרדכי, שאם אנו תופסים כדברי האומר תפלת ערבית רשות, אם ירצה לא יתפלל כלל, אבל תשלומי מנחה חמירא טפי דלא סגי שלא יתפלל תשלומין, וא"כ לטעם תפלת ערבית רשות בלבד, היה צריך לחזור ולהתפלל כשטעה בתשלומי מנחה, משא"כ לפי הטעם שאין מקדשים את החודש בלילה א"צ לחזור. ע"כ. ולפי האמור יש סיוע נכון לסברת המאמר מרדכי מדברי מהרי"ל הנ"ל, דלא עדיפא תשלומי מנחה מתפלת ערבית עצמה, וגם היא אינה אלא רשות. ועיין עוד בש"ת פאר עץ חיים (סוף סימן ה), בדין מי שהתפלל ערבית, ועדיין לא התפלל תשלומי מנחה, והתחיל לאכול אם צריך להפסיק, וכתב שמכיון שמסתמא התשלומין חובה צריך להפסיק וכו'. ע"ש. ולפי האמור זה אינו, שהתשלומין הנלוים לתפלת ערבית, כמותה, שהיא רשות. ועיין עוד בש"ת יביע אומר (ח"ד סי' יט. ובגליונות ומילואים שם. אש"ה: נדצ"ל ח"ו והיא התשובה שנביא להלן בסמוך בגוף דברינו). עכת"ד. (וראה נמי בקובץ זכור לאברהם - חולון, תשס"ד, עמ' תכח ואל"ך).

ל' ובגדר לשון 'משמע' ראה מ"ש בחושן שמואל (עמ' נח).

לא וגם ראיתי בספר ישראל והזמנים (הרפנס, ח"א סי' פ"ב סוף אות ד עמ' צט) שכתב: ד"א מתבאר מד' שו"ת ארץ צבי דענין תשלומין אינה חובה אלא רשות. ובאמת שכן משמע מתוס' ברכות דף כ"ו סוע"א. אבל הפנ"י שם כ' דיש חיוב להשלים. ע"כ.

זו שתפלת תשלומין רשות^{לכ}. אבל לא נפנתי כעת לשדר עמקים בכ"ז, ואיני כותב אלא כמעורר. (ובספר זכר לקדשו ח"ב עמ' קצא-ב, כתב לצרף לסניף לסברת האפיקי מגינים).

ואף גם זאת ראיתי היום בשו"ת יביע אומר (ח"ו או"ח סימן יט אות ד) שכתב בתוך הנדון ידידה: לפי האמור "ל דס"ל למהרי"ל דעכ"פ לא עדיפא תפלת התשלומין מהתפלה דחובת שעתא. ומה גם לפמ"ש בס' עינים למשפט (ברכות כו, דק"ע רע"ב) לדיוק מהתוס' שם ד"ה איבע"ל וכו' ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו כו', דס"ל דתפלת תשלומין רשות ואינה חובה, וצידד לומר כן גם בד' הרמב"ם. ע"ש. אלא שאין דבריו מוכרחים, ומד' הראשונים מוכח דתפלת התשלומין חובה, וכדאמרינן בגמרא (כו). שכן תפלה יהבי ליה. ורק שכן תפלה בזמנה לא יהבי ליה. וכן מוכח מד' רב האי גאון שהובא בהרא"ש ובח"י הרשב"א (ברכות כו). ובאורחות חיים (הל' תפלה סי' צו), דהא דאמרינן שאם ביטל התפלה במזיד אין לו תשלומין, אפ"ה אם רצה לחזור ולהתפלל הרשות בידו. ושכן תפלה דרחמי אית ליה, ומ"ש דהוי מעוות לא יוכל לתקון היינו דלית ליה אלא שכן תפלת רחמי דרשות בעלמא, אבל שכן תפלת מצוה לית ליה. ע"ש. ומוכח דבתשלומין אית ליה שכן תפלת מצוה, ולא רשות. וכן מוכח בס' ההשלמה ובס' המאורות (ר"פ ת"ה) ד"ה ומוסתברא. ע"כ. [ואם כוונת ס' עינים למשפט (וכן ס' ישראל והומנים שהבאנו בהערה לעיל בסמוך) ללמוד מדברי התוס' הנ"ל, כבר קדמם באפיקי מגינים, וי"ל ע"ד בפשטות (אף בשי' התוס') כנ"ל, (ולא רק שאין דבריו מוכרחים)].

ומ"ש מדברי הרמב"ם, לאידך גיסא ראיתי בס' מאיר עוז (ח"ד עמ' תיט) שכתב שמדברי כל הפוסקים שכתבו שאסור לאכול לפני שהשלים תפלתו, משמע שתשלומין זה חובה. והוסיף: **וכן משמע ברמב"ם** ושו"ע ושאר פוסקים שכתבו - שאם טעה מתפלל תשלומין, ולא כתבו שאם רצה להתפלל תשלומין יכול להתפלל. וכן מדויק במ"ב (ס"ק טו וביה"ל ד"ה וכן) שהמתפלל תשלומין בתנאי מחמת ספק מתנה ואומר אם אני חייב יהיה זה לחובתי. וכן לשון הפרמ"ג. ודלא כאפיקי מגינים. ע"ש. (וראה גם במשנ"ב ס"ק ט).

ובאמת שכבר המהרי"ל דיסקין (כתבים סי' יט) שלל מצד זה וכה כתב: ורחוק לומר דעיקר ענין השלמה אינו אלא מצוה לא חובה, דזה קי"ל (סי' קח ס"ז) אף בהזיד ולא התפלל, אם מתפלל אח"כ שנים שקיל שכן תפלה, וכי טורטני נכנס לשקול בפלס שכן כל אחד ואחד ולחלק עוד ביניהם לכמה מיני מצוה. ע"כ. וראיתי גם באוצר עיונים (ס"ע עה) שכתבו שכן מבואר מדברי שאר האחרונים. (ודלא כאפיקי מגינים).

ואף שראיתי בשו"ת הרא"ש (כלל ד סימן ט) שכתב השואל: ... כמי שיש לפניו שתי תפלות להתפלל אחת שעבר זמנה ואחת שלא עבר זמנה, שיתפללו קודם התפלה שלא עבר זמנה עדיין **ושאין חובה** אחר (יה) רשות וכו'. ע"כ. (ועיקר נדון תשובה זו הובאה להלכה בטור ובשו"ע בס' רד"ק). ולכאן' מבואר בזה שההנחה הפשוטה - שתפלת תשלומין היא רשות. אולם יד הדוחה נטויה כי בייחס לתפלה שזמנה עכשיו קאמר. א"נ אלו רק דברי השואל, ולא נחת הרא"ש לדקדק עמו בפרט זה (ראה בס' אהלי שמעון - תפלה עמ' צ שצידד כזאת בפרט אחר בתשו' הרא"ש הוז. ואוקי אבתרין).

^{לכ} ומה שדן לגבי חזרת ש"צ בתפלת תשלומין, ע"ע בשו"ת הלק"ט (ח"ב סי' קכג), ובשו"ת אור לציון (ח"ב פ"ז הערה כה), ובס' הליכות עולם (ח"א עמ' קעב), ובשו"ת אמרי יצחק (וייס, עמ' י ואילך), ובקובץ מנורה בדרום (חנ"ז עמ' קה). ונציין מ"ש גם באשל אברהם (בוטשאטש, סימן פט סד"ה שלישי): 'מכל מקום אין להם לומר הקדושה והחזרה של שחרית במנחה, כיון שלא מצינו להדיא תשלומין בחזרה'. ע"כ. (וע"ע בשו"ת הרא"ש כלל ד סימן ט).

^{לכ} וע"ש בשער הציון. ולפ"ז יש להעיר קצת על סתימת הבאר הגולה, דאדרבה הרא"ש פליג לדינא (וגם שעה"צ לא סייע דבריו מתשו' הרא"ש גופא). ושו"ר בס' הלכה ברורה (בבירור הלכה ר"ס רלג, ח"ב עמ' מא) שהביא שכבר נחלקו מהי דעת הרא"ש. ע"ש.

[ז]. יעיר ע"ד ס' מועדים וזמנים שכתב כי התלמוד בבלי והירושלמי חולקים בזה

וצופה הייתי בס' מועדים וזמנים (ח"ד סי' שכה) שכתב, כי יש לתמוה על הכתוב בגמ' כאן (כו.) שהסתפקו האם יש תשלומין לתפלת מנחה בערבית, ופשוט מדברי ר' יוחנן, והלא יש לנו בזה ברייתא מפורשת תיכף (בריש עמוד ב) שכתוב בה: 'טעה ולא התפלל מנחה בערב שבת - מתפלל בליל שבת שתיים, טעה ולא התפלל מנחה בשבת - מתפלל במוצאי שבת שתיים', ומדוע הוצרכנו לפשוט מדברי ר' יוחנן ולא מברייתא זו. וכתב ליישב, דברייתא לא מבואר כלל דתשלומין הוי חיוב, ויש לומר דתשלומין רשות, ואם התפלל השלים מה שחסר, אבל אינו חיוב כלל, וחדשה הברייתא רק שאם חיסר מנחה של חול והתפלל של שבת יצא, או של מנחה דשבת והתפלל של חול יצא, אבל רבי יוחנן מיירי בשל חול, ומשמע דאצלו עיקר החידוש שהתשלומין חיוב, ולכן לא מייטנין מהברייתא שאינו מוכח דהוה חיוב. ואח"כ הוסיף וכתב: אמנם עיקר החידוש של רבי יוחנן דתשלומין חיוב מבואר רק בש"ס דילן, אבל לא מצאתי הדין מבואר בירושלמי, ויש לומר דלא שמיע ליה לירושלמי האי חידושא, וא"כ לירושלמי אולי תשלומין מועיל אבל אינו חיוב כגוף התפלה. עכ"ד. הרי שחידש לנו כי לדברי התלמוד בבלי תפלת תשלומין היא חובה, משא"כ לדברי התלמוד ירושלמי.

ומלבד מה שהמעייין בדבריו יראה שבא לדחות עפ"י לדברי הדגול מרבבה והגר"ע אגור, (ואין הנדון שם מעניינו), וש"מ מדבריהם דלא כמו שחידש שהירושלמי יסבור דהוי רשות. עוד בה, כי מקובלים אנו שכל מה שיש בידנו להשוות בין התלמוד הירושלמי לתלמוד בבלי ולעשות שלום ביניהם עדיף ואפילו בתירוצי דחוק (כמ"ש בעורי דבורה ח"י עמי צג), וכ"ש שאין לנו להמציא מחלוקות בין הבבלי לירושלמי בלא שום הכרח. וגם אם נקבל לדבריו יצא היפך מהדין, שהרי הפלוגתא כאן היא בדעת ר' יוחנן, ולימודו רבותינו (ראה בעו"ד שם עמ' קט) דבני מערבא הוו בקיאי בדברי רבי יוחנן טפי מחכמי התלמוד בבלי, ולכן בכה"ג יש לסמוך על הירושלמי אף שהוא נגד הבבלי, דר' יוחנן גופיה ירושלמי הוה, ובודאי ידעי טפי איך שאמר, וגם הוא עצמו סידר לירושלמי. (ע"ש בעו"ד).

ובאמת שכל עיקר תמיחת הרב מועדים וזמנים (ח"ד סי' שכה) מדוע הוצרכנו לפשוט מדברי ר' יוחנן ולא מהברייתא, ועליה בנה ליסודו, כבר טרחו בה גדולי המפרשים וכתבו ביאורים פשוטים וברורים^{לד}, וכאן נזכיר לביאור המרווח טפי ע"פ מה שביארנו לעיל - שדברי ר"י במימרא ב' נאמרו כהשלמה לדבריו במימרא א', שבה קיצר ואח"כ פירש, ולכן פשוט שעדיף להביא מדברי ר"י גופיה. וכ"כ הפני יהושע (בתירוץ השני) 'דניחא ליה לאתויי מדברי יוחנן גופיה'. וכ"כ מדיליה גם בספר דברי שלמה (ריבלין). וע"ע ברש"ש, ובנימוקי הגרי"ב, ובחי' מהר"ם בנעט (תד"ה טעה), ובשאר האחרונים. ותו לא מיד.

[ז]. תפלת שחרית אחר ד' שעות - חובה או נדבה

הנה בגמ' לקמן (כה). איתא, אמר רבי יהושע בן לוי: כל המתפלל תפלה של מוספין לאחר שבע שעות לרבי יהודה, עליו הכתוב אומר: נוגי ממועד אספתי ממך היו. מאי משמע דהאי נוגי לישנא דתברא הוא? כדמתרגם רב יוסף: תברא אתי על שנאיהון דבית ישראל על דאחרו זמני מועדיא דבירושלים. אמר רבי אלעזר: כל המתפלל תפלה של שחרית לאחר ארבע שעות לרבי יהודה, עליו הכתוב אומר: נוגי ממועד אספתי ממך היו. מאי משמע דהאי נוגי לישנא דצערא הוא? דכתיב: דלפה נפשי מתוגה. רב נחמן בר יצחק אמר, מהכא: בתולותיה נוגות והיא מר לה. ע"כ.

ויש להבין מדוע לגבי איחור תפלת מוסף אמר לשון 'תברא', ולגבי איחור תפלת שחרית אמר לשון 'צער'. ועמד בזה המהרש"א וכה כתב: ולקמן גבי המאחר תפלת שחרית עד אחר ד' שעות לר"י לא

^{לד} וידעתי מ"ש בסוף הקדמתו למועדים וזמנים ח"א: יבוא מערערים למה לא הבאתי כל דברי האחרונים היאך דנו בכל ענין וענין, אבל האמת שלא מפני פחיתות כבודם ח"ו השמטתי להביא דבריהם רק קשה עלי האריכות, ולעורר לבד באתי. ע"כ. [וגם בהקדמת ספרו תשובות והנהגות (ח"ד) כתב: בדרך כלל לא העתקתי דברי האחרונים אף אלו שידועים לי, שמטיתי היא רק לעורר, ולכן הסתפקתי לפעמים בקיצור נמרץ. ע"כ].

דריש ליה מלשון תברא אלא מלשון צער דלא גרע כ"כ, ויש ליישב לפום דינא משום דגבי תפלת שחרית יש לתקן קצת דמתפלל אותה בנדבה ויש לו מיהא שכר תפלת נדבה, מה שאין כן במוסף דאין מתפללין אותה נדבה ומעוות שלא יוכל לתקן הוא. ע"כ.

וראיתי בספר ארז בלבנון (סי' ו) שכתב: **ובודאי לא נתכוין המהרש"א לתפלת תשלומים, שהרי אינה נדבה אלא חובה.** ובאמת הא דלא רצה המהרש"א לפרש שיכול לתקן מדין תשלומים הוא משום שפשט הגמרא מיירי במזיד, דלא מהני ליה תשלומים כלל, ולכן כתב המהרש"א שיכול לתקן קצת על ידי תפלת נדבה. ע"ש מה שביאר. ובסוף דבריו הביא מהגר"מ סולוביצקי (ר"מ בשיבת בריסק, בקובץ מאור עינים - שיקו) שביאר בדברי הרמב"ם שפסק כרבי יהודה שתפלת השחר עד ארבע שעות ומאידך כתב שאם עבר והתפלל אחר מכן עד חצות היום יש בידו שכר תפלה אך לא שכר תפלה בזמנה, שמקורו מדקדוק המהרש"א הנ"ל, שהוא רק צערא ופירש דעת הרמב"ם דס"ל דהיות ועד חצות הוא חפצא של זמן שחרית שייך תשלומים אף במזיד, כי אם יתפלל או בתורת תשלומים [כאן נוטה הוא מהמהרש"א שנקט נדבה] יחול על התפלה שם של תפלת שחרית, ואחר חצות לא היתה צריכה להועיל מעיקר הדין תפלת תשלומים לתפלת השחר כלל, אלא שחז"ל תקנו תקנה מיוחדת למי ששגג או נאנס שיוכל להשלים, אלא באמת יחול על תפלה זו שם מנחה ולא שחרית, כי לא שייך תפלת שחרית אחר חצות. ע"כ.

הנה מ"ש שמקורו של הרמב"ם הוא מהסוגיא שם, גם אני חשבתי כן, וראיתי שכבר כ"כ במלא הרועים (על הרי"ף) דמ"ש דאף לאחר ד"ש יהבי ליה שכר תפלה, נפקא ליה מהא דאיתא בדף כח כל המתפלל שחרית לאחר ד"ש לר"י וכו', מבואר דעדין יכול להתפלל. ע"כ. וגם ראיתי מובא (ילקוט ביאורים עמ' קפו הערה קיא) מספר בתי כנסיות (או"ח סי' פט ס"א ד"ה ואם) שכתב כי הראשונים למדו זאת משם. (וע"ע בס' סדר משנה על הרמב"ם, וכ"ה בעוד ספרים).

ועכ"פ אי נימא שתפלת תשלומים אינה חובה, יש לפרש בפשטות כן גם בלשון המהרש"א. (ואיירי אף בשוגג ואונס^{לה} - שאז יש לו תשלומין).

וכבר בב"י (ר"ס פט) רצה לבאר לדברי הראשונים (שכתבו שגם לר"י אפשר להתפלל שחרית אחר ד' שעות) מצד דין תפלת תשלומים. [אבל לא הזכיר מדברי הגמ' בדף כח]. ונתבאר לעיל בסימן א', ושם (באות א בהערה) הבאנו שהקשו עליו דקי"ל (ראה בסימן קח סע' ג-ג) שתפלת תשלומים יש להסמיכה לתפלה החיובית, וכאן (אחר ד' שעות) לא מסמיכה לשום תפלה? ולמבואר כאן לכאוי' י"ל דאזיל בדרך מציעתא, דהיינו דאף אם בעלמא תשלומים הוו חובה, מ"מ אחר ד' שעות בשחרית הוי כעין תשלומין, כי הוי כתפלת נדבה, וא"צ להסמיכה כי עומדת בפ"ע. [וראה עוד בדברינו להלן (בסימן ח אות ד) שהוספנו לחזק לצד זה בדברי הב"י (בדרכו השניה)].

שוב ראיתי שכן נקט בהדיא בספר יד דוד להלן (וינצחיים, מהדו"ב, ברכות כו: תד"ה אביעא), וכתב, דתפלת תשלומין הוי חובה, אבל שחרית עד חצות נהי דהפוסקים כתבו דבמזיד יכול להתפלל עד חצות, מ"מ חיובא ליכא, ורק ברצונו תליא. ושכן משמע מלשון כל הפוסקים - דדוקא טעה או עבר והתפלל לאחר ארבע שעות, אבל חיובא ליכא להתפלל. ע"כ^{לו}.

^{לה} ואולי שאינו גמור כ"כ, ולכן נאמר עליו 'שבר', ומ"מ במצב כזה שיש לו תשלומין, [ואפשר כי רק אז התשלומין הינם בתורת נדבה]. (וכן אמר הרב אשל שרעבי הי"ו).

^{לו} וכאשר הזכרתי בשיעור בשיבה לדברי כף החיים (סי' פט ס"ק י) שהביא שנחלקו הפוסקים בביאור מ"ש השו"ע - שיצא י"ח תפלת שחרית אחר ד' שעות 'אם טעה או עבר והתפלל' וכו', האם רצ"ל שלכתחילה מורים לאדם שלא להתפלל שחרית אחר ד"ש, ורק ב'עבר' בדיעבד וכבר התפלל יצא י"ח, או לשון 'עבר והתפלל' לאו דוקא, אלא אף לכתחילה מורים לו שיתפלל. ע"ש. (וראה לעיל בסימן א אות ג). הציע הרב אסף מורד הי"ו, בביאור שיטה א', די"ל דבכה"ג אין חובה להתפלל. ובתחילה לא התקבל צד כזה אצלי, ונומתי לו כדברי הפ"מ דלהלן, ושכ"ה פשטות הדברים. אבל אח"כ חזינא כעצם דבריו ביד דוד.

(ולא נחת בזה דוקא לשיטת הב"י, אלא ליישב לקו' הבאר יעקב על הפוסקים מדברי התוס'. ע"ש^ל).

וגם הלום ראיתי אחרי רואי בס' נחל שלמה על הרמב"ם (עמ' רלא) שכתב: דלא נזכר ברי"ף וברמב"ם ובטור שאם לא התפלל בתוך ארבע שעות מחוייב להתפלל לאחר ארבע שעות, ומשמע דלאו מדין תפילת תשלומין היא שהיא חובה, ואדרבא משמע מלשונם שאין לו להתפלל לאחר ארבע שעות, אלא שאם התפלל יחייב ליה שכר תפילה, וזהו שכתבו 'היכא דטעי וצלי' (לשון הרי"ף) 'אם עבר או טעה והתפלל אחר ארבע' (לשון הרמב"ם), 'ואם עבר והתפלל אחר ארבע שעות' (לשון הטור), דמשמע פשטות לשונם שבאו לומר שעכשיו שאיחר לא היה לו להתפלל, ולא איירי כלל לפרש למה לא התפלל בזמנה. (וכתב מכאן זה לחזק לדחיית הב"י לדרכו הראשונה, וכנ"ל בסימן א אות ג). ע"ש.

[ואולם בפרי מגדים (סימן פט משבצות זהב ס"ק א) כתב בהדיא שיש 'חיויב' להתפלל עד חצות. ע"ש. וגם המשנ"ב (ס"ק ו) סתם כדבריו בזה].

ואף גם זאת ראיתי להגרע"י בס' מאור ישראל שכתב לעצם הדמיון (ומעניין מדוע לא הזכיר בהדיא מדברי המהרש"א ודעימיה), וז"ל: מאי משמע דהאי לישנא דנוגי לישנא דתברא וכו', מאי משמע דהאי לישנא דצערא הוא דכתיב דלפה נפשי מתוגה וכו'. קשה על השנוי מתברא לצערא. ושור"ר בחכמת שלמה לרש"ל, ודבריו דחוקים, דהא בתרוייהו מיייתי קראה דנוגי ממועד וכו'. לכן נ"ל דלר"י המתפלל מוסף אחר ז' שעות הוי ברכה לבטלה, הואיל וזמן קרבן מוסף לדעתו עד ז' שעות, ותו לא, מש"ה הוי תברא. אבל שחרית אחר ד' שעות אינה ברכה לבטלה ושכר תפלה אית ליה, רק שכר תפלה בזמנה לא יחייב ליה, וכמ"ש בב"י (סי' פט), דאפי' לר"י הכי הוי. וכדמוכח בגמ' (כו). עד חצות יחייב ליה שכר תפלה וכו', ע"ש. וכ"כ בדברי חמודות (ריש פרקין אות ב). מש"ה לא הוי תברא על סנאיהון דבית ישראל, רק צערא בעלמא, דלא יחייב ליה שכר תפלה בזמנה. משא"כ בתפלת מוסף דלא הוי רחמי, מש"ה הוי ברכה לבטלה. [וע' תוס' ברכות (כו סע"א), ובשו"ת עמודי-אור (ס"ז), דתפלת מוסף לא הוי רחמי]. שור"ר שכ"כ השאגת אריה (סימן טו). ע"ש. וכ"כ עוד המשכנות יעקב מקרלין (בדפו"ח האו"ח ס"ס פ. אש"ה: ובדפו"י ס"ס עז). ע"ש. וע' בשו"ת שבט הלוי (סי' כב). ע"ש. עכ"ד. וראה נמי באסיפת זקנים בשם ספר מועשה חייא^ל. (והמתבונן היטב בדברי הפרישה בס' פ"ט רס"ק ב' יראה שעצם הדמיון לס' ק"ח כבר נרמז בדבריו).

ובאמות שכבר ראיתי בצ"ח שגם הוא עמד מדי ליה בהערת המהרש"א, וכתב בהאי לישנא: מאי משמע דהאי נוגי לישנא דצערא וכו' - לעיל כדדריש ליה ריב"ל לענין תפלת מוסף קאמר דהאי נוגי לישנא דתברא הוא, היינו משום דמוסף אין לו תשלומין כלל לכך קאמר לישנא דתברא הוא, אבל כאן בדרשת ר' אלעזר דדריש ליה לענין שחרית שיש לו עכ"פ תשלומין שיתפלל מנחה שתים אלא שאין לו שכר תפלה בזמנה, נקט לישנא דצערא. ע"כ. אלא שהוא לקח לדברים למנחה שתים, ולא תיכף אחר ד"ש. אלא שהב"י איירי בשוגג (שאי שייך תשלומין), ודברי האחרונים הנ"ל איירו במזיד כמבואר בדבריהם מכאן פשטות הגמ' בברכות.

אכן קושטא קאי כי כוונת המהרש"א כמ"ש הרא"ש (פרק ד סימן ב): ודוקא בשכח אבל ביטל במזיד לא, ועליו הכתוב אומר מעוות לא יוכל לתקון. וכתב גאון וזה לשונו, ביטל מעוות שאינו יכול לתקון הוא ולית ליה אלא שכר רחמי דרשות בעלמא הוא, אבל שכר מצוה לית ליה, משמע דאם רוצה לחזור ולהתפלל שתים לתשלומין שביטל רשאי ושכר תפלת רחמי אית ליה. ע"כ. וכתב בתפארת שמואל (אות ג): ושכר

^ל ודע, כי החיד"א במחזיק ברכה (סי' פט ס"ק ב) ציין בשתיקה לעיין בדברי הבאר יעקב. וע"פ בפר"ח (סי' פט ס"ק א), וברעק"א (ס"ק ב), ובישועות יעקב (ס"ק ב), ובשאר האחרונים.

^ל ומה שהעיר בס' פי כהן, דלפי מ"ש הב"י דגם לר"י לאחר ד' שעות יחייב ליה שכר תפלה משום דלא ליפוש פלוגתא בינו לרבנן, א"כ ה"ה לענין תפלת מוסף לאחר שבע דינא הכי לר"י. ע"כ. אינו מובן מה התלות, ואין לומדים אפשר מא"א, ולעולם אימא לך האי כדיניה והאי כדיניה.

תפלת רחמים אית ליה - וכן נראה דלא גרע מתפלת נדבה דשרי. והא דלא מחדש בו דבר אין לך חידוש גדול מזה שמשלים תפלתו. ע"כ. ובאמת שכן מפורש בלשון מרן בשולחן ערוך (סימן קח סעיף ז) שכתב: הזיד ולא התפלל תפלה אחת, אין לה תשלומין אפי' בתפלה הסמוכה לה, ואם רצה יתפלל אותה נדבה, ואינו צריך חידוש אם מתפלל אותה בתפלה הסמוכה לה. ע"כ. וכ"ה בלשון הטור שם. (ומבואר בב"י שזה מדברי הרא"ש הנ"ל),

וראה נמי בפני יהושע שכתב: הא דאמר לעיל בסמוך במימרא דרבי יהושע בן לוי דלישנא דתברא הוא, והכא במימרא דר"א אמר דלישנא דצערא הוא, עיין במהרש"א בחדושי אגדות ותיתי לי שכוונתי לדעתו, והיינו משום דלעיל איירי בתפלת המוספין שאין להתפלל נדבה כמ"ש הפוסקים לפי שאין קרבן מוסף בא בנדבה מש"ה קאמר לישנא דתברא כיון שתפלתו היתה לבטלה, משא"כ הכא דאיירי בתפלת שחרית שיוכל להתפלל נדבה מש"ה לא שייך לישנא דתברא שהרי מה שהתפלל לאחר ד' לא גרע מתפלת נדבה, מש"ה קאמר דלישנא דצערא הוא כיון דשכר תפלה בזמנה מיהו לית ליה כדאיתא בריש פירקין, כן נראה לי בכוונת מהרש"א. ע"כ לט.

אחר עאנחנו דניס, אדרי תפילת תפלות, אעכר מה שאמר לי אאנ"ר באחד הפעמים, כי הוא (מצדו כחול) מצולף לא הולקף לאילו הדברים, לפי אלא פספס שם תפלה (או יום מספירת הצומא) במשך החיים. ואם כל זאת ראינו במשך השנים, היה נשאר במתי הכנסת במשך כמה מניינים, ובמצוי השלים ותיקן מה אחרים מקצרים.

***

מסכת ברכות דף כ"ו ע"א

סימן ה - ביאור דברי התוספות ד"ה טעה

[א]. הצעת דברי התוספות. [ב]. הצ"ב בדברי התוספות. [ג]. ביאור כל דברי התוספות.

[א]. הצעת דברי התוספות

כתבו התוספות בד"ה טעה ולא התפלל ערבית מתפלל בשחרית שתיים: (א' -) וא"ת והאמר רב לקמן (כו:): תפלת ערבית רשות, וקי"ל כותיה באיסורי^י. ועוד קשה דאמר לקמן (ל:): טעה ולא התפלל יעלה

^{לט} אולם המשיך וכתב: אלא דבאמת בעיקר סברא זו במה שמחלקין הפוסקים בין תפלת מוסף לשאר תפלות, כבר הקשה רבינו יונה ז"ל בריש פירקין בשם קצת מפרשים דכי היכי דאשכח בתפלת השחר שהיא כנגד תמיד של שחר שהיתה עולה ובאה בנדבה בציבור כדין מותר נדבה, כה"ג מצינו למימר נמי בעולת המוספין. ע"כ. (וע"ש מה שביאר בדרך חדשה).

ובספר ארז בלבנון הנ"ל, לא זכר לכ"ז, וכתב (בהמשך תמיהתו על המהרש"א): ביותר צ"ב, מה תיקון יש בתפלת הנדבה לתפלת השחרית דוקא, ומי קבע שאין תיקון בתפלת נדבה גם לתפלת מוסף. ע"כ.

^ט שאלו בני הישיבה הי"ו, והרי ביטול תפלה הוא ביטול מצות עשה (לכל היותר) ולא 'איסור' והשבתי דבכלל נאמר - דהלכה כ'שמואל' בדיני ממונות, וכרב באיסורי, (וכמ"ש במס' בכורות מט:). וממילא 'איסורי' כולל כל מה שאינו דיני ממונות.

(וראה בס' פרחי כהונה בד"ה טעה, ובס' מגיד חדשות, ובס' ברכות משה תד"ה טעה, ובס' ברכת ה' כאן, שי"ג בהדיא כאן שזו פלוגתא ר'ב ושמואל'. ע"ש. וממילא ניחא מה שהעיר בס' ברכת יעקב כאן. ע"ש. ובאמת שכבר במעדני יום טוב ס"ק י כתב להעיר ע"ד התוס' והרא"ש שהוסיפו 'והלכתא כרב באיסורי': כיון דשמואל לא פליג, לא היו צריכין לכך. ע"כ. ולמבואר הכל ניחא. וע"ע בחי' מהר"ם בנעט).

ודע, כי גם הרשב"ץ להלן בדף כ"ז ע"ב (ד"ה אמר ר"י, ס"ע קנט) כתב דפסקו הגאונים (ראה מה שציינו בהערה שם) שתפלת ערבית רשות, כי תפלה כ'איסורי' ניהו, וקי"ל כרב באיסורי. ע"כ. ובדף כ"ט ע"א (ד"ה מעין, עמ' קע) כתב: אע"ג דקי"ל רב ושמואל הלכה כרב באיסורי ותפלה איסורי ניהו כמו שכתבתי לעיל בפירקין וכו'.

ויבוא בלילה אין מחזירים אותו משום דאין מקדשין את החדש בלילה, ולמה ליה האי טעמא, תיפוק ליה דתפלת ערבית רשות מא?

(ב) - וי"ל הא דאמרין דתפלת ערבית רשות היינו לגבי מצוה אחרת והיא עוברת דאז אמרין תדחה תפלת ערבית מפניה, אבל לחנם אין לו לבטלה.

(ג) - ומיהו אם איחר עד המנחה נראה דעבר זמנו בטל קרבנו כיון ששהה כל כך ולאחר ב' תפלות לא מצינו שתיקנו חכמים לחזור ולהתפלל אם שכח.

(ד) - ואפילו תפלה אחת אם בטל במזיד לא יוכל לתקן, ובסמוך קרי ליה מעוות לא יוכל לתקן. עכ"ל (והוספתי חלוקה לד' אותיות).

[ב]. הצ"ב בדברי התוספות

ויש להבין:

(1) - מהי השייכות של ב' הדינים (אותיות ג-ד) שכתבו התוס' בסוף דבריהם, למה שעסקו בו בריש דבריהם.

(2) - וגם בדין השני שכתבו (אות ד), לכאורה צ"ב מאי קמ"ל, והרי גמרא ערוכה היא כאן, שיש חילוק בין טעה לביטול במזיד, וכמו שגם התוס' הזכירו מעט מזה בסיום דבריהם וכתבו - 'ובסמוך קרי ליה מעוות לא יוכל לתקן'.

(3) - וגם צריך להבין מה השייכות בין ב' הדינים שכתבו (אותיות ג-ד) זה לזה. ובאמת שהמפרשים ביארו, כי הדין השני שכתבו (אות ד) הינו רק 'הוכחה' לדין הראשון (אות ג), כי ב' פעמים בשוגג, הו' כפעם א' במזיד (כמתבאר במס' ביצה טז:).

ולפ"ז ניחא ב' ההערות האחרונות (מס' 2-3) שכתבנו. אבל לפ"ז לא שייך הק' מילתא אלא בשכח בשוגג, משא"כ כשלא התפלל מחמת אונס לא שייך לדמותו למזיד אפילו לאחר כמה תפלות, ולא משמע כן בשיטת התוס', וכמו שכבר תמה בפני יהושע. ע"ש. (ובס' 'להנחיל אהבי' כאן צידד בזה מדעתו, ול"ז מדברי הפנ"י).

מ"א וראה מ"ש ליישב בבאר היטב (סימן קח ס"ק יז) ובאפיקי מגינים (ס' קח סק"א). ונתבאר בדברינו לעיל בסימן ד' אות ה'.

[ועוד חשבתי ליישב ע"פ המבואר בזה (והבאתיו בספר דברי שמואל על המועדים ס"ע ה) דאע"ג דרשב"י ס"ל שתפלת ערבית רשות, מ"מ בשבת היא חובה. ושור' שכבר נחת לזה והוסיף בה דברים בשו"ת יביע אומר (ח"א או"ח סימן כב אות ד. וראה עוד לו בח"ו ס' יט אות ג). ע"ש. וע"ע בשו"ת שואל ומשיב (רביעאה ח"ב ס' מד), ובהערות על חידושי מהר"ם בנעט (כאן, עמ' נג הערה 8), ובס' שלמי יוסף (פוניבו' ס"ע תשפג)].

מ"ב והרב אשל שרעבי הי"ו, רצ"ל שקמ"ל שאף ב'עבר' והשלים לתפלה, לא תיקן למעוות.

מ"ג בדין עירוב תבשילין. ולדרך זו, יל"ע ממ"ש הערוך השולחן (או"ח, סימן תקנז סעיף יח) בדין עירוב תבשילין: יש בזה שאלה, למה לא הזכירו הטור והש"ע עיקר הפושע שבגמ' כששכח שני פעמים, כמעשה דההוא סמיא או שהיו שני רגלים זה אחר זה של עירובי תבשילין או בהפסק רגל אחר, ועכ"פ למה השמיטו כלל דבר זה? ונל"ע ד'פשיטא להו לרבותינו דהאידינא שהטרדא נתרבה בעונותינו הרבים א"א לומר על זה שם פושע וגם בזמן הגמ' אולי רק על אדם גדול כההוא סמיא דהוה מסדר מתניתא קמיה דשמואל קרי ליה פושע, ולכן הזכיר הש"ס דהוה מסדר מתניתא כלומר דלאדם גדול כזה וודאי הוה פשיעה ולא לדידן. ע"כ. ולגבי תפלת תשלומין לא שמענו כזאת להקל בזה"ז אף בהחסיר ב' תפלות, וכל הפוסקים (ובכללם ערוך השולחן גופיה בר"ס קח) הביאו לעיקר הדין בלא חילוק. [ובע"כ שיחלוק על הדמיון של תפלה למ"ש במס' ביצה לגבי עירוב תבשילין].

וגם עדיין צ"ב ההערה הראשונה (מס' 1) שכתבנו, מהי השייכות של ב' הדינים שכתבו התוס' בסוף דבריהם, למה שעסקו בו בריש דבריהם. (ומצאתי שכבר העירו בזה בכמה ספרים, וראה בס' שפתי יצחק ועוד).

[ג]. ביאור כל דברי התוספות

והנראה בזה, כי לאחר שכתבו התוספות בתירוצם (אות ב') הא דאמרין דתפלת ערבית רשות היינו לגבי מצוה אחרת והיא עוברת דאז אמרין תדחה תפלת ערבית מפניה, אבל לחנם אין לו לבטלה, ויוצא מזה שמוצוה עוברת דוחה לתפלת ערבית, הוצרכו לפרש שגם תפלת התשלומין (שמשמע מקושיית הגמ' כאן שהיא שווה לתפלה עצמה בזמנה, דאל"כ מאי קשיא^מ) היא עוברת, לפי שיש לה זמן מוגבל עד התפלה שאחריה ותו לא^מ.

והיינו מה שביארו התוס' דוקא כאן (אות ג') לדין מי ששהה אחר ב' תפלות.

^{מד} וכמו שדקדקנו בס"ד בשיעור בישיבה. וגם ראיתי שהפרישה (סי' פט ס"ב) כתב כן ביתר שאת. וחזינא שהגרע"י הביא לדברי הפרישה בכ"מ בספריו, כמו שצויינו בהערות על שו"ת יביע אומר (ח"א ס"ב צ' מס' 4).

[ויש להעיר, כי המעיין בגוף דברי הפרישה יראה שכ"כ לפי דרכו שתפס כביאור א' בב", ודלא כביאור ב' בב". (וגם בפרי מגדים סימן פט משב"ז ס"ק א כתב: 'ולהמחבר שכר שלא בזמנה, ולהפרישה שכר בזמנה'). ומצאתי שכבר במאמר מרדכי (כרמי, ס"ק ב) כתב לדחות לדברי הפרישה בגדר תפלת תשלומין שנולדו מביאור א' בב", ולחזק למסקנת הב"י (לדעתו) כביאור ב'. ע"ש. והגרע"י גופיה נקט שמסקנת הב"י כביאור ב' (וכן נראה מלשון הפרישה בדעת הב"י). ואפשר שהבין כי 'יסוד' דברי הפרישה נכון מצד עצמו. (וראה גם בס' ערך השלחן טייב, ולדרכינו ניהא מ"ש ע"ד הה"כ בספר אש דת עמ' שצח, הנדפס בספר החוט המשולש ח"ט. וע"ע בס' נתיבות חיים סימן טוב, ח"ו עמ' כד-כה). ומ"מ כבר הערנו (בסימן א) על עיקר פשטות נקיטה זו בדעת הב"י].

אולם בב"ח ובשו"ע הרב (בס"א) כתבו שאין לו שכר של תפלה בזמנה [וכתירוף הגמ']. וכ"כ הפני יהושע (ברכות כו. ד"ה ונראה), ובשאר האחרונים. (ועי' מאמר מרדכי כרמי סי' קח ס"ק ג). וראה במשנה אחרונה (אות מז). ע"ש. ובאשל אברהם (בוטשאטש, סימן פט סד"ה שלישי) כתב: י"ל ששכר תפילה שעד חצות הוא יותר משל תשלומין. ע"כ. וראיתי גם מה שהאריך בס' דברי יעקב קלאצקין עמ"ס ברכות (כו.). ע"ש. וע"ע בשו"ת להורות נתן (ח"ה סימן מ אות ג ואילך), ובס' שלמי יוסף (ברכות סי' פו), ובס' מועדים וזמנים (ח"ד סי' שכה ד"ה ולדברינו). ובשאר האחרונים.

^{מה} ונציין, כי במעשה רקח על הרמב"ם (הלכות תפילה פ"ו ה"ז) כתב ע"ד התוס' הללו: קצת קשה דבפ"ק דשבת דף ט' ד"ה למ"ד, כתבו התוס' וז"ל, אפי' למ"ד תפילת ערבית רשות אין לבטלה בחינם אלא בשביל שום צורך, כמו שרי המיינה דהכא, או אם יש שום מצוה שאינה עוברת יעשה המצוה ולא יתפלל, אף על פי שהמצוה אינה עוברת ע"כ, והתוס' כאן כתבו דדוקא במצוה עוברת אמרין דתבטל תפילת ערבית, ובמס' שבת כתבו דאפי' בשביל שום צורך דמילי דרשות כגון שרי המיינה? וי"ל דפשיטא דהכא איירי בדאיכא שהות אחר כך להתפלל. והדברים מוכיחים כן, דאי לא תימא הכי וכי אלים שרי המיינה מתפילה דעכ"פ רחמי היא ומצוה קצת מיהא איכא טפי מאכילה. וכן מצאתי להר"ן ז"ל שם שסיים ואחר כך יתפלל. ואין לדקדק ממ"ש לשון ביטול, דכל מקום שהגיע זמן אותה מצוה ואנן דחינן לה ביטול מקרי וכמ"ש ז"ל פ"ק דמגילה דף ג' ד"ה מבטלים כהנים מעבודתם וכו'. ע"כ. והנה בהערות עמדו רבים, אבל תירוצו בדעת התוס' כאן מחודש. (ומ"מ ראה גם בס' ברכת יעקב כאן עמ' קי בשם רי"ג שצידד כיו"ב). ועכ"פ להלן (בסימן ח אות ה) נצדד מעט כצד זה. ע"ש.

[ובשיעור ביאורתי בס"ד, כי מ"ש התוס' כאן שמבטלים ערבית למצוה עוברת, לכאו' כשעוסק במצוה עוברת מבטל גם שחרית ומנחה, וכדין הכללי של עוסק במצוה פטור מהמצוה שהינו בכל התורה? וצ"ל שהתוס' חידשו דהכא בתפלת ערבית - אפי' כשעדיין לא התחיל במצוה, יכול להעדיף לעסוק בה. ובהכי ניהא גם דברי התוס' כאן עם דבריהם במס' שבת, דבמס' שבת איירי כשהתחיל במצוה לפני תפלת ערבית. ושו"ר בס' ברכות משה (יו"ק), כאן עמ' יד) שהביא כן מס' שיח יצחק (עמ"ס יומא פז:), וס' מכתב לחזקיהו (בסו"ד). וראה גם בילקוט ביאורים (כו: עמ' רכט). ע"ש. (ודע כי הפוסקים הביאו להלכה את דברי התוס', וראה בס' ילקו"י ברכות כ"ג עמ' תתקמא)].

ורצו להדגיש כאן ולומר, שדין זה (אות ג) וכן הדין שאחריו (אות ד) שהוא מפורש בגמ', שייכים גם בתפלת ערבית, שכל דברי התוס' עד כאן בשאלה ובתירון (אותיות א-ב) מדברים לגבי תפלה זו.

ומה שהוצרכו לזה, היינו אחר שייסדו בתירוצם (אות ב) שבאמת תפלת ערבית היא 'חובה' (דבלי הגדרה זו לא מיושב מה שהקשו באות א), א"כ גם היא שווה לדינים שנאמרו (אפי' בגמ' בהדיא) לגבי שאר התפלות. כי אם תפלת ערבית היתה ממש רשות (וכהנתם בקושיא באות א), אין מקום לדון על ב' דינים אלו (אותיות ג-ד), כי מעיקרא לא היה חייב בזמן מסויים, ובדבר רשות לא שייך מויד ומעוות לא יוכל לתקון. [ואכן הריטב"א כתב, דלמאן דאמר ערבית רשות, לא בעי תשלומין כלל דהיא גופה רשות. וע"ש בהערת הרב המהדיר (במהדור' מוהר"ק מס' 9). וע"ע בס' עיוני תוספות (עמ' צו). ובדברינו לעיל (בס' ד אות ד) בשם הברכת שי. והבנן]. (וראה גם בס' ברכת יעקב, ובס' מתנת אהרן לעווין, ובס' ברכת שי, ובס' מעיל שמואל שפירא, ובס' רשימות שיעורים להגרי"ד סולובייצ'יק, ובחי' הגרי"ש נתנון עמ' קצב-ג. וע"ע מ"ש בס' מגיד תעלומה, והלענ"ד בס"ד כתבתי).

לאחר שדקדקי התוספות אנהנו צוסקים, שכתבו כי מצוה צומרת דוחה לתפלת ערבית ולידבור בה עם אלקים, לחינוך שקיבלנו מאמאנו"ר נהא מלכיריט, שכל אחד ואחת מתפקידם צריכים להיות מרוכזים, ולא לפגול ולחפש אפי' מצוות על חשבון החיובים התמידיים, וזה הן לעברית שפלימוז התורה צריכים להיות צוסקים, והן לנשים שלמרות חפצות וצרכות יותר גיוונים וריאליטי, מ"מ אמר לאמא ע"ה שפצורה מטופלת בילדים קטנים, לא תבוא לתפילות בעצרת הנשים, ואפילו לא לשמיעת קול השופר שאליה כולם נכספים. כי כל אלה רשות לעמי הדברים שבהם חייבים. [ואם לאחר שדללו הילדים, לא הלכה לבית האלקים, טרם שצרכה לשלחן ולכל מה שמי' הבית צריכים, תיכף כשיחזרו ואת ליבם יהיו סוצדיט].

***

מסכת ברכות דף כ"ז ע"א

סימן ו - דין תשלומין לתפלת מוסף ונעילה

[א]. הצעת דברי התוספות - מדוע אין תשלומין למוסף. [ב]. ביאור החילוק שבין ב' תירוצי התוספות. [ג]. נפק"מ בין תירוצי התוספות - תפלת נעילה. [ד]. הצעת דברי הרשב"א, וביאור דבריו. [ה]. פלוגתא האור לציון והיביע אומר - מכח דברי התוס' והרשב"א. [ו]. יעיר על דברי האחרונים - כי בתוס' גופא אין הדבר מוחלט. [ז]. ביאור חדש בחילוק שבין ב' תירוצי התוס'.

[א]. הצעת דברי התוספות - מדוע אין תשלומין למוסף

כתבו התוספות בד"ה איבעיא להו טעה ולא התפלל תפלת מנחה וכו':

(א-) לא בעי אם טעה ולא התפלל תפלת מוסף, דהא ודאי אינו מתפלל בערבית.

(ב-) דהיאך יקרא את הקרבנות וכבר עבר זמן מוסף.

(ג-) וגם לא תיקנו שבע ברכות של מוסף אלא משום ונשלמה פרים שפיתנו, ובזה ודאי עבר זמנו בטל קרבנו.

(ד-) אבל שאר תפלות דרחמי נינהו ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו ואין כאן עבר זמנו בתפלה אחרת. עכ"ל (והוספתי חלוקה לד' אותיות).

[ב]. ביאור החילוק שבין ב' תירוצי התוספות

נראה שביאור החילוק בין ב' התירוצים (אותיות ב-ג) שכתבו הוא:

שבתחילה (אות ב) התייחסו לעצם החילוק בין תפלת מוסף לשאר התפלות, מצד טעם הדבר, שישאר התפלות עיקרם שייך תמיד [משום שרחמים הם - וכמ"ש בסוף דבריהם (אות ד)], אבל מוסף נתקנה משום מאורע היום - שזה הקרבנות, ואחר שעבר זמן זה כבר אינם שייכים, דהיינו משום ש'היום' מצריך קרבנות מסוימים, וכנגד קרבנות אלו תקנו תפלת מוסף, וכשעבר היום אין לקרבנות אלו וממילא אין מקום לתפלת מוסף^מ.

ואח"כ (אות ג) התייחסו לחילוק מצד עצם תקנת חז"ל, שישאר התפלות עיקרם שייך תמיד (וכנ"ל), והיינו שתקנת ג' תפלות ביום אינה נידונת כ-ג' תקנות נפרדות, אלא כתקנה אחת של תפלה ג' פעמים ביום^מ, ולכן אם לא התפלל בפעם א' משלים בפעם ב', משא"כ תפלת מוסף שביסודה נתקנה רק משום "ונשלמה פרים שפתינו", הרי שהיא תקנה בפני עצמה לזמן הקרבת הפרים^מ, וממילא כשעבר זמן ההקרבה בטל קרבנו, דאין לנו בה יותר מהסיבה שגרמה לתקנה מעיקרא. משא"כ בשאר התפלות שרחמים הם ושייכים תמיד כמשנ"ת (וכמ"ש התוס' בסיום דבריהם באות ד).

[ג]. נפק"מ בין תירוצי התוספות - תפלת נעילה

ונראה דנפק"מ מזה לדין תשלומין לתפלת נעילה:

כי לביאור א' בתוס' (אות ב) גם בזה לא שייך תשלומין, לפי שתפלת נעילה הינה משום מאורע היום^מ, ואינה ענין לאחר זמן זה, כמו שמוסף אינה ענין לאחר היום.

אבל לביאור ב' בתוס' (אות ג) בנעילה שעיקרא רחמים ולא משום קרבנות, הרי היא שייכת לשאר ג' התפלות שגם הם רחמים וזמנם כל היום (כמ"ש התוס' באות ד).

כל זה היה נראה לי בס"ד בביאור דברי ודעת התוס'.

^מ שהרי פשוט כי מ"ש התוס' - 'דהיאך יקרא את הקרבנות וכבר עבר זמן מוסף', אין כוונתם שבתפלת התשלומין היה מזכיר מהקרבנות, (וכמ"ש התוס' בסמוך ברע"ב), וראה נמי בט"ז (סי' קח ס"ק ד), ובשו"ת להורות נתן (ח"ה סימן מ אות ז), ובהערות על חידושי הרא"ה (מהדר' אהבת שלום מס' 18). [ויש להעיר בדבריו, כי הרשב"א כתב ג' תירוצים ולא ב']. (וע"ע בלשון הרא"ש בפסקיו ובתוספותיו).

^מ ראה בהרמב"ם (הלכות תפילה פ"א ה"ה) שכתב: וכן תקנו שיהא מניין התפלות כמנין הקרבנות וכו'. ויתבאר להלן (סי' ח אות ג).

^מ ועיין באורחות חיים (הלכות תפלה אות צו) שכתב: ואם טעה במוסף, י"א דאין לו תשלומין שאינו דומה לשאר התפלות, כי שאר התפלות חדא תכסיא אית להו ומטבע א' הם, לפיכך יש להם תשלומין, משא"כ במוסף. ע"כ. והיינו דברישא התייחס לגבי עצם התקנה, ואח"כ התייחס לגבי עצם התוכן. (ומה שסיים 'שכן דעת הרשב"א ז"ל, נראה דעיקר כוונתו לגבי עצם הדין, ולריש דברי הרשב"א, כי אח"כ הרשב"א הוסיף עוד נימוק, וכדלהלן). [וע"ע במאמר מרדכי (סי' רפו ס"ק ב)].

^מ ושו"ר שכ"כ בשו"ת להורות נתן (ח"ה סימן מ אות א), וז"ל: תפלת נעילה לא נתקנה אלא מחמת מאורע שבאותו היום, וכמבואר בתענית (כו). שנתקנה בתעניות ובמעמדות וביוכ"פ עיין שם, וכתב הרמב"ם (פ"א מתפלה ה"ז) "וכן תקנו תפלה אחר תפלת מנחה סמוך לשקיעת החמה ביום התענית בלבד, כדי להוסיף תחנה ובקשה מפני התענית, וזו היא התפלה הנקראת תפלת נעילה". ומבואר דתפלת נעילה היא מחמת התענית. ועיין ירושלמי ברכות (פ"ד ה"א. ותענית פ"ד ה"א) מנין לנעילה, א"ר לוי גם כי תרבו תפלה וגו', מכאן שכל המרבה בתפלה נענה עיין שם. ולכן בתענית שראוי להרבות בתפלה תקנו גם תפלת נעילה. וכיון שנתקנה מחמת מאורע של היום, כי ביום התענית ראוי להרבות בתפלה, ממילא אין לה תשלומין. ע"כ.

[ד]. הצעת דברי הרשב"א, וביאור דבריו

וראיתי בחידושי הרשב"א שם (ברכות כו.) שג"כ עמד בהערת התוס' וכתב בנוסח זה:

דוקא מנחה קמבעיא ליה, אבל תפלת המוספין פשיטא ליה דאינו משלימה בערב, (א) דכיון שהוא מזכיר קרבן מוסף עבר יומו הוא. (ב) ועוד דלא שייך הקרבן בלילה והאיך הוא מזכירו. (ג) ועוד נ"ל טעם דכל תפלה שהיא נוספת מחמת מאורע היום אין ראוי להשלימה ביום אחר שכבר עבר מאורע היום, אבל שאר התפלות כיון שהן ראויות בכל יום יש להן תשלומין ביום אחר. עכ"ל.

[וכזאת כתוב עוד בדבריו בשו"ת הרשב"א (ח"א סימן תמו) וז"ל: פשוט בעיני שתפלת המוספין אין לה תשלומים כל שעבר יומו. משום (א) דכיון דאינו יכול להזכיר קרבן המוסף שכבר עבר יומו למה יהזור. (ב) ועוד שאין קרבן בלילה. ועוד נראה טעם דכל תפלה שהיא נוספת מחמת מאורע היום אין ראוי להשלימה ביום אחר שכבר עבר המאורע. שהרי לא נתקנה אלא מחמת הזכרת המאורע. ע"כ. (וראה גם בשו"ת שבט הלוי ח"ה סימן סז).]

והמדקדק רואה, כי ב' הטעמים הראשונים שכתב יסודם אחד - מצד שעבר זמן הקרבן, הן מצד מה שעבר עצם היום (אות א) והן מצד שאין זמנו בלילה (אות ב). וזה על דרך ב' בדברי התוס'.

אבל טעם ג' שכתב הרשב"א יסודו על דרך א' בדברי התוס'.

[ה]. פלוגתת האור לציון והיביע אומר - מנח דברי התוס' והרשב"א

והנה ראיתי בשו"ת אור לציון ח"א (סימן ט) שכתב, דנראה כי מי שנאנס ולא התפלל נעילה, יכול להשלים בתפילת ערבית. וראיה לזה מהתוס' הנ"ל, דמשמע מתוך דבריהם שלולא שני הטעמים שכתבו היה מתפלל ערבית שתיים עבור המוסף, וכיון שכן, גם תפילת נעילה יש לה תשלומין, שהרי אין בה את הטעמים שנאמרו בתפילת מוסף. עכת"ד.

ולעומתו יצא בשו"ת יביע אומר ח"ז (או"ח סימן נד) וכתב כי לעומת דברי התוס' שלמד מהם באול"צ כדבריו הנ"ל, מצאנו ברשב"א שכתב, שכל תפלה שהיא נוספת מחמת מאורע היום, אין ראוי להשלימה ביום אחר, כיון שכבר עבר מאורע היום (כנ"ל בטעמו הג'). והוסיף לציון לדברי להקת פוסקים שכתבו כטעם זה. וכתב: דמכל הפוסקים הללו מוכח להדיא שאין תשלומין לתפלת נעילה של יוהכ"פ, שהיא מיוחדת ליוהכ"פ, ואינה נוהגת בכל יום ויום. (והביא שכ"פ כמה אחרונים. ובס' שדה צופים עמ"ס ברכות עמ' שיא - כ"כ משמיה דנפשיה).

ולא נתקררה דעתו של הגרע"י עד שכתב: דלכן נ"ל, שגם התוס' אינם חולקים על שאר הראשונים הנ"ל, ונקטי תרי טעמי מגו תלתא, אלא שעיקר דבריהם באו על תפלת מוסף, ומצאו אותם טעמים שלא יהיה דין תשלומין למוסף, שהם ג"כ טעמים נכונים. ולעולם אין כאן מחלוקת בין התוס' לשאר פוסקים. ואפילו אם תמצא לומר שהם חולקים, מה שאינו מוכרח, הא ודאי שיש לחוש לאיסור ברכות לבטלה. עכת"ד. והניף ידו בשנית בספרו חזון עובדיה (י"נ עמ' שע). ע"ש.

וגם מר בריה בספר הלכה ברורה (ח"ו, אוצרות יוסף סי' ג) כתב בזה כדברי אביו, ובסוף דבריו העיד שהציע לדברי הרשב"א (ודעימיה) בפני הגרב"צ אב"ש (מח"ס אור לציון), והודה שאכן לא ראה לדברי הרשב"א (ודעימיה). אבל לדעתו התוס' חולקים על הרשב"א (ודלא כמו שרצה הגרע"י לעשות שלום ביניהם כנ"ל), ולדבריהם שפיר יש תשלומין לתפלת הנעילה. ומ"מ הסכים שמאחר שהרשב"א פליג, יש להורות שיחזור בתנאי נדבה. ושיורה לתקן כן בספרו. ע"ש.

ואכן הוא אמר ויהי, ובשו"ת אור לציון ח"ד (פרק יט הל' ג) שנדפס אחר פטירתו, לאחר שהביאו לדברי התוס' ומה שדקדק מהם באול"צ ח"א כנ"ל, כתבו: אולם שוב נראה שאין להתפלל תפילת תשלומין לנעילה אלא בתנאי נדבה. משום שאף שמוכח מדברי התוס' שבתפילת נעילה יש תשלומין לערב, ואין לומר שהיו לתוס' טעמים נוספים שלא כתבו אותם, וגם הרא"ש שם בסימן ב' כתב כדברי התוס', וכן כתב המרדכי שם סימן פ"ז, וכן הביא דבריהם בב"י בסימן ק"ח, וכן פסק הפרמ"ג שם משב"ז ס"ק ה'

שאם שכח נעילה משלים בלילה שתיים של חול, מכל מקום הרשב"א בחידושו שם, לאחר שהביא את הטעמים של התוס' כתב וז"ל, ועוד נראה לי טעם, דכל תפילה שהיא נוספת מחמת מאורע היום, אין ראוי להשלימה ביום אחר, שכבר עבר מאורע היום, אבל שאר התפילות, כיון שהן ראויות בכל יום, יש להן תשלומין ביום אחר. וכן כתב בתשובה ח"א סימן תמ"ז, ע"ש בדבריו. וכן הביא בחידושי הרא"ה שם. וטעם זה שייך גם בתפילת נעילה, שהרי נתקנה מחמת מאורע היום, וכן הביא החיד"א במחזיק ברכה סימן ק"ח אות ג' בשם הרמ"ע מפאנו, שאין תשלומין לתפילת נעילה. וראה גם בכה"ח שם אות י"ב. וא"כ הרי לנו מחלוקת ראשונים אם יש תשלומין לתפילת נעילה. ועל כן מספק יש להתפלל תפילה שנייה על תנאי נדבה, שאם חייב בתשלומי נעילה, הרי הוא מתפלל לשם תשלומין, ואם לאו, מתפלל בתורת נדבה. עכ"ל.

[ו]. יעיר על דברי האחרונים - כי בתוס' גופא אין הדבר מוחלט

ובכל הדברים הללו איני יודע מדוע נקטו כאילו בתוס' מבואר בפשטות דלא כטעמו הג' של הרשב"א, ולא נחתו למה שדקדקנו מתחילת דבריהם כיסוד דרך זו של הרשב"א.¹

[וגם לאידך גיסא יש להעיר קצת, מדוע נקטו בדבר פשוט כטעמו הג' של הרשב"א, ולא התייחסו ליוצא לאידך גיסא מב' הטעמים הראשונים של הרשב"א, וכמשנ"ת. ואף שבזה י"ל שהבינו כי הרשב"א בא 'להוסיף' על מה שכתב בתחילה ולא לחלוק על דברי עצמו, מ"מ היה לציין ולעורר שעכ"פ אין כאן טעמים מוחלטים אף בדברי הרשב"א בנוסף לדברי התוס'].

וכזאת יש להעיר על הכתוב בספר הערוות הגרי"ש אלישיב למסכת ברכות (כו.): תוד"ה אבע"ל "לא בעי אם טעה ולא התפלל מוסף" וכו'. מבואר בדברי התוס', שהטעם שאין משלים תפילת מוסף בערבית הוא משום שתפילת מוסף נתקנה משום קרבן מוסף בלבד וזה אינו שייך להשלים כיון שעבר זמן הקרבת המוספין. ועיין ברשב"א שהוסיף עוד טעם אחר, והוא משום שכל תפילה שהיא מחמת מאורע אין שייך להשלימה כיון שכבר עבר זמן המאורע. ונראה שיש נפק"מ לדינא בין הטעמים לגבי תפילת נעילה ביו"כ, שלפי הטעם של התוס' שתפילת מוסף שנתקנה משום קרבן לא שייך להשלימה, וא"כ תפילת נעילה שאינה מחמת קרבן שייך להשלימה, אך לפי טעמו של הרשב"א שתפילה שנתקנה מחמת מאורע אין שייך להשלימה, א"כ אף תפילת נעילה שנתקנה מחמת המאורע אין שייך להשלימה. עכ"ל. וצ"ב מדוע השמיט לתחילת דברי התוס', שנראה מדבריהם כדברי הרשב"א. כמשנ"ת.

ואולי אותה הסיבה גם גרמה להגרי"ש"א לפסוק כדברי הפרי מגדים, כמו שראיתי בספר שיעורי משמר הלוי (עמ"ס ברכות ע"ב קלח-ט) שכתב, שכאשר נשאל בזה הגרי"ש"א (בעשי"ת תשס"ה), אמר בהחלטיות 'אנחנו נוקטים כדעת הפמ"ג דיש דין תשלומין לתפלת נעילה'. ע"כ.

ומן האמור יש להשיב על כל עיקר מה שהכריח בס' משמר הלוי (שם), וביתר שאת בכרך פנינים ואגרות ח"ב סי' יג) שיש תשלומין לתפלת נעילה, ממה שהתוס' והרא"ש ותר"י לא כתבו את הטעם השלישי של

¹ וכשהצעתי לדברים בישיבה, דקדק הרב סעדיה חנוכייב נר"ו דבר מופלא קצת, והוא - כי באור לציין השמיט תיבה אחת כשציטט לדברי התוס' בביאורם הראשון, והיינו שכתב 'דהיאך יקרא את הקרבנות וכבר עבר מוסף', ולפנינו כתוב 'זמן מוסף', והשמטה זו מתאימה מאד לשיטתו שלא הבין בדברי התוס' שרצ"ל כי הדבר תלוי במה שהיום (דהיינו 'הזמן') גורם. [והגרע"י כן ציטט לתיבה זו, ומ"מ נמשך אחר הבנת האול"צ לפי שכתב לכל תשובתו כהשגה על דבריו].

² ואף כתב, שכן הביאו שהורה למעשה גם בעל הקהלות יעקב. ויש להוסיף שבקונו' דקדוקי מצוות (י"ג ע"מ לה) הביא שכן הורה בנו הגר"ח ק. (וע"ע בקהלות יעקב עמ"ס ברכות ס"י יט).

וגם יש להוסיף ממ"ש בס' ברכת יהושע (ווינשטיין) עמ"ס ברכות (כו.) כי בכוונה ר"י שאמר לדין תשלומין, לא כלל לכל התפלות במימרא אחת, כדי שלא נמעט תפלת נעילה. ע"ש. (ונתבאר לעיל בסימן ד אות ב).

הרשב"א, ובטור או"ח סי' ק"ח שכתב שתפילת מוסף אין לה תשלומין כתב שם הב"י מקור לזה מד' התוס' והרא"ש ותר"י בר"פ תפלת השחר, והוסיף שכ"כ הרשב"א, ולא הביא לטעמו השלישי אע"ג שראוהו והיה לפניו. והיינו משום שיכל לצאת מזה נפק"מ לתפלת נעילה. וכן יש לדקדק גם מדברי נושאי כלי השו"ע (המג"א ט"ז הגר"א) שהעתיקו רק לב' הטעמים הכתובים בתוס' (גם בשם הרשב"א), ולא הזכירו מהטעם השלישי. וזה טעמו של הפרי מגדים שפסק שיש תשלומין לתפלת נעילה, כי כך יוצא מכל הפוסקים הללו. עכת"ד. עש"ב.

ולדרכינו אין מזה הכרח כלל ועיקר, כי נתבאר שהתירוצין הראשון של התוס' אויל בדרך אחת ביסוד הדברים עם תירוצו השלישי של הרשב"א, ומעתה מכיון שהב"י ודעימיה עסקו בדין תפלת מוסף, די להם במה שהביאו מב' ביאורי התוס'. ואדרבה פוק חזי במשנ"ב (סי' קח ס"ק כ, וע"ע בדבריו בס"י רפ"ו ס"ק ג) שהעתיק רק לטעם הראשון של התוס'. [ובס' משמר הלוי (סי' עג) הרגיש בזה שלא הזכיר המשנ"ב (בס"י קח) אפי' מטעם ב' של התוס', ולא בא לכלל ישוב, אלא חיוק לדברים במ"ש בשם הגרי"ז על איזה דין שנשמט לכאור' במשנ"ב - 'שהמשנ"ב ידע היטב מה לכתוב ומה להשמיט', ולדרכינו מבואר היטב, כי מטעם זה יש לדקדק דעתו לענין תפלת נעילה (איפכא ממ"ש במשמר הלוי)].

(וכי' בנוסף לדברי עוד כמה מרבתינו הראשונים שהביאו הגרע"י ובנו שכתבו כטעמו הג' של הרשב"א²². וע"ע בלשונו הראשונים שהובאו בשו"ת דברי שלום מזרחי ח"א סימן נו. ובדברינו כאן עמדנו בעיקר רק מצד דברי התוס' והרשב"א).

ואחר החיפוש מצאתי במאמרו של הרה"ג משה חיים שמרלר בקובץ בית אהרן וישראל (ס"ז עמ' מב) שג"כ צידד לפי דרכו כי לטעם א' בתוס' לפי חלק מהשיטות אין תשלומין לתפלת נעילה. ע"ש טעמו ונימוקו. אלא דאזיל בדרכא אחרית.

[ז]. ביאור חדש בחילוק שבין ב' תירוצי התוס'

ובלימוד עם בני הישיבה הי"ו, הצעתי לדברים, ובקשתי שיטרוחו לבאר לשיטת האול"צ וכל גדולי הדור דאזלי עימיה בהבנת דעת התוס'. ואכן אחר השינון עוררו והציעו בס"ד - כי גדולים אלו לא ביארו לתירוצם הראשון של התוס' כדרכינו מצד מה ש'היום' מצריך לקרבנות (וממילא ה"ה בנעילה שיום התענית מצריכה) וכנ"ל, אלא שכל דברי התוס' (גם בתירוצם הראשון) הינם מצד מה שתפלת מוסף היא כנגד הקרבנות (וממילא אי"ז שייך בנעילה), ואי"ז ענין לשאר התפלות דרחמי הם.

והחילוק שבין ב' תירוצי התוס' הוא שבתחילה כתבו לדבריהם מצד תוכן התפלה, ואח"כ מצד כללות התפלה, וכדלהלן:

והיינו שבתירוצן הראשון התייחסו מצד מה שבתוך תפלת מוסף נזכרו הקרבנות, וגם בלא שיחשב שע"י הזכרתם בתפלה כאילו הקריבם, מ"מ עצם הזכרתם בתפלה שלא בזמנם אינה לענין, ולכן גם בתפלת תשלומין שהיא כנגד מה שהיה צריך לקרוא לקרבנות בתוך התפלה שבזמנה, לא שייך להשלים, (אע"ג שאינו מזכירם בתפלת התשלומין, דמ"מ זה בא כתשלום לתפלה שהיה מזכירם בה), והיינו מ"ש התוס' בתירוצם הראשון - 'דהיאך יקרא את הקרבנות וכבר עבר זמן מוסף'.

ואח"כ בתירוצם השני התייחסו התוס' לכל מסגרת תפלת מוסף (ולא רק למה שמזכירים בה לקרבנות) שעל ידה נחשב כאילו הקריב לקרבנות ממש, ועל זה כתבו התוס' בתירוצם השני - 'וגם לא תיקנו שבע ברכות של מוסף אלא משום ונשלמה פרים שפתינו, ובוה ודאי עבר זמנו בטל קרבנו'. והדברים נראים אמת למתבונן בהם.

²² ובנוסף למה שכתב הגרע"י, שאין הכרח שהתוס' וסיעתם פליגי על הרשב"א. (ודלא כאול"צ). ואכן המדקדק יראה (ורמז לזה בקונ' דקדוקי מצוות י"ג עמ' לה) כי דברי ספר משמר הלוי מכוונים כנגד מ"ש בשו"ת להורות נתן (ח"ה סימן מ), וכבר שם כתב בהדיא - דאף שתוס' לא הביאו סברת הרשב"א, אין הכרח שחולקין עליו. ע"ש.

[ויש מי שצייד (הרב סעדיה חנוכייב נר"ו) על זו הדרך אבל בהיפוך השיטות, דהיינו שבתחילה כתבו לדבריהם על צד שע"י התפלה נחשב כאילו הקריב ממש, ולכן כתבו 'דהיאך יקרא את הקרבנות' וכו', וכוונתם דהו"א דשאני תשלומי תפלת מוסף שצריך להזכיר (גם בתשלומין) לקרבנות דהיינו לתפלה שהפסיד ממש, לפי שבתפלה נחשב ממש כאילו הקריב. ואח"כ כתבו לדבריהם על צד שע"י התפלה לא נחשב כאילו הקריב ממש אלא זה מצד "ונשלמה פרים שפתינו" בלבד²¹. ושז"ר גם מה שנתחבטו בזה הת"ח בס' חידושי רבי גרשון (זאקס, עמ' יג). ע"ש].

וכנראה בדרך זו למד ופירש האול"צ ודעימיה לדברי התוס'. אבל גם אחר הדברים האלה אין שום הכרח לשלול מהדרך הראשונה שכתבנו בביאור דברי התוס', וממילא אין להוליד דין מדבריהם. וכמ"ש בס"ד.

לאחר שאנו צוסקים, בד"ן תפלת תשלומי, לאי שחיסר תפלת נציפה ביום הכיפורים, נרשם מה שמספר א' האחים, כי טרם שהגיע למצות צט כולט השכים, לתפלת שחרית של יום הכיפורים, וכשהגיע שעת הנציפה, תנאמה צליו נפלה, והיה מי שהצטרף להצטרף משינתו מהפלה, שהרי לו תפלה של פסע הפנה, אלא אלא אלא הרגיע לילך הפלה, על מה שיש ללך הפלה, כי לא היתה לו חולתו אאותה השעה, ולמה לא צטרף ללך מרשית פסולת, על מה לא הפלה.

***

מסכת ברכות דף כ"ו ע"ב

סימן ז - ישוב גירסת הגמרא, והשו"ע

[א]. שינוי הגירסא בספרים לפנינו בין הרישא לסיפא, והגהת האחרונים. [ב]. יבאר כי אדרבה הגירסא מכוונת ע"פ הדין. [ג]. עוד ישוב פשוט לגירסא. [ד]. השו"ע הפך את הגירסא. [ה]. איך היתה גירסת התוס'.

[א]. שינוי הגירסא בספרים לפנינו בין הרישא לסיפא, והגהת האחרונים

גרסין בגמרא: ת"ר, טעה ולא התפלל מנחה בערב שבת - מתפלל בליל שבת שתיים, טעה ולא התפלל מנחה בשבת - מתפלל במוצאי שבת שתיים של חול, מבדיל בראשונה ואינו מבדיל בשניה וכו'. ע"כ.

ויש לדקדק מדוע בסיפא פירש שהתפלה היא של חול, וברישא לא פירש שהתפלה היא של שבת.

ובאמת שהגר"א והרש"ש ובהגהות בן אריה, הביאו שבר"ף וברא"ש ושאר הפוסקים גם ברישא הגירסא - שתיים של שבת, וכתבו שכן צריך להגיה גם בגמ' לפנינו. וגם בספר דקדוקי סופרים (אות ה) כתב שכ"ה גירסת רוב הראשונים. ע"ש.

[ב]. יבאר כי אדרבה הגירסא מכוונת ע"פ הדין

אולם נראה ליישב לגירסת הספרים שלפנינו (ובדקתי וראיתי שכ"ה בעוד כמה דפוסים וכת"י, אף שיש מהם גם כנוסח הראשונים והגהת הגר"א) משום שברישא אף אם התפלל בשבת תפלה של חול יצא י"ח²², משא"כ בסיפא שאם התפלל תפלה של שבת ביום חול שלא יצא כלל י"ח²³.

²¹ ואחר זמן הודה מעלת בעל שיטה זו שצדקו חבריו ממנו, (כי משמעות דברי חז"ל על מ"ש "ונשלמה פרים שפתינו", כוונתו). והוסיף לחזק לצורך בהוספת התוס' (לתי"ב) ע"פ מ"ש התוס' בסמוך בריש ע"ב בשם ר"י, ע"ש, והיינו (שלת"א עדיין צ"ב -) דמה בכך שבתשלומי מוסף לא מזכיר קרבנות, הרי עכ"פ ירויח תפלה שחסרה לו.

²² ראה בפרי חדש (סימן קח סעיף ט) שכתב, דאע"פ שצריך להתפלל בערבית שתיים של שבת, מ"מ מסתברא ודאי דבתפילת תשלומין כיון שעיקרה היא תפילת י"ח, אם שכת ולא הזכיר של שבת אלא התפלל תפילת י"ח בתפילה שנייה הבאה לתשלום תפילת מנחה ערב שבת ודאי דיצא, ודלא כחד צורבא מרבנן שהביא בספר כנסת הגדולה [הגה"ט]. ע"כ. וכ"פ במשנ"ב (ס"ק כה), והוסיף (בשער הציון ס"ק מה) שכ"ה גם דעת החי אדם ודרך החיים ושאר אחרונים, דלא כט"ז. ע"כ. (וע"ע במג"א ובמאמר מרדכי ס' קח ס"ק ט, ובשאר האחרונים). ובאמת כי גם לט"ז אם 'הזכיר' של שבת יצא, אע"פ שהתפלל י"ח של חול, וכמבואר בדבריו. ע"ש. (וראה בשו"ע ס' רסח ס"ד).

²³ ראה בפסקי תשובות (ס' קח הערה 90) שכתב: ואם טעה והתפלל בתשלומין של שבת לכו"ע לא יצא, תורת חיים (סקי"ח) ואפיקי מגינים (סקל"ד). דשאני מהתפלל בליל שבת תפילה של חול לתשלומין, דתפילת

אמור מעתה, כי לכן דוקא בסיפא הוצרך לפרש שהתפלה היא 'של חול' כי דוקא היא ולעיכובא, משא"כ ברישא שגם אם התפלל של חול יצא וכמ"ש.

[ג]. עיד ישוב פשוט לגירסא

אי נמי י"ל, כי דוקא בסיפא הוצרך לזה משום שרצה להוסיף שם תיכף - 'מבדיל בראשונה ואינו מבדיל בשניה' וכו'.

ושו"ר גם בס' שפתי חכמים דנקיט בדרך זו וכתב: מתפלל בליל שבת שתיים - פי' שתיים של שבת (מפרשים). אלא שהש"ס לא חש להאריך. והא דמפרש הש"ס בסיפא כשלא התפלל מנחה כשבת מתפלל במוצאי שבת ב' של חול, י"ל משום דאתא לאשמעינן מבדיל בראשונה ואינו מבדיל בשניה. ע"כ. (וע"ע בירחון אור תורה אייר תשע"ב עמ' תשא).

[ובמגיד תעלומה ביאר, דברישא הברייתא לא פירשה, משום שזה פשוט, שהרי אפי' בתפלות החיוב של יום שבת לא הטריחו חכמים לומר י"ח ברכות].

[ד]. השו"ע הפך את הגירסא

ומעניין מאד, כי בשו"ע הדברים הפוכים, והיינו כי בסימן ק"ח סעיף ט' פסק לרישא וכתב בה בהדיא - שמתפלל שתיים 'של שבת'. ובסעיף י' פסק לסיפא, והשמיט - 'של חול'. ורק נוספו שם תיבות אלו במוסגר, וציינו (בהערות שבמהדורת עוז והדר) שזה מבאר הגולה.

ואכן בביאור הגר"א על סעיף ט' כתב: כן הוא גירסת רי"ף ורא"ש כמו בסיפא. ע"כ. ועל הנוסף בסעיף י' כתב בביאור הגר"א: של חול - גמ' שם. ע"כ. ונאמן הגר"א בזה לדרכו גם בהגהותיו לתלמוד (וכנ"ל).

אבל צריך להבין בדברי השו"ע מה ראה על ככה להפך את השיטה. וכנראה השו"ע בס"י סמך על מ"ש בס"ט, וסעד לזה נראה - ממה שגם לא כתב בס"י 'שתיים' [של חול], והוצרך בבאר הגולה להוסיף לכל (ג) תיבות אלו.

ונציין, כי בעיון בט"ו נוסחאות (כת"י) של הטור (בתקליטור של מכון המאור) ראיתי כי בכל הנוסחאות כתוב בס"ט לתיבות 'של שבת', ובס"י ברוב הנוסחאות ליתא לתיבות 'של חול', למרות שיש בהם לתיבת 'שתיים' (וכנסח הב"י גופא בטור). [אולם יש עוד נוסחאות]. ע"ש.

[ה]. איך היתה גירסת התוס'

ומדברי התוספות שפתחו לדבריהם וכתבו: טעה ולא התפלל מנחה בע"ש וכו' טעה ולא התפלל מנחה בשבת מתפלל ערבית שתיים - דהיינו של מוצאי שבת. ע"כ. נראה בעליל שלא גרסו אפי' בסיפא 'של חול'. (ואולי זו כוונת המהרש"ל שכתב 'שכצ"ל בתוספות', והן הן הדברים שלפנינו¹¹).

וגם בהמשך דבריהם כתבו התוספות: ולא דמי להא דאמר הכא טעה ולא התפלל מנחה בשבת דמתפלל ערבית בחול שתיים פירוש של חול. ע"כ.

ושוב ראיתי בחי' מהר"ם בנעט שכתב: בליל שבת שתיים של שבת - כן משמע שהיה גירסא לפני רש"י, כמו בסיפא שלפנינו, והתוס' לא היו גורסין כן בסיפא, שכתבו מתחלה דהיינו של מוצאי שבת, והדר כתבו עוד, פי' של חול. ע"כ. אבל לא ידעתי מהיכן דקדק מפרש"י למה שכתב בשיטתו.

¹¹ "איתנהו בשבת ובגדר תפילה הוא, משא"כ תפילה של שבת בחול לאו תפילה הוא כלל. ע"כ. (וע"ע בכ"ח ס"ס קח). וגם יש להביא ממ"ש בהדיא בתלמוד ירושלמי כאן במסכת ברכות (פ"ד ה"א) ובמסכת תענית (פ"ד ה"א): והיאך יהו שבע פוטרות שמונה עשרה? [וכאן לא שייך מ"ש שם: קל היקילו עליו מפני תעניתו]. (וע"ע בתלמוד בבלי מס' יומא סו"ד פז). ואכמ"ל.

¹² ומעניין שגם בהמשך דברי התוס' שהוצרכו להביא מהרי"ף ולא מהכתוב בגמ' כאן לפנינו בהדיא, כתב הרש"ש (ד"ה בא"ד ומיהו בר"א למ"כ) דצ"ל שלא היה בגירסתם בגמ' כלפנינו. (ואכן בדקתי וראיתי שכ"ה בכמה כת"י ודפוסים ישנים, אף שיש מהם גם כספרים לפנינו).

וגם בספר מגיד תעלומה כתב, דממ"ש התוס' - 'דהיינו של מוצאי שבת', נראה דל"ג בברייתא תיבות י"ש של חול'.

לאחר שאנו צוסקים, מישל אירסאלות הספריט, להנהיגת אאמ"ר נהא מלכיריט, כי מדרכ כלל לא היה חפץ כתיבת ההנהגות אל הספריט, (וכמו שהנהירו אל זה כמה גדולים, וראה מדברי שאלא אל המוצריט בפתיחה צ"ח 20 בהצרה), לולת תיקון' 6 צויות כתיב מוכרחיט, או ציוניט שמהנדסיטס ה"ו נשמטיט, או לאותו המחבר כתב אל זה במקום נוסף ואאמ"ר במקראתו הפנה לפט.

***

מסכת ברכות דף כ"ו ע"ב

סימן ח - סוגיית תפלות אבות תקנו - או כנגד תמידין

[א]. תמיהה על הב"י בר"ס פ"ט - מהמבואר בסוגיא זו. [ב]. תלוי אם אבות תקנו או כנגד הקרבנות [ביאור א']. [ג]. סתירה בדברי הרמב"ם האם אבות תקנו או כנגד הקרבנות [וביאר ב']. [ד]. כנגד אברים ופדרים של תמיד של שחר [ביאור ג']. [ה]. הדמיון לאברי תמיד של שחר, והטעם שערבית רשות. [ו]. האם תפלת ערבית גם כנגד אברים של שחר.

[א]. תמיהה על הב"י בר"ס פ"ט - מהמבואר בסוגיא זו

איתא בגמרא: תניא כוותיה דרבי יהושע בן לוי, מפני מה אמרו תפלת השחר עד חצות - שהרי תמיד של שחר קרב והולך עד חצות, ורבי יהודה אומר - עד ארבע שעות, שהרי תמיד של שחר קרב והולך עד ארבע שעות. ע"כ.

הנה הרמב"ם (הל' תפלה פ"ג ה"א) וסיעתו פסקו שאם לא התפלל שחרית עד ד' שעות, יכול להתפלל עד חצות. וכולם תמחו - מניין להם זאת, והרי קי"ל (בדף כו.) כר' יהודה שאמר במשנה - שזמן תפלת שחרית עד ד' שעות, ומנין מה שכתבו עד חצות?

וביאר מרן בב"י (ר"ס פט) שיצא לרמב"ם כן משום דלא ניפוש במחלוקת בין ר' יהודה לרבנן, ולכן הבין הרמב"ם שגם ר"י מודה דשכר תפלה מיהא יהבו ליה עד חצות. [והב"י כתב כן בדרכו השניה, והרבה אחרונים למדו שזו היא דעתו ומסקנתו]. (ונתבאר היטב בדברינו לעיל בסימן א).

אולם מכח דברי הגמרא כאן, תמחו האחרונים (לחם משנה הלכות תפילה פ"ג ה"א, ביאור הגר"א פט, א, ושאר הנ"כ) על דברי הב"י הללו, איך ביאר שר"י מודה לרבנן וכו', והרי מבואר בגמ' כאן דטעמא דרבנן דקאמרי עד ו' שעות - מפני שתמיד של שחר קרב עד ו' שעות, וא"כ אנן דקיימא לן דתמיד של שחר אינו קרב אלא עד ד' שעות, מניין לתת זמן עד חצות לרבי יהודה.

[ב]. תלוי אם אבות תקנו או כנגד הקרבנות [ביאור א']

וכשהצעתי להערה זאת בשיעור, זכינו בס"ד לג' ביאורים, שכל אחד משלים וממשיך לקודם לו.

ראשית כל אמר הרב אשל שרעבי הי"ו, שיש ליישב, כי מפורש בדברי הגמ' כאן שהם אליבא דמ"ד שהתפלות כנגד התמידין, ומעתה י"ל שהב"י אמר לדבריו אליבא דמ"ד שהתפלות אבות תקנום.

(וראה גם בס' נחל שלמה על הרמב"ם עמ' רלב, שכתב, דמשמע כי מצד תקנת האבות, לכ"ע זמן שחרית עד חצות. וראיתי כיו"ב גם בס' מרכבת המשנה, והעתיקו גם בס' שבט הלוי על הרמב"ם. וגם בס' באר יעקב אריאלי ח"א סי' ה אות כג כתב (כ).

אולם בני הישיבה שאלו, מניין לב"י לנקוט ולפסוק כמ"ד זה.

[ג]. סתירה בדברי הרמב"ם האם אבות תקנו או כנגד הקרבנות [וביאור ב']

והשבנו, כי ידוע מה שהקשו המפרשים¹⁰ סתירה בדברי הרמב"ם, שבהלכות תפילה (פ"א ה"ה) כתב: וכן תקנו שיהא מנין התפלות כמנין הקרבנות, שתי תפלות בכל יום כנגד שני תמידין, וכל יום שיש קרבן מוסף תקנו בו תפלה שלישית כנגד קרבן מוסף, ותפלה שהיא כנגד תמיד של בוקר היא הנקראת תפלת השחר, ותפלה שכנגד תמיד של בין הערבים היא הנקראת תפלת מנחה ותפלה שכנגד המוספין היא נקראת תפלת המוספין. ע"כ. ומבואר בזה כמ"ד שהתפלות כנגד התמידין. ומאידך בהלכות מלכים (פ"ט ה"א) כתב הרמב"ם: בא אברהם ונצטוו יתר על אלו במילה, והוא התפלל שחרית, ויצחק הפריש מעשר והוסיף תפלה אחרת לפנות היום, ויעקב הוסיף גיד הנשה והתפלל ערבית. ע"כ. ולכאן זה כמ"ד שתפלות אבות תקנום.

ואמרנו לבאר בס"ד, כי הרמב"ם למד שגם מ"ד כנגד תמידין, מודה שהאבות התפללו, אלא שנחלקו האם רק בגלל שהאבות התפללו, קבעו רבותינו שזה נתקן גם לדורות הבאים, או הקביעה לדורות הינה בגלל (דבר נוסף, דהיינו -) כנגד התמידין¹¹. [וראה גם במעצה איתן שהביא לזה סעד מהכתוב במדרשים. (וצרף למ"ש בפני יהושע ד"ה איתמר). ועיין היטב גם במסקנת הסוגיא כאן, ובמלא הרועים שם. ובמהר"צ חיות. ובספר הזוהר פ' פנחס דף רכ"ד]. (וכבר דרכו בזה, וראה במרכבת המשנה - אלפנדרי, הלכות תפילה שם, ובספר המפתח ה' מלכים שם, ובשאר הספרים¹²).

¹⁰ והגר"מ שטרנבוך (בקובץ ישורון ח"ב עמ' תד) כ"כ בשם הלחם משנה (הל' תפלה א, ו) ול"מ שם שכ"כ. [ועכ"פ לדבריו י"ל דהלח"מ לשיטתו הקשה על הב"י כדלעיל].

¹¹ ויש מקום להטעים בזה מה שהקשה בחידושי ר' חיים הלוי (הלכות תפילה) סתירה בדברי הרמב"ם בהלכות תפלה, שבפרק ד' (הלכה א) נראה מסתימת לשון הרמב"ם דדין כוונה הוא על כל התפלה, והכוונה מעכבת בכל התפלה. ומאידך בפ"י שם מבואר להדיא ברמב"ם דהכוונה מעכבת רק בברכה ראשונה. (ולהלן בסימן כ"א - נייחד ע"ז את הדיבור). ולפי המבואר יש לצדד, כי דברי הרמב"ם בפ"ד הם לפי הצד שתפלות כנגד התמידין, ולכן צריך כוונה בכל התפלה, וכמ"ש נמי בשולחן ערוך (או"ח סימן צח סעיף ד): התפלה היא במקום הקרבן, ולכן צריך לזהר שתהא דוגמת הקרבן בכוונה ולא יערב בה מחשבה אחרת, כמו מחשבה שפוסלת בקדשים וכו'. ע"כ. (ויבא עוד בהערה להלן בסמוך). אולם דברי הרמב"ם בפ"י הם לפי הצד שתפלות האבות תקנום, ולכן כתב שם שהכוונה מעכבת רק הראשונה שנקראת ברכת 'אבות'. (וכנפסק גם זה בשו"ע או"ח סי' קא סעיף א, והוא מדברי הגמ' בברכות לד: לגירסא שלפנינו. ע"ש). [ויש להטעים בזה מעט גם מה שיש לתמוה (ועורר בזה ביתר שאת האדמו"ר ממעליץ בקובץ הבאר ח"כ עמ' נד), מאחר שעיקר התפלה היא תחינה ובקשה, איך דוקא בהם הכוונה אינה מעכבת, ואילו בברכת 'אבות' הכוונה מעכבת למרות שאינה תחינה ובקשה, ודי בזה לצאת י"ח תפלה]. ואכן גם ב'סתירה' זו שבדברי הרמב"ם מצאנו לרבים שכתבו (ראה בשו"ת יביע אומר ח"ג או"ח סימן ח אות א', ובחידושי הגר"ח מהדורת המאור - במאור הגר"ח, ובחיבורי דברי שמואל על המועדים סימן ב) דהא והא איתא, וסמך הרמב"ם בפ"ד על דבריו בפ"י. ולפי מה שביארנו כאן א"ש היטב כי אכן בשורש הדברים ב' סיבות איכא לתפלה (אבות, ותמידין) וכמשנ"ת.

[ודע, כי ממרוצת הדברים בשו"ת יביע אומר (שם בסוף אות א) נראה דס"ל שאף אם תפלות כנגד התמידין, הכוונה מעכבת רק בברכת אבות. שכתב: .... הרי שאף שהזהיר על הכוונה שעומד בתפלה לפני ה', מ"מ כ' שזה מעכב דוקא בברכה ולא בשאר ברכות. וע' סנהדרין (כב) המתפלל צריך שיראה עצמו כאילו שכינה כנגדו שנא' שוית' ה' לנגדי תמיד. נראה דדריש ליה מלשון קרבן תמיד. שכנגד תמידין תקנום (ברכות כו: רמב"ם פ"א מה"ת ה"ה). ומד' תשו' הרשב"א (סי' תכג) נראה ג"כ שכוונה זו כלולה במשמעות ברכה הראשונה. ע"ש. ע"כ. (וראה עוד ביבי"א שם באות ה מה שעמד בדברי המאירי. וי"ל קצת ע"פ דרכינו כאן)].

¹² ואולי יש לדיקדק כן גם מדברי התוספות במסכת שבת (סוף דף ט) שכללו לב' הדעות. ע"ש. (ובהערה להלן נביא מדבריהם).

אמור מעתה, כי שפיר ביאר הב"י כנ"ל, משום שגם מ"ד כנגד תמידין^פ, מודה שהבסיס הוא מהאבות. ועל בסיס זה כתב הב"י לדבריו. וכיוונו לעיקר זה גם הרב יצחק אבן הי"ו ועוד מבני הישיבה. (ומעתה נמצא בידינו ביאור ב' לדברי הב"י).

[ד]. כנגד אברים ופדרים של תמיד של שחר [ביאור ג']

אולם גם אחר הוספה זו, לכאן עדיין דברי הב"י צ"ב, כי אם קי"ל כנגד תמידין, הרי שדעת ר' יהודה שתמיד קרב רק עד ד' שעות, ומה שייד לומר עד חצות.

אכן עוררנו הרב שמעון ערוסי הי"ו, די"ל שלדעת ר"י - עיקר קרבן התמיד בשחר היה קרב רק עד ד' שעות, אבל אבריו היו קרבים גם לאחר מכן. (וע"ע בדברי הפני יהושע בעמוד א' ד"ה ועוד דאפילו, ומ"ש ע"ד בס' גבורת יצחק סורוצקין עמ' רצט).

ומעתה שפיר ביאר הב"י - שאף לדעת ר"י המתפלל עד ד' שעות יקבל שכר תפלה בזמנה, ולאחר ד' שעות יקבל שכר תפלה בלבד, דהיינו שלא בזמנה. (ומעתה נמצא בידינו ביאור ג' לדברי הב"י).

ובפרט לפי מה שציידנו לעיל (בסימן ד אות ז) לבאר בדברי הב"י (בדרכו הראשונה שם) - שתפלת שחרית אחר ד' שעות, הינה רשות ולא חובה. (וכמ"ש גם בספר יד דוד זינצהיים, מהדו"ב, ברכות כו: תד"ה אבעיא). ע"ש. ומעתה א"ש היטב (ונימא כן גם בדרכו השניה של הב"י), כי כמו שמצאנו לגבי תפלת ערבית שהינה כנגד אברים ופדרים, ולכן היא רשות ולא חובה, ה"נ לגבי תפלת שחרית אחר ד' שעות, שהינה כנגד אברים ולכן תהא רשות ולא חובה.

ואכן לעיל (סי' א אות ג, וסי' ד אות ז) הבאנו גם מדברי ס' נחל שלמה על הרמב"ם (עמ' רלא): שהביא לדחיית הב"י לדרכו הראשונה, מכח מה שהרמב"ם והטור כתבו 'אם עבר', וכתב שיש לחזק זאת שמכיון דלא נזכר ברי"ף ובמרמב"ם ובטור שאם לא התפלל בתוך ארבע שעות מחוייב להתפלל לאחר ארבע שעות, משמע דלאו מדין תפילת תשלומין היא שהיא חובה, ואדרבא משמע מלשונם שאין לו להתפלל לאחר ארבע שעות, אלא שאם התפלל יחבין ליה שכר תפילה, וזהו שכתבו 'היכא דטעי וצל' (לשון הרי"ף) 'אם עבר או טעה והתפלל אחר ארבע' (לשון הרמב"ם), 'ואם עבר והתפלל אחר ארבע שעות' (לשון הטור), דמשמע פשוט לשונם שבאו לומר שעכשיו שאיחר לא היה לו להתפלל, ולא איירי כלל לפרש למה לא התפלל בזמנה. וסיים (במוסגר): והשתא דאתינן להכי א"כ גם הרי"ף שהזכיר שטעה, היינו לענין מה שהתפלל עכשיו, ולא איירי לבאר למה לא התפלל בזמנה, ואיירי בסתמא גם כשפשע ולא התפלל בזמנה, וא"כ גם מדברי הרי"ף יש הוכחה דלא איירי כאן מדין תפילת תשלומין. ובהמשך דבריו (עמ' רלד) כתב שהביאור בזה, דמאחר ואסמכיהו רבנן אקרבנות, ליכא חיוב תפילה באופן שאם יתפלל יקיים רק תקנת אבות, אלא דמ"מ אם מתפלל יש בזה קיום תקנת אבות (שהיא לכ"ע עד חצות), ויהבי ליה שכר תפילה, אבל אינו מחוייב להתפלל תפילה זו. ע"ש. (ומ"ש בסיום דבריו, ראיתי בס' מרכבת המשנה שכ"כ, והעתיקו גם בס' שבט הלוי על הרמב"ם. וגם בס' באר יעקב אריאלי ח"א סי' ה אות כג כתב כן). ולדרכינו שפיר י"ל כנ"ל.

^פ וראה עוד בדברי מרן בשולחן ערוך (או"ח סימן צח סעיף ד) שכתב: התפלה היא במקום הקרבן, ולכן צריך ליהרר שתהא דוגמת הקרבן בכוונה ולא יערב בה מחשבה אחרת, כמו מחשבה שפוסלת בקדשים; ומעומד, דומיא דעבודה; קביעות מקום כמו הקרבנות, שכל אחד קבוע מקומו לשחיטתו ומתן דמיו, ושלא יחוץ דבר בינו לקיר, דומיא דקרבן שהחציצה פוסלת בינו לכלי; וראוי שיהיו לו מלבושים נאים מיוחדים לתפלה, כגון בגדי כהונה, אלא שאין כל אדם יכול לבבזז על זה; ומ"מ טוב הוא שיהיו לו מכנסים מיוחדים לתפלה, משום נקיות. ע"כ. (ובהערה לעיל בסמוך הבאנו עוד מדברי השו"ע בס' קא, א, שהכוונה מעכבת בברכת 'אבות', וציידנו לבאר שזה א"ש עם הצד שתפלות אבות תקנום. ע"ש).

[ה]. הדמיון לאברי תמיד של שחר, והטעם שערבית רשות

ותדע, כי אף אי נימא - דאברי תמיד של שחר קרבים כל היום והלילה, והיינו גם אחר חצות היום, מ"מ אין לדון אז על זמן תפלת שחרית, (אע"ג שלפי מה שנתבאר - כן דנו מזה לשעות ד-ו), לפי שמאז כבר הגיע זמן תמיד של בין הערביים, ומאז יש להתעסק בחובת השעה ולא בנספח והנגרר מתמיד של שחר שהוא מהזמן הקודם. ורק בלילה שכבר אין עיסוק בחובות השעה, מייחדים את העיסוק בזה.

ולפי סברא זו הוסיף הרב אפרים טגניה הי"ו, שיש להטעים יפה מ"ש התוספות לעיל (בעמוד א' ד"ה טעה): 'הא דאמרינן דתפלת ערבית רשות היינו לגבי מצוה אחרת והיא עוברת דאז אמרינן תדחה תפלת ערבית מפניה, אבל לחנם אין לו לבטלה' (ע"כ), והיינו משום שתפלת ערבית היא כנגד אברים ופדרים, וכל מה שהיו מתעסקים עם האברים ופדרים, זה (בלילה) בזמן שאין מצוה אחרת (של קרבנות) לפניהם במקדש, אבל כל עוד שהיו קרבנות אחרים (ביום) לא היה זמן להתעסק בהם ולגמור את עיכולם (אע"ג שלעיקר הקטרתן כן עשו ביום, כי אז זה חלק ממצוותן באותה השעה, וראה בילקוט ביאורים על הרמב"ם המבואר הל' תפלה פ"א ה"ו, וכיון לזה הגר"מ שטרנבוך בקובץ ישורון ח"ב ס"ע תד).

[וע"ע בחידושי הרא"ה שכתב: ומפני מה אמרו תפלת הערב אין לה קבע - פי' דאינה קבע כלומר דהיא רשות. שהרי אברים ופדרים שלא נתעכלו מבעוד יום היו קרבין והולכין כל הלילה - פי' ופעמים דנתאכלו מבעוד יום וליכא קרבן בלילה כלל, ותפלת ערבית שהיא כנגדן היא רשות, ואינה קבועה כשם שקרבן זה אינו קבוע. ע"כ].

והיה מי שהעיר, דלא דמי, כי לאברים היו צריכים לסיים את עיכולם בלילה, וא"כ בסופו של דבר היו עושים למצוות בלילה, משא"כ בתפלת ערבית שהיא רשות שמבטלה לגמרי. והשבתי לו: א' - ע"פ מה שהבאנו (בהערה בסוף סימן ה) מדברי המעשה רקח על הרמב"ם (הלכות תפילה פ"ו ה"ז) שביאר גם בדברי התוס' גופא - כי מ"ש שתפלת ערבית נדחית מפני מצוה עוברת לפי שהיא רשות, איירי דוקא בדאיכא שהות אחר כך להתפלל, והדחיה היא רק לקיום מצוות תפלת ערבית בזמנה המוקדם ממש. ב' - ובר מן דין, אעיקרא דמילתא, הרי אין עיכול האברים מעכב לקרבן, אלא זריקת הדם שהיה מבעוד יום (ראה בפרש"י כאן ד"ה ופדרים). ואפילו אם לא יקרבו האימורין כלל הקרבן כשר (כמ"ש רש"י במס' זבחים כד: ד"ה המעכב. וראה גם בקרן אורה שם. וכ"ה עוד בפרש"י והתוס' במסכת שבת דף ט: ובלשון הטור סי' רל"ה ויובאו דבריהם בסמוך).

[ומבואר היטב לפ"ז מדוע תפלת ערבית רשות, ויש להכליל זאת בלשון התלמוד כאן שאמר: 'ומפני מה אמרו תפלת הערב אין לה קבע' - שהרי אברים ופדרים שלא נתעכלו מבערב קרבים והולכים כל הלילה. ע"כ]. ובאמת שכן מפורש בפרש"י למסכת שבת (ט:): שכתב: למאן דאמר תפלת ערבית רשות - במסכת ברכות, מפני שהיא כנגד הקטר חלבים ואימורים, שאין מעכבין כפרתן. ע"כ. וכ"כ התוס' שם. וראה גם בלשון הטור (סימן רל"ה) שכתב: כשיגיע הלילה יתפלל תפלת ערבית ואינה חובה שלא נתקנה אלא כנגד איברים ופדרים^{סא} של תמיד של בין הערבים שלא נתעכלו ביום שקרבין והולכין כל הלילה, ומ"מ מצוה איכא ואין לבטלה. ע"כ. (וראה גם ברש"י כו: ד"ה רשות). ושור"ר בילקוט ביאורים (הערה קלב) שהביאו משו"ת מהריט"ץ (הישנות סי' ע) שביאר כן. וגם ראיתי במקורות וצינונים שברמב"ם מהדו' הרב פרנקל (תפלה א, ו) שצינו עוד ראשונים שכ"כ. ע"ש. (וראה עוד להלן)^{סב}.

^{סא} וברמב"ם (הלכות תפילה פ"א ה"ז) הלשון: וכן התקינו שיהא אדם מתפלל תפלה אחת בלילה שהרי איברי תמיד של בין הערבים מתעכלין והולכין כל הלילה שנאמר היא העולה וגו' כענין שנאמר ערב ובקר וצהרים אשיחה ואהמה וישמע קולי, ואין תפלת ערבית חובה כתפלת שחרית ומנחה. ע"כ. ולא תלה זב"ל. (ואמנם עי' ברבנו מנחם, ובילקוט ביאורים הערה צח משו"ת מהריט"ץ הישנות סי' ע, ועוד). וא"ש שפי' ע"ד מה שנתבאר בריש דברינו בשיטתו, שגם למ"ד כנגד תמידין, מודה שהאבות התפללו. (וראה עוד בהערה הבאה).

^{סב} וראיתי לכמה מגדולי האחרונים (ראה רשימה נכבדת בילקוט ביאורים הערה צח) שכתבו, כי מ"ד תפלות אבות תקנום, ס"ל כמ"ד תפלת ערבית חובה, שהרי תפלת יעקב היא כתפלת אברהם ויצחק. ומ"ד תפלות כנגד

[ו]. האם תפלת ערבית גם כנגד אברים של שחר

והאמת שהסתפקתי האם אברי תמיד של שחר קרבים כל היום והלילה, וממילא י"ל שתפלת ערבית שנתקנה כנגד האברים היא גם כנגד אברי התמיד של שחר, או אברי התמיד של שחר זמנם רק עד המנחה שאז מקריבים תמיד של בין הערבים, ותפלת ערבית היא רק כנגד אברי תמיד של בין הערבים. ולא מבעיא לי אליבא דרש"י שפירש כאן מה שאמרו: 'ומפני מה אמרו תפלת הערב אין לה קבע - שהרי אברים ופדרים שלא נתעכלו מבערב קרבים והולכים כל הלילה', וז"ל: אברים - של עולות, ופדרים - של שאר קרבנות, שנוזק דמן קודם שקיעת החמה, קרבין כל הלילה וכנגדן תקנו תפלת ערבית. עכ"ל. (וכ"כ המהרי"ל במנהגים, הלכות יום כיפור אות י). הרי שמדובר כאן אפי' לגבי שאר הקרבנות שאינם חובה (וא"ש היטב מדוע תפלת ערבית רשות), ולא רק לגבי קרבן 'תמיד' ²⁹. (וכנראה מה שהוסיפו בגמ' 'פדרים' הכריחו לזה, וכ"כ בס' אור צבי ועוד).

וכי קמבעיא לי היינו אליבא דהרמב"ם, שכתב בהלכות תפילה (פ"א ה"ו): התקינו שיחא אדם מתפלל תפלה אחת בלילה שהרי אברי תמיד של בין הערבים מתעכלין והולכין כל הלילה שנאמר היא העולה וגו'. עכ"ל. (וכ"כ הטור בס' רלה וכו'). הרי מבואר בדבריו תרת"י: א' - שתפלת ערבית רק כנגד אברי קרבן התמיד (שעיקרו חובה), ודלא כפרש"י הג"ל ³⁰. (ויש שכתבו של"ג בגמ' כאן 'פדרים'). ב' - שזה כנגד תמיד של בין הערבים.

הקרבנות, ס"ל כמ"ד תפלת ערבית רשות, שהרי אברים ופדרים היו רשות. אבל הוקשה לי על דבריהם מדברי התוספות במסכת שבת (סוף דף ט) שכתבו, כי אף למ"ד תפלת ערבית רשות, אין לבטלה בחנם אלא בשביל שום צורך וכו'. שהרי יעקב תקנה ולמה יש לבטלה בחנם. ועוד דאמרין בפרק תפלת השחר שהיא כנגד הקטרת אברים שהיא כל הלילה דלא מעכבי כפרה אלא מצוה, ה"נ תפלת ערבית מצוה. ע"כ. מבואר ממשטות דבריהם כי גם מ"ד תפלת ערבית רשות, יכול לסבור כמ"ד תפלות אבות תקנום. (וע"ע בתוס' כאן בע"א ד"ה טעה). ושור"ר שכבר מרן החיד"א בס' פתח עינים הביא מדברי ג' אחרונים שכתבו לתלות כנ"ל, והשיג עליהם מדברי התוס' ביומא (פז): ועוד. והיינו כמו שכתבנו בס"ד מדברי התוס' בשבת.

[ובעיקר השאלה אם אבות תקנו, מה נשתנית תפלת ערבית משחרית ומנחה, י"ל בפשטות ע"פ המבואר במס' חולין (צא: וראה גם בתוס' כאן ד"ה יעקב) שכאשר יעקב אבינו סיים להתפלל ראה שהחשיך היום, והיינו שהוא מצד עצמו רצה להתפלל מנחה (שתקנה אביו), אבל הקב"ה החשיך לו. ונמצא כי רק למפרע התברר שתפלתו נחשבת לערבית, אבל לא שהוא התכוין לתפלה נוספת ואחרת ממה שכבר היה לאבותיו. (וראה נמי בפני יהושע ובבן יהוידע ובמאור ישראל, ובשאר הספרים כתבו בזה עוד דרכים, והו"ד בילקוט ביאורים עמ' רז)].

³⁰ אולם יש מקום לומר, כי גם לפרש"י שכלל גם לשאר הקרבנות, עדיין אין הכרח לומר שגם תמיד של שחר בכלל, דאפשר דאיהו גרע, לפי שיש עוד תמיד אחריו שזה תמיד של בין הערבים, ומשהגיע זמנו של תמיד ב' כבר אין יחס לתמיד א'. ואי"ז דומה לשאר הקרבנות שאין בהם ראשון ושני. [ועוד כי התמיד היה רק בבוקר, ושאר הקרבנות היו אחר חצות]. ותדע כי גם רש"י גופיה כתב: 'ומפני מה אמרו תפלת הערב אין לה קבע - שהרי אברים ופדרים שלא נתעכלו מבערב קרבים והולכים כל הלילה'. ומשמע קצת כי הנדון על מה שזמנו בערב. ולפ"ז הספק שלנו יהיה גם לפרש"י. ויש להתיישב בזה. (וראה עוד בהערה הבאה).

³¹ ואכן ראיתי בהרבה ספרים שכתבו כי יש בזה פלוגתא בין רש"י והרמב"ם.

ואין לומר שאינו מוכרח כ"כ - דהרי אין מי שחולק שבליילה היה זמן הקטרת אברים ופדרים שנותרו מהרבה קרבנות שקרבו ביום, וכמו ששנינו במשנה הראשונה של המסכת (וכ"כ הרמב"ם גופיה בהלכות תמידין ומוספין פ"א ה"ו, ובהלכות מעשה הקרבנות פ"ד ה"ב. ויובא בסמוך). אולם הנדון כאן כנגד איזה מהם תיקנו לתפלת ערבית. ומעתה נימא, כי גם רש"י יכול להודות לדברי הרמב"ם, שתפלת ערבית רק כנגד התמיד, ומה שפירש היינו אליבא דאמת את עצם הדין שנוזר בברייתא. דזה אינו, שהרי בסיום דברי רש"י כתב בהדיר - 'וכנגדן תקנו תפלת ערבית'. וק"ל.

ובזה ראיתי מקום להסתפק, האם דוקא הוא, משום שזמן הקטרת אברי תמיד של שחר הוא רק עד תפלת המנחה (וכנ"ל), או לאו דוקא הוא, ודיבר הרמב"ם בהווה כי מסתמא אברי תמיד של שחר כבר עלו ונשרפו במשך היום, ואה"נ אם לא נעשה בהם כן זמנם גם בלילה, ותפלת ערבית כנגד שניהם.

ופוק חזי עוד בדברי הרמב"ם בהלכות תמידין ומוספין (פ"א ה"ו) שכתב: אף על פי שאין שוחטין אחר תמיד של בין הערבים, מקטירין כל דבר הראוי להקטרה כל היום, ומקטירין אברי עולות והאימורין עד חצי הלילה כמו שביארנו במעשה הקרבנות, ואיברין ואימורין שלא נתאכלו בין מן התמיד בין משאר הקרבנות מהפכין בהן כל הלילה עד הבקר שנאמר כל הלילה עד הבקר. ע"כ. וגם בהלכות מעשה הקרבנות (פ"ד ה"ב) כתב: כל שקרבו מתיירי ביום מעלין אותן על המזבח כל הלילה, כיצד זבחים שזורק דמם ביום מקטירין אימוריהן בלילה עד שיעלה עמוד השחר, וכן איברי העולות מקטירין אותן בלילה עד שיעלה עמוד השחר. ע"כ. ובכל זה לא הוציא מהכלל את אברי תמיד של שחר, ומשמע שמצד הדין הכל יכול להיות בלילה.

אבל עדיין הספק קיים, משום שהצד שדוקא הוא, אינו רק משום שזמנם רק עד תפלת המנחה (וכנ"ל), אלא גם מטעמא שמסתמא אברי תמיד של שחר כבר עלו ונשרפו במשך היום, ולא הוצרכו לתקן ליוצא מהכלל, וממילא לא כללו לזה בתקנתם, שהיתה רק על המצוי תמיד - שזה בפרט על אברי תמיד של בין הערבים, שהיה קרב לקראת סיום היום ממש. (ומצאנו בכ"מ כיו"ב - שלא כללו בתקנה אלא למצוי, ולדוגמא בעלמא עי' בש"ך חו"מ סי' פט סס"ק ו. אלא שכאן התפלה בלא"ה נאמרת), או דלמא לאו דוקא הוא, משום שמסתמא אברי תמיד של שחר כבר עלו ונשרפו במשך היום, ואה"נ אם לא נעשה בהם כן זמנם גם בלילה. וצ"ע.

וכעת לא מצאתי מי שידבר בזה בהדיא, ואע"ג שראיתי בדברי הגאון כלי חמדה (מועדים ח"ה ס"ס קכא, ובעוד מספריו) שכתב: ובוה אתי שפיר מה שהקשיתי בתשובה אחת על דברי רש"י ז"ל במנחות שילחי פרק ר' ישמעאל דפירש על ר' שמעון דאמר בא וראה כמה חביבה מצוה בשעתה שהרי הקטר חלבים ואברים כשרים כל הלילה ולא היה ממתין להם עד שתחשך, ופירש רש"י ז"ל לאברי תמידין ומוספין, והקשיתי הא תמיד של שחר וקרבן מוסף אם לא ידחה שבת רק יקטרים בלילה, א"כ יעבור על עשה דהשלמה, א"כ מאי נפקא מינה אם דוחה שבת או אם ידחה עשה דהשלמה וכו'. ע"כ¹⁰. ומכלל דבריו

ובחידושי מהר"ם בנעט כאן כתב על פרש"י: אברים של עולות - ובתוכן עולת תמיד של בין הערבים כמפורש ברמב"ם כאן. ע"כ. ונראה שרצה לעשות קצת שלום בין הרמב"ם לרש"י. וראה ביתר הרחבה בס' כסא רחמים (חור). וע"ע בס' מגדים חדשים (כאן). [וראה בהערה הקודמת].

וכרגע הופיע שו"ת אורחותיך למדני חי"ב וראיתי שם (בס"ע קיז) וראיתי שהביא לדברי הרמב"ם הנ"ל בהל' תפלה, וכתב כי בפירוש המשניות בריש המסכת גם הרמב"ם גופיה כתב כפרש"י, ולכן נראה לו לומר, שהרמב"ם ס"ל שעיקר תפלת ערבית נתקנה כנגד אברי התמיד, ורק אגב יש לטעם גם כנגד הפדרים. ושכן נראה גם מצד מה שיתכן שיהיה איזה פעם שבבית המקדש לא יקריבו קרבנות אחרים מלבד ב' קרבנות התמיד, ואפ"ה תקנת תפלת ערבית במקומה עומדת. עכ"ד.

¹⁰ וראה עוד בדבריו בכלי חמדה (פרשת אמור אות ז ד"ה אך נראה) שכתב בדעת הרמב"ם: דבאמת זה כלל הוא, דאם אי אפשר לקיים המצוה בזמן החיוב, אף על גב דיכול לקיים למחר הוי בגדר א"א לקיים שניהם, אמנם בהקטר חלבים ואברים כיון דאפשר לקיים בלילה, וידוע דבקדשים (היום הולך אחר הלילה, אש"ה: זה ט"ס וצ"ל -) הלילה הולך אחר היום (חולין פג.), וא"כ הוי בלילה זמן החיוב ורק מצות זריזין הוא ביום, וזה שפיר אינו דוחה אי לאו דחביבא מצוה בשעתה וכבר דחתה שחיטה את השבת. ע"כ.

ועוד ראיתי בדבריו בכלי חמדה (פרשת תזריע אות ג) שכתב: ... וראיה לזה מהא דצריך קרא דמליחת הקרבנות דוחה שבת מדכתיב על כל קרבן תקריב מלח, ודרשינן תקריב אפי' בשבת, וקשה למה לי קרא, תיפוק

אנו שומעים שיש מ"ע שאברי תמיד של שחר יקרבו דוקא ביום. (וראה במס' פסחים נח.). ומ"מ אין להכריח מזה לנדוד"ד, לפי דאיהו איירי על עצם ההקטרה של האברים, ואנן די לנו אי עסקינן בעיכול האברים בלילה [לאחר שכבר עלו להקטרה ביום]. (וראה בילקוט ביאורים על הרמב"ם הל' תפלה פ"א ה"ו, וכיון לזה הגר"מ שטרנבוך בקובץ ישורון ח"ב ס"ע תד. וע"ע בשפתי חכמים כאן).

ורק זאת מצאתי בספר זכרון צבי מאיר (זילברברג, ח"י"ג ס"א עמ' יג) שכתב: ... כשאמרתי דברים אלו לבני הרב יעקב ישראל שליט"א הוסיף נופך משלו, שכבר שנים רבות הוקשה לו מפני מה תקנו חז"ל תפלה כנגד הקטרת אימורים של תמיד בין הערביים (שזו תפלת ערבית), ולא תקנו תפלה נוספת כנגד הקטרת אימורים של תמיד של שחר, הלא דבר הוא, ועל פי דברינו תירץ בני שליט"א, שכיון שבאמת תמיד בין הערביים הוא קרבן לילה, רק דא"א להקריבו בלילה, לכן רצו חז"ל לקבוע בלילה כנגד החלק מקרבן הזה שלמעשה באמת כשר להקריבו בלילה, וזהו הקטר אימורין שלו, משא"כ בתמיד של שחר דליכא הך טעמא, מש"ה לא רצו לתקן שני תפלות בעד קרבן אחד. ודו"ק. עכ"ד. ולא ביאר מניין פשוט היה להם שתפלת ערבית אינה גם כנגד אברי תמיד של שחר. (וכנראה למדו כן מריהטת ל' הרמב"ם בהל' תפלה וכו"ל, למרות שלא הזכירו מזה)¹⁰.

ליה שכבר דחתה שחיטה את השבת, וא"כ כיון דגלי קרא דהקטרת אימורין דוחה שבת, הוא הדין דמליחה דוחה שבת אי נימא כדאמרן דאין ראייה מהקטרת אימורין אפי' אי נימא דאינו דוחה שבת, עכ"פ מוכרח להקטירן למחר וכו'. ע"כ. (והעתיקו גם בפרדס יוסף ויקרא פרק ט אות כד). ומה שכתב ש'מוכרח' להקטירן, לכאורה לאו ממש הוא, שהרי אין הקטרתן מעכבת, וכמ"ש רש"י במס' זבחים (כד: ד"ה המעכב. וראה גם בקרן אורה שם). וכו"ל (בסוף האות הקודמת מפרש"י במס' שבת ומעוד ראשונים).

ובאמת כי במקור הדבר במסכת פסחים (סח:) איתא, תניא, אמר רבי שמעון: בא וראה כמה חביבה מצוה בשעתה, שהרי הקטר חלבים ואברים ופדרים כשרים כל הלילה, ואין ממתנינים להם עד שתחשך. ע"כ. ולא אמרו שאברים ופדרים אינם מעכבים כלל, כי עכ"פ לכתחילה זו מצוותן.

ואכן שו"ר בראבי"ה (סימן תתקסט) שכתב: לא ידענא מנא לרש"י (במס' שבת) האי, ואומר אני אפילו מ"ד חובה סבר כנגד תמידין תקנום, דנהי דהקטר חלבים ואימורים לא מעכבי כפרה, מיהו חובה הוי להקטיר לכתחילה כדאיתא בריש פרק תמיד נשחט (נט:) אם לא כשנטמא או שאבדו. ע"כ. וראיתי במקורות וצינונים שברמב"ם מהדו' הרב פרנקל (תפלה א, 1) שכתבו ע"ז, דלפי הסוברים שבלילה רק היו מהפכין באברים, יתכן דאי"ז חובה אלא מצוה, ול"ק קו' הראבי"ה. ע"ש. ואין דבריהם מספיקים כ"כ, כי עכ"פ צריך עד כדי חייב לקיים למצוה 'לכתחילה', גם אם אי"ז 'עיקר' החיוב.

¹⁰ והנה ראיתי בפ"י הרד"ק לס' יחזקאל (מו, טו) שכתב: וקרבן הערב לא זכר, נראה שלא יעשה לעתיד אלא עולת הבקר. ע"כ. ולפי דבריו יצא לכאורה שלעתיד לבא לא תהא תפלת מנחה, ולא זו אף זו שגם תפלת ערבית לא תהא לשיטת הרמב"ם אי נימא שערבית היא כנגד אברים ופדרים רק של תמיד של בין הערבים.

אכן דברי הרד"ק מופלאים ומחודשים, ומצאתי שכבר באברבנאל שם כתב עליהם: וזהו באמת דעת נפסד ולא תהיה אם כן תורת ה' ומצותיה נצחיות וקיימות לעד ותפול העיקר שהתורה לא תנוט ולא תשתנה. ע"כ. וגם ראיתי בדברי תלמיד המהרש"ל והרמ"א בס' זכרון משה (דין יד) שכתב ע"ד הרד"ק: אמנם מדבריו אין כל כך ראייה כל זמן שלא מצינו זה במדרש. ע"כ. (והחז"י במקור חיים סי' רל"ד בקיצור הלכות הביא מדבריו רק לסברת הרד"ק בלא הדחיה, ונמשך אחריו גם הגר"י בס' הלכה ברורה שם בשעה"צ ס"ק יא). וע"ע מ"ש בזה ב'משנה אחרונה' על המשנ"ב (סי' רלד אות ט). ולכאורה הפליאה מתעצמת גם ממה שהוספנו מהדמיון לתפלות.

אולם אי מהא י"ל שהרד"ק יסבור כפרש"י שתפלת ערבית כנגד אברים ופדרים של כל הקרבנות. ובר מן דין אעיקרא דמילתא אפי' לגבי תפלת מנחה י"ל שהרד"ק יסבור כמ"ש התוספות (כו: בד"ה עד פלג המנחה - דר' יהודה ס"ל דתפלה (ראה בהגו"צ במהדו' עוז והדר, שיי"ג 'תפלת מנחה') כנגד קטרת תקנה, דכתיב תכון תפלת קטרת לפניך. ע"כ. וכבר הביאו האחרונים (ראה במעדני יו"ט סי' ג אות ג ועוד) שכן איתא בהדיא

אחר שאנו דנים, האם האמרים ופדרים, fe שחרית מתפלת ערבית מתפללים, נזכור לדברי רבותינו בסוף מסכת מנחות, שהצוסק מתורה כאילו הקריב לקרבנות, ואכן אאמור"ר היה מחבר ללימוד fe שחרית, עט fe ערבית, כי לא הרבה פסוקה על הכרית.

***

מסכת ברכות דף כ"ז ע"א

סימן ט - כמספר שנוכרו בתורה תיבות 'בבוקר בבוקר' - נרמזו דברי הגמ'

איתא בגמרא: אי בעית אימא רבנן - אמר קרא: בבקר בבקר - חלקהו לשני בקרים; ואי בעית אימא רבי יהודה, האי בקר יתירא - להקדים לו שעה אחת. ע"כ.

בביאור דברי הגמ' נעתיק כאן לכתוב ב'חברותא':

אי בעית אימא: רבנן היא, ולעולם עד חצות נחשב "בקר". ורק לגבי המן אמר קרא "וילקטו אותו בבקר בבקר". ומשמע - חלקהו את הבקר לשני בקרים, וזמן חלקיטה היה בחציו הראשון של הבוקר, שהוא בשלש השעות הראשונות. ואילו "וחם השמש ונמס" נאמר על תחלת השעה הרביעית.

ואי בעית אימא: רבי יהודה היא, ודקדק מ"בבקר בבקר", כי אף שסוף הבקר הוא בסוף ארבע שעות, האי "בקר" יתירה, מלמד להקדים לו [את סוף זמן חלקיטה] שעה אחת, והיינו שנמס המן בסוף שלש שעות, שהיא תחלת השעה הרביעית.

והוסיפו (בהערה 12): ראה בירושלמי (כאן) ובמדרש (ב"ר מה, ח) שנקטו כי נמס רק בסוף ארבע שעות. ובילקוט שכל טוב נקט ששתי שעות הראשונות, נחשבות "בקר ראשון" ובהן לקטו הזריזין, והעצלים מלקטים בד' שעות, וכן משמע בילקוט לקח טוב. ע"כ.

והאיר ה' עיני והתבוננתי בדבר מופלא, והוא כי תיבות 'בבוקר בבוקר' מופיעות בכל התורה ארבע פעמים בדיוק. (שמות טז, כא. ל, ז, לו, ג. ויקרא ו, ה).

והכתוב ב'מן' (שעליו נאמרו דברי הגמ' כאן) זו הפעם הראשונה. ובא לרמז שזה עד השעה הרביעית.

***

מסכת ברכות דף כ"ז ע"א

סימן י - ביאור דברי רש"י - בד"ה ולא פסקיה לצלותיה

איתא בגמרא: רב איקלע לבי גניבא וצלי של שבת בערב שבת, והוה מצלי רבי ירמיה בר אבא לאחריה דרב, וסיים רב ולא פסקיה לצלותיה דרבי ירמיה. ע"כ.

וכתב רש"י: ולא פסקיה לצלותיה - כלומר: לא הפסיק בין רבי ירמיה ולכותל, לעבור לפניו ולישב במקומו, אלא עמד על עמדו. ע"כ.

בירושלמי (פ"ד ה"א). [וכשאני לעצמי צדדתי בכוונת דברי התוס' - שתפלת מנחה 'אף' כנגד הקטורת, כלומר בנוסף למה שבעיקר היא כנגד התמיד, וראה היטב במהרש"א. ובזה ניחא בפשטות לשון התלמוד לפנינו. אולם במעדני יו"ט (הנ"ל) מפורש לא כן, וכ"ה בלשון הירושלמי - 'לא הוקשה תפלת המנחה לתמיד של בין הערבים אלא לקטרת'. וע"ע בזוהר (ח"א דף רכט סע"א), ולגרי"ח"ס במגיד דבריו ליעקב (גליון שנב עמ' לג)]. ואף גם זאת י"ל לדברי הרד"ק כמ"ד תפלות אבות תקנום. ודי בזה.

(ועכ"פ עפ"ד הירושלמי והתוס' יש לבאר קצת לנוסח שאומרים לפני קריאת פרשת הקטורת - ... 'שהקטירו אבותינו לפניך' וכו'. והבן מדוע נזכר כאן 'אבותינו'. וגם ניחא ממ"ש במס' ברכות טז: 'אין קוראים אבות אלא לשלשה', כי אע"פ שממשיכים ואומרים 'בזמן שבית המקדש' וכו', מ"מ גם לרמז לאבות עצמם בא, לפי שתקנו לתפלות).

יש להבין מה דחקו לרש"י להוסיף זה, ולא ביאר בפשטות רק מצד שרב לא יכל לפסוע ג' פסיעות בסיום תפלתו.

וכמו שבאמת מפורש האיסור בזה בבית יוסף (או"ח ס"ק קב) וז"ל: כתב רבינו הגדול מהר"י אבוהב ז"ל שבארחות חיים (תפלה סי' ו) דקדק מעובדא דרב ירמיה בר אבא שאם השלים תפילתו והיה אדם אחר מתפלל אחריו שאסור לפסוע שלש פסיעות עד שיגמור מי שאחריו את תפילתו, שאם יעשה זה הרי הוא כעובר כנגד המתפלל. והוסיף, שכן נראה מדגרסין בירושלמי פ"ב דר"ה (ה"ה) רבי חייא בר בא הוה קאים מצלי עאל רב כהנא וקם ליה מצלי מן אחוריו מן דחסל רבי חייא בר בא מן צלותיה יתיב ליה דלא מיעבור קומוי רב כהנא דמאריך בצלותיה, מן דחסל רב כהנא א"ל הכי אתון נהיגין גביכון מצערין רבריכון, א"ל רבי אנא מדבית עלי וכתביב על דבית עלי (ש"א ג, יד) אם יתכפר עון בית עלי בזבח ובמנחה עד עולם, בזבח ובמנחה אין מתכפר לו אבל מתכפר לו בתפילה. ע"כ. (והב"י גופיה לפני זה ציטט בשתיקה לפרש"י).

ואכן כבר במגן אברהם (שם ס"ק ז) כתב: דלפי פירש"י משמע דמותר לפסוע לאחריו, רק שאסור לעבור לפני המתפלל שוב למקומו. ואפשר דרש"י ס"ל דר"י היה עומד קצתו רחוק מרב שהיה יכול לפסוע ג"פ. ע"כ. וע"ש בפרי מגדים (א"א ס"ק ז). וגם שאר האחרונים טרחו בזה.

וכשלמדנו לדברים בשיעור, ועמדנו בדקדוק דברי רש"י, הציעו בני הישיבה הי"ו כמה ביאורים נחמדים, והיות שחסתי שלא ישתכחו קבעתים כאן (בלא פלפול בהם אליבא דהלכתא, וממקומות וספרים נוספים). וכדלהלן:

הרב אורן דהן הי"ו, אמר לבאר בהקדם המבואר בשולחן ערוך (או"ח סימן צ סע' כא-ב, וסי' צח ס"ד), שבשעת התפלה צריך שלא יהא דבר חוצץ בינו ובין הקיר, ויש מי שאומר שיש לזיזה מלהתפלל אחורי שום אדם, וטוב לחוש לדבריו. (ע"ש). וא"כ מסתמא גם רבי ירמיה לא עמד להתפלל אחרי רב ממש אלא מול הקיר, (ומ"מ לגבי תפלה אחרי רבו גם זה לא ראוי, ולכן הקשתה הגמ' על מעשיו. וראה באחרונים), וממילא יכל רב לפסוע לאחריו בסיום תפלתו, ורק לחזור ולשבת במקומו לא יכל. (וראה גם במלא הרועים כאן).

הרב דרור בן שימול הי"ו, אמר כי מלשון הגמ' - 'וסיים רב ולא פסקיה לצלותיה דרבי ירמיה', משמע שרב סיים לתפלתו - והיינו לגמרי, כלומר כולל לאמירת עושה שלום עם הפסיעות. ולכן הוצרך רש"י להוסיף כנ"ל.

הרב יוסף צלנדקה הי"ו, אמר כי ממה שלמדה הגמ' מזה שאסור 'לעבור' לפני המתפלל, הבין רש"י שהנדרון כמעשה היה 'לעבור' ממש ולא רק לפסוע לפניו. (אם כי דבעלמא י"ל ש'לעבור' פירושו - בין לאורך ובין לרוחב).

[ואכן ראיתי בספר 'ביאורי משנה ברורה' (מס' ברכות כאן עמ' כט) שכתב: הסיבה דרש"י לא פירש כה"ח מחמת הלשון 'פסקיה' דמשמע שעבר, ולא כה"ח. ע"כ].

***

מסכת ברכות דף כ"ז ע"א

סימן יא - מדוע נקטו 'אסור לעבור כנגד המתפללין' - בל' רבים

[א]. הצעת דברי הגמ' והשו"ע, ומה שיש לדקדק בהם. [ב]. ב' ביאורים חדשים. [ג]. כמה ביאורים מבני הישיבה הי"ו.

[א]. הצעת דברי הגמ' והשו"ע, ומה שיש לדקדק בהם

איתא בגמ': רב איקלע לבי גניבא וצלי של שבת בערב שבת, והוה מצלי רבי ירמיה בר אבא לאחוריה דרב, וסיים רב ולא פסקיה לצלותיה דרבי ירמיה וכו', שמע מינה אסור לעבור כנגד המתפללין. מסייע ליה לרבי יהושע בן לוי, דאמר רבי יהושע בן לוי: אסור לעבור כנגד המתפללין. ע"כ.

התעוררתי לדקדק, מהו שנקטו 'אסור לעבור כנגד המתפללין' - בלשון רבים, והרי אפי' כנגד מתפלל יחיד אסור לעבור, וכעובדא דהוה ברב. [ואדרבה אם דוקא הוא, הרי שאין זה מסייע לריב"ל אלא דלא כדבריו, שהרי ריב"ל אסר רק כנגד רבים, ורב אפי' כנגד יחיד]. (ולא מצאתי מי שירגיש בזה).

וראה עוד בדברי מרן בשולחן ערוך (או"ח) שבסימן ק"ב סעיף ד' כתב: אסור לעבור כנגד המתפללים בתוך ד' אמות. (ע"כ). ובסעיף ה' כתב: אם השלים תפלתו והיה אדם אחר מתפלל אחריו, אסור לפסוע ג' פסיעות עד שיגמור מי שאחריו את תפלתו, שאם יעשה זה הרי הוא כעובר כנגד המתפלל. ע"כ. הרי שפתח (בס"ד) בלשון הגמ' (רבים), ואפ"ה סתם (בס"ה) שכן הוא כנגד יחיד. (אלא שבס"ה כן היא המציאות בדרך כלל).

[ב]. ב' ביאורים חדשים

וצידדתי לבאר ע"פ מה שכתבו להקת אחרונים (והו"ד בס' פסקי תשובות סימן קב סע' ד אות ה), כי הנעמד להתפלל שמו"ע במקום שאין מיועד לתפילה, והוא מעבר לרבים, אינו יכול למנוע מהציבור לעבור נגדו. [אבל אם מעבר הרבים משמש לעתים כמקום תפילה וכגון שפעמים מחמות ריבוי המתפללים אין מקום לכולם במקומות הקבועים שבביהכ"נ, אז אין לעבור נגדו]. (ע"ש מקורות הדברים).

אמור מעתה, כי לכן נקטו 'מתפללין', דכל האיסור הוא דוקא כשמתפלל במקום המיועד לתפלת רבים, משא"כ כאשר יחיד קבע מקום לתפלתו במקום מעבר רבים.

א"נ י"ל ע"פ המבואר בהמשך דברי הגמ' - שחוץ לד' אמות מהמתפלל שרי לעבור. אמור מעתה דקמ"ל שהיתר זה קיים אף במעבר בפני רבים שמתפללים (אע"ג שהשכינה מצויה עמהם גם מצד עצם היותם 'ציבור').

[ג]. כמה ביאורים מבני הישיבה הי"ו

וכשהצעתי לדברים בשיעור בישיבה, (ב"ה מצאו חן אצל השומעים), כדרכה של תורה הוסיפו בני הישיבה שליט"א לבאר בעוד כמה דרכים. וכדלהלן (ואין מוקדם ומאוחר בתורה):

הרב אדיר עובדיה הי"ו, אמר כי אם היו נוקטים בלשון יחיד, הו"א כי דוקא להמתין עבור יחיד אמרינן, לפי שבדרך כלל אי"ז טורח וזמן מרובה, משא"כ כאשר רבים מתפללים, היינו אומרים שלא הטריחו להמתין עד שכולם יסיימו לתפלתם.

הרב דרור בן שימול הי"ו, אמר כי אם היו נוקטים בלשון יחיד, הו"א כי הכוונה דוקא לעבור בפני הש"צ, שעיקר התפלה (בעיקר בזמנם) היתה על ידו, ואצלו צריך לעיקר הכוונה, וגם אצלו שורה עיקר השכינה (שזה ב' הטעמים שאין לעבור לפני המתפלל). [והוסיף הרב אפרים טגניה הי"ו, שגם הרי הש"צ מעלה לכל התפלות].

הרב עדי סעדיה חנוכיב הי"ו, אמר כי קמ"ל בלשון 'מתפללין' - שאסור אפי' שאין כ"כ כוונה בתפלה כמצוי יותר כאשר יש רבים, שלא ידוע שכולם מכוונים היטב. (ואכמ"ל בקולות שנכתבו לגבי היכן שאין כוונה).

הרב שמעון ערוסי הי"ו, אמר דהיינו לשון מתפללין 'דעלמא', וכמו 'ערבי פסחים'.

ומעלת גיסי הרה"ג חננאל יאיר מזרחי נר"ו כתב לי כאן: בקושיא על הלשון אסור לעבור כנגד המתפללים בלשון רבים י"ל (ע"ד מש"כ בני הישיבה) ע"פ מה שמובא ממהרי"ל דיסקין (ספר אהל יהושע אות נה) שהיה מחמיר שגם לפני ישמעאלי המתפלל לא לעבור לפניו, דסו"ס מתפלל לא-ל אחד. וא"כ אפשר"ל שזה אתא לרבווי לשון המתפללים אף שאינם מבני ישראל. ע"כ.

כאשר אנתן דנימ, באיסור לעבור לפני המתפללים, האם זה אפילו בפני יחידים, להנהיג אאמ"ר נהא מלכיריט, עלא הניצ לאלא הדמריט, ולא ציכב לצבור ואף לא לאינה יחידים, למרות עלא היה מסיים לתפלתו עם המהיריט, לפי שחר לו להתפלל במית הכנסת (ene צדקה, ומכיל

אל דל) שבו המתפללים מתונים, וכאשר היה מתפלל בבית הכנסת שבו
הציבור יותר מלדבליס, אם יכל היה קובע לתפלתו ליד הקיר או ארון
הקודש שם לא מצב לעוררים (כמוסיון), או בתוך בית הכנסת כד
שפנים (כקומנא). ולא התחסד על חשבון אחרים. [והאד ל' מפי
הלקנים, כי הניס לזכרים, שכר פנות לימודו בישיבת פורת יוסף, היה
קובע למקומו כד אולם בית המדרש, ליד מקומו של ראש הישיבה ה"ר
יהודה צדקה זצ"ל שהיה ממנו מלא].

***

מסכת ברכות דף כ"ז ע"א

סימן יב - בענין רבי אמי ורבי אסי חלפי

איתא בגמ': אמר רבי יהושע בן לוי, אסור לעבור כנגד המתפללין. איני? והא רבי אמי ורבי אסי חלפי?
רבי אמי ורבי אסי חוץ לארבע אמות הוא דחלפי. ע"כ.

מעניין שבדומה לזה ממש איתא בענין אחר במסכת חולין (מח): רבי אמי ורבי אסי הוו חלפי בשוקא
דטבריא, חזי הנך דקיימי טיגרי טיגרי - ולא אמרי להו ולא מיד. ע"כ.

[ופרש"י: טיגרי - צמחים גדולים מכנדי וכבר הוקשו כסלע ואלו הן אותן המצוין בבהמות שלנו בריאה ואין
מראהן דומה לריאה אלא דומין כמראה מוגלא ולא היינו אטום בריאה דאטום אין שם צמח ואינו משתנה מן
הריאה אלא שאין עולה בנפיה. ע"כ].

ואולי הצד השווה בהם - ששניהם היו כהנים, וכמ"ש במסכת גיטין (נט): 'רבי אמי ורבי אסי כהני חשיבי
דא"י'. ע"כ.

ומעתה יש מקום לבאר מ"ש כאן במס' ברכות - דרבי אמי ורבי אסי חלפי - דחלפי לפני המתפללים
לענין נשיאת כפיים או לצורך נטילת ידים לפני ברכת כהנים וכדו"ס^ט (ויהיה מקום לפלפל מזה למה שנאמר
בפוסקים בפרט זה).

ובהיא דמס' חולין נבאר - דחלפי לקבל מתנות כהונה מבהמות. (לא בצורה של כהן המחזור אחרים).

^{טו} ואיתא במסכת כתובות (סב): ר' יוחנן הוה קסליק בדרגא, הוה סמכי ליה רב אמי ורב אסי, איפחתא דרגא
תותיה, סליק ואסקינהו. אמרי ליה רבנן: וכי מאחר דהכי, למה ליה למיסמכיה? אמר להו: א"כ, מה אניח
לעת זקנה? ע"כ. מבואר שר"י השתמש בר"א ור"א (שהיו כהנים!). וגם זה היה בענין הליכה. ועיין בה.

^{טז} וממילא על זאת הדרך יש לבאר גם מ"ש בגמ' ש'אמר רבי יהושע בן לוי אסור לעבור כנגד המתפללין'.
כי ריב"ל היה לוי כמתבאר במס' חולין (קו): וכמ"ש הרא"ש בפסקיו למסכת גיטין פ"ה ס"כ, ובתוספותיו לשם נט:
ובתשובתו כלל ג ס"י, והלוי נוטל את ידי הכהנים, ומעתה י"ל שהלכה זו היתה שייכת לו כמו שהיתה שייכת
לר"א ור"א.

[והרה"ג ישראל שרת שליט"א הוסיף כאן בגליון: כלומר שחשש שילמדו ממנו לעבור לפני המתפלל, וע"כ הורה
שאסור, ורק הוא מפני ברכת כהנים הוא דעבד. או כלל לדרך זו שאע"פ שהוא לוי הצריך ליטול ידי הכהנים, אינו
עובר לפני המתפללים, דאסור. ע"כ. (אש"ה: ועוד יש לעורר, האם ריב"ל גופיה באמת נטל לידי הכהנים, לפי שהיה
ת"ח ואכמ"ל)].

[וכשראה ידידי הרה"ג אח"א לדברינו ציין לי לדבריו בס' נתיבות חיים (ח"ו ס"ס לג אות ו), וראיתי שגם הוא כתב לבאר שר"א ור"א היו עוברים לברכת כהנים. ורצה ללמוד מזה שהאיסור לעבור לפני המתפללים הוא גם לצורך מצוה. (ובס' ד"א של תפלה סי' ה סק"ה דף נ ע"א, וסי' ו אות ג דף נז ע"א, ובחלק הביאורים סי' ז דף שצו ע"א והלאה - האריך והביא כל דעות הפוסקים בזה). עכ"ד בס' נתיבות חיים^{סט}].

^{סט} ושוב הוסיף בזה דברים וכתב לי: הנה בספרי זוטא נתיבות חיים ח"ו (סי' לג) עמדותי בהא דסוטה (לח): דפריך תלמודא, והא ר' אמי ורבי אסי סלקי. ומשני, רבי אמי ורבי אסי מעיקרא הוו עקרי כרעייהו, ממטא לא הוה מטו התם וכו'. פירש רש"י, מעיקרא הוו עקרי כרעייהו, ממקומן בעבודה, אבל רחוק היה מקומן מן הדוכן, ולא מטו עד דגמרה ברכת העבודה, ע"כ.

וביאור הדברים נראה, דהנה בגמרא ברכות (ח). איתא, רבי אמי ורבי אסי אף על גב דהוו להו תליסר בי כנישתא בטבריא לא מצלו אלא ביני עמודי, היכא דהוו גרסי, ע"כ. ופירש רש"י, "ביני עמודי, שבית המדרש נכון עליהם מלמעלה", ע"ש.

ובגמרא שבת (י). רב אמי ורב אסי הוו יתבי וגרסי ביני עמודי, וכל שעתא ושעתא הוו טפחי אעיברא דדשא ואמרי אי איכא דאית ליה דינא ליעול ולית, ע"כ. ופירש רש"י, "עמודי, שעליית בית המדרש נשען עליהם", ע"ש.

הרי שקבעו תלמודם "ביני עמודי", היינו בין העמודים עליהם עומד בית המדרש, וכדפירש רש"י הנ"ל, ומהאי טעמא היו היה מרחק ממקומם עד הדוכן, כפירוש רש"י בסוטה הנ"ל.

והבאתי שם מ"ש בשו"ת הרמ"ז (סי' כח מהדו"ח) שפירש שהיו יושבים "בעזרת הבית הכנסת", ע"ש. ומבואר שמקומם של רבי אמי ורבי אסי היה בעזרת בית הכנסת. ולכאורה הרי יש לפרש כפשטו שהיו במקום מרוחק, היינו תחת בית המדרש, "ביני עמודי", וכו"ל.

ואפשר דס"ל דהיינו "בית הכנסת" שהיה תחת בית המדרש, ושם היו דנים דין תורה כדאיתא בשבת הנ"ל, וגם שם היו קובעים תפלתן בבחינת ממעמקים קראתיך, ומה שהיו הולכים ועולים לדוכן היינו לתפלה שהתקיימה בבי מדרשא שמעליהם. [והיה דרכם לקבוע בית תלמודם במקום גבוה וכמ"ש במק"א בהרחבה בס"ד].

ולכאורה יש לבאר הטעם שהיו רבי אמי ורבי אסי יושבים בבית הכנסת, לפי מ"ש במדרש איכה רבה (בפתיחות סי' ב): רבי הוה משלח לר' אסי ולר' אמי דיפקון ויתקנון קרייתא דארעא דישראל, והוון עלין לקרייתא ואמרין להון אייתו לן נטורי קרתא, והוון מייתו להון ריש מטרתא וסנטרא, והוון אמרין להון אלין נטורי קרתא אלין חרובי קרתא, אמרו להון ומאן אינון נטורי קרתא, א"ל אלו סופרים ומשנים שהם הוגים ומשנים ומשמרין את התורה ביום ובלילה על שם שנאמר והגית בו יומם ולילה, ע"כ. וכן הוא בירושלמי חגיגה (פ"א ה"ז) בקיצור, ע"ש.

הרי שרבי אמי ורבי אסי היו עסוקים בהעמדת תורה לתשב"ר, ולמבואר מקום לימוד תשב"ר הוא בבית הכנסת, ועל כן דייקא ביני עמודי הוו מצלי, דהיינו בי כנישתא, כאמור, ובפרט לשיטת הרמב"ם (פ"ח מהל' תפלה ה"א) דאף רבי אמי ורבי אסי היו מתפללים בציבור, וכמ"ש בנתיבות חיים (שם אות ד).

ובירושלמי (שם) מבואר שרבי יהודה הנשיא שלח גם את רבי חייא, ע"ש. וכן מבואר באמת בגמרא כתובות (קג): מסירותו של רבי חייא להעמיד תורה לתשב"ר, ע"ש. והנה בסוגיא דברכות (יז). אמר ליה רב לרבי חייא וכו' באקרוי בנייהו וכו', ע"ש. ע"כ. (ושם נדפסו הדברים בספרו כרם חיים סי' ו עמוד מג בהערה).

אמר שמואל הכותב: אולם נראה שכ"ז תלוי בפירושי הראשונים בהא דגרסינן עוד להלן במסכת ברכות דף ל' ע"ב: רבי אמי ורבי אסי אף על גב דהוו להו תליסר בי כנישתא בטבריא, לא הוו מצלו אלא ביני עמודי היכא דהוו גרסי. ע"כ. וכתבו התוספות שם: דלהכי מייתי רבי אמי ור' אסי שהיו מתפללים ביחיד כרבנן ביני עמודי דגרסי לאשמעינן דהלכה כרבנן. ע"כ. ותלמידי ברבינו יונה כתבו: פירשו רבני צרפת ז"ל שאפי' בלא עשרה היו עושין כן מפני שיותר נכון להתפלל יחידי במקום ששם קביעות התורה יומם ולילה

כאשר אנחנו צוסקים, בדיון מצטרף לפני המתפללים, לצורך ברכת כהנים, להנהיג את אמו"ר נהא מלכריס, שכאשר הייתי מתפלל אליו בשבת לתפלת שחרית בנ"ץ החמה, היה מתפלל מילה במילה, וצד שהיה מסיים לצמידה, כבר הניח השי"ץ סמוך לקריאה לכהנים לברך באהבה, ולכן כבר לפני התפילה, היה מכין את נצלו באינו צורה, שתיכף יגיע לרגליו מהם ישארו בריצה, ואם היה מתחיל לתפלת הצמידה, במקום שמש היה נושא את כפיו בלא צורך בצמידה, לולת פסיעה קטנה, שהיה עושה בצד שהשי"ץ היה במרכת רצה ככתוב בהלכה. וממילא לא יצא לו ליטול את ידיו סמוך לפני הברכה, ולא לצבור לפני המתפללים בארוכה, ושמר את ידיו בלא היסח הדעת מהטהרה, מהנטייה שצפה להם לפני התפילה, ותיכף כסוים לתפלתו בירך לצד ישראל באהבה.

[ומ"מ בשאר הימים, שהיה מתפלל עם המתוונים, כן היה נוטל את ידיו לפני ברכת כהנים, וכמו שזכרנו לזכרם, שזו היינו ככל מילה מכינים, כמה חתיכות של נ"ייר מלכת' מקופלים, כדי שיהיה נ"ל לידיו ולא ישארו רטובים. ובתחילה לא ידעתי מדוע הוצרך לאלו הדברים, ולא השתמש במלכות אשר בבית הכנסת תלויים, וחשבתי כי אולי אינו רוצה להתעבב ליד המלכת, מחוץ לבית הכנסת, כדי שלא יפסיד לעצות אמן על ברכות חזרת השי"ץ וכל כיו"ב, או שאינו רוצה להינות משל אחרים אפילו בדברים כאלו קטנים, או שאינם נוסח מלכת באותה מלכת שנלכו בה אנשים זרים. אכן שם חשבתי, על פי מה שנזכרתי, כי אם בבית היה מקפיד לייחד מלכת לניאוב ידיו מהמים של נטיית ידיה שחרית, ולאחר מכן היה מניחה בכביסה, ולא היה משתמש באותה המלכת לניאוב הפנים, וטעמו ונימוקו היה משום שלפי חסידותו חש לאיטם הטמאים שנדבקו בה משיירי הנטייה, שבה הצביע מידיו לרוח הרעה^ז. ומעתה נראה כי לכן לא רצה שידיו ילכו במלכת שבית הכנסת, אשר נלכו בה אחרים].

מלהתפלל בבהכ"נ בצבור, כדאמרינן אוהב הקדוש ברוך הוא שערים המצוינין בהלכה יותר מבתי כנסיות. ורבינו משה ז"ל פירש שלא אמרו אלא בעשרה וכו'. ע"כ. ומעתה בשלמא לפי הרמב"ם י"ל שהיה נדון של מעבר לפני המתפללים לצורך נשיאת כפים, אבל לפי התוס' וסיעתם הרי היו מתפללים שם ביחיד, ובכלל אין שם נשיאת כפים שיהיה נדון של מעבר לפני המתפללים לצורכה. (ובדוחק י"ל כי רק לעצם תפלת י"ח התפללו ביחיד בני עמודי, אבל אח"כ הלכו לעשות נ"כ ולהשלים קדיש וכדו' במקום שהציבור מתפללים, וכמנהג אמו"ר הכ"מ בתקופה מסוימת, וכמ"ש ביהודה לקדשו ח"ב עמ' קכג-ד: שכאשר למד ושינן לכוונות שבסידור הרש"ש, עשה זאת בצניעה ולכן התפלל ביחידות בתוך הבית. ואח"כ היה הולך לבית הכנסת להשלים קדישים וכדו'. ע"ש).

^ז וראיתי כתוב גם באחד מגליונות 'בית נאמן' (מתחילת הקיץ האחרון), שהמליץ הגאון הנאמן^ז שלא להשתמש במגבת של הידים לניגוב הפנים, וטעמו - שזה נוגע בעינים, ולפעמים לאחר ניגוב הידים יש שם חידקים שעוברים לעיניים. ע"כ. ואמו"ר בגודל חסידותו לא חשש מהחידקים, אלא מרוחות הרעות הרוחניים. [וכבר כתבנו בספר חושן שמואל (עמ' תכט) כי אמו"ר אפילו על כסויי הבורות שברחובות לא היה דורך, לפי ששם משכן השדים וכחות הטומאה. ע"ש].

סימן יג - שקידת התורה אצל הקדמונים

איתא בגמ': והא אביי שרא ליה לרב דימי בר ליואי לכברויי סלי? ההוא טעותא הואי.
ופרש"י: טעותא הואי - לא קבל עליו תוספת שבת משעת תפלה מדעת, אלא יום המעונן היה וכסבור
חשכה ואחר כך זרחא חמה. ע"כ.

ופשוט כי רש"י הוציא לדבריו מ"ש עוד תיכף בגמ': וטעותא מי הדר? והא אמר אבידן: פעם אחת
נתקשרו שמים בעבים, כסבורים העם לומר חשכה הוא, ונכנסו לבית הכנסת והתפללו של מוצאי שבת
בשבת, ונתפזרו העבים וזרחא החמה, ובאו ושאלו את רבי, ואמר: הואיל והתפללו - התפללו וכו'. ע"כ.

וכשלמדנו לדברי רש"י בישיבה, היה מי ששאל איך יתכן כדבר הזה, וכי לא ראו שיום מעונן הוא.

ואף דעובדא דהוה הכי הוה, מ"מ תיכף אמרנו לבאר עם מה שמצאנו עוד בדומה לזה בהא דגרסינן
במסכת יומא (לה:), תנו רבנן: עני ועשיר ורשע באין לדין, לעני אומרים לו: מפני מה לא עסקת בתורה?
אם אומר: עני הייתי וטרוד במזונותי אומרים לו: כלום עני היית יותר מהלל? אמרו עליו על הלל הזקן
שבכל יום ויום היה עושה ומשתכר בטרפעים, חציו היה נותן לשומר בית המדרש, וחציו לפרנסתו
ולפרנסת אנשי ביתו. פעם אחת לא מצא להשתכר, ולא הניחו שומר בית המדרש להכנס. עלה ונתלה
וישב על פי ארובה כדי שישמע דברי אלהים חיים מפי שמעיה ואבטליון. אמרו: אותו היום ערב שבת
היה, ותקופת טבת היתה, וירד עליו שלג מן השמים. כשעלה עמוד השחר אמר לו שמעיה לאבטליון:
אבטליון אחי! בכל יום הבית מאיר, והיום אפל, שמא יום המעונן הוא? הציצו עיניהן וראו דמות אדם
בארובה, עלו ומצאו עליו רום שלש אמות שלג. פרקוהו, והרחיצוהו, וסיכוהו, והושיבוהו כנגד המדורה.
אמרו: ראוי זה לחלל עליו את השבת. ע"כ. וגם בזה שואלים, מהו שאמר - 'שמא יום המעונן הוא', והרי
בחוץ ירד שלג, ומה מקום ספק יש בזה.

ש"מ מזה, כי היה ראשם מונח בלימוד ולא הבחינו במצב מזג האוויר, אלא בדבר שהיה נוגע להם ממש
לעצם הלימוד (שכאשר הבית אפל זה מפריע לעיון בספר וכדו').

וגם בדורות הללו ישנם תלמידי חכמים שיוצאים מבתיהם לבית הכנסת ולבית המדרש בעוד שלא זרחא
החמה, וחוזרים לבתיהם אחר שישקעה החמה, וכל היום הינם שוקדים על תלמודם ועבודת בוראם
בלא יציאה לבחון, כך שאינם פוגשים כלל את מאור השמש ואפילת העננים במשך כל היום. (וישנם
יחידי סגולה שפורשים מבתיהם ולא יוצאים מבית המדרש אפי' משבוע לשבוע, ויש מי שיותר מזה).

ובזה עלו יפה דברי רש"י (דאיירי כלפי אדם בודד ושהינו ת"ח).

אולם בדברי הגמ' בהמשך שמדובר בציבור ובסתם העם (וכמ"ש בגמ' - 'כסבורים העם לומר חשכה הוא'), ק"ק
לומר כן, ובפרט שגם אמרו - 'ונכנסו לבית הכנסת והתפללו', ומשמע מזה שהיו מוחין לבית הכנסת
(וממילא ידעו מה המצב בחוץ). אכן י"ל שנכנסו מבית המדרש לבית הכנסת (והעם הלך אחרי החכמים), ועל
דרך מה שפרש"י להלן (דף כח ריש עמוד ב). ע"ש.

מה נאיס כל אלו הדברים, לאמי אלאו"ר סבכל השנים, לא צניינו אותו שם
צ'סוקיס, אלא מבית הכנסת הלא כולל'ים, ומה שבתפלות ונאק'ר לכמה
מניינים.

מסכת ברכות דף כ"ז ע"ב

סימן יד - בענין סעודת שבת מבעוד יום

איתא בגמרא: רב צלי של שבת בערב שבת. אומר קדושה על הכוס, או אינו אומר קדושה על הכוס? תא שמע: דאמר רב נחמן אמר שמואל: מתפלל אדם של שבת בערב שבת ואומר קדושה על הכוס. והלכתא כוותיה. ע"כ.

הנה ז"ל מרן בשולחן ערוך (או"ח סימן רסז סעיף ב): מקדימין להתפלל ערבית יותר מבימות החול, ובפלג המנחה יכול להדליק ולקבל שבת בתפלת ערבית ולאכול מיד. ע"כ.

והתעוררתי לדקדק, מדוע לא הזכיר השו"ע 'קידוש על הכוס' (וכמ"ש בגמ' אומר קדושה על הכוס), אלא תיכף חתם שיכול 'לאכול מיד'. (ולענין הבדלה, הזכיר מעט השו"ע מזה בסי' רצ"ג ס"ג).

[ועיין ברמב"ם בהלכות תפילה (פ"ג ה"ז) שכתב: ויש לו להתפלל תפלת ערבית של לילי שבת בערב שבת קודם שתשקע החמה. ע"כ. ובהלכות שבת (פכ"ט ה"א - וזה נשמט מהעין משפט) כתב: יש לו לאדם לקדש על הכוס ערב שבת מבעוד יום אף על פי שלא נכנסה השבת. ע"כ].

והנראה בזה בהקדם מה שיש לדקדק בדברי השו"ע שכתב 'ולאכול מיד', האם זה כולל אפי' לגמור לכל סעודתו מבעוד יום, ושפיר נחשבת לו לסעודת שבת, או כל רצונו לומר בזה רק שמותר להתחיל בסעודה מיד, דהיינו אפי' שזה לפני ק"ש בזמנה ולא מיקרי אוכל קודם קריאת שמע (כמ"ש בב"י כאן).

וראה במשנה ברורה (ס"ק ה) שכתב: ולאכול - הטעם דכיון דקבל עליו שבת והוסיף מחול על הקודש נחשב כשבת לענין זה דיכול לקדש ולאכול מיד, ויכול לגמור סעודתו מבע"כ. ויש חולקין וסוברין שיהיה למשוך סעודתו עד הלילה ויאכל כזית בלילה, וטעמם דכיון דהג' סעודות ילפינן ממה דכתיב אכלוהו היום כי שבת היום לה' וגו' בעינן שיקיים אותם ביום שבת עצמו. ולכתחלה נכון לחוש לדבריהם. ע"כ.

אמור מעתה, כי אם היה השו"ע מוסיף 'לקדש' הו"א כי מה שכתב אח"כ 'ולאכול מיד' היינו רק תחילת הסעודה מדין קידוש במקום סעודה, אבל לא לסיים אז לסעודה, [ואולי אפי' גדולה מזאת, והיינו שבמצב כזה יקיים סעודה בשתיית יין, ולא באכילה] (וכמ"ש השו"ע בסי' רע"ג ס"ה, וע"ש במשנ"ב ס"ק כו) [ע"כ], ולכן כאן השמיט השו"ע לענין הקידוש וממילא מתפרש בפשטות 'לאכול מיד' - לכל סעודת שבת, בלא שייכות לקידוש דנימא שזה רק כדי שיהיה קידוש במקום סעודה. ועיין בה כי לא ראיתי מי שירגיש בזה.

^{ע"ב} ואף גם זאת מצאנו בחידושי החתם סופר עמ"ס פסחים (צ"ט): שכתב על הא דתנן ערבי פסחים וכו' לא יאכל אדם עד שתחשך, וז"ל: נלע"ד דלאכילה דוקא קפדינן עד שתחשך, אבל מ"מ יכול לקדש משתשקע החמה כמו בכל שבת וי"ט, ויאריך בסיפורי הגדה עד שתחשך ואז יאכל, דאל"ה ואפי' קידוש אסור עד שתחשך מאי מקשה אפי' ע"ש וי"ט נמי דלמא אשמועינן דהכא אסור לקדש עד שתחשך וכו'. ע"כ. [אבל עצם דבריו צ"ע ממ"ש בשו"ע (או"ח סי' תעב ס"א) שאף אין לקדש עד שתחשך. וראה בס' אוצר פלאות התורה (הגש"פ עמ' קמו) שהעיר עד החת"ס בזה].

^{ע"ב} ובדברי הרמב"ם שהביא רק לדברי הגמ' שיכול לקדש, צ"ל שאע"פ שאין קידוש אלא במקום סעודה, ויהיה מוכרח לאכול (אא"כ יסמוך על שתית יין וכנ"ל, וחידוש לומר כן ברמב"ם), מ"מ אינו יוצא בזה י"ח סעודת 'שבת', ורק מותר לו לאכול. והטעם הינו כי הרמב"ם הקל רק מצד ש'קידוש שבת' הוא בין לפני ובין אחרי [וכמו שסיים דבריו שם (בפכ"ט) וכתב: 'שמצות זכירה לאמרה בין בשעת כניסתו ויציאתו בין קודם לשעה זו במעט'. ונראה דאזיל לשיטתו (ראה בב"י או"ח סי' רסא) שאין דין תוספת שבת]. אבל אי"ז מצד סברת ר' יהודה, כי לא נהגו לנקוט כוותיה לגבי שאר מצוות של התורה. (וע"ע בס' חזון עובדיה הל' שבת ח"ב עמ' יא-ב).

[ויל"פ עוד בכ"ז ע"פ גדר קידוש במקום סעודה, האם זה דין בקידוש או בסעודה, וראה מ"ש בדברי שמואל עמ"ס פסחים דף קא.].

[ואעיקרא דמילתא אפשר עוד, דאחר שכתב השו"ע שמותר לאכול (וזה לא נזכר בגמ'), כבר אינו צריך לומר שמקדש על הכוס, כי בכלל ר' מנה, דאיך יאכל אם לא יקדש^ע, (ובפרט שגם יתכן קידוש על הפת)^{עד}. אבל אי"ז הדרך להשמיט למפורש בתלמוד וללמוד מהאינו מפורש].

***

מסכת ברכות דף כ"ז ע"ב

סימן טו - בענין מצוה ללכת לברית מילה

כתבו התוספות בד"ה צלי של מוצאי שבת וכו': יש לומר דהכא מייירי שיש לו צורך מצוה לעשות במוצאי שבת, כגון ללכת למול תינוק ולא יהיה לו יין להבדלה אם לא יקדים, דודאי צריך להוסיף מחול על הקודש דאורייתא, אבל בחינם לא. ע"כ^ע.

וצריך להבין, והרי אין מלין בלילה. וכבר עמדו בזה המפרשים וכתבו, דהיינו כשצריך לצאת לדרך מעכשיו כדי שיספיק למול למחרת. וזה פשוט וגם בני הישיבה הי"ז שאלו ותרצו כן.

אלא שגם לפ"ז עדיין יש לדקדק, האם היינו כדי שיספיק למול למחרת (שזה יום השמיני ללידה) לפני השקיעה, או אפי' כדי שיספיק למול תיכף בבוקר, וגם לצורך זה הותר. וראיתי בספרים נוסחאות שונות בזה.

ולא זו אף זו ראיתי בספר ברכת יעקב שגם הוא רצה לומר דאיירי כשהולך במוצ"ש בשביל למול מחר, אולם סיים וכתב: אבל מהלשון שיש לו צורך מצוה לעשות במוצ"ש לא משמע כן. ע"כ.

ולענ"ד כוונת הדברים עולה יפה עם מ"ש בתיקוני זוהר (תקנא שבני דף קלא): כל פקודין דהליכה תליין ברגלין, כגון הליכה לבי כנישתא, הליכה לברית מילה, הליכה למות מצוה, או לכל הליכה דמצוה. ע"כ. הרי מבואר בזה כי יש מצוה בעצם ההליכה לברית מילה. וכבר הבאתי מדברי האחרונים בזה בחיבורי עורי דבורה (ח"א עמ' מז). ע"ש (כי כאן קיצרנו ולא נכנסו לפרש האם המצוה בהליכה היא לכל אחד, או רק לבעלי הברית וכדו'). ומינה לנד"ד. וק"ל.

ואף גם זאת יש להזכיר מ"ש עוד בספר הזוהר פרשת לך לך (צג): אדהכי הוה אתי נהורא דיומא והוו אמרי מלי דאורייתא, קמו למיזל, א"ל ההוא גברא במה דעסקיתו בהאי ליליא אשלימו, אמרי מאי הוא? א"ל דתחמון למחר אנפוי דמריה דקיימא דהא דביתאי בעאת בעותא דא מנייכו וגזר קיימא דבר דאתייליד לי למחר ליהוי הלולא דיליה, א"ר אבא האי בעותא דמצוה איהו ולמחמי אפי' שכינתא נתיב, אוריכו כל ההוא יומא, בההוא ליליא כנש ההוא גברא כל אינון רחימוי וכל ההוא ליליא אשתדלו באורייתא ולא הוה מאן דנאים, א"ל ההוא גברא במטו מנייכו כל חד וחד לימא מלה חדתא דאורייתא

^ע והרה"ג ישראל שרת שליט"א הוסיף כאן בגליון: וכמו שא"צ לכתוב שמברך קודם שאוכל, דפשיטא שאיך יאכל בלא ברכה, כך בקידוש.

^{עד} וכיו"ב תראה בדברי השולחן ערוך או"ח סימן רע"א ס"א שכתב: 'כשיבא לביתו ימהר לאכול מיד'. ומבואר בדברי הפוסקים (ראה בביאור הלכה שם) דהיינו משום הקדמת 'קידוש' השבת (ואפי' מבעוד יום), ואפ"ה השו"ע לא התייחס בהדיא ל'קידוש' אלא לסעודה.

^ע וסיימו התוס' וכתבו: ופשיטא שלא היו ממהרים להבדיל ולהתפלל של מוצאי שבת בשבת, דגם במלאכה אסור עם חשיכה. עכ"ל. ונראה שכוונתם בזה גם ליישב מה שקשה על פירושם מסתמות התלמוד שהביא למעשה רב ולא מפורש בהם דאיירי דוקא בכה"ג. (ובאמת שכן שאל בשיעור הרב יצחק אבו הי"ח). ועל זה כתבו, שלא הוצרך התלמוד לפרש כן, כי פשיטא וכו'. ובע"כ דאיירי בהכי. (וע' בשו"ת דברי יציב או"ח סימן קלד סוף אות א, ובשאר האחרונים).

וכו'. ע"כ. הרי מבואר בזה כי חכמי הזוהר התעכבו במקומם יום אחד, לפי בקשת 'בעלת' הבית, כדי להשתתף מעמד ברית המילה למחרת (ובכל אותו הלילה עסקו בתורה⁽¹⁾).

והמתבונן יראה, כי זאת למרות המוספר במס' כתובות (סב): שר' חנניה לא נענה לבקשת רשב"י (1) שימתין עמו לסיום ימי חופתו כדי שילך עמו לבית המדרש. (וראה בחיבורי חתן ותורה עמ' עב). וכאן בברית מילה המתינו כמה חכמים לפי בקשת 'בעלת' הבית. ואף ש"ל, מ"מ הלא דבר הוא.

[וראיתי בספר ילקוט יוסף (שובע שמחות ח"ב סדר ליל הברית פ"א הערה א עמ' ז, ובילקו"י על מילה עמ' ג) שהביא מה שכתב בבן איש חי (פרשת וישלח סעיף ה) דבליל שמיני ללידה שהוא ליל יום המילה לא יאמר אבי הבן תיקון רחל, דיום טוב שלו הוא אך שאר היחידים הלומדים עמו יאמרו תקון חצות בלחש ובצינעא. והוסיף בילקו"י, שכן כתב בזכרונות אליהו. אך העיר, כי זה דלא כמו שכתב המהר"ח פלאגי במועד לכל חי (סימן יא אות פד. אש"ה זה ט"ס כי ליתא שם), דכיון שאין מלין בלילה צריך לומר תיקון חצות. ע"כ. ויש לצדד קצת בדברים ע"פ מ"ש].

לאחר שסקנו מצוה, של הליכה לברית המילה, נחקוק כאן מצאה, כי כחודשיים לפני הפטירה, התקיימה לפני ה"ו ברית מילה, ואאמ"ר התכונן ללכת לשם ולהשתתף מצוה, אבל לפתע המצליח נתקעה, למרות שצברה תיקון לפני יממה. כק שלא היה אפשר להורידו מיתו למצלה למטה, ונשאר שם בביתו בדומיה. ולמרות זאת ההפתעה, קיבל לדברים בהבנה, כי זה מצוה המורא שאותו אנו צוהים בכל שעה. [וכאשר באתי לביתו לאחר המצוה, לחץ את ידי בחולקה, ואמרתי לו שכנראה משמים רוצים שיבא לברית הבאה, אבל לבנותיים נטרפה השעה. (וראה גם בצורי דמורה ח"א ע"א סה קצת כ"ו"ה עם אנא)].

***

מסכת ברכות דף כ"ח ע"א

סימן טז - כמה הערות וביאורים במעשה דר"ג

[א]. הצעת דברי הגמרא. [ב]. ביאור יפה מדוע הוסיפו ספסלים כשעבר ר"ג מנשיאותו. [ג]. מדוע דברו על מספר הספסלים ולא על מספר התלמידים. [ד]. כלי חרס באותו היום - בביהמ"ד ובחלום.

[א]. הצעת דברי הגמרא

איתא בגמ': תנא אותו היום סלקוהו לשומר הפתח ונתנה להם רשות לתלמידים ליכנס. שהיה רבן גמליאל מכריז ואומר: כל תלמיד שאין תוכו כבדו - לא יכנס לבית המדרש. ההוא יומא אתוספו כמה ספסלי. אמר רבי יוחנן: פליגי בה אבא יוסף בן דוסתאי ורבנן, חד אמר: אתוספו ארבע מאה ספסלי; וחד אמר: שבע מאה ספסלי. הוה קא חלשא דעתיה דרבן גמליאל, אמר: דלמא חס ושלום מנעתי תורה מישראל. אחזו ליה בחלמיה חצבי חירי דמליין קטמא. ולא היא, ההיא ליתובי דעתיה הוא דאחזו ליה. תנא: עדיות בו ביום נשנית, וכל היכא דאמרינן בו ביום - ההוא יומא הוה. ולא היתה הלכה שהיתה תלויה בבית המדרש שלא פירשעה. ע"כ.

^ט וזה המקור הראשון לעריכת לימוד בליל המילה. וראה זה פלא, כי זימן הקב"ה שנלמד בשיבה את דברי התוס' הנ"ל בליל המילה של בני אליהו הי"ו, ותיכף לאחר מיכן קראנו את סדר הלימוד שבו מובאים דברי הזוהר הנ"ל. וכשאמרתי דברי תורה, הצעתי לשילוב הדברים כמ"ש בס"ד.

[ב]. ביאור יפה מדוע הוסיפו ספסלים כשעבר ר"ג מנשיאותו

עלה במחשבה לפני לבאר יפה מה שהוסיפו 'ספסלים' בביהמ"ד ביום שהעבירו לר"ג מנשיאותו, [וגם תמוה שלא דיברו על מספר 'התלמידים' אלא על מספר 'הספסלים' (וראה להלן)], ע"פ מ"ש במס' מגילה (כא.) שמימות משה ועד ר"ג לא היו לומדים תורה אלא מעומד. משמת רבן גמליאל ירד חולי לעולם והיו למדין תורה מיושב. והיינו דתנן: משמת רבן גמליאל בטל כבוד תורה. ע"כ.

ומ"מ כבר מבואר בכ"מ שגם לפני שמת ר"ג היתה מציאות של ישיבה בשעת הלימוד^ע, וביארו המפרשים שזה כאשר חזרו על הלימוד (ראה בפרשת דרכים דרוש טו), או בתורה שבע"פ (ראה בשפת אמת עמ"ס מגילה), או בדברים הקשים (וראה ביהודה לקדשו ח"ג עמ' קד בהערה, מ"ש מקמאי ומתראי) ע"פ. ועכ"פ זה ברור שכבוד תורה יש יותר בלימוד בעמידה גם בדברים אלו.

אמור מעתה, כי כל עוד שר"ג היה נשיא והתלמידים היו הגונים שתוכם כבד, לא הוצרכו 'לספסלים' בביהמ"ד, כי כיבדו לתורה ולפי צדקותם עמדו גם היכן שאפשר לשבת בשעת הלימוד^ע, משא"כ לאחר שהעבירו לר"ג מנשיאותו ונכנסו גם תלמידים שאין תוכם כבד, ממילא כבר לא התחסדו לעמוד כשאין חובה, והוצרכו לעוד 'ספסלים'. (שמיועדים לישיבה לכתחילה בשעת הלימוד). [ולא לחינם כשמת לגמרי ר"ג כבר ישבו תמיד בבמה"ד, כי ניטל הכח לזה].

ושו"ר דכבר דרך בזה בקצרה הגאון בעל שו"ת משכנות יעקב מקרלין בספרו קהלות יעקב (בהשמטות למס' ברכות דף לב בדפי הספר). ע"ש. וראה גם בילקוט ביאורים בשם חידושי הגאונים על גליון העין יעקב (ברכות כז: ד"ה ת"ר) בשם ספר ארובות השמים (ליכטנשטיין). וגם ראיתי אחרי רואי בספר מרגליות הים עמ"ס מגילה שהביא קרוב לזה מהגאון מח"ס שו"ת להורות נתן בקובץ חודש בחדשו (אדר תשסו עמ' ג). ושש"פ.

ואף שכעת בא לידי ספר 'מבוא לתלמוד' של תלמוד בבלי מהדורת שוטנשטיין, וראיתי שם (אות ג עמ' 179) שהביאו למעשה של ר"ג עם ר"י במס' ברכות, אודות ר"ג השני, דהיינו ר"ג דיבנה בנו של רשב"ג ונכדו של ר"ג הזקן, דור חמישי להלל הזקן. (ואכן כן מפורש בפ"ר נסים גאון הנדפס על הדף כאן). ומאידך הביאו (בעמ' 182) מ"ש במס' מגילה (כא.) שמשמת ר"ג בטל כבוד תורה וכו', אודות ר"ג הזקן, שהיה נכדו של הלל הזקן, ונקרא זקן להחבדילו מנכדו ר"ג השני דיבנה. ע"ש. ומהנ"ל מבואר לא כן, אלא דאירי באותו ר"ג. וגם בס' ארובות השמים הנ"ל הרגיש בזה, וביאר כי אף שלאחר פטירת ר"ג הזקן למדו מיושב, מ"מ ר"ג דיבנה החמיר בזה בבית מדרשו ואזיל בשיטת זקנו. (וראה עוד בדברי הגר"ח בס' בניהו עמ"ס מגילה דף כא, מהד' סאלם התשנ"ח עמ' קנו). ובקושטא כי כבר נחלקו בזה קמאי ובתראי, וכמ"ש ביהודה לקדשו (ח"ג עמ' קה בהערה). ע"ש.

^ע וכן נראה ממה שאמרו בסוגיין ש'הוסיפו' ספסלים, ומשמע מזה שגם לפני כן היו.

^ע וכשאני לעצמי אמינא עוד, דהספסלים היו מיועדים למי שנחלש לאחר שכבר עמד כל מה שבכחו, וכעת ממשיך ללמוד בישיבה, (אבל לא התחילו את הלימוד בישיבה). ותדע לך, דאטו נאסר ללמוד בישיבה, ומה יעשה מי ששוקד על לימודו ברוב שעות היממה. [ולא גרע מלימוד בשכיבה, וראה מ"ש בחיבורי דברי שמואל עמ"ס מגילה שם (עמ' רלא) ועמ"ס גיטין (מז)].

^ע ובפרט לפי מ"ש הגר"ח מבבל בס' בניהו [והובא באוצרות חיים - כרך אישים במקרא ובתלמוד (ח"ב עמ' רמז), ובכרך מעלות התורה (עמ' שטו)]. וגם בס' אמרי פי עמ"ס מגילה (כא.) כ"כ בשם ס' בניהו. (אבל לא מצאתי כן בס' בניהו ולא בס' בן יהודה. ושוב הראני מעלת גיסי הרה"ג ח"י"מ מח"ס הנחמדים מזהב על הבן יהודה, שהדברים נמצאים רק בבניהו מהד' סאלם התשנ"ח עמ' מס' מגילה דף כא, עמ' קנה-1). ע"ש.

^ב ומה שהעיר בספר עליו ורדים (עמ"ס מגילה כא.) ע"ד הקהלת יעקב, מיושב ממילא ע"פ מה שכתבנו. (וראה גם במה שציינתי ביהודה לקדשו ח"ג עמ' ק"ד ק"ה בהערה).

[ג]. מדוע דברו על מספר הספסלים ולא על מספר התלמידים

ועכ"פ בזה נחא ממילא גם מה שיש לתמוה בדברי הגמ', שלא דיברו על מספר 'התלמידים' אלא על מספר 'הספסלים'.

ובהערה זו עוד היה נראה לי בס"ד, כי אע"פ שאמר התלמוד 'דפליגי' בזה, יתכן לקרב לדברים ולומר דלא פליגי במוציאות מה היה שם במחלוקת כזו קיצונית שאחד כמעט מכפיל או חוצה למוציאות מדברי חבירו, (וראה גם בס' בניהו שביאר לפי דרכו דב' הדעות בגמ' אמת), אלא לכ"ע נוספו שם אותו מספר של תלמידים, אלא שלא דיברו על מספר התלמידים אלא על מספר 'הספסלים' כמבואר בגמ', דהיינו לגבי מקומות הישיבה. ובה יש גדלים שונים של ספסלים, וגם מילוי הספסלים תלוי בגודל רוחב הגוף של היושבים שם, וגם יש הרבה שאינם יושבים על מקום מוגדר בספסל, אלא דרכם להיות בבחינת רצוא ושוב בריתחא דאורייתא בבית המדרש, ויש כאלו שמראש ממקמים את עצמם באיזו פינה שאינה מאובזרת כמקום ישיבה רישמי. וכל כיו"ב.

[ד]. כלי חרס באותו היום - בביהמ"ד ובחלום

עוד רגע אדבר אודות מה שסיים התלמוד: תנא, עדיות בו ביום נשנית, וכל היכא דאמרינן בו ביום - ההוא יומא הוה. ולא היתה הלכה שהיתה תלויה בבית המדרש שלא פירשוהו. ואף רבן גמליאל לא מנע עצמו מבית המדרש אפילו שעה אחת וכו'. ע"כ. וחשבתי שבזה יתבאר יפה מדוע בא החלום לר"ג דוקא במשל של כלי חרס, כי במשנה במסכת סוטה (פ"ה מ"ב) איתא: בו ביום דרש רבי עקיבא (ויקרא יא) וכל כלי חרש אשר יפול מהם אל תוכו כל אשר בתוכו יטמא, אינו אומר טמא אלא יטמא לטמא אחרים, לימוד על כבר שני שמטמא את השלישי, אמר ר' יהושע מי יגלה עפר מעיניך רבן יוחנן בן זכאי שהיית אומר עתיד דור אחר לטהר כבר שלישי שאין לו מקרא מן התורה שהוא טמא והלא עקיבא תלמידך מביא לו מקרא מן התורה שהוא טמא שנאמר כל אשר בתוכו יטמא. ע"כ. (ויש שם עד סוף הפרק - ד' משניות שפותחות במה שנדרש 'בו ביום', ג' מהם הינם מדרשותיו של ר"ע, והרביעית של ר"י. והמשנה הראשונה הינה ממה שדרש לגבי כלי חרס).

אמור מעתה, שמכיון שדרשו לענין טומאה בכלי חרס, ואף ר"ג היה שם, יתכן שלכן הראו לר"ג בחלום לדברים בענין של כלי חרס. (ובפרט אי נמא שהדרשה הראשונה היתה בענין זה, וכפי הסדר במשנה). [וע"ע בחידושי (כת"י) לספר שמות (יג, ח. דיבור שני)].

כאשר אנחנו צוסקים, אודות חלומות האם הם אמתיים, לא נוכל להאריך בדברים שיתכן שבהם דמיונות מצורבים, ופטרט שכבר כתבנו בהם (במ"ה) כמה מצבים. אבל פטרט בלא כלום אי אפשר אמרו חכמים. ונציין מצב צובדות נוספים: כתב מצאת בן אחותי (קונטרס 'אמר בארץ' ערך גילויים משמים צמ' קפ) מה שסיפרה אמה צ"ה על אאמו"ר: פצט באמצע הלילה קט מן השנה, ואמר שמה צמ' כרוץ המפטר על פטירת הצ"ח יוסף צ"ל, וצכסיו יוצאת הלילה. ולבסוף נתברר כי לא היו דברים מצולמים, אק באמת באותה השנה נפטר הצ"ח יוסף צ"ל, והי' לפלא. ואולי הוא מה שאמרו במסכת ברכות (ח"י) בשמים מקדימים ומכרימים על הת"ח שפטרם. ע"כ.

ועם אנו נוסים על מה שחלמו על אאמו"ר אופיה, וכמו שמשמתי מן אחי, שביו"ט א' של פסח, בשעה שאאמו"ר נפל"צ, תרדמה נפלה עליו, והנה הוא רואה את אאמו"ר מוקף באור גדול עד השמים. ולא התירחס לדברים, כי לא ידע כלל על מצבו של אאמו"ר. אבל לאחר שעות מצוות הבין כמה דברים אמורים.

[על הצורך הנר שהיה צלח הפטירה, ספר שראה אור יוצא מפיו נפלא, ואנ נח נפשה].

וכיום הנה סח לי מצלת האברק שהיה מלה את אאמו"ר לתפלות כמה שנים, ואמר כי בחלומי בחודש האחרון ראה את אאמו"ר מאיר ולורח בצורה נפלאה. וצודו עילק למקוה טהרה. (והנ"ל קישר זאת למה שראה כתוב בתחילת יהודה לקדשו ח"ה - אאמו"ר היה מצודא אותנו ללכת למקוה).

***

מסכת ברכות דף כ"ח ע"א

סימן יז - האם יש ללמוד משיטת ר"י בתוס' - שאין דין תדיר כשאנו לפניו בכל המצוות

[א]. הצעת דברי התוס'. [ב]. כל מקום שלא מקיים עכשיו לשניהם, אין תדיר קודם. [ג]. הר"י אמר לדבריו דוקא בתפלה שמשנה מסדר הקרבנות. [ד]. הר"י אמר לדבריו דוקא כשלא יתפלל מנחה בזמנה. [ה]. עצם היסוד נכון אבל לא בדברי הר"י. [ו]. האם דש"י ס"ל כהר"י.

[א]. הצעת דברי התוס'

כתבו התוספות בד"ה הלכה מתפלל של מנחה ואח"כ מתפלל של מוסף: מכאן יש לזהר ביוה"כ להתפלל תפלת שחרית קודם שש שעות ומחצה דהיינו קודם שיגיע שעת המנחה, דאל"כ היו צריכין להתפלל תפלת המנחה קודם. והר"י אומר דאינו צריך דהא דקאמר שיתפלל תפלת המנחה קודם, היינו כשיש לו לעשות צרכיו שלא יוכל להתפלל תפלת המנחה בזמנה וצריך להתפלל שניהם מיד, כגון שהיה לו לילך לסעודה גדולה כמו לנשואין, ומתיירא שמא ימושך בסעודתו או שישתכר, אבל אם היה לו שהות להתפלל אחר תפלת מוסף תפלת המנחה בזמנה, אין לו להקדים תפלת המנחה, אלא יתפלל כסדר מוסף ואח"כ מנחה. עכ"ל.

[ועיין בבית יוסף (או"ח סימן רפו, ד) שמפורש בדבריו כי הסתם בדברי התוס' פליג ע"ד הר"י, כי כתב ע"ד הר"י: והתוספות אינם מחלקים שכתבו שיש לזהר ביום הכפורים וכו'. ע"כ. (וראה גם בשו"ע שם)].

[ב]. כל מקום שלא מקיים עכשיו לשניהם, אין תדיר קודם

הנה בתחילה חשבתי שיש ללמוד מדברי הר"י בתוס' יסוד לכל דין תדיר קודם לשאינו תדיר, דהיינו דוקא כאשר רוצה לקיים עכשיו את שניהם. וראיתי שאכן יש מי שכתב כן.

וכמו שתראה בדברי הגר"מ שטרנבוך בס' פשט ועיון (החדש) ע"ד התוס' כאן (אות עד), שכה כתב: דין תדיר ושאינו תדיר היינו כאשר רוצה את שניהם דווקא, ודנתי לפ"ז בשיבות שתפלת ערבית קבועה כגון בשעה שבע, וזמן הדלקת נ"ח בחמש^פ, דאין צורך להתפלל ערבית קודם משום תדיר, דכיון שאינו עומד להתפלל עכשיו ערבית, אין דין תדיר. [ועי' בזה תשוה"נ ח"ב סימן שלח^פ]. ע"כ.

^{פא} אזיל בזה לשיטתו (תשובות והנהגות - חנוכה עמ' יז), שכתב: שאצלינו נהגו כמנהג רבינו החזו"א זצ"ל שהדליק כעשרים דקות אחר השקיעה דאז כבר מתחיל להחשיך והוא זמן צאת הכוכבים לכמה שיטות, ומי שאין לו מנהג קבוע ראוי להדליק בזמן זה. [וניחא מה ששאלני בשיעור הרב סעדיה חנוכייב נר"ו, דהאשכנזים אזלי כמקובל מהגר"א - שזמן ההדלקה הוא בשקיעה. וא"כ עדיין לא הגיע זמן תפלת ערבית].

^{פב} והמעין בדבריו שם יראה שלא הזכיר מחילוקו של הר"י בתוס' כאן, [ואדרבה הזכיר רק מתחילת דברי התוס' שלא נחתו לחילוק זה וכתבו להחמיר], וכה כתב: יש מדליקין נ"ח לפני מעריב ויש מדליקין רק אחר מעריב, והנהגין להדליק אחרי מעריב היינו משום שמעריב הוא תדיר וגם יש בה מצות ק"ש שהיא דאורייתא (שע"ת), ברם נראה דהיינו כשלפניו שתי המצוות מעריב ונ"ח תדיר קודם, אבל בשיבה שהסדר להתפלל מעריב מאוחר, או כל מי שתמיד המניין הקבוע שלו הוא מאוחר, (אף שמדינא לכתחילה צריכים להתפלל

אבל אחר ההתבוננות ראיתי כי אין שום הכרח ללמוד כן מדברי התוס', מכמה טעמים.

[ג]. הר"י אמר לדבריו דוקא בתפלה שמשנה מסדר הקרבנות

ראשית כל ראיתי כתוב בהדיא בדברי הגרי"מ שטרן בס' מעין הברכה (כאן): בתוס' ד"ה הלכה כתבו, אבל אם יש לו שהות להתפלל אחר תפילת מוסף מנחה אין לו להקדים תפילת המנחה, ואין להוכיח מכאן שס"ל דהא דאמרין תדיר ואינו תדיר תדיר קודם זהו רק באין לו אפשרות לעשות שניהם, אבל ביש לו אפשרות אח"כ לעשות שניהם יכול להקדים האינו תדיר, דהכא מטעם אחר יש לו להקדים תפילת המוסף, שכן הוא סדר התפילה מוסף לפני מנחה. וראה חזו"א מנחות סימן ל"ג סק"א. ע"כ.

ובאמת שכן נראה מגוף דברי התוס' שפתחו וכתבו: 'מכאן יש לזהר ביה"כ להתפלל תפלת שהרית קודם שיש שעות ומחצה' וכו' (כנ"ל), ולכאור' זהירות זו למה לי, ומה בכך שיקדים מנחה למוסף? ש"מ דהיינו משום שאין ראוי לשנות מסדר הקרבנות והתפלות. [וראה גם בביאור הלכה (סימן רפ"ס"א ד"ה יותר מעד) שכתב: שאם יוצרך להתפלל מנחה מקודם, תהיה התפלה שלא כסדר הקרבה. (וע"ע בערוך השולחן ס"ע טז)].

אמור מעתה כי י"ל שגם כל חידושו של ר"י הינו כפוף להיכן שע"י מה שלא יקדים לתדיר ירויח דין אחר (של סדר התפלות), משא"כ בעלמא. וכמ"ש בס' מעין הברכה.

[ד]. הר"י אמר לדבריו דוקא כשלא יתפלל מנחה בזמנה

ובר מן דין כשאני לעצמי אעיקרא דמילתא אחר ההתבוננות בפשט דברי התוס', לא ראיתי שיש מקום לדקדק מדברי הר"י לכל דוכתא (ודלא כמ"ש בס' פשט ועיון הנ"ל), ונבאר לדברים.

הנה המעיין בדברי הר"י בתוס', יראה שרצ"ל כי זמן מנחה לכתחילה הוא מנחה קטנה, אבל כשצריך לאכול סעודה וכדו"פ^פ, יכול [וצריך] להתפלל לכתחילה מנחה גדולה. [וכאז כתב בהדיא במשנה ברורה

מיד אחר צאה"כ כמפורש בפוסקים אלא אין מפסיקין בסדר לימוד, ולפעמים יש עסקים מעכבים וכדומה), וכה"ג אין הוא עומד להתפלל מעריב, אין ענין להקדים מעריב לנ"ח, שדין תדיר קודם הוא רק בעומד לקיים שניהם, ואף שביהכ"פ ור"ה איתא שלא לאחר מוסף עד זמן מנחה גדולה מחשש דאז יצטרך להתפלל מנחה קודם תדיר, היינו באותה מצוה גופא דהיינו בנידון דידן "תפלה", דכשמתפלל אז יתפלל התפלה תדיר, אבל בשתי מצוות החיוב להקדים את התדיר הוא רק כשעומד לקיים שתי המצוות עכשיו ממש. ואם לא נימא כן כל השנה יאסר לקיים שום מצוה אחר זמן מנחה או מעריב לפני שיתפלל, אך פשוט דכל זמן שאינו מזומן לקיים תפלה אין בה דין תדיר שלא לקיים לפני מצוות אחרות. וביותר הלא נ"ח פירסומא ניסא ועדיף מתדיר וכמבואר בתוס' שבת (כג: ד"ה הדר) אלא דבאפשר לקיים שניהם תדיר ופירסומא ניסא, עבדינן תרווייהו ע"ש בתוס', וא"כ היינו דוקא כשעומד לקיים שניהם בזה תדיר קודם, והמנהג להקדים מעריב הוא לפי הקהלות שנהגו תמיד להתפלל מעריב מיד אחר צאה"כ, שפיר לא ביטלו מנהגם משום נ"ח כיון דהיה אפשר שיתקיים שניהם, אבל משום נ"ח להקדים מעריב אין שום ענין, ולכן כיון שהם באמצע סדר לימוד בשיבה לא יפסיקו גם לתפלת ערבית, רק כולם מדליקין נ"ח ולומדים ויתפללו אחר סדר הלימוד וכמנהגם תמיד. ע"כ.

ואולי מה שלא הזכיר כאן מדברי הר"י בתוס', (ואף דעדיפא מיניה קאמר, מ"מ יכל להסתייע מדבריו), לפי שבאותה השעה היה פשוט לו בדבריו כמו שנבאר בסמוך. וראה עוד להלן (באות ה) דאולי גם הוא גופא (בס' פשט ועיון) לא התכוין לסמוך ע"ד הר"י בתוס'.

^פ מעניין לענין באותו הענין, הנה כתב ספר מסילת ישרים (פרק ט): מפסידי הזריות, הם הם מגדילי העצלה. והגדול שבכולם, הוא בקשת המנוחה הגופנית ושנאת הטורח ואהבת העידונים בתשלום כל תנאיהם. כי הנה אדם כזה, ודאי שתכבד עליו העבודה לפני בוראו כובד גדול. כי מי שירצה לאכול אכילותיו בכל הישוב והמנוחה, ולישון שנת בלא טורח, וימאן ללכת אם לא לאטו, וכיוצא בדברים כאלה, הנה יקשה עליו להשכים לבתי - כנסיות בבוקר, או לקצר בסעודתו מפני תפלת המנחה בין הערבים, או לצאת לדבר מצוה אם לא יהיה העת ברור, כל - שכן למהר עצמו לדברי מצוה או לתלמוד תורה. ומי

(סימן רלג ס"ק א): אם רוצה לאכול וכו', לכו"ע מותר להתפלל לכתחלה משש שעות ומחצה ולמעלה. ע"ש. (וכן הסכימו האחרונים, וראה בס' הלכה ברורה סי' רל"ג ח"ב עמ' מה, ולדרכינו דברי הר"י בתוס' כאן מסייעים לזה). וזהו מ"ש הר"י - 'שלא יוכל להתפלל תפלת המנחה בזמנה וצריך להתפלל שניהם מיד וכו' אבל אם היה לו שהות להתפלל אחר תפלת מוסף תפלת המנחה בזמנה וכו', וזמנה רצ"ל מנחה קטנה שאז לדעת הר"י הוא זמן מנחה לכתחילה. (ועי' היטב בל' תוס' הרא"ש כאן בסוף הדיבור. ודוק. וגם הלום ראיתי מ"ש בס' הלכה ברורה סי' רפ"ו בירור הלכה אות כה. ע"ש. וע"ע במג"א סי' רפ"ס ק"ג, ואיהו קאי על שי' הסתם בתוס').

אמור מעתה, כי דברי הר"י שא"צ להקדים לתדיר כשאינו לפניו, הינם דוקא בכה"ג שאם יקדים לתדיר לא יקיים למצוה בזמנה הראוי לה לכתחילה (כגון שיצטרך להתפלל מנחה גדולה במקום מנחה קטנה לפני מוסף)^{פד}, משא"כ בעלמא שאם יקדים לתדיר יקיים למצוה בזמנה, [ואדרבה יהיה בזה גם מהזריזין המקדימין למצוות ובפרט שאז זה עיקר זמנו (וכגון תפלת ערבית וק"ש שבה), לפני נר חנוכה], נשאר דין תדיר קודם אף אם אינו בא לקיים למצוה מיד עכשיו. ושור"ר שכ"כ בס' ראש יוסף בסוגיין.

[ה]. עצם היסוד נמון אבל לא בדברי הר"י

ויש להבהיר, כי כל דברינו הם רק מצד עצם דברי הר"י בתוס' לפנינו, אבל לא על עצם יסוד זה שיכול להיות נכון מצד עצמו וממקומות אחרים.

ובפרט שאכן הוא מפורש בשיטת תר"י הרשב"א והריטב"א בסוגיא כאן, שכתבו דכל שאין בדעתו להתפלל מנחה א"צ להקדימה, ובסוגיא איירי ברוצה להתפלל שניהם מוסף ומנחה. ודייקו כן מלשון הגמ' דקתני היו לפניו ב' תפילות ולא קתני הגיע זמן מנחה. וכיון דבא לקיים שניהם יש לו להקדים מנחה לתדיר קודם. ומצאתי שכבר עוררו בזה בספר תדיר קודם (עמ' קיב) ובקונ' תדיר בתפלה (סי' א). וע"ע בס' דרך מצוותיך (פוריני, עמ' סד) ובשאר ספרי דבי רב. והנלענ"ד בס"ד כתבתי.

ואולי גם הגר"מ שטרנבוך בספרו 'פשט ועיון' לא נתכוין לומר שכן יוצא משיטת הר"י, אלא רק מקום מצא שם להזכיר למה שדן בעיקר הענין, (וזה נכון עפ"ד ראשונים אחרים בסוגיא, וכמ"ש), ותנדע לך, כי בעיקר מקומו בספר 'תשובות והנהגות' לא הזכיר כלל מדברי הר"י 'שבתוס' (וכמו שהבאנו בהערה שבריש דברינו).

[ז]. האם רש"י ס"ל כהר"י

עוד רגע אדבר אודות, שיטת רש"י בסוגיין, שכתב בד"ה מתפלל של מנחה: מאחר שהגיע זמנה, כדי להקדימה בתחלת זמנה, שלא יקרא פושע גם עליה. ע"כ. וכל המפרשים העירו בדבריו - מדוע נד מטעמא המפורש בגמ' (לפנינו) שמקדים למנחה מפני שהיא תדירה. והרבה ביאורים נאמרו בזה (ואכמ"ל בהם^{פז}), ובצל"ח הוסיף להקשות, מדוע יקרא פושע על מנחה אם יאחר להתפלל אותה איזה שעה אחר שבע, והלא זמנה עכ"פ עד פלג המנחה ואפילו עד הערב לרבנן, וכתב, דאולי גם רש"י כוונתו למ"ש התוס' בשם הר"י (כנ"ל), וא"כ אם לא יתפלל תיכף יהיה מוכרח להתאחר עד קרוב לסוף היום, ואז ודאי

שמרגיל עצמו למנהגות האלה, איננו אדון בעצמו לעשות היפך זה כשירצה, כי כבר נאסר רצונו במאסר ההרגל הנעשה טבע שני. ע"כ. ויש להבין במה שכתב 'או לקצר בסעודתו מפני תפלת המנחה בין הערבים', דהיא גופא מי התיר לו להתחיל בסעודה לפני תפלת המנחה. וי"ל.

^{פד} ובהכי יישבתי מה ששאל בשיעור הרב יצחק אבו הי"ו, כי מסתמות הגמ' שלא פירשה דאיירי במקרה מסויים, נראה דלא כמ"ש הר"י, ולמבואר א"ש היטב, כי היה פשוט לר"י שלא יתכן לומר לאדם שבגלל שתדיר קודם יקיים למצוה שלא באופן הראוי לכתחילה (כגון מנחה גדולה), ובע"כ פשיטא דאיירי באופן שצייר הר"י. וכמשנ"ת.

^{פז} וראה מ"ש בשו"ת יביע אומר (ח"ו יו"ד סימן כה אות א), ובס' הלכה ברורה (סי' רפ"ו בירור הלכה אות כד), בענין האם רש"י גרס בגמ' לטעמא דתדיר.

נקרא פושע מדלייטי עלה במערבא. ע"ש. וגם בס' דברי דוד (טביל) כתב, דצ"ל דלא ניחא לרש"י בטעמא דתדיר, דטעמא דתדיר אינו שייך רק היכי שהגיע זמנם כאחת, אבל הכא דמוקדם חל עליו חיוב תפלת מוסף קודם שחל עליו חיוב תפלת המנחה לכך אין שייך כאן טעמא דתדיר, לכך קמפרש רש"י טעמא אחרנא. והוסיף, דנראה דגם התוס' והרא"ש שכתבו בשם ר"י (כנ"ל), סברי ג"כ כטעמא דרש"י, דאילו לטעמא דתדיר אין טעם בדבריהם כלל, אלא ע"כ דס"ל כטעמא דרש"י. ע"ש. (וע"ע בערוך השולחן בס"ס רפ"ו שעמד בטעמא דתדיר). ומבואר יוצא מדבריהם כי רש"י אזיל בשיטת הר"י שבתוס'. אולם לעומתם ראיתי בס' פני שלמה שכתב, דאע"ג דהתוס' כתבו בשם הר"י (כנ"ל), מ"מ י"ל דרש"י לא ס"ל הכי, אלא ס"ל דבכל גונא קאמר מתפלל של מנחה תחילה, וא"כ הוקשה לו דבר זה, ולכך קאמר סברא דידיה דהכא היינו טעמא משום כדי להקדימה בתחילת זמנה שלא יקרא פושע גם עליה. ע"ש פ"י.

כאשר בזמן תפלת מנחה אנו צוסקים, ופסד כספא עת תפלת המוספים, אנהיגת אלאו"ר נהא מלכיריט, עלא היה דוחה לקיום המצוות והתפלות ארצא אחרים, אלא תיכף היה מקיימם בלא איחורים, ולכן אצל לא היו הדברים שייכים, לפי שתפלתו בנ"ץ החמה היתה בין בימי החול ובין בשבתות ובימי הטובים.

***

מסכת ברכות דף כח ע"ב

סימן יח - הייחוס הראוי לפגיעה מהזולת

[א]. גדולי התנאים והאמוראים - הרגישו בפגיעה בהם. [ב]. אין הכוונה ב'מידת הנישתון' - שלא יבחין בין טוב לרע. [ג]. ביאור המעשה שהביא הרמב"ם עם מי שהטילו עליו מים ולא נגע.

[א]. גדולי התנאים והאמוראים - הרגישו בפגיעה בהם

הנה מכמה מקומות בגמ' בעמוד זה מבואר שאפי' גדולי התנאים והאמוראים, היה ליבם רגיש ונרגש מייחס זולתם אליהם. [וגם ממה שעתיד ועלול לבוא עליהם]. וכדלהלן:

א' - מזה דגרסינן: רב אויא חלש ולא אתא לפרקא דרב יוסף. למחר כי אתא, בעא אביי לאנוחי דעתיה דרב יוסף וכו'. ע"כ. (וראה מ"ש בחפץ ה').

ב' - מזה דאיתא במשנה: אמר להם - בכניסתי אני מתפלל שלא יארע דבר תקלה על ידי. ע"כ. ובפרש"י על הגמ' כתב בד"ה ולא אכשל: וישמחו חברי על כשלוני, הרי רעות שנים, שיבאו על ידי שאגרום להם שיענשו. ע"כ.

^פ ובספר הלכה ברורה (ח"ב עמ' מב-ג) כתב דמוכח מדברי רש"י (תענית כו:) דאף מנחה גדולה היא לכתחילה. ע"כ. (והביא גם מ"ש בביאור הגר"א סי' רלג סק"א. ע"ש). וכבר נודע שלא ברור שפי' מס' תענית הוא מרש"י. והיה לו להזכיר גם מדברי המפרשים על רש"י כאן.

[ועל הערתנו הראשונה שלא ברור שפי' מס' תענית הוא מרש"י, כתב מעלת גיסי הרה"ג חננאל יאיר מזרחי נר"ו: י"ל דאזיל בשיטת אביו זצ"ל במאור ישראל (תענית ח: ד"ה נבעי) שהביא מהגרי"ח בשם החיד"א בשם היעב"ץ שפי' רש"י לתענית אינו לרש"י, והעיר הגרע"י דבפתח עינים (תענית כד:) כתב החיד"א שמתוך פירוש רבינו ישעיה הראשון והריטב"א בחידושי ומדברי רבינו בצלאל בליקוטיו נראה שפירוש רש"י שלפנינו לתענית יצא מרש"י עצמו אלא שמרוב העתקות לפעמים יש ט"ס ע"כ, וסיים הגרע"י נמצא שבאמת פרש"י לתענית הוא מרש"י עצמו עכ"ל].

[ג' - מהא דגרסינן: כשחלה רבי יוחנן בן זכאי, נכנסו תלמידיו לבקרו. כיון שראה אותם התחיל לבכות וכו'. ע"כ. וראה מה שנייחד את הדיבור ע"ז להלן בסימן כב).]

ויש עוד כהנה דוגמאות רבים עד מאד בתורה שבכתב ובתורה שבע"פ.

ובפשטות משמע מזה, כי א"צ האדם (אפי' מגדולי התנאים והאמוראים) שיהיה לבו כמת ולא ירגיש כלל בעשוי לו.

[ב]. אין הכוונה ב'מידת הנישתון' - שלא יבחין בין טוב לרע

וצ"ל שאי"ז סתירה למדרגות שנאמרו במעלת המעביר על מידותיו, ומידת הנישתון, (גם בלא לבאר שכאן זה היה רק מצד כבוד התורה, שהרי כל אדם שנמנס לביהמ"ד מתפלל ע"ז כרנבה"ק), כי אין הכוונה בזה שלא יבחין האדם בין טוב לרע הנעשה לו מזולתו, ויהיה לבו כמת, אלא שלא ייחס לדברים אל זולתו, וידע שהכל מגזירת עליון, ולפי זכויותיו ומעשיו מדדו לו מלמעלה. וממילא לא יקפיד בצורה אישית על זולתו, וגם לא ייחס לזולתו את כל הטובה שבאה לו על ידו. אבל שפיר יכיר וידע ויבחין לבבו בין מעשה טוב למעשה רע הנעשה לו. [ובזה יזכה למעלות שנאמרו לגבי 'המעביר' על מדותיו, ואם לא הרגיש כלל אין הוא בגדר 'מעביר' (וראה עוד בסמוך)].

ודוד המלך ע"ה יוכיח, שאע"פ שבשעה שקללו שמעי בן גרא אמר (שמואל ב. טז, י) "ה' אמר לו קלל את דוד ומי יאמר מדוע עשיתה כן", מ"מ לפני פטירתו אמר לשלמה בנו (מלכים א. ב, ח) "והנה עמך שמעי בן גרא בן הימיני מבחרים והוא קללני קללה נמרצת ביום לכתי מחנים והוא ירד לקראתי הירדן ואשבע לו בה' לאמר אם אמיך בחרב, ועתה אל תנקוהו כי איש חכם אתה וידעת את אשר תעשה לו והורדת את שיבתו בדם שאול".

וכן מבואר גם מדברי הגמ' בס' יומא (כג.) ששאלה וכי אין אסור לקום ולטור על צער הגוף, והתניא: הנעלבין ואינן עולבין, השומעין חרפתן ואינן משיבין, העושין מאהבה, ושמוחין ביסורין - עליהן הכתוב אומר "ואוהביו, כצאת השמש בגבורתו"? ומשנינן: לעולם דנקיט ליה בליביה. ופרש"י, שאינו נוקם בעצמו במי שפגע בו, אבל מותר לו לשמור את הדבר בלבו, ואם בא אדם אחר לנקום נקמתו, שותק ואינו מוחה בעדו. ע"ש. ובמהרש"א שם פירש, דהגם שאין לאדם להשיב על חרפתו, מ"מ נקיט ליה בליביה לנקום בו אח"כ ולעשות מעשה כנחש. ע"ש.

ועוד הקשו במס' יומא שם, מהא דהאמר רבא: כל המעביר על מדותיו מעבירין לו על כל פשעיו, ומשמע שהוא צריך להשכיח הדבר לגמרי מלבו? ותירצו: הא דרבא, היינו דמפייסו ליה ומפייס, כלומר - כשהפוגעין בו מבקשין ממנו מחילה, מתפייס ומעביר על מדותיו ומוחל. אבל כשלא מבקשין ממנו מחילה נוקם ונוטר כנחש. ע"ש. [וגם למ"ש החפץ חיים (בפתיחה, לאוין ח-ט) פלוגתא ראשונים ע"ש, מ"מ לית מאן דפליג דבשעת מעשה לבו של האדם מרגיש בנעשה לו. וק"ל]. ואכמ"ל.

וגם הרמב"ם כתב בהלכות דעות פרק א (הלכה ד): הדרך הישרה היא מדה בינונית שבכל דעה ודעה מכל הדעות שיש לו לאדם, והיא הדעה שהיא רחוקה משתי הקצוות ריחוק שוה ואינה קרובה לא לזו ולא לזו, לפיכך צוו חכמים הראשונים שיהא אדם שם דעותיו תמיד ומשער אותם ומכוין אותם בדרך האמצעית כדי שיהא שלם בגופו, כיצד לא יהא בעל חמה נוח לזעם ולא כמות שאינו מרגיש אלא בינוני. ע"כ. וכתב בקרית מלך כי מ"ש 'ולא כמות שאינו מרגיש', היינו ממ"ש במס' יומא הנ"ל - 'דנקיט ליה בליביה'.

[ג]. ביאור המעשה שהביא הרמב"ם עם מי שהטילו עליו מים ולא נפגע

והנה בכמה ספרים הפליגו במידת הנישתון, והביאו מ"ש הרמב"ם בפירוש מסכת אבות (ריש פ"ד): וכבר ראיתי בספר מספרי המידות, שנשאל אחד החסידים, ונאמר לו: איזהו היום השמש שעבר עליך מימך? אמר: יום שהייתי נוסע על גבי ספינה, והיה מקומי בה השפל שבמקומות, והייתי לבוש בלויי סחבות,

והיו בספינה סוחרים ובעלי ממון, והייתי שוכב במקומי, ואחד מאנשי הספינה קם להטיל מים, והגיעה שפלתי בעיניו, ופחיתות המצב אשר הייתי בו, עד כדי שגילה עצמו והטיל מימיו עלי. ונפלאתי על התחזקות תכונת העזות בנפשו, וחי ה', לא הצטערה נפשי במעשהו כלל, ולא התעורר בה רוגז, ושמחתי שמחה גדולה שהגעתי למדרגה שלא יצערני ביזוי זה החסר, ולא אשים לבי אליו. ואין ספק שזו היא תכלית בשפלות הרוח, עד שירחק מן הגאווה. ע"כ.

ולענ"ד אין ללמוד מזה לכל דוכתא מתרי טעמי: א' - כי דברי הרמב"ם שם הינם מפורשים בפרט לגבי מידת הגאווה, וכמו שכתב שם בהדיא לפני שהביא למעשה הנ"ל, על מה ששינינו שם רבי לויטס איש יבנה אומר מאד מאד הוי שפל רוח שתקות אנוש רמה, וז"ל: כבר זכרנו בפרקים הקודמים כי הענוה היא מן המידות המעולות, והיא ממוצעת בין הגאווה ושפלות הרוח. ושם מידה ממוצעת זו בעברית ענוה. ולקצה הראשון שמות רבים: גבה לב ועינים רמות וגאה ורם, ומשמות החכמים: רוח גבוה וגסות הרוח ומתגאה. והקצה האחרון הוא שפלות הרוח. וכבר בארנו בפרק הרביעי כי ראוי לאדם שייטה לאחד משני הקצוות על צד הסייג, כדי שייקבע במיצוע הפעולות, חוץ מזאת המידה לכדה מכל המידות, רצוני לומר: הגאווה, כי לגודל חסרון זאת המידה אצל החסידים, וידיעתם בניזקה, רחקו ממנה עד הקצה האחרון, ונטו אל שפלות הרוח לגמרי, כדי שלא ישאירו בנפש זכר לגאווה בשום פנים. עכ"ל.

ב' - אף אם גם בשאר המדות 'ראוי' לאדם שייטה לאחד משני הקצוות על צד הסייג, היינו רק 'נטיה', (כלשון הרמב"ם). וגם בזה אין הכוונה שיהיה לבו כמות, אלא כמו שביארנו.

והאיר ה' לעיני ומצאתי עד מפורש לזה במגן אבות לרשב"ץ על מס' אבות שם, שהביא לדברי הרמב"ם הנ"ל, וכתב: 'זכן כתוב בספר חובת הלבבות', וציינו לדבריו בשער רביעי - הבטחון (פ"ד ד"ה אבל פירוש החלק השלישי). והמעין שם יראה שכתב כדברינו הנ"ל, וז"ל:

אופני בטחוני על אלהיו בעיני מי שהוא למעלה ממנו ומי שהוא למטה ממנו מכתות בני אדם - הפנים הישרים לו כשיביא אותו הצורך לבקש חפץ ממי שהוא למעלה ממנו או למטה ממנו, שיבטח בו על אלהיו וישימם סיבה בהשלמתו, כאשר ישים עבודת הארץ וזריעתה סיבה לטרפו, ואם ירצה להטריפו ממנה, יצמח הזרע ויפריה וירבה. ואין להודות הארץ על זה, אך ההודאה לבורא לבדו. ואם לא יחפוץ האלהים להטריפו ממנה, לא תצמיח הארץ או תצמיח ויקרה הצמח פגע, ואין להאשים הארץ. וכן כשיבקש מאחד מהם חפץ, שיהיה אצלו החלש והחזק מהם שוה בעשותו, ויבטח בהשלמתו על האלהים יתברך, ואם ישלם על ידי אחד מהם, יודה הבורא יתברך, אשר השלים חפצו, ויודה למי שנעשה על ידו, על לבו הטוב לו ושהבורא הביא תועלתו על ידו. וכידוע, שאין הבורא מגלגל טובה אלא על ידי הצדיקים ומעט הוא שמתגלגל הפסד על ידיהם, כמ"ש חז"ל: מגלגלין זכות ע"י זכאי וחובה ע"י חייב, ואמר הכתוב: לא יאונה לצדיק כל און. ואם לא ישלם לו על ידיהם, אל יאשימם ואל יתלה בהם קצור, אך יודה לאלהים, אשר בחר לו הטוב בזה וישבחם, כפי שידע מהשתדלם לעשות חפצו, אף על פי שלא נשלם כרצונו וכרצונם לו. וכן ינהג במיודעיו ואוהביו, ובמי שנושא ונותן עמם ושמשי ושותפיו. וכן אם יבקש ממנו מי שלמעלה ממנו או שלמטה ממנו חפץ, יסבב לעשותו בכל לבו וישתדל להשלימו במצפונו, אם יזדמן לו ויהיה מי שמבקשו ראוי להשתדל לו בו, ואחר כך יבטח על האלהים בהשלמתו. ואם ישלימו על ידו, אל יחזיק טובה לעצמו ואל יבקש גמול ותודה מזולתו, אלא יודה לאל שהשלימו על ידו וישימם סיבה לטובת זולתו. ואם ימנע ממנו ולא יזדמן לו לעשותו, אל יאשים נפשו, ויודיע את חברו, שלא קיצר אחר שיטרח וישתדל בו בעצמו. אבל עיני אויביו וחומדיו ומבקשי רעתו, יבטח בעיניהם על הבורא יתעלה ויסבול חרפתם, ואל יגמול להם כפעלם, אך יגמלם חסד ויעשה להם כל מה שיוכל לעשותו מן הטוב, ויזכר בלבו, שתועלתו ונזקו ביד הבורא יתעלה. ואם יהיו סיבה להזיקו, יחשב עליהם טוב, ויחשווד את עצמו ומעשיו ברוע הקדמותיו אצל אלהיו, ויתחנן אל האלהים ויבקש מלפניו לכפר עונותיו, ואז ישובו אויביו לאהבתו, כמו שאמר החכם: ברצות ה' דרכי איש גם אויביו

ישלים איתו. עכ"ל. והם כדברים שכתבנו בס"ד לעיל. ובדברי הרשב"ץ מבואר שהשווה זאת עם דברי הרמב"ם. וק"ל פ"י. (וע"ע בשו"ת בנימין זאב סימן רמז).

ותדע לך, דאי לא נימא הכי, לכאן יהיו קשים דברי הרמב"ם בפיה"מ עם דברי עצמו בהלכות דעות פרק א' שכתב - 'שלא יהיה לא כמת שאינו מרגיש' וכו"ל. אכן גם בלא"ה כבר הקשו המפרשים ע"ד בפ"א מדבריו בפ"ב שם ה"ג שכתב: וכן הכעס מדה רעה היא עד למאד וראוי לאדם שיתרחק ממנה עד הקצה האחר, וילמד עצמו שלא יכעוס ואפילו על דבר שראוי לכעוס עליו וכו', לפיכך צוו להתרחק מן הכעס עד שינהיג עצמו 'שלא ירגיש אפילו לדברים המכעיסים' וזו היא הדרך הטובה וכו'. ע"כ. וראה מ"ש בדברי שמואל (כרך נשים נזיקין עמ' רלג סוף טור א', ולעיל מיניה. ועוד שם בעמ' קסה ואילך). והבן. ואכמ"ל יותר.

לאחר שבניחוס לפגיעה מהזולת עסקנו, נצא על נס את הנהגת אביו, שאף שפאצו בו כמה פצעים, הקרובים או הרחוקים, ויכל להשיבם בחיבים או באמצעים, ולהוכיח להם בזמן אמת מנייה וביה כי הניס טושים, שם לפיו מחסום ולא השיבם אפילו ברמזים, וכאשר ביקשו ממנו אח"כ מחילה על הדברים, תיכף מחל בלא ציבורים. ואין זאת באלף שאלו לא היה מרשים, כי מכל מקום אותו הנהיג שלא לרעות עם אנשים כאלו אינה עסק שלא יהיה סופו ביש, וזאת אומרת שהכיר היטב למידת הפואשים, למרות שצמחם לא היה מהנלחמים.

וכל זאת כאשר הדברים היו נולדים רק לו, אבל אם פאצו השיק לבני ביתו, אחר שאינו מוחל וסולח עד שיתקנו את אשר ציוותו, וכמו שהיה כאשר פרצו שודדים לבית הוריו, ומשם עלו לכל כספי חסכוניו, אשר ייצר לחתן בהם את ילדיו.

¹⁹ ודע, כי מדברי הרשב"ץ הללו מצאתי פתח לפתור מה שבכמה ספרים ייחסו את המעשה שהביא הרמב"ם בפ"ה מ' - לספר חובת הלבבות, ובאו אחרים והעירו עליהם שלא מצאו לדברים בחוה"ל אלא ברמב"ם. וכגון מ"ש בספר 'פרדס המלך' (פ' וארא, שמות ח, טז. אות רצה), ובהערות עליו בדפוס"ח (אות כו). ע"ש.

ומעניין מה שראיתי כתוב בספר 'וליוסף אמר' (ואעקנין, ח"ב עמ' רצה): מובא בפרוש המשניות של הרמב"ם מעשה באדם אחד ויש מיחסים את המעשה הזה על רבינו בחי בעל חובת הלבבות ששאלוהו וכו'. ע"כ. [וכשהצטתי לדברים בשיעור, הוסיף הרב אשל שרעבי הי"ו, פנינה יקרה מספר 'מנורת המאור' (אבוהב, בסופו אות שלד), שהמעשה עם אותו חסיד שהביא הרמב"ם - היה עם 'גוי'. ע"ש. ולפ"ז ברור שאין הכוונה לבעל חוה"ל].

וראיתי בספר 'פלא יועץ' (ערך בזיון) שכתב למעשה באותו חסיד (שהובא ברמב"ם) עם תוספת נופך, ובהערות דמשק אליעזר שם (מס' 46) כתב שכ"כ הרמב"ם בפ"ה מ', ושיש בזה עוד דברים מפורשים בחובת הלבבות שער יחוד המעשה פ"ד. עכ"ד. ולא מצאתי בחוה"ל שם מעניין זה. [ואעיקרא דמילתא לפי דרכינו יש להתבונן אם גוף דברי הפל"י שם יעלו בקנה א' עם דברי הרמב"ם לפי מה שנתבאר (ע"פ מקור הדברים, ועוד סיועין דקשוט) שאין הכוונה לומר שיהיה לבו כמת ורע וטוב יהיו אצלו שוים. וצ"ע. וע"ע בפלא יועץ (סוף ערך חשיבות) שכתב: מי האיש החפץ חיים חיילים יגבר להסיר מסוה העירור מנגד עיניו, ולהיות בורח מן החשיבות ומן הכבוד כבורח מן האש, כי אש היא עד אבדון תאכל וכל שוגה בו הוא פתי וסכל בער, ולא ידע כי היצה"ר פרש רשת לרגליו, וסובר שזהו מן השלימות להראות שהוא מרגיש, ואמרי אינשי איני רוצה שיחזיקו אותי לבער שמי שאינו מרגיש אינו אדם, ולו חכמו ויכילו כי היא חכמתם ובינתם לזכות לרב טוב, מוטב לו לאדם שיחזיקו אותו לשוטה ואל יהי רע לפני המקום. ע"כ]. ושלחתי לדברים למעלת ידידי המחבר, וכתב לי: יישר כוחו על הדברים. אכן יש שם טעות בציון וצ"ל פרק ה', ושם כתב: 'וכבר אמרו על אחד מן החסידים, שאמר לחבירו: הנשתי? אמר לו: באיזה ענין? אמר לו: נשתוה בעיניך השבח והגנות, א"ל: לא. א"ל: א"כ עדיין לא הגעת. השתדל, אולי תגיע אל המדרגה הזאת, כי היא העליונה שבמדרגות החסידים ותכלית החמודות'. ע"כ.

ואמר שאינו מוחל וסולח לעושים זאת עד אשר ישיבו לעליה לידיו. (והוציא חרס'
מקד"ץ על הצדה החזקת' על היוצאים ושותקים). וזאת אומרת כי לבן היה מסור
בדיו, ולמרות שהרש"י בצולף עושים בסביבתו, על שלו שתק עד אחריתו, אבל
על של אחרים נלחם כפי יכולתו.

***

מסכת ברכות דף כח ע"ב

סימן יט - מדוע רנבה"ק לא התפלל על הצלה מעצם טעות בלימוד גם בלא תקלה לאחרים

איתא במשנה: אמר להם - בכניסתי אני מתפלל שלא יארע דבר תקלה על ידי. ע"כ.
ובפרש"י על הגמ' כתב בד"ה ולא אכשל: וישמחו חברי על כשלוני, הרי רעות שנים, שיבאו על ידי
שאגרום להם שיענשו. עכ"ל.

ועיין בתוספות יום טוב שכתב: שלא תארע תקלה על ידי - לשון הר"ב שלא אכשל בדבר הלכה וישמחו
חברי, הרי רעה שתבא על ידי שאגרום להם שיענשו ע"כ. אבל הכשלון בדבר הלכה לא חשיב ליה רעה,
כיון שחבריו רבו עליו והרי הלכה ברבים, ולא יבא מזה שום תקלה. אבל לשון רש"י הרי רעות שנים
שיבאו על ידי שאגרום להם שיענשו ע"כ. וכשלון בדבר הלכה היא אחת מהשנים ולא הוצרך לזכרה
בפירוש. עכ"ד.

וכשלמדנו לדברים בישיבה, שאל הרב יצחק אבן הי"ו, מדוע הכשלון בדבר הלכה לא חשיב ליה רעה,
והרי אע"פ שאח"כ חבריו רבו עליו, מ"מ בשעת הלימוד עצמו טעה, וזה גופא דבר שאינו טוב.

והוספנו לחזק לשאלה לכאן, מהא דאיתא במסכת ב"ב (כא): אמר רבא, מקרי דרדקי הוי פסידא דלא
הדר. ופירשו התוספות, "דאותה שעה שמלמד להם טעות הם מתבטלים ואותה שעה אינם יכולים
להחזיר לעולם", עכ"ל. וכיוצא בזה כתבו התוס' במסכת בבא מציעא (קט"ז) בהאי לישנא, אלא להכי
קרי ליה הכא פסידא דלא הדר, לפי שבאותה שעה שלימדו שיבושים נתבטל לו לימוד של אמת, עכ"ל.

אכן אמרנו כי יש לחלק בין טעות בינו לבין עצמו כדאיירי כאן במס' ברכות, לבין היכן שמטעה אחרים
כדאיירי במס' ב"ב ובמס' ב"מ. [ובפרט כי במס' ברכות יתכן שתשאר כן דעת אותו החכם, אלא שאין מזה
תקלה לאחרים לפי שההלכה נקבעת לפי הרבים]. וראה מ"ש בחילוק זה בדברי שמואל (על המועדים, בפתיחה
אותו). ע"ש.

ויש לנו בזה עוד מדברי התו"ט גופיה בפ"ז דמסכת מקואות (מ"א) דתנן התם, אמר ר' עקיבא, היה ר'
ישמעאל דן כנגדי לומר, השלג אינו מעלה את המקוה. והעידו אנשי מדיבה בשמו שאמר להם - צאו
והביאו שלג ועשו מקוה בתחלה. וכתב שם בתוספות יום טוב, דמה שר"י היה חולק על ר"ע - הוא
במשא ומתן של הדין על צד הויכוח, ולא שהוא יסבור כך [- דלא כר"ע], וכ"כ הרמב"ם ע"ש. הא קמון
דאע"ג דלדינא לא עלה על דעתו של ר"י לחלוק על ר"ע מ"מ פלפל עמו בסברא הפוכה על צד הויכוח.
(וראה מ"ש עוד בזה בדברי שמואל על מועדים בפתיחה אות ד, ועמ"ס ב"ב כא:).

וגם הרב דרור בן שימול הי"ו אמר לבאר עם מ"ש במס' גיטין (מג): אין אדם עומד על דברי תורה אלא
אם כן נכשל בהן. ע"כ.

כאשר אנחנו דנים, על תפילה לאלקים, כדי שדמרי תורה לא נהא נכשלים, די
לנו להביא א' מהמשפטים, שראיתי בכת"י של אאמ"ר המוסתריס, שלחנה
שהצ"ע אינה דמר שהיה נראה כדמריס חדשים, סייס מתפלל כזאת על הדמריס:

ואם ידעתי ה' ה' ידעתי ה' ה'

[וכנראה מה שמצאנו שסיים בלשונות כאלו בעיקר בכתביו העוסקים בתורת הנסתר (ראה בח"ה ע"א ק"ח), מפני שהסתייך את עיסוקו בה ולא רצה להראות את השלמות והצלחותיו ותרומותיו לאחרים (ע"כ א"כ ידעו 'בפלאות' שהוא בזה מהעוסקים), וממילא צ"ל היו צופות להארה רק מאת נותן התורה].

***

מסכת ברכות דף כח ע"ב

סימן כ - כמה צריך ללמוד ביום - כדי לומר להודאה שאחר הלימוד

[א]. העמדת ה'ספק' במי שתורתו אומנותו, בייחס לקובע עיתים קטנים. [ב]. מהי כוונת המשנ"ב שכתב שלמד 'כל היום'. [ג]. המשנ"ב הוסיף שלומד 'ביחידות' וליתא במקור הדברים. [ד]. מניין יצא למשנ"ב כן, והאם זה מוכרח. [ה]. דברי האחרונים. [ו]. מדוע האריז"ל לא אמר לתפלה ביציאה מבית המדרש.

[א]. העמדת ה'ספק' במי שתורתו אומנותו, בייחס לקובע עיתים קטנים

איתא בגמ': ביציאתו מהו אומר? מודה אני לפניך ה' אלקי ששמת חלקי מיושבי בית המדרש ולא שמת חלקי מיושבי קרנות, שאני משכים והם משכימים - אני משכים לדברי תורה והם משכימים לדברים בטלים, אני עמל והם עמלים - אני עמל ומקבל שכר והם עמלים ואינם מקבלים שכר, אני רץ והם רצים - אני רץ לחיי העולם הבא והם רצים לבאר שחת. ע"כ.

הסתפקתי אודות מי שלא סיפק בידו להיות רוב היום מיושבי בית המדרש, אלא זמן מועט, האם יאמר כן בסיום לימודו הקצר.

והנה באופן שבדרך כלל אדם זה הינו מיושבי בית המדרש, ורק אירע לו אונס ביום מסויים שהוצרך ברובו להיות חוץ לבית המדרש, יש מקום לשמוע דשפיר שייך שיאמר כן, לפי שבמהותו של אדם זה הוא מיושבי בית המדרש, ולכן גם בזמן שלא היה בבית המדרש עדיין מוגדר הוא מיושבי, והלימוד המועט שלמד באותו היום, הינו כחוליה נוספת בשרשרת הלימוד שלו המחברת אותו להגדרת יושבי בית המדרש.

[וזה לא מבעיא אם גם חוץ לבית המדרש ראשו היה מונח בדברי התורה, אלא אף בלא"ה. ובפרט ע"פ מ"ש בס"ד בספר דברי שמואל (מועדים סי' יג אות פ) כי שונה נוסח התפלה שנאמרת לפני שחרית שבו נאמר - 'שאנו משכימים ומעריכים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ומיחדים שמך', לנוסח ההודאה אחר הלימוד שבו נאמר - 'שאני משכים לד' והם משכימים לדברים בטלים'. דהיינו דבתפלה הלשון אומרת דההשכמה היא לעצם הבתי כנסיות ובתי המדרשות שאנו נמצאים שם. (וע"ז טען הגר"ח מבבל, דהוי ל' שקר ח"ו). אך בהודאת רנב"ק הנוסח משכימים "ל"... דהיינו הגם שיש עוד דברים עד שאני מתישב ללמוד, עכ"פ כל דברים אלו הוו הכנה ללימוד. וזה מוכח, דהרי בדרך כלל אין האדם תיכף כשמשכים הולך ללמוד, דהא קאי עליה חובת תפלה, ואח"כ פת שחרית וכו' (עי' שו"ע או"ח סי' קנה), נמצא כי יושב ללמוד רק לאחר זמן מה משעה שקם ממוטתו, ולכן אומר שאני משכים לדברי תורה, דהיינו דהגם שיש לו עיסוקים אחרים סמוך להשכמתו עד שהוא לומד בפועל, מ"מ כל עיסוקים אלו הם "לדברי תורה", דמתפלל - על הלימוד, וגם שמבקש פרנסה וכדו' זה בכדי שיוכל ללמוד בישוב הדעת, וכן בכל בקשותיו, והגם כשאוכל אח"כ זה בכדי שיוכל ללמוד תורה בישוב הדעת, נמצא דבאמת כל השכמתו לדברי תורה. ע"ש^פ].

^פ ובגליון הוספתי שכן מתבאר בספר חפץ ה' עמ"ס ברכות כאן, ע"ש מ"ש ביתר שאת. [ובס' רבינו הגדול אמרו (עמ' שט) כתוב בשם הדברי חיים, כי מה שמכין עצמו לתפילה (אפ"י ג' שעות) נחשב כמשכים לתפילה]. וע"ע בבן יהודע כאן שכתב לבאר מ"ש 'ששמת חלקי מיושבי בית המדרש' - פירוש כי תלמיד חכם שיושב

כי קמבעיא לן, בבעל מלאכה שקובע עיתים לתורה זמן מועט ביום, האם בסיום הלימוד יאמר להודאה זו (כמו שראיתי שנהג אדם יקר אחד) אע"פ שרוב היום אינו מיושב בית המדרש. שהרי סוף סוף צריך להודות גם על זמן מועט זה. א"ד אינו שייך לזה, דאיך יאמר ששמות חלקי מיושבי בית המדרש ולא שמות חלקי מיושבי קרנות וכו'. (ולפרש"י במשנה גם 'חונני' נחשב 'ליושבי קרנות' - והביאור בזה ראה מ"ש בדברי שמואל עמ"ס ברכות).

[ב]. מהי כוונת המושג "ב שכתב שלמד כל היום"

ובשיעור בישיבה אמרתי לדקדק מדברי המשנה ברורה (סימן קי"ט ס"ק לו) שכתב: יאמר מודה וכו' - וה"ה העוסק בתורה ביחידות כל היום צריך לומר כן בכל ערב אחר גמר לימודו [מ"א]. עכ"ד. ולכאן מדויק מדבריו - שדוקא אם עוסק בתורה 'כל היום' אומר להודאה זו.

אבל הרב אשל שרעבי הי"ו (ועוד מבני הישיבה) דחה לדברי, כי תיבות 'כל היום' שכתב המושג"ב קאי על 'ביחידות' ולא על עצם 'עוסק בתורה'. ורצ"ל שאע"פ שבמשך כל היום עוסק בתורה רק ביחידות, מ"מ צ"ל להודאה זו.

[ומה שאומר 'ששמות חלקי' וכו', הטעימו הרב שמעון ערוסי הי"ו והרב יצחק אבו - ד'חלק' משמעונו דבר קטן. והרב דרור בן שימול הי"ו הוסיף - שאף אם לומד זמן מועט מהיום, מ"מ כאשר זה דבר קבוע, נחשב שחלקו עם יושבי בית המדרש^פ. (אבל כ"ז לא מספיק כ"כ לבאר להמשך נוסח ההודאה)].

[ג]. המושג "ב הוסיף שלומד 'ביחידות' וליתא במקור הדברים

אכן כשעיינתי במקור דברי המושג"ב - במגן אברהם (ס"ק מז) לא ראיתי שייכתוב 'ביחידות', אלא כה כתב: ונ"ל דתפלת מודה אני וכו' יאמר בכל ערב כל העוסק בתורה כל היום. ע"כ. וכזאת ציטט מהמג"א גם בא"ר (ס"ק יז) ובמגן גיבורים (שם) ובערוך השלחן (שם), ובשאר הספרים.

ומעתה לכאן נתחזקו דברינו, ונשללו צד הטוענים כי עיקר הדגש הוא על העוסק בתורה ביחידות, שהרי הוספה זו אינה מופיעה במקור הדברים ובכל המצטטים משם, זולתי בדברי המושג"ב.

[ד]. מניין יצא למושג"ב כן, והאם זה מוכרח

אולם היא גופא נשאר לנו להבין, מניין יצא כן למושג"ב מכח דברי המג"א, וכנראה הבין המושג"ב שלזה כל כוונת דברי המג"א, דבלא"ה פשיטא ומה בא המג"א לחדש (בלשון נ"ל) ע"ד הגמ' והשו"ע שמפורש כבר בהם שביציאתו אומר וכו'. ומזה הבין המושג"ב דע"כ עיקר כוונת הדברים לחדש ולומר שה"ה לעוסק בתורה ביחידות - ושזה אפי' אם 'כל היום' עסק בה ביחידות. ולא דוקא 'בבית המדרש' (כמפורש בגמ' ובשו"ע) שבסתמא מצויים שם רבים.

בבית המדרש ומלמד תורה לתלמידים, ולא עוד אלא שעושה חדושי תורה, הנה זה נקרא מיושבי בית המדרש, כי גם כשהולך לביתו נחשב יושב, מאחר שלומדים תורה אשר לימדם, וגם אומרים חדושי תורה שלו, הרי זה כאלו הוא יושב עמם בבית המדרש. ע"כ.

ובשיעור בישיבה הוסיף הרב אשל שרעבי הי"ו, ממה ששנינו במסכת אבות (פ"ה מ"ד): ארבע מדות בהולכי לבית המדרש, הולך ואינו עושה שכר הליכה בידו, עושה ואינו הולך שכר מעשה בידו, הולך ועושה חסיד, לא הולך ולא עושה רשע. ע"כ. הרי שאפי' מי שאינו הולך לבית המדרש נכלל בארבע מדות 'בהולכי' בית המדרש. וביאר בספר 'והגדת' (של הרב גלינסקי זצ"ל, אבל כעת לא נמצא היכן זה כתוב שם) שזאת לפי שאחרים רואים לגנאי שיש במי שלא הלך לביהמ"ד, וזה מביא אותם ללכת לשם, ונמצא שהלכו מכחו. וגם זה נחשב להולכי ביהמ"ד. וק"ו לנדו"ד דאיירי באדם עצמו. [והרב יצחק אבו הי"ו, העיר ממה ששנינו במשנה הקודמת לזה (יג) ארבע מדות בנותני צדקה וכו'. ע"ש. ואמרנו כי גם שם יש לבאר על דרך זו].

^פ ולכאן היה נראה קצת חיזוק לזה, ממה שכל אחד שסיים מסכת אומר לנוסח ההודאה הזו, אע"פ שלמד רק מעט בכל יום ויום. אולם נראה שזה תלוי במה שחקרנו בס' דברי שמואל (מועדים סי' יג אותיות עג-ד) האם גדר אמירת נוסח ההודאה הזה בשעת סיום מסכת שוה לגדר אמירתו בסיום הלימוד שבכל יום. ע"ש.

אכן אחר מזה שנתבאר בדברינו לכאן כבר אין הכרח להבנה זו, [ובפרט כי גם מסתמות דברי השו"ע נראה דאירי אף ביחיד, (וראה בדברי שמואל על המועדים סי' יג אות עט) ועל זה קאי דברי המשנ"ב כאן (וע"ע בציונים והערות שבמשנ"ב מהד' עוז והדר אות עח)], שהרי שפיר י"ל שעיקר החידוש הוא לומר כי הודאה זו שייכת להאמר רק למי עוסק בתורה 'כל היום', וכסתימת דברי המג"א וכל הבאים אחריו. (ולא ראיתי מי שיעורר על הוספת המשנ"ב בזה). וצ"ע.

[ה]. דברי האחרונים

ורק זאת מצאתי בחפשיה בספר אהלי יעקב (פרבשטיין, ויקרא עמ' שלז) שכתב: משמע מדברי המג"א והמשנ"ב שתפילה זו לא נתקנה אלא למי שעוסק כל היום בתורה. וצ"ע המקור לתנאי זה שלא הוזכר לא בגמ' ולא ברמב"ם וטור ושו"ע. ואולי ס"ל למג"א בפשיטות, דלשון התפילה ששמות חלקי מיושבי ביהמ"ד שאני משכים לדברי תורה, לא שייך אלא במי שעוסק בתורה כל היום, שהוא נקרא יושב ביהמ"ד והוא נקרא משכים לדברי תורה. וכן המשך התפילה אני רץ לחיי העולם הבא לפירש רבינו יונה בברכות (והובא בב"י סי' קי) משמע דאירי במי שתורתו אומנותו ועוסק בתורה כל היום וכו'. ע"כ. וזה כעיקר הבנתנו בכוונת דברי המג"א והמשנ"ב.

ואף גם זאת ראיתי בקונ' למדני חוקיק (עמ' מב) שהביא מספר משנה הלכה שכתב, לכאורה משמע מלשון המשנ"ב דבאינו לומד כל היום רק כמה שעות א"צ לאומרה, אמנם י"ל דהכוונה דבלימוד כל היום יאמר אותה בערב, ואם אינו לומד כל היום יאמר אותה בגמר לימודו וכמ"ש בכף החיים (ס"ק ס). ע"כ. (ע"ש עוד).

[ו]. מדוע האריז"ל לא אמר לתפלה ביציאה מבית המדרש

ומענין לענין באותו הענין, הנה המשנה ברורה בסימן ק"י ס"ק ל"ד כתב: הנכנס לביהמ"ד - האריז"ל היה אומרה **בכל בוקר** וכו'. ע"כ. ולא הזכיר המשנ"ב שהאריז"ל היה אומר להודאה בכל ערב ולילה (למרות שבס"ק ל"ו הביא המשנ"ב שכתב הרמב"ם כי אלה שתי התפלות חובה). וברור כי דוקא הוא, וכמו שכתב המהר"ח"ו בשער המצוות (פרשת ואתחנן דף לג. אות יז): ראיתי למורי זלה"ה לעולם כשהיה מתחיל לעסוק בתורה וכו', היה מתפלל תפלה זו טרם שיתחיל². ואמנם תפלה אחרונה ביציאתו מביהמ"ד לא שמעתי ממנו לעולם. ע"כ.

והטעם שלא נהג האריז"ל לומר לתפלה ביציאה מבית המדרש, כתב בשו"ת וישב הים (ח"ג סימן לג אות ח): דאפשר שטעמו, כי לא היה מסיח דעתו מהלימוד כלל, והיה הולך מחיל אל חיל ולא פסיק פומיה מגירסא כלל. ולכן לא היה אומר התפלה ביציאתו. ע"כ. וכ"כ בשו"ת מחקרי ארץ (שעני, ח"ה סי' לו), ובס' סוד ה' ליראיו (סי' כז), ועוד. ובחיבורי אורייטא דשמואל (בפתיחה אות ג עמ' כ) כתבתי דנראה להוסיף, כי נתייחד רבינו האריז"ל במה שאפי' בשינה המשיך לבו להגות בתורה, **ביתר שאת**. וכמסופר אודותיו בכמה דוכתי. והכוונה בזה לבאר איך תעלה הנהגת האריז"ל עם הנהגת רנבה"ק שהיה מגדולי התנאים, ומסתמא לא היה ממעט מעסק התורה פחות מהאריז"ל. ועע"ש מ"ש בזה.

אכן ע"פ מה שעוררנו בתחילת דברינו כעת עלה במחשבה לפני, די"ל עוד, כי האריז"ל לא אמר לנוסח ההודאה אחר הלימוד, לפי שבו מזכירים - ששמות חלקי מיושבי בית המדרש וכו', ולא החזיק האריז"ל טיבותא לנפשיה להרגיש בסופו של יום שאכן היו עונה ועומד בהגדרה זו ובמדרגה כזו, ושאינו בו מהצד השני (ביושבי קרנות) שנוכח בנוסח הודאה זו. (וראה בני יהודה שביאר בגמ' - ששאלת התלמידים לרנבה"ק היתה - מה המקום לתפלה בסיום היום, ולא על תחילת היום).

² ובס' נגיד ומצוה (מהד' שובי נפשי עמ' פה) יש גירסא (מס"א) 'וכן ביציאה' ושפיר הסגירה. ראה בקובץ באר התורה (קמט עמ' 19) במכתבו אלי.

כמה נא'ם ב' אלו המהלכים, להנהיג את אמונ'ם ב' השנים, עד כשהיה נרדס
לה היה מתוק התורה ומדברי אלהים חיים. ואם כל זאת לא החזיק מצאנו
כאחד מתלמידי החכמים הרשומים.

***

מסכת ברכות דף כח ע"ב

סימן כא - דין כוונת 'עומד לפני מלך' בתפלה

[א]. דברי חידושי ר' חיים הלוי - שמונת 'עומד לפני מלך' מעכבת. [ב]. לכא' מפשט דברי הגמ'
בסוגיין ופרש"י בה מתבאר דלא כגר"ח. [ג]. בפרש"י בדף כ"ה מבואר כיסוד הגר"ח. [ד]. יתבאר
כי אדרבה מדקדוק דברי הגמ' ופרש"י בסוגיין מבואר כגר"ח. [ה]. יבאר כי גם בלא"ה אין ראיה
מסוגיין, כי דברי הגר"ח הם דוקא בתפלת יחיד. [ובהערה: דין כוונה בברכת מעין ז']. [ו]. דברי מחברי
הזמן בזה.

[א]. דברי חידושי ר' חיים הלוי - שמונת 'עומד לפני מלך' מעכבת

איתא בגמ': וכשאתם מתפללים, דעו לפני מי אתם עומדים.

פרש"י: דעו לפני מי וכו' - כדי שתתפללו ביראה ובכוונה. ע"כ. (וכ"כ בפי' הרשב"ץ).

מפורסמים דברי חידושי ר' חיים הלוי (הלכות תפילה) שעורר סתירה בדברי הרמב"ם בהלכות תפלה,
שבפרק ד' (הלכה א) נראה מסתימת לשון הרמב"ם דין כוונה הוא על כל התפלה, והכוונה מעכבת בכל
התפלה. ומאידך בפי' שם מבואר להדיא ברמב"ם דהכוונה מעכבת רק בברכה ראשונה. וכתב ליישב,
דאיכא תרי גונוי כוונות בתפלה, א' - כוונה של פירוש הדברים, ויסודה דין כוונה. ובזה סגי בברכת אבות.
ב' - שייכוון שהוא עומד בתפלה לפני ה', וכוונה זו אינה מדין כוונה אלא מעצם מעשה התפלה ואם אין
לבו פנוי ורואה עצמו שעומד לפני ה' ומתפלל אי"ו מעשה תפלה והרי הוא בכלל מתעסק דאין בו דין
מעשה, וע"כ מעכבת כוונה זו בכל התפלה, דבמקום דהוי מתעסק דינו כאילו לא התפלל כלל. עכת"ד.

[ב]. לכא' מפשט דברי הגמ' בסוגיין ופרש"י בה מתבאר דלא כגר"ח

הנה בתחילה כשקראתי לדברי הגמ' כאן שאמרה - 'וכשאתם מתפללים, דעו לפני מי אתם עומדים',
חשבתי שמבואר בהם כעיקר דברי הגר"ח, שיש דין בתפלה שצריך לכיון שעומד לפני ה'.

אבל שוב נחמתי, הן מעצם דברי הגמ', והן ממה שרש"י פירש בה. וכדלהלן:

מעצם דברי הגמ' - לא מבואר בהם שבלי כוונה זו, נחשב למתעסק וחסר בעצם מעשה התפלה. וגם לא
משמע כן מכל הענין, שהרי אם כדברי הגר"ח לא צריכים ללימוד 'אורחות חיים' לפני פטירת ר' אליעזר
כדי להזהיר על זאת, והרי זה 'הלכה' פשוטה והכרחית בעצם דין תפלה. (וגם אינה באותו המשקל של שאר
דברי האורחות חיים שלימד ר"א לתלמידיו באותה השעה).

וגם ממה שפרש"י: דעו לפני מי וכו' - כדי שתתפללו ביראה ובכוונה, ולא הניח לדברי הגמ' כפשטן,
(ולא היה צריך לפרשם כלל, א"נ לשתוק מתיבת 'ובכוונה'), לכא' משמע שלא מדין עומד לפני מלך נגע בה, אלא
מצד כוונת פירוש דברי התפלה שמוציא מפיו.

[ג]. בפרש"י בדף כ"ה מבואר כיסוד הגר"ח

אולם גם אי אפשר לומר שרש"י לא ס"ל לדין עומד לפני מלך בתפלה, שהרי הוא גופיה כתב לעיל (ריש
דף כה, בד"ה אבל לתפלה) בדין כיסוי הגוף העליון בתפלה מזה שאינו מעכב בק"ש, וז"ל: בתפלה צריך הוא
להראות את עצמו כעומד לפני המלך ולעמוד באימה, אבל קריאת שמע אינו מדבר לפני המלך. עכ"ל.

(וכבר ציינו לזה ובחידושי הגר"ח מהדורת המאור - במאור הגר"ח).

ואף שהיה מקום לחלק ולומר כי היינו מצד 'גוף' האדם, כלומר שצריך האדם להעמיד לגופו כעומד לפני מלך (וכלשון רש"י 'להראות את עצמו'), אבל לא מצד 'כוונת' האדם, כלומר כי די שיכין את גופו ויעמידו במצב כזה, אע"פ שלבו כל עמו לחשוב כן בשעת התפלה ממש. (וע"ע בס' שערים בתפלה עמ' קסו-ז, ובעמ' קד). אבל לא נוחא לי למימר הכי, דציבא בארעא וכו'. ואטו הגוף עדיף מהלב בתפלה שהיא 'עבודה שבלב'?

(ובר מן דין, כבר איתא במס' סנהדרין דף כ"ב ע"א: המתפלל צריך שיראה את עצמו כאילו שכניה כנגדו וכו').

[ד]. יתבאר כי אדרבה מוקדוק דברי הגמ' ופרש"י בסוגיין מבואר כגמ'.

אכן נראה כי ב' ההערות שכתבנו ע"ד הגר"ח (מעצם דברי הגמ', וממה שפרש"י בה) חזא מיתרצא לחברתא, והיינו כי אדרבה ממה שמעצם דברי הגמ' משמע דלא איירי בכוונה המעכבת, הוצרך רש"י לטרוח ולבאר דלא איירי בזה כפשט הדברים מצד כוונה של עומד לפני מלך (כי בזה הכוונה מעכבת), אלא מצד כוונת פירוש הדברים. ולפ"ז ס"ל לרש"י ממש כדברי הגר"ח ברמב"ם.

[ה]. יבאר מי גם בלא"ה אין ראיה מסוגיין, כי דברי הגר"ח הם דוקא בתפלת יחיד

והנה אף אם ננקוט שבדברי רש"י כאן מבואר שאין כוונת 'עומד לפני מלך' מעכבת בתפלה, נראה לי שאין מזה סתירה לדברי הגר"ח ברמב"ם, וזאת ע"פ מ"ש בס"ד³² בספר דברי שמואל (מועדים סי' ב אותיות ב-ג) שכל דברי הגר"ח הינם בתפלת יחיד, אבל בציבור אין כוונה זו מעכבת, דכשהוי בציבור או בבית הכנסת לא שייך לומר מתעסק, משום שבציבור או בבית הכנסת "המצב" - שבמקום זה העמידה היא לפני מלך³³, ואין בזה חיסרון מצד מתעסק, או מצד מצוות צריכות כוונה, משום שהדבר מוכח

³² לפני יותר מעשרים שנה. ומה מאד שמחתי שכעת שדברנו בענין זה בשיעור, התחיל הרב דרור בן שימול הי"ו להציע מדייליה חילוק כזה.

³³ ובגליון הוספתי קצת סעד לזה ממ"ש הרשב"א בפירוש האגדות (ברכות ו): בענין הקובע מקום לתפלתו: שהמתפלל צריך לכוין דעתו כשיתפלל לדעת לפני מי עומד, ולעמוד ביראה, ולהכיר נמיכתו וגודל האדון אשר אליו מבקש, וכמו שאמרו - 'חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת ומתפללין', הכוונה לחשוב ביראתו יתברך, ושיעמוד בתפלה מתוך כוונות רצויות והמקום המוכן לתפלה מוסיף יראה, ולזה הזהירה התורה ומקדשי תיראו. ויראת המקום גורמת להיות כעומד לפני ה', וממנו יבא למדת החסידות והענוה, ולא ימוט לבו מתכונותיו דכתיב שויתי ה' לנגדי תמיד. ע"כ. (וע"ע בתורת שמואל עמ' תשמג).

וכשהרצתי לגוף דברינו בפני מעלת ידידי הרה"ג שאול זית שליט"א, הוסיף הרגשה - כי היינו רק למי שנוזהר בכבוד התפלה ובית הכנסת, ואינו מדבר אז ושם דברים בטלים וכדו', משא"כ למי שאינו נוזהר בזה, שגם אז ושם אפשר להתייחס לתפלתו כמתעסק, שהרי בסתם אין המצב אצלו שם כעומד לפני מלך.

והיכף הוספתי בס"ד, כי בזה יוטעם היטב מ"ש בחיי אדם (כלל יז סעיף ה): אף שמצוה גדולה להתפלל בבית הכנסת, אם יהיה נכשל שם על ידי חברים רעים בדברים בטלים וליצנות, וכיוצא בו (אשר מאד הפליג הזוהר הקדוש בעונש הזה, וזה לשונו פרשת תרומה: מאן דאישתעי בבי כנישתא מילין דחול ווי ליה דאחזי פרודא, ווי ליה דגרע מהימנותא, ווי ליה דלית ליה חולקא באלהא דישראל, דאחזי דהא לית אלהא ולא אשתכח תמן, ולית ליה חולקא ביה ולא דחיל מיניה, ואנהיג קלנא בתקונא עילאה דלעילא, עד כאן לשונו), או שלא יוכל לשמוע שם קריאת ספר תורה ותפילת הש"ץ, מוטב שיתפלל בביתו בעשרה. ע"כ. והיינו כי מסתמא גם בהיותו בבית הכנסת נחסר מהחפצא של התפלה, לפי שאינו כנמצא לפני מלך.

וראה נמי בדברי החפץ חיים (בפתיחה, עשה ז) שכתב לגבי דיבור לשון הרע בבית הכנסת: על אחת כמה וכמה דאסור לדבר בהם לשון הרע או רכילות מפני אימת ה' יתברך השוכן בו, לבד מאיסורו החמור העצמי ובוזה שמדבר מראה בעצמו שאינו מאמין שהקב"ה ישרה שכינתו בבית הזה ולכן הוא מעזי פניו אפילו לדבר בבית המלך שלא כרצון המלך וכו'. (והביא לדברי הזוהר הנ"ל). וממילא אדם כזה בסתמא אינו כעומד שם לפני מלך.

מעצם המעשה במקום ובמצב זה. [ושם דקדקנו כן גם מפרש"י למס' תענית (אלא שי"א שזה רק 'מיוחד' לרש"י) ועוד]. ע"ש.

אמור מעתה, כי הכא דנקט בלשון רבים ואמר - 'וכשאתם מתפללים, דעו לפני מי אתם עומדים'; איירי בציבור, ובהם אין החיסרון של כוונת 'עומד לפני מלך' מעכב בתפלה. וממילא הדברים עולים בקנה א' עם דברי הגר"ח ברמב"ם.

[ובדברי שמואל שם הרחבנו בדברי הגר"ח מכ"מ. ע"ש. (וכן בחידושי למס' תענית ח. טז.). וראה עוד בדברינו בחיבור הנוכחי, בחידושים לדף כו: בהערה, שכתבנו עוד ביאור חדש ביישוב הסתירה שעורר הגר"ח ברמב"ם²²].

²² דין כוונה בברכת מעין ז'

ועכ"פ ע"פ החילוק שכתבנו יוצא כי בברכת מעין ז' - שכל עיקרה נתקנה רק בציבור, אין כוונת עומד לפני מלך מעכבת. גם אם ניתן לברכה זו גדר של תפלת י"ח. ומה שנותר לנו להסתפק האם כוונת פירוש המילים שמעכבת בברכת אבות שבכל תפלת י"ח, מעכבת גם בברכת מעין ז', או לא נאמר כן לגבי ברכה זו.

ויצאתי לחפש בזה מעט וראיתי כמה צדדים בדברי אחרוני הזמן: א' - שהכוונה מעכבת בכל הברכה. ב' הכוונה לא מעכבת כלל. ג' - הכוונה מעכבת רק בתיבות שכנגד ברכת אבות שהם 'מגן אבות בדברו'. ד' - הכוונה מעכבת מתחילת הברכה עד תיבות אלו. וכדלהלן:

בספר משברי ים (תפלה, ס"א אות א) כתב: שמעתי לדון מהג"ר צבי קופשיץ שליט"א, בברכת מעין שבע האם הכוונה מעכבת רק באמירת מגן אבות בדברו, או שהכוונה בכל הברכה מעכבת, ואמר ששאלו זאת לפני בעל דרך אמונה (הגר"ח ק) ואמר שהכוונה בכל הברכה מעכבת. ונימק הטעם שהסיבה שהכוונה בברכת אבות היא משום שלכל הפחות בברכה אחת ירגיש האדם שעומד ומתפלל לפני בוראו, וא"כ טעם זה שייך בברכת מעין שבע בכל הברכה. ע"כ. [וראה גם בס' תורתך שעשועי (ויסברג, עמ' מה). ובתחילת דבריו נכנסה העתקה שלא מהענין אלא שייכת לקטע הקודם בס' משברי ים]. (ואי משום הא, הרי נתבאר כי כוונת עומד לפני מלך הינה ממילא בציבור).

בספר נחל שלמה, (אריאלי, הל' תפלה עמ' רצט) כתב: לענין הכוונה בברכת מעין שבע, אי נימא דהא דהכוונה בברכת אבות היא לעיכובא הוא דין מיוחד 'בברכת אבות' לפ"ז יש לדון דברכת מעין שבע הא אינה ברכת אבות, דהא יש בה מעין כל הז' ברכות, וא"כ אין בה דין כוונה לעיכובא. אבל לפי המבואר שהוא דין 'בברכה ראשונה' לפ"ז בברכת מעין שבע הכוונה היא לעיכובא בכל הברכה, שאי אפשר לחלק הברכה לשנים, וממילא הכוונה מעכבת בכל הברכה. ע"כ. (הרי שכ"כ מטעם אחר).

בקובץ עדות (ח"ב עמ' צד) כתב הרה"ג זבולון שוב שליט"א: יש לדון דדוקא בברכת אבות מעכב כונה, אבל ברכה מעין שבע אינה ברכת אבות אלא ברכה חדשה שכלול בה מעין שבע, לא מצינו דיעכב בה דברים המעכבים באבות, וכ"נ. עכ"ד. [וראה גם בדברי הרה"ג אביגדור ברגר בקונ' ברכה מעין שבע (נדפס בקובץ זכור לאברהם תשס"ד עמ' תכג), מה שהביא בזה מס' שערי זבולון (שער י פרק ח). ע"ש].

בגליון צבא הלוי (מס' 149) כתב הרה"ג צבי אליהו הלוי שטייברג שליט"א: יל"ע בברכת מעין שבע אם נאמר ג"כ שכוונה באבות מעכבת, ואת"ל דמעכבת מסתבר שמעכבת לא רק תיבות מגן אבות בדברו אלא מתחילת הברכה עד מגן אבות, וכמו שבברכת אבות מעכבת הכוונה מפתחת הברכה עד חתימת מגן אבות. [והוסיף: ואת"ל שברכת מעין שבע לא נאמר שכוונה מעכבת באבות, א"כ יל"ע להמבואר בהגרע"א על שו"ע סי' קי"ב ס"ה שאם לא אמר מוריד הגשם תפילת ליל שבת כיון שיוצא יד"ח בברכת מעין שבע, ובה אין הזכרת גשמים, א"כ כשמתפלל תפלה שלא הזכיר גשמים לא גרע מהתפלל מעין שבע שאין בה הזכרת גשמים. ולפ"ז אם נימא שאין כוונה באבות מעכבת בברכת מעין שבע, הרי גם כשמתפלל תפלה שלא הזכיר גשמים לא תעכב כוונה באבות, דלא גרע ממעין שבע חזרת הש"ץ. ע"כ].

ואעקרא דמילתא הרי עסקינן הכא בברכת מעין ז' שנאמרת רק בשבת, ומעתה יש להביא מ"ש בחידושי הצל"ח (ברכות ל: ד"ה ודלמא מעיקרא) גבי הא דאמר ר"א לעולם ימוד עצמו אם יכול לכיין ואם לאו לא יתפלל:

[ז]. דברי מחברי הזמן בזה

וכשיצאתי לעיין במפרשי הגמ' כאן, ראיתי שכמה מהם הרגישו מעט במה שיש להעמיד לדברי רש"י מול דברי הגר"ח, והלכו בזה בדרכים שונים (וחלק מהדרכים כבר עלו במחשבה לפני, וגם בני הישיבה הי"ו כיוונו להם בשיעור, אבל לענ"ד הדרך היותר ברורה היא מ"ש לעיל). וכדלהלן:

ב'חברותא' כאן (הערה 43) כתבו, כי מפרש"י כאן תימנה לכאורה על דברי הגר"ח שביאר כי העמידה לפני ה' אינה מדין כוונה, אלא היא מעצם מעשה התפלה, ואם אינו רואה עצמו עומד לפני ה' הרי הוא כמתעסק. עכ"ד. ונראה שכוונתם להעיר ממה שרש"י פירש 'שדעו לפני מי אתם עומדים' - הוי מדין 'כוונה' ולא מעצם מעשה התפלה. אבל מלבד מה שביארנו לעיל גם י"ל בפשטות דהגר"ח מבואר כן בדעת הרמב"ם, ואטו גברא אגברא קרמית?

ואכן בספר 'פי כהן' כאן כתב בפשטות: בגמ' וכשאתם מתפללים דעו לפני מי אתם עומדים. הנה רש"י כתב כדי שיתפללו ביראה ובכוונה. אמנם לפי דברי הרמב"ם בפ"ד מהל' תפלה הט"ז שכתב כיצד היא הכוונה שיפנה את לבו מכל המחשבות ויראה עצמו כאלו הוא עומד לפני השכינה, יש לפרש שכוונת ר"א היה לדין זה. ע"כ. (ואפי' לא הזכיר מדברי הגר"ח).

בספר 'פותח שער' כתב ע"ד רש"י: 'לכאן' משמע דאין זה חיוב מעצם כוונת התפילה שעומד לפני ד', אלא רק הכנה והכשר להתפלל ביראה ובכוונה. ויעוין בחי' רבינו חיים הלוי שיש חיוב כוונה מיוחד של

נראה דדוקא בתפלת שמונה עשרה שעיקרה על בקשת צרכי האדם, ואם לבו בל עמו הלא על זה נאמר ויפתוהו בפיהם וגו', בזה אמר ר"א אל יתפלל, דאיך יעזז פנים לבקש צרכיו ולבו רחוק מבוראו, אבל בתפלת שבת שאינה לבקש צרכיו רק להזכיר קדושת היום, אפשר שבוזה לא אמרינן ואם לאו אל יתפלל. ע"כ. [וגם בספר נחל שלמה (אריאלי, הל' תפלה עמ' שו) חזיק לזה. ע"ש].

*

ומ"מ פשיטא לי כי כל הנדון הזה הינו רק בברכת מעין ז', אבל באופן שמתפלל - מעין י"ח, [הן אם הכוונה בזה לקיצור כל ברכה, והן אם הכוונה בזה לברכת הבינון שיש בה מעין כל ברכה (כמבואר בדף כט.)], פשיטא שכל סוג כוונה שמעכבת בתפילת י"ח, מעכבת גם בו. דהיינו כוונת פירוש המילים בברכת אבות, וכוונת עומד בפני מלך לדברי הגר"ח בכל התפלה.

ורק זאת רציתי להעיר על מה שראיתי בדברי הגר"מ שטרנבוך שליט"א בס' פשט ועיון (ברכות דף כט. אות א) שכתב: יל"ע לדברי החזו"א שחלק על הגר"ח וסובר שאם לא כיון בכל התפלה שעומד לפני מלך יצא בדיעבד, מדוע במקום טירדה ובדרך מתפלל הבינון, והרי בברכה הראשונה יש לכוון לכו"ע, וגם בהבינון אומר אותה, ובשאר אם לא כיון יצא, ואמאי הקלו עליו שיאמר הבינון? ומשמע מזה לכאורה כגר"ח - שיש לכוין בכולם לידע לפני מי הוא עומד, ולכן במקום שא"א פטרוהו מי"ח ויתפלל הבינון שזה רק ז' ברכות. עכ"ד. ולא ידעתי הכרח לזה, כי מי אמר שהקלו להתפלל הבינון רק באופן שחסרה לו כוונה שמעכבת לתפלה (שהיא כוונת עומד לפני מלך), והרי י"ל שגם לצורך כוונת פירוש המילים הקלו להתפלל הבינון - והעדיפו שיכוין בכל מה שאומר בה מאשר שיתפלל י"ח ולא יכוין בכולה, והרי לכ"ע לכתחילה כל התפלה צריכה כוונה (של פירוש המילים), ובלא"ה היא כגוף בלא נשמה. [ותדע לך שכן יהיה מוכרח אי נימא שלחולקים על יסוד הגר"ח ס"ל שגם בברכת אבות אין כוונת עומד לפני מלך מעכבת (ודלא כחזו"א), א"כ אעיקרא דמילתא מדוע הקלו להתפלל הבינון משום טירדה, וראה במשנ"ב סי' ק"י ס"ק ד'. ואכמ"ל]. ושו"ר סעד לדברינו בפ' רבינו יהונתן מלונגיל (דף יט: בדפי הרי"ף) שכתב: 'ואם לא יתפלל מעין י"ח, דטוב מעט בכונה מהרבה בלא כונה'. וראה גם בדברי המאירי (כח:): שכתב: יתפלל מעין י"ח - דמוטב שיקצר ויכוין משיאריך ולא יכוין. [ואין לדחות כי פירשו כן רק בדעת ר"ע במשנה. דעכ"פ רוב הפוסקים פסקו כר"ע, וראה באנציקלופדיה תלמודית ח"ח ערך הבינון הערה 12. וע"ע בקונ' 'הבינון' - אוהנה, שנקט בפשטות כמה פעמים כדברי הרי"מ]. ו'טוב' זה היינו אפי' לגבי כוונה שאינה מעכבת, וכמשמעות הדברים באו"ח סימן א' ס"ד. (ואולי גם הגרמ"ש יודה בזה ולכן כתב לדבריו רק בלשון לכאורה). וע"ע במשנ"ב (סי' קי"ט ס"ק ד) ובביאור הלכה (שם), ועוד יתבאר להלן (בס"י כו אות ו).

עומד לפני המלך. ואולי כוונת רש"י דעו לפני מי אתם עומדים היינו קודם התפילה יעמיק בדיעה זו, וצריך להכניסה ללבו כדי שיתפלל ביראה ובכוונה היינו כוונה זו שעומד לפני המלך. ע"כ. [וראה גם בספר נחל שלמה, (אריאל, הל' תפלה עמ' שב) שכתב: נראה דהטעם שלא הזכיר הרמב"ם פירוש המלות, כי זה כלול בעומד לפני ה', דאם עומד לפני השכינה ומפנה לכו מכל המחשבות ממילא מכין למה שמוציא מפיו. ע"ש].

בספר רזי ברכה כאן כתב ע"ד רש"י: יראה היינו ידיעה שעומד לפני השי"ת, והיראה הנובעת מזה. וכוונה היינו פירוש המלים, וזה נובע מיראה דאחרי שידע שמדבר לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה ואילו הוא מבקש והוא ית' רואה בפנימיות לבו בודאי יזרז עצמו לכיון בכל מלה ומלה^{צד} (עיין חוה"ל שער חשבון הנפש פרק ג בחשבון תשיעי. אש"ה: וכבר הבאנו מדברי חוה"ל כשעסקנו בנדו"ד בס' דברי שמואל על המועדים סי' ב אות ה). והן הן הב' דינים של כוונה שכתב הגר"ח ז"ל בחידושו על הרמב"ם ז"ל הל' תפלה. ע"כ. (וכן ביארו בשיעור גם הרב יצחק אבן והרב אדיר עובדיה. ועוד מבני הישיבה הי"ו).

[וגם ראיתי בספר באר משה (אפשטיין, פרשת עקב עמ' שכד) שכתב: ונבאר מה טיבה של הכוונה, ראשית, הרי אמרו - שיכון לבו לשמים, והיינו כמו שנאמר (ברכות כח): וכשאתם מתפללים דעו לפני מי אתם עומדים. ופירש רש"י, כדי שתתפללו ביראה ובכוונה. ומוכח כי כוונת הלב אינה רק כוונת פירוש המלים שהאדם מוציא בתפלה. אלא דעו לפני מי אתם עומדים. וזהו: שיכון לבו לשמים, כלומר, שיכיר וידע שתפלתו היא אליו יתברך, וזו היא עבודת הלב שקיימות בתפלה, לכיון ולשעבד את הלב לאבינו שבשמים. וקילורין לעינים הם דברי הרמב"ם בפרק ד' מהלכות תפלה שכתב כיצד היא הכוונה, שיפנה את לבו מכל המחשבות ויראה עצמו כאילו הוא עומד לפני השכינה וכו'. ע"כ. (וגם בספר ילקוט יוסף סימן צח הערה א עמ' תרעה במהדור' תש"פ הביא מדבריו, ובהערה ג שם - דן בדברי הגר"ח. ולא עוררו מהנ"ל)].

כאשר אנו צוסק'מ, בהרשט 'עמידה לפני מלך' בשעת התפלה לאתק'מ, נצ"י
מה שיוצא המכיר'מ, כי אצל אאמ"ר היה כן ככל אורחות החיים, שהרש"ע
שה'נו מהלך לפני מלך מלכי המלכים. (ראה בעצות הרצ"א מח"ס ח' ד"ה
אמלא).

***

מסכת ברכות דף כח ע"ב

סימן כב - בכיית ריב"ז ודבריו בשעת פטירתו - והאם באמת פחד מזהדין

[א]. מדוע ריב"ז בכה דוקא בשעה שראה לתלמידיו. [ב]. גם הגר"א בכה כשאחזו לציצית בשעת פטירתו. [ג]. ב' חילוקים בין המעשה עם ריב"ז למעשה עם הגר"א. [ד]. במעשה עם הגר"א מבואר שלא פחד מזהדין - ודלא כריב"ז. [ה]. גם ממקומות נוספים נראה שריב"ז הכיר במעלתו. [ו]. ריב"ז רצה לעורר לתלמידים. [ז]. ריב"ז חשש רק ממעבר דרך גיהנם כדי להציל רשעים. [ח]. דברי הלב אליהו, ומה שיש לדון בדבריו.

[א]. מדוע ריב"ז בכה דוקא בשעה שראה לתלמידיו

איתא בגמרא: כשחלה רבי יוחנן בן זכאי, נכנסו תלמידיו לבקרו. כיון שראה אותם התחיל לבכות. אמרו לו תלמידיו: נר ישראל, עמוד הימיני, פטיש החזק, מפני מה אתה בוכה? אמר להם: אילו לפני מלך בשר

^{צד} ויש לי להוסיף, כי תלות כזו שע"י היראה בגלל הכוונה שעומד לפני מלך, יבאו לידי כוונה בפירוש התיבות בתפלה, מצאנו באשל אברהם (מבוטשטש, סימן קב) שכתב בטעם שאסור לעבור לפני מתפלל, א' - עיקרו מצד בלבול המחשבה, ב' - מצד ששכינה נגד המתפלל, וטעם זה הוא לאחדים עם הטעם של בלבול הכוונה. ע"ש. ובשו"ת אורחותיך למדני (חי"ב ס"ו כא אות א) כתב לבאר שכ"ע מודים לאיחוד זה, כי האחרונים לא ימציאו טעם חדש שלא נזכר בראשונים. ע"ש.

ודם היו מוליכין אותי, שהיום כאן ומחר בקבר, שאם כועס עלי - אין כעסו כעס עולם, ואם אוסרני - אין איסורו איסור עולם, ואם ממיתני - אין מיתתו מיתת עולם, ואני יכול לפייסו בדברים ולשחדו בממון - אף על פי כן הייתי בוכה; ועכשיו שמוליכים אותי לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, שהוא חי וקיים לעולם ולעולמי עולמים, שאם כועס עלי - כעסו כעס עולם, ואם אוסרני - איסורו איסור עולם, ואם ממיתני - מיתתו מיתת עולם, ואני יכול לפייסו בדברים ולא לשחדו בממון; ולא עוד, אלא שיש לפני שני דרכים, אחת של גן עדן ואחת של גיהנום, ואני יודע באיזו מוליכים אותי - ולא אבכה? אמרו לו: רבינו, ברכנו! אמר להם: יהי רצון שתהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם. אמרו לו תלמידיו: עד כאן? אמר להם: ולוא! תדעו, כשאדם עובר עבירה אומר: שלא יראני אדם. בשעת פטירתו, אמר להם: פנו כלים מפני הטומאה, והכינו כסא לחזקתו מלך יהודה שבא. ע"כ.

המתבונן בדברי הגמ' יראה, כי ריב"ז התחיל לבכות רק כשראה את תלמידיו כשנכנסו לבקרו. והדבר צ"ב, שהרי לפי הנימוק שאמר לסיבת בכייתו, לכא' אין הבכי על זה שייך דוקא לשעה שרואה את תלמידיו, ואדרבה לחשבון הנפש והרגשת חרדת הדין עשוי יותר האדם לערוך ולהתעורר בינו לבין בוראו בהיותו רק עם עצמו.

[ב]. גם הגר"א בכה כשאחזו לציצית בשעת פטירתו

ובתחילה חשבתי כי בזה היה אפשר לבאר ע"פ מה שסיפר הגאון רבי דוד לוריא (הרד"ל) על רבינו הגר"א, וז"ל: בשעת פטירתו אחזו בציצית ואמר בבכיה - כמה קשה להפרד מעולם המעשה הזה אשר ע"י מצוה קלה של ציצית אדם ישר יחזה פני שכינה, ואיפה נוכל למצא זאת בעולם הנשמות אף אם יתנו כל כוחותיו עבדו. עכ"ל. (עליות אליהו הערה קיז).

אמור מעתה, כי לכן ריב"ז בכה דוקא בשעה שראה לתלמידיו, והיינו מכיון שעל ידם קיים בעוה"ז מצות ת"ת בשלימות (שהיא ללמד תלמידים כמ"ש הרמב"ם בהל' ת"ת). [וגם הרב דרור בן שימול הי"ו הציע לבאר כן].

[ג]. ב' חילוקים בין המעשה עם ריב"ז למעשה עם הגר"א

אבל במחשבה שניה נראה כי אין כ"כ דמיון בין בכיית הגר"א על הפסד מצות ציצית - שכבר אין שום שייכות לקיימה אחר המיתה, לבכיית ריב"ז על מצות ת"ת לתלמידים - ששייכות גם לאחר הפטירה על ידי מה שהתלמידים עוסקים בתורת רבם, ומוסיפים ללמוד מכח מה שקיבלו מרבם, וכל זה נזקף לזכות רבם כנודע.

וגם אם לא נחלק בזה, לפי שגם בת"ת בסופו של דבר בקבר אין האדם יכול ללמוד בפועל ולהוסיף על מה שכבר עשה, ומצד זה שווה ההפסד להפסק מצות ציצית וכדו'. מ"מ מצד עצם המעשה עם הגר"א מבואר החילוק בין ציצית - שקיימה האדם בקלות, ושפיר יש לבכות על הפסידה, לבין לימוד תורה לתלמידים - שאין קיומו קל כלל.

[ד]. במעשה עם הגר"א מבואר שלא פחד מהדין - ודלא כריב"ז

ובר מכל דין מהנוסח שהביאו עוד ספרים (כדלהלן) למעשה עם הגר"א לכא' מפורש שאין סיבה לאדם צדיק לבכות בשעת מיתתו מחרדת הדין, וזה לכא' היפך מהמבואר בדברי הגמ' כאן עם ריב"ז. וצריך לדעת איך לעלות הכל בקנה אחד.

ודי לנו להביא מב' ספרים למעשה בנוסח אחר קצת:

בספר מאמר פי (אבות ד, כב) כתוב: מספרים בשם זקני הגר"א ז"ע, בשעת פטירתו בכה ושאלו אותו הלא צדיק כמותך בוודאי הגן עדן ממתין לו שם ומפני מה הוא בוכה? אמר להם מפני מה לא אבכה בעולם הזה בעד חמשה קאפיקעס יכולין לקנות ציצית שהם כנגד כל התורה כולה שנאמר וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה', ובעולם הבא אין אפשרי לעשות עוד מצות כי היום לעשותם ולמחר לקבל שכרם. ע"כ.

בספר יחל ישראל (אבות ח"ה עמ' שסט) כתוב: מסופר על הגר"א, כי לפני פטירתו אחז בציציתו בכה ואמר, **אין אני מפקד מפני המיתה**, אולם על דבר אחד אני מצטער, הנה מצווה כל כך קלה לקיום בעולם הזה כמצוות ציצית אשר ניתן לקנותה בעולם הזה תמורת כמה פרוטות לא אוכל לקנות בעולם הבא אפילו תמורת כל הון שבעולם. ע"כ.

ומעתה לא די שאין לנו ביאור במעשה עם ריב"ז ע"פ המסופר על הגר"א, אלא לכאן אף יוצא משם ההיפך מהמבואר בדברי הגמ' כאן עם ריב"ז. וצריך לדעת איך לעלות הכל בקנה אחד וכמ"ש.

[ה]. גם ממקומות נוספים נראה שריב"ז הכיר במעלתו

ואכן גם מסיום דברי הגמ' כאן שאמר להם ריב"ז בשעת פטירתו - 'הכינו כסא לחזקיהו מלך יהודה שבא'. מושמע שגם ריב"ז גופיה היה מכיר למדרגתו הגדולה ואף בטוח בצידקתו, שחזקיהו מלך יהודה יבאו לקראתו. (וכן הוסיף גם הרב יצחק אבן חי"ו. וע"ע ביעב"ץ שכתב: בשעת פטירתו - נ"ב, ואז לא בכה. ע"כ).

וגם נביא ממרחק לחמינו מהא דאיתא במסכת חגיגה (טו:): כי נח נפשיה דאחר אמרי: לא מידן לידייניה, ולא לעלמא דאתי ליתי. לא מידן לידייניה - משום דעסק באורייתא, ולא לעלמא דאתי ליתי - משום דחטא. אמר רבי מאיר: מוטב דלידייניה ולייתי לעלמא דאתי, מתי אמות ואעלה עשן מקברו. כי נח נפשיה דרבי מאיר סליק קוטרא מקבריה דאחר. **אמר רבי יוחנן**: גבורתא למיקלא רביה? חד הוה בינא ולא מצינן לאצוליה. אי נקטיה ביד - מאן מרמי ליה, מאן? אמר: מתי אמות ואכבה עשן מקברו. כי נח נפשיה דרבי יוחנן - פסק קוטרא מקבריה דאחר. פתח עליה ההוא ספדנא: אפילו שומר הפתח לא עמד לפניך, רבינו. ע"כ. ואף שבמס' ברכות איירי בריב"ז, ובמס' חגיגה בסתם ר' יוחנן (וראה בחכמת שלמה מסכת כתובות דף ח סוף עמוד א). מ"מ ש"מ שלא רק שהיה בטוח בחלקו הטוב אלא גם בכחו להציל אחרים והרצה זאת בפני שאר החכמים. וריב"ז (שהפליגו בשבחו במס' סוכה כח:): לא גרע עכ"פ מפלגא מזה. (וכל פותח טפח בספרי חכמינו קרא ושנה עוד כיו"ב על גדולים שהכירו בחלקם הטוב לעוה"ב, ופעמים אף הבטיחו לאחרים על סמך זה. ואין צורך להאריך בזה).

ואף גם זאת כרגע ראיתי במצפה איתן כאן שציין לעיין במסכת חגיגה (יד:). וכנראה כוונתו רצויה למ"ש שם: הלך רבי יוסי הכהן וסיפר דברים לפני רבן יוחנן בן זכאי, ואמר: אשריכם ואשרי יולדתכם, אשרי עיני שכן ראו. ואף אני ואתם בחלומי מסובין היינו על הר סיני, ונתנה עלינו בת קול מן השמים: עלו לכאן, עלו לכאן, טרקלין גדולים ומצעות נאות מוצעות לכם, אתם ותלמידים ותלמידים ותלמידים מזומנים לכת שלישית. ע"כ. ופרש"י: לכת שלישית - של כיתות היושבות לפני השכינה. ע"כ. (ע"ש עוד כל הענין). הרי מפורש לנו גבי ריב"ז גופיה.

[ואיתא בזהר (פרשת ויחי דף רמה:): ת"ח אילו הוו ידעין כליו צדיקיא האי הוו חדאן ההוא יומא דמטי לון לאסתלקא מהאי עלמא, וכי לאו יקרא עלאה הוה דמטרוניתא אתת בגנייהו ולאובלא לון להיכלא דמלכא למחדי בהו מלכא כל יומא, דהא קודשא בריך הוא לא אשתעשע אלא בנשמתהון דצדיקיא. ע"כ].

וגם איתא באבות דרבי נתן (פרק ד:): פעם אחת היה רבן יוחנן בן זכאי יוצא מירושלים והיה ר' יהושע הולך אחריו וראה בית המקדש חרב, אמר ר' יהושע אוי לנו על זה שהוא חרב מקום שמכפרים בו עונותיהם של ישראל. א"ל בני אל ירע לך יש לנו כפרה אחת שהיא כמותה ואיזה זה גמילות חסדים שנאמר כי חסד חפצתי ולא זבח. ע"כ. הרי שריב"ז הכיר וידע מהו האופן לכפר על העבירות (שבגללם יש גהנום) ואף ניהם מזה לאחרים, ואיך כאן הפך את שיטתו.

[ז]. ריב"ז רצה לעורר לתלמידים

ומכל זה נראה כדברי המהרש"א שכתב בד"ה ואיני יודע באיזה דרך מוליכין אותי וכו': מ"כ שלא היה הצדיק הזה מאמין בעצמו, כענין שדרשו בדוד לולא האמנתי וגו', (אש"ה: וע"ע בזהר פרשת תרומה דף קמג. ובשאר ספרי רבותינו), **או שלא רצה ליטול את השם לפני תלמידיו ללמדם בכך ענוה**, וע"כ א"ל פנו כלים מפני הטומאה וכו'. מ"מ הודיעם שחזקיהו מלך יהודה בא ללוחו כדי שלא ירהרו אחר מטתו. עכ"ל.

ואף דאיהו מספקא ליה בזה, מ"מ מרן החיד"א בספרו פתח עינים כאן החליט כן, וכה כתב בד"ה כיון שראה אותם התחיל לבכות וכו': **אף דידע איניש בנפשיה כי גדלה מעלתו כמ"ש פ' הישן ממעלות ריב"ז, התחכם לעוררם במוסר גדול שישאו ק"ו ממנו ויוסיפו על קדושתם.** וכבר הרא"ש זלה"ה באזהרותיו כתב 'ומטתך בדמעה תמסה בזכרך חרדת ריב"ז' (עכ"ד הרא"ש), **אף הוא מתכוין להחריד לתלמידיו.** ע"כ.

הרי שקבע לדבריו על מ"ש בתחילת הגמ' - 'כיון שראה אותם התחיל לבכות', וגם המהרש"א התייחס למ"ש בסיום דברי הגמ' שידע כי חזקיהו מלך יהודה בא ללותו. ויישבו יפה למה שעוררנו מב' קטעים אלו בגמ'. וממילא הדברים עולים בקנה א' גם עם המסופר אודות הגר"א.

(ולפ"ז מ"ש במס' חגיגה דף יד: הנ"ל שאמר ר"י גם לתלמידיו על המזומן לו ולחם, י"ל דהיינו רק לתלמידים המיוחדים שהיה מדובר בהם שם שעסקו במעשה מרכבה. ע"ש. אבל זה לא משמע ממה שאמר ריב"ז שכ"ה גם לגבי תלמידי תלמידים. ואף שי"ל שהכוונה לתלמידי תלמידים ההולכים בדרכם בענין ההוא, מ"מ יותר נראה די"ל דאדרבה בגלל מה שאמר להם תחילה בשבחם, הוצרך אח"כ לעוררם שלא יסמכו על זאת. וכיו"ב י"ל גם במ"ש מאבות דר"ג הנ"ל).

[ועוד ש"מ מהא, כי לצורך לימוד עונה לתלמידים, או לעוררם במוסר, מותר להתנהג בצורה מסויימת ואף לומר דברים שאינם אמת ממש כלפי עצמו. ולכאן מזה סיוע לסברת המתירים להמציא סיפור שיש ממנו לימוד מוסר ויראת שמים. וראה בספר 'ואין למו מכשול' (שמירת הדיבור ח"א פ"ג ה"ו עמ' עא) שהביא בזה דעות, ושהעיקר לקולא. ע"ש. ויכל להסתייע גם ממה שנאמר לגבי ריב"ז כמ"ש. (וע"ע בשו"ע י"ד סי' רמו סעי' ב) צ"י].

[ז]. ריב"ז חשש רק ממעבר דרך גיהנם כדי להציל רשעים

ודע, כי דרך שלישית יש לנו בזה בדברי השל"ה (מסכת תענית פרק תורה אור, אות קפ) שכתב: וכי חס ושלום היה מסופק רבן יוחנן בן זכאי אם יבא לגיהנם, הלא אמרו על רבן יוחנן בן זכאי (סוכה כה), שלא הניח דבר גדול ודבר קטן בו, והפליגו מאד בשבחיו, ואיך חס ושלום יהיה הוה אמינא, לחוש מחמת גיהנם. אלא הענין היה כך, יודע היה שיכנס לגן עדן תיכף ומיד, רק יש שתי דרכים לצדיקים. דרך אחת, שהוא פשוט לגן עדן. ודרך השני, שהולך לגן עדן, אבל המעבר הוא עובר דרך הגיהנם, ואז מוציל כמה רשעים מגיהנם. ואף שלא מגיע לאלו הצדיקים שום היזק, מכל מקום הם מתפחדים לעבור דרך שם. ע"כ. (וראה בחיבורי עורי דבורה סוף ח"ה). [וראה עוד להלן].

[ח]. דברי הלב אליהו, ומה שיש לדון בדבריו

אחר הדברים האלה ראיתי בספר לב אליהו (לופיאן, ר"פ תוריע עמ' כה) שכתב: יש להבין מהו זה שאמר ריב"ז 'ואיני יודע באיזה דרך מוליכין אותי', הרי עכשיו הוא חי ויכול לשוב בתשובה? ושמעתי מהסבא מקעלעם ז"ל ששאל עוד בזה מהו שאמרו בגמרא 'כיון שראה אותם התחיל לבכות', ואם לא היה רואה אותם לא היה עושה חשבון נפשו הליזה אתמהא, ומהו דוקא כשראה אותם התחיל לבכות? ואמר הסבא כי ודאי ידע ר' יוחנן שקיים כל התורה כולה על כל פרטיה ודקדוקיה, אבל כשראה את תלמידיו נתעורר לבכות כי מי יודע אם יצא ידי חובתו בחינוך תלמידיו, ואפשר שהחסיר בתוכחה או בהנהגה פלונית לתלמיד פלוני. וזהו כשראה אותם נזכר בחשבון זה של הנהגתו עם תלמידיו והתחיל לבכות. ע"כ. [ובהערה הוסיף: שמעתי שגם החת"ס פירש כן, והוסיף בדרך דרוש דהוה שאמר ר"י 'ואיני יודע באיזה דרך מוליכין אותי', היינו באיזה דרך התלמידים מוליכין אותו. ע"כ].

^{צ"ה} ולגבי המצאת שאלה הלכתית הדברים ידועים ועתיקים. וראה מה שציניתי בעורי דבורה ח"א (עמ' ז בהערה). ונוסיף ממה שנדפס כעת בגליון בסוד שיח (פסח תשפ"ה) שיחת הגר"י זילברשטיין עם הגר"ד לנדא שליט"א: הרב (זילברשטיין) הראה את השאלה מודפסת מספריו, ושם כתוב מעשה ביהודי כו'. ראש הישיבה: היה מעשה כזה? מישהו שאל את זה? הרב: לא, למדתי מהבן איש חי (בתשובותיו) שכדאי לספר דברי הלכה באופן של מעשה שהיה כדי שהדברים יתקבלו טוב יותר. ראש ישיבה מסכים? ראש הישיבה: אפשר לעשות כך, הרי התרומת הדשן עשה כך, פשיטא. מאי סלקא דעתך. ע"כ. (ומ"ש לגבי הבן איש חי - ראה עוד בעורי דבורה ח"ח עמ' פ ובהערה שם).

ולקוצר דעתי אין מספיק בביאור זה, כי עדיין לא יישב מספיק מדוע גם על חשבון הנפש לגבי הנהגתו עם תלמידיו לא עשה לפני כן. [ודוחק לומר כי כל עוד שעומד בכחו יוכל לתקן ולעשות זאת, משא"כ לפני פטירתו, כי גם בזה לא חשוד ר"י בדחיית מה שייכל לעשות]. וגם עצם יסוד ביאור זה (ומה שהוסיף שם עליו כי דוקא על צדיק שעושה טוב ומרביץ תורה בתלמידים נאמר שא"א שלא יחטא, משא"כ בצדיק שהוא פרוש מהעולם. ע"ש) צריך תלמוד, כי אדרבה עשה האדם מה שעליו, ועל זה נאמר "ולא יאשמו כל החוסים בו" - אע"פ שיש על מזה, וכמ"ש באורייתא דשמואל (עמ' תתעד). ע"ש.

ולכן יותר היה נראה לי לחבר את דרכו של הלב אליהו עם דברי השל"ה, ונימא שהצדיק עובר לגן עדן דרך גהינם - להציל (דוקא) את תלמידיו מושם. [וכמ"ש במסכת יומא (פו): כל המזכה את הרבים - אין חטא בא על ידו, כדי שלא יהא הוא בגיהנם ותלמידיו בגן עדן. ע"ש].

כבר מילת'נו אמורה (בח"ט צ"א מה), כי אמרנו"ר לא התבאר מ'ום הפטירה, כי הכין את עצמו לנה כל ימי השנה. וכעת נוסף עוד שורה, כי כן היה מ'ום לפני הפטירה, כאשר לבית החולים הובל במהרה, ומהרפאים את הסיכון למצבו מעצמו בדאגה, ולכן להפך ממנו כל המשפחה לבית החולים נאספה, והיות שהדבר היה מצרע פסח אחרי חצות, הוא לכאף לא רצה לערוס טיחות, וסימן שלביתם ה'נס יבואים לבית ולחול את חל המצות קדיצות. למרות שיתכן ואילו רציו האחרונים, אשר היו נשאר איתנו בחיים, וכו' עאכך היה כמו שכלנו יודעים.

***

מסכת ברכות דף כה ע"ב

סימן כג - אחיזת בעל חי וכדו' - בשעת התפלה

איתא במשנה: ואם אינו יכול לירד יחזיר את פניו. ופרש"י: אם אינו יכול לירד - שאין לו מי שיאחז את חמורו. ע"כ.

ויש להתבונן: מדוע הוצרך רש"י לטרוח ולבאר לסיבה שאינו יכול לירד, ולכאז' אין בזה נפק"מ דינית אלא זה רק הסבר טכני.

ועוד צ"ב, מדוע בחר רש"י דוקא בסיבה של - אין לו מי שיאחז את חמורו.

[ובפשטות רש"י לקח זאת ממ"ש בגמ' להלן בדף ל ע"א: היה רוכב על החמור וכו'. תנו רבנן: היה רוכב על החמור והגיע זמן תפלה, אם יש לו מי שיאחז את חמורו - ירד למטה ויתפלל, ואם לאו - ישב במקומו ויתפלל וכו'. ע"כ. אבל היא גופא יש להבין מדוע הגמ' בחרה דוקא בסיבה זו. (ועד כדי שהוצרך גם רש"י להאריך ולהביא לטעם זה כבר במשנה, ולא סמך להפנות למפורש בגמ' בהמשך)].

וגם יש להבין כי מה בכך שאין לו מי שיאחז את חמורו, והרי לכאז' הוא עצמו יכול לאחוז לחמור ולהתפלל.

ובאמת שבבית הבחירה למאירי (להלן ל) כתב: ואם אינו יכול לירד - כגון שאין לו מי שיאחז בהמות, ואם היה הוא אוהז בה אין דעתו מתישב לתפלה. ע"כ. ומשמע קצת מדבריו שאם יכול ליישב לדעתו בשעה שיאחז בחמור, שפיר דמי. [ובגמ' שם (בהמשך הברייתא הנ"ל) איתא: רבי אומר: בין כך ובין כך - ישב במקומו ויתפלל, לפי שאין דעתו מיושבת עליו. ע"כ. ודוק מינה לדעת ת"ק].

אולם אי"ז מוכרח, ונראה (עכ"פ) בדעת רש"י, דאפשר שנוספה כאן עוד סיבה - והיא שאין צורת תפילה כעומד לפני מלך (כדפרש"י בריש דף כה, וראה עוד בדבריו בריש העמוד כאן ובדבריו על זה לעיל בסימן כא) בשעה שאוחז לחמור. ולכן טרח רש"י כאן וכתב לדבריו הנ"ל, אשר מכללן ש"מ שאין שום צד שהוא עצמו יאחז לחמור בשעת התפלה.

ויש להתבונן, האם אפשר ללמוד מזה גם לאחיות 'עגלה' שנמצא בה תינוק קטן בשעת התפלה, והיינו גם בלא הטעם של היסח הדעת, (ששייך יותר בחמור שיכול לברוח^צ), אלא מצד עצם צורת עמידה לפני מלך באופן זה.

וביותר יש מקום לדון אם אפשר ללמוד מזה לענין אחיות חוט שקשור אליו 'כלב' בשעת התפלה (וכגון לעיור רח"ל שיש לו כלב ואין לו אפשרות או יכולת לקושרו למקום אחר. והפוסקים כבר דנו על עצם הכנסתו לבית הכנסת, וכאן הנדון גם שלא בבית הכנסת). וכל כיו"ב. ותן לחכם ויחכם עוד.

אחר שאנו צוסקים, על ריכוז מלא בתפלה לאלקים, להנהיג אאמ"ר אנו
לזכרים, על התעסק בשם דבר בעת התפלות והברכות, ואפילו בדברי מצוות
נוספות, וכאן בפריטת פרוטות, כדי לתת לצדקה בויתק דוד ט' מטבחות, שהיה
מכין אותם מראש כבר בליאות.

ולזכרני מציאות ילדותי, שבתפלת צרכית לצידו ישמתי, ויצן שהלחי ציבור מיהר,
והוא בקצה שלו לקריאת שמע וברכותיה היה אומר, וזה זרע של צמחיה של י"ח
הברכות ביחד עם הציבור איחר, ולכן היה ממתינ' למניין אחר, אבל אני להתפלל
צמחם צמחתי, ובתוך התפלה את ציני מצט (מאד) פתחתי, ומחול' לסידור אותם
הוצאתי. ואאמ"ר צפה במצעי, ולאחר התפלה הוכחתי במתיקות על פני, והסביר
לי לחשיבות של צצימת הצינים בתפלה, או עלא להוציאם מהסידור אנה ואנה.
והראה לי מה שכתב בספר בן איש חי (שנה ראשונה פרשת יתרו הל' ט): "אמרו
בזה"ק מאן דפקח ציניו בצלותיה מקדים עליה מלאך המוות ואינו לוכה לראות
אור השכינה בצאת נפשו בעת פטירתו, ואם הוכרח לפתוח ציניו בשביל אינה סיבה
הכרחית, ישתוק ויפתח ציניו ותיכף יסאור ציניו ויחזור לתפלתו. וא"ל על פי שיותר
טוב להתפלל בצינים סגורות, מ"מ אם יודע בצמח שיש לו כונת הלב יותר
בהיותו מתפלל מתוך הסידור, יתפלל מתוך הספר, ורק יזהר שלא יסתכל חוץ
מן הספר שבידו אפילו כל דהו. ואם יזהר כשצושה השתחויה לסאור ציניו א"ל על
פי שהספר בידו". ע"כ. והדגיש לי אאמ"ר לחומר מה ש"אין לוכה לראות אור
השכינה בעת הפטירה", למרות שהייתי רק ילד, ואם זה היה רק לראיה קצרה,
ופוק חלי היכן ראשו היה מונח.

***

^צ והוסיף א' מבני הישיבה (הא"ע הי"ו) דבדידיה הוה עובדא, שירד מע"ג החמור לצורך התפלה, והחמור נעלם לו.

מסכת ברכות דף כח ע"ב

סימן כד - מה ששמואל השקיף ב' וג' שעות, האם זה ממש, ומדוע לא נחשב להפסק בתפלה

[א]. לשון 'שעה' בתלמוד אינה כמורגל אצלנו. [ב]. כן ביארו כמה אחרונים בסוגיין. [ג]. פלוגתא הפר"ח ופנ"י - מדוע לא נחשב הפסק בתפלה. [ד]. אחרונים שנקטו בזה מעצמם כצד א'. [ה]. שיעון שעושים ה'מינים'.

[א]. לשון 'שעה' בתלמוד אינה כמורגל אצלנו

איתא בגרא: תנו רבנן, שמעון הפקולי הסדיר שמונה עשרה ברכות לפני רבן גמליאל על הסדר ביבנה. אמר להם רבן גמליאל לחכמים: כלום יש אדם שיודע לתקן ברכת המינים? עמד שמואל הקטן ותקנה, לשנה אחרת שכחה¹³. והשקיף בה שתיים ושלש שעות ולא העלוהו. ע"כ.

כשלמדתי לדברים התעוררתי לשאול, כי משמעות הדברים היא - ששמואל השקיף ב' וג' שעות כדי 'להמשיך' בתפלתו עם ברכה זו, (וראה להלן האם זה מוכרח), ומעתה נשאלת השאלה - מה עם 'הפסק' מדין שהיה כדי לגמור את כולה? ותירצתי לעצמי (וכזאת גם אמרתי בשיעור בתשובה לשאלת הרב אשל שרעבי הי"ו), כי 'שעות' האמורים כאן אינם שעות ממש כמורגל אצלנו, אלא שיעור זמן מועט, שבייחס לעצירת ש"צ באמצע התפלה (שהיה דבר שאינו רגיל כלל), היה המועט הזה נראה כפול ומשולש, ועל זה אמרו ב' וג' שעות.

[ואולי לכן גם נקטו בלשון ב' וג' ולא חתכו לדברים האם באמת היה ב' או ג', ולכאן מה שייך לומר כן על מציאות שהיתה? ולדרכינו א"ש כי גדר 'שעות' האמור כאן אינו דבר קצוב ממש אלא שיעור זמן יחסי].

ותמכתי יסודותי על מ"ש תלמידי ר' יונה להלן בר"פ אין עומדין, דרוב סתם שעות שבש"ס, זמן מה קאמר, ולא שעה ממש (ומ"מ מה שאמרו שם דחסידי הראשונים היו שוהין שעה א', שעה ממש קאמר). ובשו"ת חתם סופר (או"ח סימן קצט אות ג) הביא לדבריהם, וכתב: ונאמן עלי הדיין תר"י ז"ל המעיד דסתם שעה בש"ס הוא זמן מה, ורובם ככולם כן הוא. ועוד הביא שם מ"ש גם המהרי"ט בתשובה (אבה"ע סי' כו) דהך דשלהי יבמות (קכא): דשעה ראשונה אמר שלום, שניה אמר שלום, שלישית אמר עלתה, היינו שעות קטנות זמנים ידועים, דהרי א"א לאדם לעמוד ב' שעות מהשוות תחת המים ולא יחנק, וע"כ שעה מה קאמר. ע"ש עוד מ"ש בזה. והו"ד גם בפתחי תשובה (אבה"ע סי' יז ס"ק קלד). [ובגליון ציינתי לע"ע בהערות על שו"ר ברכה יורה דעה סימן פט הערה ט. ובהגה או"ח נח, א. ובכ"י וד"מ שם].

[ב]. כן ביארו כמה אחרונים בסוגיין

ואח"כ עיינתי במפרשים, ומצאתי און לי בספר בית יעקב (יאקימובסקי) בסוגיין, שכתב: 'זה השקיף בה ב' וג' שעות', נראה דלאו דוקא הוא, רק איזה דקים ורגעים, דלאו אורח ארעא דצבורא למיקם ולמשתק כולי האי באמצע תפלתם. ע"כ.

¹³ ולהלן (בסי' ל אות ח) ייחדנו את הדיבור לבאר בכמה דרכים - איך יתכן ששמואל גופיה שתיקן לברכה זו ישכחה. ע"ש.

ועכ"פ יש לציין כאן למבואר במסכת ברכות (נח): שי"ב חודש (שבד"כ היינו שנה) הווי זמן שכחה, וכמו שאמרו שם: אין המת משתכח מן הלב אלא לאחר שנים עשר חדש, שנאמר נשכחתי כמת מלב הייתי ככלי אובד. ע"כ.

[ואני מודיע את צערי מרבים, כאשר צרתי את כתובת ה'לימוד כאן מפיסקה לו fe 'מת' וכו', נח נפיה fe אאמ"ר, וככתוב מפיטוט יותר מיהודה לקדש ח"א (צ"א' 6-1). ע"ש].

סימן כד - מה ששמואל השקיף ב' וג' שעות, האם זה ממש, ומדוע לא נחשב להפסק בתפלה

ואף גם זאת ראיתי בספר תשובות הגר"ח קניבסקי (גרנדש, ח"ב סי' תתקנב) שנשאל: מ"ש בגמ' 'והשקיף בה שתים ושלש שעות ולא העלוהו', צ"ב איך המתינו זמן כה רב? והשיב: אין הכונה שעות ממש. ע"כ. ושוב ראיתי עוד דברים מבוררים ומפורשים גם בדברי הגר"ח מבבל בס' בניהו שכה כתב: נ"ל בס"ד דשתים ושלש שעות לאו דוקא, אלא נתעכב הרבה, יתכן שיעור עשרה דקין או יותר, וע"ד ההפלה קרי להו ב' וג' שעות וכו'. ע"ש.

[אלא שהם לא נחתו לדון בזה מצד דין הפסק בתפלה בשהה כדי לגמור לכולה. (ואולי יסברו דאד"נ מצד זה י"ל ששמואל חזר על התפלה. וכדלהלן מהשד"ח ועוד)].

וגם הלום ראיתי בספר פני יצחק (הולנדר, כאן עמ' קפט ד"ה והנה גם) שהביא כי הרמב"ם (תפלה פ"י ה"ג) לא כתב כדאיתא בגמ' לפנינו 'השקיף בה שתים ושלש שעות' אלא 'והוא שלא התחיל בה אבל התחיל בה ממתנין לו שעה' ע"כ. ובכס"מ כתב דהרמב"ם סובר דשתים ושלש שעות לאו דוקא, דבשעה אחת סגי. וע"ש גם בל"מ מ"ש בזה. וכתב, אבל באמת נראה לי מלשון הרמב"ם ש"ל שם דגם שיעורא דשעה דנקיט ג"כ לאו שעה ממש משעות היום כיוון, אלא זמן מה קאמר ול"ד שעה. וסיוע לזה מפ"י בעל ספר חרדים על הירושלמי (פ"ה דברכות ה"ג) דהביא בשם הרמב"ם (הנ"ל) - 'דהיכא דטעה ולא ידע מה יאמר ממתנין לו מעט'. הרי מבואר מלשונו דאיהו נמי ס"ל דאין כוונת הרמב"ם בזה לומר שעה ממש אלא רק לזמן מועט. ע"כ. [ואח"כ הביא (במוסגר) מדברי החת"ס הנ"ל. ע"ש]. וסיים: א"כ הרי לפ"ז באמת הא אינו מבורר זמן שהייתו של שמואל ששתק באמצע התפלה, אי הו"ל שהייתו זו אף כשיעור לגמור את כולה, או רק פחות מזה דבכך א"צ לחזור לראש. ע"כ. והרי זה כדאמרן בס"ד.

[ג]. פלוגתת הפר"ח ופנ"י - מדוע לא נחשב לשמואל הפסק בתפלה

אולם אנכי הרואה בחידושי הפני יהושע כאן שכתב: והשקיף בה שתים או שלש שעות ולא העלוהו, נראה דאע"פ דהפסיק שתים או שלש שעות, אפ"ה לא היה צריך לחזור לראש, כיון שהרהר בכל אותו זמן באותה ברכה עצמה ולא הסיח דעתו ממנה א"כ לא גרע מהא דאמר רב לקמן (מ.) טול ברוך טול ברוך, דאין צריך לברך, ה"נ דכוותיה^{צ"ח}. וזה דלא כמ"ש הפר"ח באו"ח (סימן סה) שרוצה להכריע מכאן כשיטת הפוסקים דאפילו בשהה כדי לגמור את כולה אינו חוזר אלא למקום שפסק, ולפמ"ש אין זו הכרעה של כלום דמסוגיא דהכא לא מוכח מיד. עכ"ד.

הרי כי ב' גדולים אלו הניחו כדבר פשוט כי שעה האמורה כאן הינה בשיעור זמן שיש בו משום כדי שהה כדי לגמור את כולה. ולכן כל א' מהם יצא לדון בדבר חדש לדינא. ולפי מה שביארנו וייסדנו עפ"ד תר"י ודעמייהו, לכאו' כבר אין הכרח לדינים שהוציאו מזה.

[ואולי אינם חולקים על עצם היסוד שנתבאר בגדר שיעור זמן 'שעה' שנוכרה בתלמוד, אלא שמ"מ ס"ל שאין זה פחות מכדי לגמור לכל התפלה. אבל לפי המבואר כבר אין בזה הכרח כ"כ].

ואף גם זאת ראיתי לשדי חמד בס' מכתב לחזקיהו שכתב ע"ד הפר"ח והפנ"י: וכעת לא ידעתי מה מקום להוכחה, דבש"ס לא קאמר אלא דלא העלוהו שלא חששו שמא מין הוא והניחוהו שיגמור תפלתו, ולעולם אפשר לומר דלאחר שהשקיף וראה שכבר שהה כדי לגמור את כולה, חזר לראש, ולא איירי הש"ס בהכי. (וסיים שאין ספר פרי חדש בידו לראות דברי קדשו) וצריך עיון. ע"כ.

וכדברים הללו כתב מדיליה ביתר שאת גם בספר פני יצחק (הולנדר, כאן עמ' קפט ד"ה והנה כשאני), והניח בצ"ע. ע"ש עוד מה שהעיר בדברי הפר"ח והפנ"י בכ"ז.

^{צ"ח} וע"פ דבריו מצאנו מנוח לכל כה"ג ששוהה האדם בתפלתו מחמת צורך לכיון וכדו'. ובפרט כי לחלק מהפוסקים אף בברכות יש דין שהה כדי לגמור כולה, ומחמת שאינם ארוכים, לא יבצר מלהיות במצב של שהה.

[ד]. אחרונים שנקטו בזה מעצמם כצד א'

ומעניין כי גם בספר שלמה משנתו (ראקובסקי) כתב מדיליה להוכיח כדברי הפר"ח, וז"ל: לפי מה שאבאר לקמן דלא העלוהו פירושו שלא העבירו אחר תחתיו לפני התיבה, אלא הוא בעצמו גמר התפלה, אע"פ ששהה שתיים ושלוש שעות, א"כ מכאן ראיה עצומה לשיטת רש"י לעיל (כג). דאפילו בתפלה אם שהה כדי לגמור את כלה, אינו חוזר לראש. דלא כהרי"ף וסייעתו שחולקים עליו. עכ"ד.

ולפי משנ"ת נחלשה הראיה העצומה, ואף נוסף ונוכל לומר כי הרי"ף וסייעתו ויבארו כדרכינו. ומאידך ראיתי בהערות הגרי"ש אלישיב כאן דנקט מדיליה כדברי הפנ"י, וז"ל: ואין בזה משום שהה כדי לגמור את כולה, שהרי מתעסק בה לזוכרה. ע"כ.

[ה]. שיעון שעושים ה'מינים'

ואגב, מעניין לעניין באותו העניין, בסיום הדברים אציין מה שהראני כעת מעלת בני בכורי הבחור המופלג בתורה ויראה ר' יהודה הי"ו, ללשון הכתובה בפרש"י לספר מלכים (ב. כ. ט) שכתב בביאור "צל המעלות" - העשויים לשעות היום כמו אורלויין בלעז שעושים המינים לבחון שעות היום. ע"כ. ושאלני מה ענין 'המינים' לכאן? וכאשר הראה לי זאת היה תחת ידו ספר מלכים עם פרש"י במהדורה החדשה של מכון 'אור לישרים'. ואמרת לי כי כדאי לבדוק בשאר המהדורות. ואכן ראינו שיש שהנוסח בהם 'האנשים'. והגדילו לעשות במהדורת 'עוז והדר' (נ"ך מקרא מפורש) שבגוף דברי רש"י כתבו 'המינים' ובביאורי רש"י כתבו דהיינו 'האומנים', וצינו מקור לזה בפרש"י גופיה לספר ישעיה (לח, ח). אבל מה נעשה שגם בפרש"י שם במהדורת 'עוז והדר' גופא, וכן במהדורת 'אור לישרים' הנוסח 'מינים', וז"ל: צל המעלות - כמין מדרגות עשויות כנגד החמה לבחון בהם שעות היום כעין אורלוגין שעושים המינים. ע"כ. (ומכון אור לישרים הינו תחת מכון 'עוז והדר', וכתבו בתחילת הספר שהוסיפו לנפות ולדקדק לנוסח שבפרש"י). [ואה"נ יש ספרים אחרים שהנוסח שם אומנים]. והראני מעלת בני הי"ו כי גם בפי' המיוחס למהר"י קרא (בספר מלכים) הנוסח 'מינים'. (וי"א שזו מהדורה נוספת של פרש"י גופיה, ראה בשם הגדולים מערכת גדולים אות ש ס"ק לה, ובמבוא שבמהדורת אור לישרים). ומצאתי בס' מחקרים ומקורות (עמ' 105) שהביאו לפרש"י בס' ישעיה, וכתבו: כוונתו לשיעון השמש של הכמרים בכדי לדעת את זמן התפילה והזמירות שלהם בכל שעה ושעה. ע"כ. ועכ"פ חזינו כי (בזמנו) היתה למינים איזו מיוחדות עם השעון. (וע"ע בקובץ המשביר ח"ד עמ' שח מה שהביא מעלת ידידי העורך אודות האם מותר להסתכל ולהשתמש בשעון המונח בגג בית תפילתם) צט.

ואולי יש לזה שייכות עם המבואר בסוגיין שאחר ששמואל הקטן התקין לברכת המינים, השקיף בה שתיים ושלוש שעות. [וכדברי הפנ"י (הנ"ל באות ג) שבכל אותו הזמן הרהר באותה ברכה עצמה ולא הסיח דעתו ממנה]. כי היה צריך לתקן על ידה בשעות אלו לפגם השעות שנתייחדו המינים (בשעתו) בהם.

צט וראה בספר האיש על החומה (ח"א עמ' 359, ובמהדורה החדשה עמ' 318) אודות 'שעון שמש' בדברי רבותינו. (ולא הזכיר מהכתובים הנ"ל). ויש שם מעשה מופלא עם ר' משה שפירא שנתבקש להתקין שעון שמש על המסגד בהר הבית. ע"ש. (וראה גם מה שהוסיף לדון בזה בס' חשוקי חמד עמ"ס עבודה זרה דף נב.). וע"ע בספר הזמנים בהלכה (בניש, ח"א פ"ט) ובשאר הספרים והכתבים.

ורק אציין עוד נקודה מעניינת (הקשורה לנדו"ד) שראיתי במאמרו של הג"ר חיים בניש (מוסף ש"ק מס' 21 ס"ע 29) וכה כתוב שם: גם אחרי שהכניסו אה השעון המכני היו שטענו בירושלים שאסור להשתמש בו היות שהיום מתחיל שם בחצי הלילה (12 בלילה כמקובל בידינו כיום), וזה אביזריהו דמינות, הם המשיכו להשתמש ב'ערבישער זייגער' שהיום מתחיל בו מהערב, וכפי פשטות הכתוב "ויהי ערב בוקר יום אחד". ע"כ.

לאחר שסקנו בערכי המינים, והאם יש להם שייכות עם השונוים, להנהגת אאמו"ר אנחנו לוכרים, שלא שנה השונו ידו את המחלטים, משונו חורץ לשונו קיץ שאז הימים יותר ארוכים, כי אמר שאנו צושה לפי מה מחלטים, כנסת המינים של הציונים. אלא מחשיק לעבוד את אלקים, כדרכו בלא שנוי ותמורה בלמינים. ומ"מ לא מנע מהילדים, לעשות כן בשונוים, שפקיר הבית היו תלויים. [כדי שלא יהיו מתבלבלים, עם הצולט שצמו נפטים]. אבל הוא לעצמו היה מחשבן בראשו את הציתים, לפי מה שהחליט שלו מתאים.

[והשונו אצלו היה כאחד מהחפצים החשובים, לא בללל מחירו הפקלים, אלא לפי שהתמס בו לקיום המצוות בלמינים המדויקים, (נל, מנחה גדולה, שקיצת החמה, תיקון חצות), ואם היה מלכירו כי עוד רגע חלף ומתקרבים לעולט שאין בו שקרים, ולכן היה מיט בו לעיתים קרובים].

ולפי שצונו צפו למרחקים, לא רצה שום שייכות עם הציונים, גם בדברים שיש בהם כיבודים, ולה אחד מהטעמים, שסירב להיות מהדיינים, למרות שהציוו לו זאת החכמים (ראה בח"ט צמ' קכו). [וסיפר על אחד מהגאונים, שכאשר עלה לארץ בתחילה היה עם הפולטים שבאדמה עובדים, ולא הולדקק לאלו הדברים. (וראה גם בספר ירושלמי בתפארתה צמ' רכז)].

וגם כשקיבל כספים, שהבין שאין ריח טוב מהמקורות שהינם מליצים, היה מייצגם לתשלום ארנונה ומיסים.

וברוב ככל השנים, לא רצה להשתתף בבחירות לכנסת המינים, אבל לא מנע זאת מהילדים, למרות שהקפיד לבחור להם סופר לכתיבת התפילין, דוקא ממי שידו לא שמה בתק באחד הקלפיים.

וסיפר לי גם על רב רבנן אחד מלדלי לאוני ראשי הישיבות הספרדיות, שהלך להצביע בבחירות, ואחרי זה נקעה ידו וקיבל אנחות, ותלה זאת במה שלבדי"צ של העדה החרדית לא היו אלניו בדבר זה שומעות, ולכן שלח אותו לאון לבקש מהם מחילות. (וראה גם בס' פאר התורה צמ' 739).

ואמר לי כי הוא שקיבל להשקפה זאת מרבתי, כן הוא נוהג ואלו אורחותיו. והלכיר לאחד מהחכמים, שנטו דרכיו בזה מרבתי ומאבותיו הלדליים, ואמר לי שאם היו הדברים כשהם חיים, לא היה אותו חכם מציץ להורות כן בדברים, כי היה חושש שיהיו סוקלים אותו באגנים, לפי שאצלם הדברים היו מאד חמורים. [ולאת בנוסף למה שאמר לידוע, כי לפני הבחירות הקירות מדברים אלינו, ואחרי הבחירות אנו מדברים עם הקירות. (אבל לא היו אלו עיקר השיקולים אצלו)].

וכאשר אמא צ"ה צמדה באחת מרשתות הנני, אשר את הצובדים ומשפחתם
לכחור הינם מחייבים, בשחר היה מקדים, והולך עם אמא לקלפי ומניחים
מצטפות ריקים, ובלה חסך טירדות ובקשות במשך כל אותו היום מצטנן ואם
מאחרים.

ולמרות כל אלו הדברים, באחרית הימים, שנגקק לעצרת אחרים, כאשר לקחו
אותו להשיט פתק באחד הקלפיים, לא רצה לבייש את אלו שלמנו טורחים,
והעביר על מידותיו ודעותיו והניח לפתק אבא עם קמטים, ובלה יצא ידי חובת
ב' הצדדים.

ובלה חכמתו צמדה לו במשך השנים, לשמור על קשרים טובים, גם עם האוחזים
בדעות אחרים. למרות שגם משפחתו וגם משפחת אמא צ"ה היו דעות
הדוידים, מקורבים בהשקפתם לנטורי קרתא ולגדולי משפחות הירושלמים
הקנאים, והם אלו שדיברו ועשו לו ולאמא את השידוכים, והקשרים צמחה היו
רצופים (ראה בח"ב צמ' ד).

ובכמה דברים, זאת לא היה רק מהשפה לחוץ ולא בלב הפנים, אלא באמת
השמיץ באונניו כמה פעמים, דברי שבח על איזה חול הקוראים לעצמם דתיים,
על מה שצ"פ בנותיהם הולכים בצניעות יותר מהנקראים חרדים, או מן
הצבוצים, וכן שבמדותיהם הינם יותר עדינים. וכיוצא באלו הדברים. ובלה לימדנו
אורחות חיים, כי הקירבה לאלפים, אינה נקבעת לפי שייכות לאיזו מפלגה
ולקשרים חיצוניים, או בהתנגדות אוטומטית לכל חידושים, אשר הצד השני עושים,
אלא בקיום תרי"ג המצוות בלא משא פנים, ובלא גלגול ופליצה באחרים.

ונציץ בזה ב' מכתבים, שמצאנו בין הדפים, אשר נשלחו להורים, כאיחולי מלך
טוב בזמן שהיו מתחתנים, מאת א' מהרבנים הגאונים, [ופעם אאמו"ר השיב
לשאלי ומה שכתב על חכמים, ואמר לי עליו שהוא מהרבנים 'המחודדים
והפקחים', (ולא רק בקיא בציטוט ספרים)], ומאת א' מגדולי העסקנים
והפולטיקאים החרדים, והצד השווה שבהם שצדו אצל הציונים. ונראה מזה כי
במשך עשרות שנים, שמו ההורים ומשפחתם צמחה על קשרים טובים, עד מאה
ועשרים, למרות ששנים היו בהשקפותיהם באיזה פרטים.

פג

יהודה פרק תפלת השחר לקדשו

סימן כד - מזה שישמואל השקיף ב' וג' שעות, האם זה ממוש, ומדוע לא נחשב להפסק בתפלה

Telegrams: Centguda, Jerusalem ירושלים צענטגודה
CENTRAL AGUDATH ISRAEL
OF ERETZ ISRAEL
JERUSALEM

מרכז אגודת ישראל
בארץ ישראל
ירושלים ת"ו

המשרד: רחוב פרס 2 • ת.ד. 513 • טלפון 25663
OFFICE: 2, PRESS Str. • P.O.B. 513 • Tel. 25663

מחלקה.....
מספר.....

ב"ה יום..... ל"ד אדר א' תשכ"ג Date

כבוד
ידידנו מכובדנו
מוה"ר משה עמבער הי"ו
ירושלים.

שלום וברכה,
ברכה מזל-טוב לבבית שלוחה בזה לו
ולמשפחתו לנשואי בתו היקרה דבורה תחי'.
תזכו לריות ממנה מלוא חפנים נחת
ולראותם בונים ביתם להפארה מתוך שפע
אושר ועושר וכל טוב.

כאחולי מכבדו ומברכו
מנחם פרוש

דואר ישראל

מס' המברק 095

מספר

אל: אלקנה נח/ ורעבי
המען: רח' וולף ב' / תל אביב
30 יאיר פיר
יול' 1901 יב

מזל טוב
ואיחולים לבביים
לזוג הצעיר

נחמדי צויה

ירושלים
יח' צויה תשכ"ג
28-2-67

25

והנה לחופת ההורים, ערכו אדולף הרבנים הספרדים הקנאים, ואל צבאם
הא"ר יעקב מוצקי זצ"ל [אמ"ד הצדה החרדית הספרדית], וכמ"ס אכאמ"ר
בכת"י (נדפס בשלימות בח"א ע"א קכא):

ה' ה
בסימן ס"ד ובמלך ס"ב וישעיה ס"ד ומצאנו
התחלתו ביום שלישי שמונה עשר למנצח אפר
בשנת תשכ"ז. האולם, ישירות "בית ווס"י"
היה בן מתתיהו 30 ירושלים
התחלה היתה בשעה ס"ד ומצאנו בשעה 4-
הידיים שנקדשו איתנו הם הרי יעקב מוצקי
ובית יהודה צדקה והרד"ק ציון גאון והרי יוסף
עצם שליטא.

ופוק חזי מה האמן הנזכר כתב על סבא זצ"ל לאחר עשרות שנים, ותראה
לשילוב שהיה אצלם האלו הדברים, כי למרות שהיה תלמיד ומקורב לאדולף
הקנאים הספרדים, מ"מ לא נמנע לשלוח את אמא ע"ה לעבוד כשננת
אצל אדולף הפוליטקאים החרדים, והסתדרו זה עם זה במשך כל עשרות
השנים:

MORDECHAI ELIAHU
FORMER CHIEF RABBI OF ISRAEL & RICHON LEZION

כ"ה

מרדכי אליהו
הראשון לציון והרב הראשי לישראל לשעבר

בס"ד, ה' בסיון תשע"ז
נד 397-18

הסכמה

ראה ראיתי עלים לתרופה מהספר יראת ה' אשר חיברו וליקטו הרב הגדול
מעוז ומגדול, איש רב פעלים לתורה ולתעודה, המתחזק עם קונו, אשר
חיה מסתופף בצילים של גדולי וגאונים חזיר שחיו גדולים בתורה
ובחסידות וביראת שמים, ח"ח הגאונים האדירים מו"ר ועט"ר הגאון
צדקה חוצין זצוק"ל זיע"א ותר"ג הגדול פת מפיץ מרגליות חדיין
חמצוין ח"ר יעקב מוצקי זצוק"ל. כשהייתי בא לסיים בבית חכנסת
"שמש צדקה" היה מכבד את חרב החשוב מחבר הספר הרב משה עמבר זצ"ל,
והיינו שומעים ממנו דברים יפים ונפלאים. שאלתי את ח"ר יעקב זצ"ל
מה הכבוד הגדול שזוכה לו הרב המחבר וחשיב לי שהוא זכה להיות
מתלמידו הראשונים של חכם צדקה זצ"ל, והיה בא קבוע לשיעורים
ושהוא בעל שכל ישר וירא שמים, וחזו חאי גברא רבא דמסתייד עליה.
והקוראים בספר ישר יחזו פנימו אשר דבריו נכונים ונכוחים.

ואכן לאחר כעשרה שנים, (מחופת אביו כ"ז), מצאנו שחברו ז' מא"ל הרבנים, וחתמו לאביו על 'כתב הסמיכה' בטרם מלאו לו ז"ב שנים (ראה בח"א עמ' קל"ד למסמך המלא):

ואם כבר הלכנו ל'שעון' של אביו, ולמדותיו הטובות עם האנשים שסביבו, נציין גם מה שביטאו ראיו, להנהגתו עמו, בתוק ביתו, שכולנו זכינו, שלפחות פעם בשבוע היתה לנו משמחה לבא אליו, להניח לו תפילין ולסייעו בכמה מדבריו, והוא היה שמח ומצפה לזה וסופר את רגציו, ואף שלפצמים איחרנו, כמעט לא היה מציר בפיו לנו, אלא מסתכל על השעון שבידו, ובלה הצביר לנו את המסר אשר בלבבו, וכאומר לבנו חביבו, דאנתי לך שמה דבר לא טוב עלה באורלך, או שמה השעון השתקע ומהר בלכתו. וכשהיינו מתנצלים ואומרים לו את הסיבה שאותנו ציכבה, תיכף היה מנאנץ מראשו בהנהגה.

***

מסכת ברכות דף כט ע"א

סימן כה - 'טבא לא הוי בישא' - מתי

[א]. קשה ממ"ש במדרש - שאשת החסיד עשתה אותו רשע. [ב]. השפעה מאשתו שאני. [ג]. דוקא רשע בעיקרי הדת לא יהיה. [ד]. הבא להטמא פותחים לו. [ה]. אי"ז מוסכם, ומה שיי"ל בזה מעוד מקומות.

[א]. קשה ממ"ש במדרש - שאשת החסיד עשתה אותו רשע

איתא בגמ': אמר אביי, גמירי טבא לא הוי בישא, ומסיקין - דהיינו בצדיק מעיקרו.

וכשלמדנו לדברים בישיבה עורר הרב אשל שרעבי הי"ו, מהא דאיתא במדרש בראשית רבה (פרשת בראשית יז, ז): מעשה בחסיד אחד שהיה נשוי לחסידה אחת ולא העמידו בנים זה מזה, אמרו אין אנו מועילים להקב"ה כלום, עמדו וגרשו זה את זה, הלך זה ונשא רשעה אחת ועשתה אותו רשע, הלכה זאת ונשאת לרשע אחד ועשתה אותו צדיק, הוי שהכל מן האשה. ע"כ. (וע"ע במס' ע"ז דף טל סע"א).

^פ אגב, יש לדקדק ללשון זו, שהרי רק האיש מגרש את האשה. ועיין בה כי אכמ"ל.

ונוסיף כי בפשטות משמע שהיה צדיק מעיקרו. ובפרט ע"פ מ"ש במסכת סוכה (נג): שבשמחת בית השואבה יש מהן אומרים אשרי ילדותנו שלא ביישה את זקנותנו - אלו חסידים ואנשי מעשה, ופרש"י: אלו חסידים - כל חסיד הוי חסיד מעיקרו. ע"כ. [וגם במסכת בבא קמא (קג): איתא: כל היכא דאמרינן מעשה בחסיד אחד, או רבי יהודה בן בבא או רבי יהודה ברבי אילעאי, ורבי יהודה בן בבא ורבי יהודה ברבי אילעאי חסידים דמעיקרא הוו. ע"ש. ומ"מ בדברי המדרש לא משמע לומר דאיירי בר"י, שהרי מבואר שעשאתו רשע, וזו לא שמענו ח"ו על ר"י].

[ב]. השפעה מאשתו שאני

ותהלות לאל נתן ה' בפי על אתר ב' ישובים:

א' - דכל דברי אביי כאן ד'טבא לא הוי בישא' היינו באדם מצד עצמו, משא"כ כשנושא אשה מרשעת, שהיא נעשית כחלק מהאדם עצמו ומתמזגת עם דעותיה בו.

וחיזוק מעט לזה נוכל להביא ממ"ש בפרקי דרבי אליעזר (פרק מא): אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה, לך אמור לבנות ישראל, אם רוצות לקבל את התורה, שדרכם של אנשים הולכים אחר דעתן של נשים, שנאמר (שמות יט, ג) כה תאמר לבית יעקב - אלו הנשים. ותגיד לבני ישראל - אלו האנשים. ע"כ.

וכן נאמר (שמות לד, טז) "ולקחת מבנותיו לבניך וזנו בנותיו אחרי אלהיהן והזנו את בניך אחרי אלהיהן". (וע"ע בדברים ז, ד. ובפרש"י שם).

[וגם כשהצטתי לשאלה בפני בני הבחור המופלג בתורה ויר"ש טהורה ה"ה יהודה הי"ו, תיכף השיב כי כאן אשתו עשתה אותו כן, ולא הוא מעצמו, וחיזוק לדברים ממ"ש הרמב"ם (הל' דעות פ"ו ה"א) - 'דרך ברייתו של אדם להיות נמשך בדעותיו ובמעשיו אחר רעיו וחבריו' וכו'].

ולפ"ז צ"ל כי מה שבגמ' כאן לא תירצו שהרשעות באה להם מהאשה, היינו לפי שידעו דלאו הכי הוה. (אבל זו דרך חדשה).

[ג]. דוקא רשע בעיקרי הדת לא יהיה

ב' - דכל דברי אביי כאן ד'טבא לא הוי בישא' היינו בדברים של בין אדם למקום בענייני דעות משובשות בעיקרי הדת, [ואולי אף שהם גורמות גם לעבירות של בין אדם לחבריו], כדאיירי בסוגיא כאן במס' ברכות. משא"כ בעבירות של רשעות שאינה עניין לעיקרי הדת, ובוה איירי בדברי המדרש.

ומצאתי אח"כ סעד לזה ממ"ש בספר מילי דברכות כאן: נראה דאין כוונת אביי לומר שא"א כלל לצדיק שיחטא, אלא ה"ק דלא אפשר לצדיק גמור שיהא נעשה אח"כ כופר ומין גמור, דהיינו דקאמר דטבא לא הוה בישא מקצה אל הקצה, מצדיק גמור לרשע גמור, מאיגרא רמא לבירא עמיקתא. וע"ז פריך ולא והא כתיב ובשוב צדיק מצדקתו ועשה עול, ועל סיפא דקרא סמך דכתיב ועשה עול ככל התועבות אשר עשה הרשע, אלמא אפשר דמצדיק גמור יהיה רשע גמור ויתחרט על הראשונות. ע"כ.

[ד]. הבא להטמא פותחים לו

ג' - וכעת עוד נ"ל ע"פ מה שיש להקשות לכאן עוד על דברי אביי, מהא דאיתא במס' יומא (לה): 'כיון שיצאו רוב שנותיו של אדם ולא חטא, שוב אינו חוטא', הרי שהגמ' תלתת זאת ברוב ימיו של האדם, ואביי לא חילק בהכי. [בדוחק צ"ל דהיינו השיעור המינימלי דקרי ליה אביי 'טבא' דלא הוי בישא, והיינו רוב שנותיו. (וראה בס' מדרש משה, נאכט, עמ' קצח)].

וראיתי בחברותא כאן (הערה 6) שהקשו מדברי הגמ' במס' יומא הללו על דעת רבא בסוגיין, וכתבו: שיתכן ליישב כמו שכתבו שם תוס' ישנים - שרק מכריעין אותו מכאן ואילך בלא עמל להטהר ולהתקדש, אך ודאי הבא ליטמא אין נועלין לו לגמרי, שהרי יוחנן כה"ג חטא בסוף ימיו. עכ"ד. (וראה גם במתיבתא הערה ט). ומעתה כן נימא גם לדעת אביי, דאיירי בבא להטמא, (וגדול כח האשה שמביאה את האדם לזה, ובפרט ע"פ משנ"ת בדרך א').

[ה]. אי"ז מוסכם, ומה שי"ל בזה מעוד מקומות

אכן צופה הייתי גם בחידושי הגאונים על העין יעקב שהביא מאהבת איתן שכתב: ק"ל לאב"י דצדיק מעיקרא אינו חוטא כלל, א"כ למה הוצרך משה להתפלל על יהושע שלא יחטא במרגלים. וכה"ג הקשה בס"ס אור חדש על התורה ההא דאיתא במס' יומא (לה:): 'כיון שיצאו רוב שנותיו של אדם ולא חטא, שוב אינו חוטא', ויהושע כבר עברו אז רוב שנותיו שהיה בן מ'. ולדידי הא לא קשה לפי מ"ש בחידושי לשבת דדוקא בשוגג אמר התם שלא יחטא, אבל לא נטלה הבחירה ממנו, ובמזיד אפשר שיחטא. ומיהו היינו רק לרבא, אבל לאב"י משמע דאינו חוטא כלל כל שהיה צדיק מעיקרא, ולדידיה קשה. ועוד ק"ל מדאמר רשב"י במס' קידושין (מ:): דאפי' צדיק גמור כל ימיו ומרד באחרונה, ולא משכחת לאב"י. עכ"ד. ומבואר כי גם הוא לא ניחא ליה למימר הכי בדעת אב"י. אכן עדיין נשארו לנו ב' הדרכים שכתבנו מעיקרא, ולפיהם יונח ממה שהוסיף לעורר.

ואף גם זאת ראיתי הלום בספר 'שהם קברניט' (107) שהביא לכל דברי האהבת איתן (הנ"ל) וכתב: ונ"ל שזה שאמר אב"י דאינו חוטא היינו במעשה, אך כמחשבה אין אפטרופוס למחשבה, ולכן אצל יהושע הוצרך משה רע"ה להתפלל עליו כדי שלא יחטא במחשבה והיה שותק מלדבר משוב ועד רע. ואז הלא היתה שתירה כהודאה לדברי המרגלים. וגם אצל צדיק גמור אפשר להיות באופן שיחשב בעכו"ם, דבעכו"ם מחשבה כמעשה דמי. והראיה שכתב רשב"י לשון 'ומרד באחרונה', שמרידה שיכתב רק במי שמוודה בעכו"ם, ולכן שפיר משכחת גם לאב"י. עכ"ד. (וצדף לדרכינו הב').

וגם ניחא לפי דרכינו מה שעורר הה"כ בקובץ ברכת אליהו (עמ' ריב) דקשה קצת על דברי הגמ' בברכות מהא דאיתא במס' חגיגה (טז:): להיכן יצא אב"י אמר יצא לתרבות רעה, רבא אמר יצא לעבודת המלך וכו' ע"ש, וא"כ לכאן תקשי מדברי אב"י שם על דברי אב"י בסוגיין, וכן תקשי נמי מדברי רבא אדברי רבא כאן. והנה מרבא אדרבא אין קושיא כ"כ די"ל דהתם קבלה היתה כך בידו ולאן מסברא קאמר לה, אך לכאורה קשיא אדאב"י? וצריך לדחוק דס"ל לאב"י דהתם נמי היה כך מעיקרו ושם בתשובה וחזר לרשעו, ובוה הרי מודה אב"י כמבואר בסוגיין וכו'. ע"כ.

וע"ע בקרן אורה (עמ"ס סוטה דף לד רע"ב) מה שעמד לבאר מה שכתוב במרגלים "כולם אנשים ראשי בני ישראל המה", ואמרו ז"ל (במ"ר טז, ה) - אנשים צדיקים. והרי אמרין הכא במס' ברכות - גמירי טבא לא הוי בישא. ע"ש. וגם יש לעורר ממה שמצאנו בקרח (ובאון בן פלת ע"פ מ"ש לעיל דאשתו שאני). ותן לחכם ויחכם עוד.

וכ"ז גם בלא להכנס לכלל שהלכה כאב"י לגבי רבא. כי לא פשוט שיש להשתמש בו גם במילי דאגדה וכדו', וכמ"ש בס' פותח שער כאן. (וראה גם בחיבורי תורת שמואל עמ' תשנב - ערך אגדה).

בצומדנא בנה אנתנא רואי, כי מאד נאי' הדברי', אשר אמרו חכמי' (באס' כ"ק קט): וא"ע בחיבורי חתן ותורה צא' מד' עשתת חסידים הנס אלא בשם 'יהודה' נקראי', וצד אמרו כי כל 'חסידי' מציקרו הוא. וכן היה באאמור' מקטנותו וצד זקנותו התנהג בחסידות.

הנהגתו בחסידותו
הנהגתו בחסידותו
הנהגתו בחסידותו
הנהגתו בחסידותו
הנהגתו בחסידותו
הנהגתו בחסידותו
הנהגתו בחסידותו
הנהגתו בחסידותו
הנהגתו בחסידותו
הנהגתו בחסידותו

מסכת ברכות דף כט ע"א

סימן כו - החייב בהבינו כדעת שמואל - האם יכול להתפלל מעין י"ח כדעת רב

[א]. מדוע נפסק כשמואל כשנחלק עם רב. [ב]. דברי הפמ"ג שהחייב בהבינו אסור לו להתפלל י"ח. [ג]. בדברי הראשונים והאחרונים מבואר שאפשר לעשות אף כרב. [ד]. יעיר מזה ע"ד הפמ"ג. [ה]. יחלק בין היכן שהותר להתפלל הבינו מחמת חשש שיפסיקוהו, למחמת ביטול המזונה. [ו]. בזה יש ליישב לדברי המשנ"ב. [ז]. כבר דקדקו מדברי הביאור הלכה שבאונס שאינו מחמת חסרון מזונה מתפלל הבינו גם בזה"ז. [ח]. בזה יש לבאר גם לדברי הערוך השולחן.

[א]. מדוע נפסק כשמואל כשנחלק עם רב

איתא בגמ': מאי מעין שמנה עשרה? רב אמר: מעין כל ברכה וברכה, ושמואל אמר: הבינו וכו'. לייט עלה אביי אמאן דמצלי הבינו. ע"כ.

וכתבו עמודי ההוראה והשו"ע (או"ח סי' קי"א) שההלכה כדברי שמואל - ש'מעין י"ח' זה הבינו.

וביאר בבית יוסף (ר"ס קי) שזה משום - דמשמע בגמרא דהלכה כשמואל, דסוגיין בכליה פירקא מדבר בהבינו, אלמא הכי קיימא לן. וכן פסקו כל הפוסקים. ע"כ. ויותר מפורש בדברי הרשב"ץ (ד"ה מעין, עמ' קע) שכתב: ונראה שהלכה כשמואל, ואע"ג דקי"ל רב ושמואל הלכה כרב באיסורי ותפלה איסורי ניהו כמו שכתבתי לעיל בפירקין, משום דכולהו בתראי ס"ל כוותיה לקמן בפירקין. ע"כ"פ.

[ב]. דברי הפמ"ג שהחייב בהבינו אסור לו להתפלל י"ח

והנה צופה הייתי לפמ"ג בספרו ראש יוסף (כאן) שכתב: אני מסופק, אם היה בדרך וטרוד דדינו להתפלל הבינו, ושכח ולא התפלל הבינו ובא לביתו בזמן מנחה דמתפלל שתיים, אם מתפלל י"ח שלימות להשלמה או הבינו כיון דבזמן חיובא לא היו מחויב רק הבינו אפשר דדמי למי שהיה פטור בזמן חיובא וכו'. ואפשר אם הדין נותן דמתפלל הבינו אסור להרבות בברכות כמו בדרך ודחק. עכ"ד.

ומבואר מדבריו, שלפי מה שפוסקים כשמואל, נמצא שבמצב שהותר לאדם להתפלל הבינו, אין זה רק היתר ואפשרות להתפלל כן, אלא אף אסור לו להתפלל י"ח ברכות. ולכאורה יוצא מזה שהבין כי רב ושמואל פליגי לגמרי ואין אחד מודה לרעהו, ואם פוסקים כשמואל, אין היתר לעשות כרב ולהתפלל י"ח ברכות בקצרה, לפי שאסור להרבות בברכות.

[ג]. בדברי הראשונים והאחרונים מבואר שאפשר לעשות אף כרב

ולכאורה יש להעיר על זה ממה שמפורש בדברי רבים מגדולי רבותינו קמאי ובתראי, כי מה דפסקין כשמואל אינו שולל לגמרי מדעת רב, ויש שכתבו דאדרבה אם ירצה להחמיר ולעשות כרב הרשות בידו ואף עדיף טפי, כי מאי דפסקין כשמואל היינו לקולא.

וכמו שכתב המאירי (כח: ד"ה לא): שפסקו רבים - שאם אינו יודע נוסח הבינו יכול לעשות כרב ויאמר פתיחת כל ברכה וחתומה.

וגם באור זרוע (הל' תפלה סי' צ) מבואר שאף שהלכה כשמואל שיכול להתפלל הבינו, אם מתפלל מעין שמנה עשרה כרב כל שכן שעושה יותר טוב. (שהרי אביי לייט על מי שמתפלל הבינו).

וכן מצאנו קיצורי תפלה בזמן הגאונים - שהם כדעת רב, וכמובא באנציקלופדיה תלמודית (ח"ח ערך הבינו טור קכב הערה 25). ע"ש. וראה גם בספר הלכה ברורה (בסי' קי"ה ע"ב) ויש שם ט"ס ציון למאירי).

[וברבינו חננאל (הובא בהל"ב שם, ובילקוט ביאורים במתיבתא^{קפ}) כתב, שמשמעות הסוגיא היא כשמואל, אמנם הביא שנהגו במנחה בזמן שממהרים להתפלל מעין כל ברכה וברכה, ולא מיחו בידם רבנן קשאי. וש"מ דהלכתא כרב. ע"כ. ולענ"ד, לדברי האו"ז ודעימיה לכאן אין ללמוד מזה דהלכה דוקא כרב, שהרי גם אם נסבור כשמואל עדיף לעשות כרב, ואולי צריך להגיה ולהוסיף תיבת 'נמי' - וכצ"ל: דהלכתא נמי כרב^{קכ}].

וגם בחיי אדם (סוף כלל כד) כתב שאף שבמוצאי שבת ויום טוב שצריך לומר הבדלה וכן בימות הגשמים שצריך לומר טל ומטר, אין מתפללין הבינו, מכל מקום בחולה או שעת הדחק גדולה, יכול להתפלל אף בימות הגשמים או במוצאי שבת ולקצר בכל ברכה, וכדעת רב. ע"ש הנוסח. והמשנה ברורה (סימן קי ס"ק ו) הסכים לדבריו. (ויתבאר בסימן כז אות ג).

ובאמות שהדברים מפורשים גם מדברי מרן בשולחן ערוך (או"ח) לעיל בסימן ק"ד, שכתב: לא יפסיק בתפלתו. ואפילו מלך ישראל שואל בשלומו, לא ישיבו; אבל מלך עובדי כוכבים, אם אפשר לו לקצר דהיינו שיאמר תחלת הברכה וסופה קודם שיגיע אליו, יקצר. ע"כ. וביאר הגר"א שזה כדפרש"י בדעת רב בסוגיין. (ונייחד את הדיבור ע"ז בסימן כז אות ט).

ומצאתי שכ"כ בהדיא גם הצ"ח בסוגיא שם (להלן לב: ד"ה אלא מקצר): וז"ל: נלע"ד דמה דאמרין לעיל דף כ"ט ע"א חוץ ממוצאי שבת או ימות הגשמים, היינו שהבינו אינו יכול לומר, אבל אכתי לרבי יהושע מתפללין מעין י"ח דהיינו מעין כל ברכה וכדברי רב, דגם שמואל מודה דיכול לעשות כן אלא שסובר שאינו צריך לעשות כן ויכול לכלול כולם כאחד בהבינו. ע"כ^{קכא}.

[ד]. יעיר מזה ע"ד הפמ"ג

ומעתה דברי הפמ"ג צ"ב מגמרא ומסברא:

כלומר, מגמרא - היינו מדברי כל רבותינו הראשונים הנ"ל שמתבאר מדבריהם דאף דפסקין כשמואל מ"מ אם ירצה לעשות כרב שפיר דמי, וזאת אומרת שעדיין דין תפלת י"ח ברכות רמי עליו ואינו פטור מהם, וממילא יוצא שלא שייך לומר דבכה"ג יש איסור להרבות בברכות.

וגם מסברא - צ"ב מהכ"ת לומר שבכה"ג אין חיוב על האדם מעיקרא להתפלל י"ח ברכות אלא הבינו, והרי בפשטות החיוב שווה אצלו גם במצב כזה, אלא שנתנו לו אפשרות לצאת י"ח בדרך קצרה אבל לא פטור.

^{קכ} והוסיפו (בהערה כז) שכדברי האו"ז משמע בלשונו של הרמ"ע מפאנו באלפסי זוטא (ד"ה מתני' ר"ג) שכתב: רב אומר מעין כל ברכה וברכה ושפיר דמי, ואי בעי עביד כדשמואל שאומר שלשה ראשונות וכולל ברכת אמצעיות בברכה אחת. ע"כ.

^{קכא} וראה מה שנכתוב להלן (ס' כז אות ה בהערה) אודות טיב נוסח פי' ר"ח הנדפס עמ"ס ברכות.

^{קכב} ושאלני הרב מאור אוחיון הי"ו מהו דחק 'גדול' ומהו 'קטן'? וצידדתי, דאולי אפשר לתת בזה גדר: שדחק קטן - היינו שיש לו אפשרות להתפלל תפלה שלימה, אלא שבכדי לעשות כן צריך הוא לדחוק את עצמו, וכאשר איננו מתירים לו להתפלל הבינו, דרך זו של תפלה שלימה לפניו וישתדל בה. אבל דחק גדול - היינו מצב שאם נגיד לו להתפלל תפילה שלימה, ימנע לגמרי מהתפלה, לפי שהדחק אינו נותן לו אפשרות לזה גם אם ירצה. [ומשל לדבר: אברך שלא מגיע ללימוד ב'כולל' מסיבה מסוימת, אבל כשיודיעו שהמחסיר מפסיד ... יש מי שידחק עצמו למרות הסיבה, ויבא. ויש מי שגם אם רוצה לבא אינו יכול בגלל שהסיבה די חזקה]. אבל אפשר שאי"ז ההגדרה, אלא הכל כפי הענין ואף ביכול לקיים שניהם אם זה ע"י טורח 'גדול' א"צ לדחוק עצמו כ"כ. ובדברינו להלן עוד יתבאר ביתר שאת דברי הח"א והמשנ"ב בהוספה זו.

^{קכג} וראיתי במשנה אחרונה (סימן קי הערה צט) שהביאו לדבריו וכתבו: ולדבריו גם שלא בשעת הדחק גדול אלא בכל האופנים שיותר לומר הבינו יכול לומר מעין כל ברכה וברכה במוצ"ש ויו"ט. עכ"ד. וכוונתם רצויה דלא כמ"ש בח"א הנ"ל. אבל אינו מוכרח, שהרי ודאי שאין לשנות בלא סיבה לנוסח הכולל והקבוע (וראה בסימן כז אות ג).

[ה]. יחלק בין היכן שהותר להתפלל הבינו מחמת חשש שיפסיקוהו, למחמת ביטול הכוונה

ולולי דמסתפינא, אמינא להעלות הכל בקנה אחד, וזאת בהקדם דברי מרן בשולחן ערוך (או"ח סימן קי סעיף א) שבה כתב: בשעת הדחק, כגון שהוא בדרך; או שהיה עומד במקום שהוא טרוד וירא שיפסיקוהו; או שלא יוכל להתפלל בכוונה תפלה ארוכה, מתפלל אחר ג' ראשונות: הבינו, ואומר אחריה ג' אחרונות. ע"כ. [ופירש במשנה ברורה (ס"ק ב): וירא שיפסיקוהו - קאי ג"כ אדלעיל כשהוא בדרך וירא שיפסיקוהו עוברי דרכים. ע"כ].

הרי מפורש בזה, ג' אופנים שהתירו לנמצא בהם להתפלל הבינו, א' - בדרך וירא שיפסיקוהו, ב' - שהיה עומד במקום שהוא טרוד וירא שיפסיקוהו, ג' - שלא יוכל להתפלל בכוונה תפלה ארוכה.

ומעתה אפ"ל כי דברי רבותינו הראשונים שיכול לעשות כרב, הינם לגבי אופנים א'-ב', שעיקר הבעיה אינה מצד עצם חיסרון הכוונה, אלא שמצד האריכות ירא שיפסיקוהו, וממילא התירו לו להתפלל בקצרה, ויכול לבחור בין ב' האפשרויות של הקיצור (רב, או שמואל). אבל דברי הפמ"ג הינם לגבי הנמצא במצב ג', שעיקר הבעיה אצלו הינה מצד חיסרון הכוונה, ובה אמרו לו שלכן לא יוסיף בברכות בלא כוונה אלא יסתפק בברכה א', וממילא זה דוקא, ולא יוכל להחמיר ולעשות כרב.

[ו]. בזה יש ליישב לדברי המשנ"ב

ואם כנים אנחנו הרי שבזה יש ליישב יפה גם לב' דברי המשנ"ב שנראים לכא' כסותרים זא"ז, והיינו שבסימן ק"י ס"ק ו' נקט כדברי הח"א וכל הראשונים הנ"ל שסוברים דאע"ג דפסקין כשמואל מ"מ יכול לעשות כרב ולקצר כל ברכה וברכה. וכנ"ל.

ומאידך מדבריו בביאור הלכה שם, יש לדקדק כסברת הפמ"ג, כי כה כתב בד"ה או שלא יוכל להתפלל בכוונה תפלה ארוכה: ר"ל מפני רוב טרדותיו, או שהוא חולה. וכהיום אין נוהגין להתפלל הבינו מחמת הטרדה, ונ"ל הטעם לזה דלכאורה קשה על הדין דשו"ע מלעיל סימן ק"ס ס"א דאיתא שם דאם אינו יכול לכונן את לבו בכולם יכוין את לבו עכ"פ באבות, ומשמע דע"ז ממילא מותר להתפלל כל התפילה כיון שהוא אנוס שאינו יכול לכונן? אך די"ל דכאן דמייירי דשבעה ברכות יכול לכונן לכך התירו לו להתפלל הבינו ולא יותר כדי שיכלול כל השמ"ע בקצרה ובכונה, אבל שם מייירי דלא יכול לכונן אפילו אלו הן ברכות לכך לא התירו לו לקצר. ע"כ ניחא דלא נהגו היום בהבינו, שאנו חוששים שאפילו הן לא יכוין ונענין דכתב הרמ"א שם בס"א בהג"ה. א"נ מפני שאם באנו לקצר כהיום מחמת טרדה לא נתפלל לעולם תפילה שלמה מפני רוב הטרדה בעו"ה. עכ"ד. הרי שמדבריו הללו בביאור הלכה יוצא שאם פוסקים כשמואל אין לעשות כרב [ומה לי אם מתפלל י"ח ברכות שלימות, או י"ח ברכות קצרות, הרי סו"ס לא התירו לו להתפלל י"ח ברכות]. (ולא ראיתי מי שיעורר בזה).

¹⁰ וסיים: דאל"ה אפילו בדרך טוב יותר שיתפלל כל הי"ח ברכות בהליכה או בישיבה וכדלעיל בסימן צ"ד מלהתפלל הבינו בעמידה ועיין בפמ"ג. עכ"ד. ויש להבהיר, דאע"ג שסתם במשנ"ב כן ע"ד השו"ע, ונראה (בפרט מתחילת לשונו) כאילו בא לפרש לדברי ודעת מרן, מ"מ מפורש בפמ"ג (שציין בסיום דבריו. וזה בא"א, ס"ק ב) שזאת דלא כדעת מרן השו"ע שפסק בסימן צ"ד סעיף ט' שאם התפלל מיושב חוזר ומתפלל מעומד, ולדבריו יראה שהבינו מעומד עדיף בדרך. ע"ש. [וכ"ה גם לגבי דברי המשנ"ב בס"ק ד' בשם הפ"מ שהסתפק וכו'. ולדעת השו"ע בס' צ"ד אין כאן מקום ספק. וכזאת הבהירו גם במהדורת דרשו]. (וראה בחיבורי בנין שמואל עמ' רכ"ב, שאין זה מן החדש שהמשנ"ב ושאר נושאי הכלים מפרשים לדברי מרן בש"ע שלא אליבא דסברת הש"ע גופיה. ע"ש). ובהכי מחוורת יותר לשון השו"ע (וניחא מה שיעורר הרב אשל שרעבי הי"ו ע"ד המשנ"ב, מסתימות הדברים בשו"ע).

ולדרכינו הדברים כפתור ופרח, כי בדבריו במשנ"ב איירי בבא לקצר מחמת חולי או דחק גדול, וזה על דרך אופנים א'-ב' שנוכרו בשו"ע^{קי}, משא"כ בדבריו בביאור הלכה שמפורש בהם באר היטב שכל הנדון הוא בבא לקצר מחמת חסרון כוונה, וביזה שפיר יש לשמוע כסברת הפמ"ג וכמשנ"ת. (וע"ע בדבריו בס"ק ד. ובדבריו לעיל בסימן כא אות ה בסוף ההערה).

[ז]. כבר דקדקו מדברי הביאור הלכה שיבאונס שאינו מחמת חסרון כוונה מתפלל הבינו גם בזה"ז ואם נוסף להתבונן ע"פ מה שביארנו, שכל דברי הביאור הלכה הינם רק לענין היכן שמתפלל הבינו מחמת חסרון כוונה, אבל אין ללמוד מהם לעלמא, ממילא יוצא כי אף לדברי הביאור הלכה שפיר דמי להתפלל הבינו גם בזמן הזה מחמת אונס שאינו תלוי בחסרון כוונה.

ואכן כזאת ראיתי במשנ"ב מהדורת אור המזרח, שכתבו לדקדק מלשון הביאור הלכה בריש דבריו, כי רק מחמת 'טרדה' (דהיינו חסרון כוונה) אין נוהגים להתפלל 'הבינו', אבל מי שלא נשאר לו זמן לתפלה ארוכה שדינו להתפלל הבינו (כמ"ש במשנ"ב בס"ק א) יכול לנהוג כן אף בזמן הזה (כמתבאר ממ"ש בשונה הלכות ס"ג ע"ד המשנ"ב והביאה"ל).

וגם ראיתי ב'ספר הבינו' (גתי, עמ' ב), שכתב, כי אף המשנ"ב בביאור הלכה לא קאמר אלא ליישב מדוע לא נהגו להתפלל הבינו מחמת הטרדה, אך ודאי שיודה שרשאי לעשות כעיקר הדין המפורש ברמב"ם וש"ע, שהרי במשנ"ב לא העיר ע"כ דבר, ואדרבא בס"ק א הביא להלכה לפסק האחרונים שיש להתפלל הבינו כשהשעה עוברת. וגם הטענה שלא ראינו נוהגים אינה טענה וכו'. ע"ש. [ובריש הספר הביא מעשה רב של הגר"י אברמסקי זצ"ל, שהיה טרוד בענין שחרור בני הישיבות מוגזס, ולפני פגישה בענין עם שר הבטחון, לא היה מסוגל להתפלל מנחה בכוונה הראויה, והעדיף להתפלל הבינו].

וראה גם ב'קונטרס הבינו' שהוציא ידידי הרה"ג נ"י אוחנה נר"ו, שהרחיב בבקאות גדולה (סעיפים ה-ו), וכתב ביתר שאת כדברי 'ספר הבינו' הנ"ל. ע"ש פ"ח.

והדברים מתחזקים ע"פ מה שדקדקנו בס"ד מדבריו במשנ"ב עם דבריו בביאור הלכה.

[ח]. בזה יש לבאר גם לדברי הערוך השולחן

ובזה נוכל לפרנס גם לדברי הערוך השולחן (סימן קי סעיף ו) שכה כתב: בזמנינו לא שמענו מעולם מי שיתפלל הבינו, והטעם פשוט דבשלמא בימיהם שהיו ממונים הרבה בתפלה תקנו הבינו לפעמים כשלא יוכל לבוין, אבל האידנא בלא"ה אין אנו מכוונים כל כך כמ"ש כמה פעמים, א"כ למה לנו הבינו. [ומהנכון היה להרגיל לאנשי חיל שנחוצים לעבודתם להתפלל הבינו]. עכ"ד.

^{קי} ובתחילה חשבתי כי מה שצריך שיהיה במקום חולי או בשעת דחק גדול, אע"ג דאביי לא לייט אלא אמאן דעבד כשמואל ומתפלל הבינו - לפי שמדלג הברכות וכוללן בברכה אחת (כדפרש"י) וזה לא שייך כאשר עושה כרב, מ"מ הרי מקצר בנוסח ברכה עצמה, ואין לעשות כן ולשנות בלא סיבה לנוסח הכולל והקבוע, וראה בדברינו להלן (בסימן כז אות ג) שנביא מדברי המשנ"ב בכ"מ בעיקר ד"ז. (וראה עוד מ"ש כאן לעיל באות ג בהערה, מהי הגדרת דחק גדול).

^{קכ} וקצת יש להרגיש על חכמים אלו שייחדו את הדיבור אודות החזרת ברכת הבינו ליושנה, ולא התייחסו לדרך היותר מוסכמת לקצר כל ברכה (וכדעת רב), ובה פלטינן גם מלדון בחילוק בין ימות החמה לימות הגשמים, ולמוצאי שבת ויו"ט, ומה הדין כשיודע שלא יתבלבל, ובפרט האידנא שיש סידורים וכו'.

הרי כי אף שבתחילה כתב בדומה לדברי הביאור "ל בהסבר הא דהאידינא לא מתפללים הבינו, מ"מ סיים (במוסגר) 'ומהנכון היה להרגיל לאנשי חיל שנחוצים לעבודתם להתפלל הבינו'. (ויש להעיר על כמה ממחברי הזמן הי"ו שהביאו לריש דבריו בלבד). ובפשטות הו"א דאח"כ ובסיום דבריו לא נחא ליה במנהג שפשוט. [אבל לפ"ז יוצא שלא הבין ממש כדרכו של הביאור הלכה, שהרי (לולי דברינו) לדברי הביאור "ל לאו" אין להתיר גם לאנשי הצבא]. אכן לפי דרכינו י"ל כי ברישא מפורש בדבריו דאיירי מצד ביטול הכוונה (וכאופן ג' בשו"ע), ובסיפא איירי מצד חשש שיפסקוהו (וכאופנים ב-ג' בשו"ע) ק"ט.

[ועיקר פסק זה כיון לו גם הגאון הנאמ"ן, וכמובא במשנ"ב איש מצליח (הערה 4) שהורה לחיילים בשעת מלחמה, שיאמרו הבינו].

והדברים חדשים אבל נראים נכונים בס"ד.

ועכ"פ עלה בדינו דברים מפורשים מקמאי ומגדולי בתראי, דשפיר דמי למיעבד כרב, ויתכן שזה עדיף מאשר להתפלל הבינו כדעת שמואל. ומעתה נברר בס"ד עוד כמה דברים גם בשיטת רב [בנוסף למ"ש בשיטת שמואל].

לאחר שהאנו מדברי הסוסקיס, שהתירו לאנשי הצבא את התפילה להיות מקצרים, כפי הנסח שתיקנו חכמים. נזכיר כי אחת העצמות ביראת ה' ובעבודת האלוקים, ומצד סיבות הידועות, התחמק אא"וו"ר מלהיות בצבא עם החיילים, כפי הדרכים שהראה ה' ושב בארומים.

ועל ספר לי באחד מהלחמים, כי כבר בלחם שלפני הבריטים, החמיא הור"ו ביותם את אחד מהחכמים, (ה"ה הרה"ט בן ציון ר' זכר לברכה לח"י הצולמים, מח"ס כרם ציון), כמדומה במשק תקופה של כמה חודשים, כדי שלא יתפסוהו המאייסים.

***

קט אלא שק"ק מה שכתב בריש דבריו - 'שבזמנינו לא שמענו מעולם מי שיתפלל הבינו', ולדרכינו צריך לדחוק דהיינו מצד חסרון הכוונה, א"נ ס"ל שמכיון שבסופו של דבר בכל האופנים שהתרנו להתפלל הבינו יש בזה שייכות מצד 'כוונה', (וראה בפ' רבינו יהונתן מלונל דף יט: בדפי הרי"ף שכתב: 'ואם לא יתפלל מעין י"ח, דטוב מעט בכונה מהרבה בלא כונה'. וגם המאירי בדף כח: כתב: יתפלל מעין י"ח - דמוטב שיקצר ויכוין משיאריך ולא יכוין. וע"ע במשנ"ב בס"ד. ד. וכבר בפרש"י להלן בדף ל' ע"א כתב בד"ה 'שאינ דעתו מיושבת עליו - שקשה עליו עכוב הדרך'. ע"כ. הרי מתבאר כי אפ"ש שגם הרישא של השו"ע - 'שעת הדחק, כגון שהוא בדרך' - היינו משום חסרון כוונה, הכל נידון מצד זה.

[ועכ"פ נציין, כי בכף החיים (סק"ה) כתב, דהא שאין נוהגין להתפלל הבינו בזמנינו, הוא משום שיש בה כמה נוסחאות. ויוצא מדבריו שהמנהג בכל אופן שלא להתפלל הבינו. וגם ראיתי מובא (במשנה אחרונה סימן קי אות כ) מספר שולחן הטהור (זר זהב סק"א) שכתב 'ובאמת אנחנו חוששים מאוד לקללת אביי, ולא נמצא כלל מי שיתפלל הבינו בזמן הזה'. ע"כ. אבל כבר העירו ע"ד כה"ח מסתימת כל הראשונים וגדולי האחרונים, ומה שיש כמה נוסחאות, לא גרע מכל פלוגתא שיש כללים בהכרעת ההלכה. (וראה ב'קונטרס הבינו' - אוהנה, הלכה ו). ואכמ"ל].

מסכת ברכות דף כט ע"א

סימן כז - מה מקצרים במעין י"ח. ובענין הזכרת 'בקשה' בברכת הדעת

[א]. דברי הראשונים שמספיק לומר לתחילת הברכה וסופה בלא בקשה. [ב]. דברי הראשונים שצריך להזכיר לבקשה, ומהי דעת הבה"ג. [ג]. יצדד בדעת המשינ"ב בזה. [ד]. עוד דעות הסוברים שלא די בתחילת הברכה. [ה]. ב' תירוצי ס' משמרת המועד, ומה שי"ל ע"ד. [ו]. יש שביארו שבתפלה קצרה - כך היתה התקנה. [ז]. יש שביארו - שעיקר התפלה היא שבה. [ח]. ע"י שיבח אפשר להשיג לא פחות מבלשון בקשה. [ט]. מהי שיטת רש"י [והשו"ע] בכל זה. [י]. האם מקצר גם לג' ראשונות ואחרונות. [יא]. מדברי המהר"ם בנעט, ומה שיש לדון בדבריו ומדבריו.

[א]. דברי הראשונים שמספיק לומר לתחילת הברכה וסופה בלא בקשה

איתא בגמרא: מאי מעין י"ח, רב אמר מעין כל ברכה וברכה.

ופירש בחידושי הרא"ה: פ"י כגון אתה חונן לאדם דעת ברוך אתה ה' חונן הדעת. השיבנו אבינו אליך ברוך אתה ה' הרוצה בתשובה. וכן כלן. ע"כ. וכ"ה בפיה"מ להרמב"ם (בתרגום הישן, וראה בסוף ההערה להלן באות ב), ובחידושי הריטב"א, ובנמוקי יוסף, ובפ"י הר"י מלונל, ובמאירי (כח: ד"ה לא), ובפ"י הרשב"ץ, ובשיטמ"ק. [וכן נראה מסתממות נוסח התלמוד שהובא בדקדוקי סופרים - 'תחילת כל ברכה וברכה, וסוף כל ברכה וברכה'. (שוב ראיתי שכ"כ באנציקלופדיה תלמודית ח"ח, ערך הבינו, טור קכב הערה 15)].

מבואר בזה, שאף בברכת 'אתה חונן' די באמירת תחילתה וסופה^ק, אע"פ שאין שום בקשה בתחילתה. והדבר צ"ב, שהרי בפשטות עיקרן של ברכות האמצעיות שבתפלת י"ח אינו שבה, אלא בקשה.

[ב]. דברי הראשונים שצריך להזכיר לבקשה, ומהי דעת הבה"ג

ובאמת שבפירוש ר"ח (שנדפס על הדף כאן במהדורת וגשל, ד"ה מאי) כתב: אומר חנונו מאיתך דעה בינה והשכל ברוך אתה ה' חונן הדעת. ע"כ. מבואר בדבריו, כי בכלום מזכיר את סוף הברכה ששם הבקשה, ולא את תחילתה.

ואף שכמה אחרונים הביאו לדברי הר"ח כדעת יחידאה מקמאי"א, מ"מ מלבד מה שגם בספר אור זרוע (הלכות תפילה סימן ז) העתיק לדברי הר"ח (בשמו) בזה, גם האיר ה' עיני ומצאתי עוד בספר הלכות גדולות

^ק וסימנך 'רב' (שהוא בעל הממירא) ר"ת = רישא בתרא. (מהרב שמעון ערוסי הי"ו).

^{ק"א} ואם היו דבריהם נכונים כבר היה ניתן להעלות צד שאין הדברים מר"ח גופיה, אלא מהגה שנכנסה לגוף דבריו, וכמו שמצאנו בכ"מ ובפרט בפירושו, ויחד את הדיבור על זאת הגרי"ח ס' בס' מנוחת שלום (ח"ה בפרט בעמ' כח, ועמ' לו). ע"ש. וראה עוד במבוא לראבי"ה השלם (מהד' דבליצקי, הערה טז). ע"ש. ונוסיף שבדומה לנד"ד ממש תראה עוד בירחון האוצר (פו עמ' שט הערה טז) שכתב בנידון ידידיה: קטע זה הועתק בדפוס וגשל על שם הר"ח כיון שבאו"ז יש משפט אחד שהוא לקוח מדברי הר"ח, וסבר המהדיר שכל הקטע הוא מדברי הר"ח. ותדע, כי פירוש רבינו חננאל על מסכת ברכות בדפוס וגשל הוא ליקוט מהראשונים בשם ר"ח, וכמה פעמים יש שם עורבא פר'ח וכגון בדף כ"ז ע"א שהעתיקו תשובה שלמה של רבינו תם מספר מגן אבות ס' י"א והכניסוה לפירוש הר"ח. עכ"ד.

וביותר משום שכלל גדול בידינו - שדרכו של הרמב"ם ללכת אחר ר"ח (ראה בקובץ אור ישראל חמ"ג עמ' קנא, ובחיבורי צלותא דשמואל עמ' תכח הערה רפב), וכאן הרי הבאנו מדברי הרמב"ם בפיה"מ כשיטה א', וזה דלא כר"ח.

אכן השתא הכא ראיתי בילקוט ביאורים (מתיבתא הערה כט) שכתבו שכן הוא רק בתרגום הישן של פירוש המשניות לרמב"ם, שפירש שם מעין שמונה עשרה כפי שיטת רב, אבל בתרגום שנדפס מחדש כתב שמעון שמונה עשרה הוא הבינונו כשיטת שמואל, ולא הביא כלל שיטת רב. ע"כ.

(הלכות ברכות פרק רביעי) שכתב: רב אמר מעין כל ברכה וברכה - ובקשה בכל אחת ואחת, כגון אתה חונן לאדם דעת חננו מאתך דיעה והשכל, וצריך למיחתם בכל חדא וחדא. ע"כ.

אכן שוב ראיתי באנציקלופדיה תלמודית (ח"ח, ערך הבינו, טור קכב הערה 16) שהביאו לדברי הבה"ג, וכתבו: ותמוה שאין כאן קיצור כלל, ובכה"ג (נדצ"ל ובכה"ג) הוצ' מוקיצי נרדמים אין, ועי' פירושם וחידושים בירושלמי (גינצבורג ה"ג [אולי צ"ל - ח"ג] עמ' 316) שזוהי הוספה מאוחרת בבה"ג שלנו, וטס"ה וצ"ל או חננו וכו'. ע"כ. (וראה עוד בספר אוצר הגאונים כאן אות קכט הערה ז).

ותמיהתם אינה מכריעה כ"כ, שהרי יש כאן קיצור של תיבות 'ומלמד לאנוש בינה', שנאמרות בתפילה המקורית (ותיבות אלו מופיעות כבר בדברי חז"ל ובראשונים ובאחרונים). וראה גם בחיי אדם (סוף כלל כד) דנקט מדיליה בנוסח הקצר כדברי הבה"ג. והמשנה ברורה - בסימן ק"י (ס"ק ו) ציין בכללות (ובשתיקה) לנוסח שבדברי הח"א. ובספר שפתי יצחק (ברכות סי' יח סוף אות ב) נקט שכן דעת המשנ"ב לדינא. ע"ש.

[ג]. יצדד בדעת המשנ"ב בזה

ומה שנקט בס' שפתי יצחק שכן דעת המשנ"ב בסי' ק", אינו מוכרח, כי שם לא נחת להכי כלל ועיקר, וגם לא הביא בפרטוט לנוסח הח"א בזה"כ.

אבל לכאן היה נראה לחזק לנקיטא זו בדעת המשנ"ב מדברי המשנ"ב במק"א, והיינו מו"ש בסימן ס"ח (ס"ק א): אם שינה בנוסח הברכה ולא אמר אותו לשון ממש, אלא שאמר בנוסח אחר בענין הברכה, אפילו חיסר כמה תיבות יצא בדיעבד, הואיל והיה בה אזכרה ומלכות וענין הברכה, לבד התיבות שפרטו חכמים שהם מעכבות, כגון שלא הזכיר ברית ותורה בבהמ"ז ומשיב הרוח וכל כיו"ב. ע"כ. הרי מבואר בדבריו כי צריך להזכיר גם לענין הברכה. וכן ראיתי בשו"ת אבן ישראל (פישר, ח"ט סי' סג עמ' נז) שכתב ע"ד המשנ"ב בסי' ס"ח: נשאלתי באחד שהחסיר בברכת אתה חונן באמצע 'וחננו מאתך דיעה בינה והשכל' ובזה החסיר כל הבקשה בברכת אתה חונן, אי יצא? ונראה דלא יצא. ע"כ. [ותדע לך, כי המשנ"ב חזר על יסוד זה גם בסימן קס"ז ס"ק נ"ג, וגם בסימן קפ"ז ס"ק ד. ע"שק"].

אכן נראה לחלק בין התם לנדו"ד של תפלה קצרה, והיינו משום שי"ל שכאשר כל נוסח תפלתו"ד הוא בענין של הזכרת תחילת הברכה וסופה, די בזה, כי כך היא התקנה, ואי"ז ענין לעלמא שצריך להזכיר לענין הברכה, דכאן עוסק רק בנוסח תפלה קצרה (ולהלן נביא מס' יוסף דעת וס' אוצרות הים שכתבו לבאר ע"פ סברא זו לעיקר הנדו"ד).

והעד לזה הוא, שהרי מקור דברי המשנ"ב שצריך להזכיר לענין הברכה - זה מלשון הרמב"ם (הלכות ברכות פ"א ה"ו), והרמב"ם גופיה כתב בפיה"מ כאן בענין תפלה קצרה שא"צ להזכיר לבקשה בברכת אתה חונן וכו"ל קט"ו. (אכן כבר הבאנו בהערה שבאות ב - מי שכתב, שכ"ה רק בתרגום הישן לפיה"מ ולא בחדש). ודי בזה. (ומעתה הדרן לדברי קמאי).

ק"י ז"ל המשנ"ב שם: הבינו - עיין בח"א שכתב דדוקא הבינו אסור, אבל לקצר כל ברכה וברכה ולכלול בתוכם שאלה והבדלה [והנוסח עיין שם בכלל כ"ד] מותר אם הוא חולה או שעת הדחק גדול. ע"כ.

ק"י ומ"מ ראיתי במשנ"ב מהדורת דרשו בריש סימן ס"ח (הערה 2) שצינו כי בביאור הלכה בסימן נ"ט ס"ב סד"ה ונזכר. וכן בד"ה ולא אמר. וכן בביאור הלכה בסימן קי"ז ס"ה ד"ה אם לא, ובסימן קי"ט ס"ג ד"ה אם דילג, כתב, שלדעת הגר"א - סגי בחתימה כהוגן, גם אם דילג וחסר דבר שהוא מעיקר הברכה. ע"ש.

ק"י אף אם זה מכאן ולהבא, כלומר אפי' מאמצע הברכות האמצעיות שרואה צורך להתפלל בדרך קצרה. וכמו שיתבאר להלן (בסימן ל אות ז). [ולאפוקי אם כוונתו להתפלל תפילה שלימה, וחסר בה מסיבה חיצונית].

קט"ו ובספר 'מפומייהו דרבנן' עמ"ס ברכות כאן (עמ' שלט) כתב דלכא' בדברי הרמב"ם בפיה"מ מבואר דלא כדברי האבן ישראל הנ"ל. ע"ש. ולא נחת למ"ש.

[ד]. עיד דעות הסוברים שלא די בתחילת הברכה

ועכ"פ גם אם נקבל לדבריהם (של האינצ"ט) בדעת הבה"ג, אכתי בנד"ק^{טז} יש לנו לדברי הר"ח והאו"ז, ושם הוסיפו שגם בערוך (ערך עין), ובר"ש סיריליאז (כפי" סוף כל ברכה בירושלמי כאן סוף ה"ב) בשם הגאונים כתבו שאומר הסוף של הנוסח ומקצר תחילתו, כמו: חננו מאתך דעה בינה והשכל. (ולא שאומר לתחילת הנוסח). ע"ש. ונמצא א"כ כי שפיר יש בקשה בברכת אתה חונן.

[ואף גם זאת מובא שם (בהערה 25/א) ובקובץ תורה שבעל פה (חמ"א עמ' קנ) שיש מהגאונים שכתבו, שמנהג אצלם שהחזונים בערבי שבתות ובערבי ימים טובים מתפללים אבות וגבורות, ואחר כך אומרים גדלך תקדש בנו בא"י האל הקדוש, דעה וחכמה למדנו ברוך חונן הדעת וכו'. ע"כ].

ונמצא בידינו ג' שיטות, א': הרמב"ם ודעימיה ס"ל - שתמיד מזכיר לתחילת הברכה, ומקצר (דהיינו מדלג) לסופה, וחותרם. ב': ר"ח ודעימיה - בכולם מקצר לתחילת הברכה, ומזכיר את סוף הברכה (ושם הבקשה), וחותרם. ג': בבה"ג (לפנינו) מבואר - שבברכת אתה חונן^{ק"ז} מזכיר גם לתחילתה וגם לסופה (ומקצר לאמצע), וחותרם. (ובהערה הבאנו מהביאור הלכה לשיטת הגר"א בעלמא - דסגי בחתימה).

אולם לדעה קמא שאומר רק לתחילת הנוסח - גם בברכת אתה חונן, צ"ב כנ"ל, שהרי אין בזה בקשה אלא שבח, ובפשטות עיקרן של ברכות האמצעיות שבתפלת י"ח אינו שבח, אלא בקשה.

[ה]. ב' תירוצי ס' משמרת המועד, ומה שי"ל ע"ד

וראיתי להגרמ"מ קארפ בס' משמרת מועד כאן שהביא שכן הקשו התלמידים, וכתב ליישב: א' - דצ"ל דאף בכלל זה יש בקשה ע"י שאומר אתה חונן בברכה וחותרם חונן הדעת הרי שעל כרחו מבקש על חנינות דעת לכל א', וכ"ה באמת דבכל ברכה יש בקשה על השפעת ענין זה של החתימה, וע"ז אומר אמן. (וכיו"ב אמר מדייליה הרב יצחק אבו הי"ד^{ק"ח}). ב': אפשר דיש כאן ט"ס, ולכתחילה ראוי בודאי להוסיף בקשה ולסיים וחננו מאתך. ע"כ.

הנה תירוצו הראשון לא ברור מספיק, וצריך הוספת צחצוח ותבלין. (וראה להלן באות ח). ותירוצו השני לא ניתן להאמר ע"פ מה שהבאנו כי להקת ראשונים כתבו כן (ולא רק הרמב"ם בפיה"מ כמו שהביא שם). [וגם לדבריו לא מובן מדוע זה רק ראוי לכתחילה].

[ו]. יש שביארו שבתפלה קצרה - כך היתה התקנה

אכן בשאלה זו כבר עמדו עוד ממחברי הזמן, וכתבו בזה כמה דרכים. וכדלהלן: בספר יוסף דעת (ידי) כתב, דצריך לומר שכך תקנו לומר את ענין תחילת הברכה וחתימתה בלבד. ע"כ. ועל זו הדרך עם הגדרה יותר מפורשת לדברים ראיתי בספר אוצרות הים (סוף אות ו) שכתב: והיינו דקסבר להתקנה לא היתה לומר רק את הבקשה, אלא התקנה היתה לומר את תחילת כל ברכה וברכה, וכיון דבחונן הדעת ההתחלה היא שבח אומרים אותו. ובשאר הברכות דההתחלה היא הבקשה, אומרים את הבקשה. ע"כ.

^{קטז} דהיינו לענין האם בברכת הדעת צריך להזכיר גם בקשה, או סגי בשבח.

^{ק"ז} ובספר שפתי יצחק (ברכות סי' יח אות ב) הביין ששיטת הבה"ג היא בכל הברכות, ואינו מוכרח. [ומ"מ ראה להלן מה שנביא מביאור הגר"א בשיטת רש"י והשו"ע].

^{ק"ח} והרב שמעון ערוסי הי"ד, הוסיף, דכשם שאמרו (מסכת ברכות דף לד ע"א): אל ישאל אדם צרכיו לא בג' ראשונות ולא בג' אחרונות, וכתבו הראשונים (ראה בתוס' שם, ובשו"ת יחזקאל דעת חלק א סימן נד) כי מה שמבקשים בעשרת ימי תשובה וכדו' בברכות אלו, פי' ר"ח ורבינו האי, דדוקא ליחיד אסור, אבל צרכי צבור שואלין. דשבח הוא למלך שרבים צריכים לו. נמצא שאע"פ שמבקשים זה כשבח, ה"נ אע"פ שמשבחים זה כבקשה. (וראה מה שנבאר להלן).

[ז]. יש שיבארו - שיעקר התפלה היא שבח

בספר עולת איש (ברכות סי' נט אות ג) כתב, דאפ"ל דסבירא להו דאדרבה ברכת אתה חונן עיקרה שבח, ואגב דמזכירין שבח נתינת החכמה מזכירין שאלת החכמה, ולפיכך סגי בזה בתחילה וסוף. ע"ש.

והגדיל לעשות בספר תפוחי זהב (כאן) וכתב ללמוד מכאן לגבי כל הבקשות בתפלה, שגם הבקשות הן שבחים בסגנון של בקשות, וכמ"ש המבי"ט בבית אלהים (שער התפלה פ"ב), ולכן אין פלא אם יוצאים בברכת אתה חונן בלי לבקש דעת. ע"ש.

ויש בזה עוד דרכים בשאר הספרים, ולדוגמא פוק חזי עוד בספר שפתי יצחק (ברכות סי' יח) שצייד בזה כמה דרכים נוספים. ואכמ"ל.

[ח]. ע"י שבח אפשר להשיג לא פחות מבלשון בקשה

וכשאני לעצמי כבר במחשבה הראשונה נתיישבו הדברים על לבי ע"פ יסוד שהבאנו לו הרבה מקורות, וכאן נצטט רק ממה שכתבתי בקצרה בספר דברי שמואל עמ"ס ב"מ (פה: עמ' רעח בספר):

איתא בגמ' - 'אמר משיב הרוח ונשבה זיקא אמר מוריד הגשם ואתא מיטרא' וכו'. לכאורה צריך להבין, דהרי הכא עדיין לא מיירי בבקשת הגשם, אלא בשבח הבורא [וכמבואר במס' תענית (ב). וע"ש בחי הריטב"א ובסוגין]. וע' בתוס' כאן (בע"ב ד"ה הא) שהביאו מהירושלמי דס"ל - שאם לא הזכיר גבורות גשמים בתחיית המתים מזכיר בשומע תפלה (ודלא כתלמוד בבלי). וכן יש להתעורר בהא דאם אמר משיב הרוח וכו' בימות החמה מחזירין אותו, ולכאורה הרי אי"ז בקשה אלא שבח. ויתבאר ע"פ מש"כ הגר"א פאפו בעל פלא יועץ בספרו בית תפלה (עמ' יט) וז"ל: כתבו המקובלים שיש בשמים שערים לתפלה ושערים לשירה, לפעמים שערי התפלה נעולים ושערי השירה נפתחים. ומספרים שהיה מעשה בירושלים שהתפללו בעת עצירת גשמים ולא נענו, התחילו לומר שירות ותשבחות ונענו, זכר לדבר מוציא אסירים בכושרות אמרו ז"ל (סנהדרין כב). בכי ושירות, עכ"ד. ובקונטרסי תחילת שמואל על פרק שירה (עמ' כא) הבאתי שכן הוה גם בדורינו כמבואר בספר שערים בתפלה (עמ' נו בהערה), וכ"כ עוד רבים ועצומים כמבואר שם, ועפ"ז ניחא גם בנידו"ד, ודו"ק ק"ט. (ע"כ מספר דב"ש שם). ובגליון הוספתי, ששו"ר בס' תורת היולדת (פט"ו ס"ק ג) שכתב כן. ע"ש ודו"ק. וראה נמו מה שהביא בס' תחילת פנחס (זביחי, עמ' כז), ובגליון אליבא דהלכתא (מס' מו דף נט). ובחידושי כת"י למשנה מס' סוכה (פ"ג מ"ט). וע"מ מ"ש בתורת שמואל (עמ' תקעה) שבכח הזכרת נסי העבר לעורר את אותו הכח גם בהווה. ע"ש.

אמור מעתה, כי לכן אף בברכת אתה חונן די באמירת תחילתה וסופה, אע"פ שאין בקשה מפורשת בתחילתה, ועיקרן של ברכות האמצעיות שבתפלת י"ח הינו בקשה. לפי שגם ע"י הזכרת השבח יוכל להשיג לבקשה. (ואפשר שלזה כיוון בס' משמרת המועד הנ"ל באות ה בדרכו הראשונה).

[ט]. מהי שיטת רש"י [והשו"ע] בכל זה

עוד רגע אדבר אודות מהי שיטת רש"י בכל זה, הנה כתב רש"י בד"ה מעין כל ברכה - אומר בקוצר, ומברך על כל אחת ואחת. עכ"ל. הנה מפורש בדבריו שחותם בכל ברכה. אבל לא מבואר האם אומר לתחילת הברכה או לסופה.

אכן בשעת השיעור הציע הרב יצחק אבו הי"ו לדקדק, מלשון רש"י שלא כתב בפשטות - 'אומר לתחילה ומברך בסופה', (או ומברך על כא"ו), דמשמע מדבריו כדעות שאומר לסוף (ומדלג להתחלה). וקצת

ק"ט וכשאמרתי לדברים בשיעור בישיבה שאלני הרב סעדיה חנוכייב נר"ו, מדוע כשר"ח ובניו אמרו 'ומביא גואל לבני בניהם' וכו' - לא בא הגואל? והשבתי, כי יתכן שבאמת הגיע, אבל לא התגלה. (וכתב מעלת גיסי הרה"ג ח"י נר"ו: עמד בקושיא זו הגר"ע חי ריקי בספר אדרת אליהו עמ"ס ב"מ שם, ע"ש מה שיישבו).

סיוע לדבריו יש להביא מדברי האו"ז שהעתיק ללשון הגמ' רש"י ותיכף כתב - ופר"ח וכו'. (ונודע שהאו"ז דבוק בשיטת רש"י עד מאוד, וראה בתורת שמואל עמ' קט).

אבל ראיתי בספר 'שפתי חכמים' שהביא לדברי הרמב"ם על לשון רש"י. ואולי לא נחת לזה.

אולם עוד ראיתי בביאור הגר"א (או"ח ר"ס קד) שכתב לבאר מ"ש מרן בשולחן ערוך שם - 'לא יפסיק בתפלתו ואפילו מלך ישראל שואל בשלומו, לא ישיבנו; אבל מלך עובדי כוכבים, אם אפשר לו לקצר דהיינו שיאמר תחלת הברכה וסופה קודם שיגיע אליו, יקצר', דהיינו כפרש"י כאן. ע"ש. (וכבר ציין לזה בס' שדה אליהו על פרש"י כאן). וראה גם במגן גיבורים (שם ס"ק ג). ועכ"פ לפי דרכו למדנו כי דעת השו"ע הינה כרמב"ם. [אבל אין בכחי לחדש ולומר, שיש לרש"י והשו"ע כאן שיטה חדשה בגדר מעין י"ח, והיא - שאומר מכל ברכה גם להתחלה וגם לסוף בנוסף לחתימה. (ומצאנו כן בבה"ג - רק לענין ברכת אתה חונן^{קכ}, מפני שצריך לומר בה בקשה. וגם זה לא ברור. וכו"ל)].

[י]. האם מקצר גם לג' ראשונות ואחרונות

והנה עוד צידד הרב יצחק אבן הי"ו לדקדק מדברי רש"י שכאן בדעת רב סתם לדברים, ולא התייחס לג' ראשונות ואחרונות, ובדיבור הסמוך בדעת שמואל כתב רש"י בד"ה הבינו: ואינו מברך אלא שומע תפלה בכל הברכות שבין שלש ראשונות לשלש אחרונות, הבינו כנגד אתה חונן, ומול את לבבנו כנגד השיבנו וכו'. עכ"ל. ומשמע מזה כי בדעת רב גם ב' ראשונות ואחרונות מקצר לתחילה וסוף^{קכא}. [ועוד, כי כן הוא פשוט דברי התלמוד שאמר רב 'מעין כל ברכה וברכה' - משמע שכל הברכות בכלל 'מעין' זה. (וגם ברכת 'מעין שבע' - נקראת 'מעין' וכוללת לכל הברכות). ובשמואל אין ללשון זו].

ואף דלפום ריהטא יפה דקדק, ואף מצאתי לו חבר בספר ברכת אברהם (אלנגר) כאן - שדקדק כן מפשטות דברי רש"י, והוסיף לדקדק כי מהריטב"א נראה שחולק, וזאת ממה שהתחיל לפרש מהו מעין כל ברכה - מברכת אתה חונן. משמע שלג' הראשונות אומר בשלימות. ע"ש.

מ"מ אנא אמינא דהשתא דאתית להכי י"ל כן גם בשיטת רש"י, וזאת ממה שביכל' דברי רבותינו הראשונים הנ"ל, מבואר שהתחילו לפרש מהו מעין כל ברכה - רק מברכת אתה חונן, (ואי"ז רק בדברי הריטב"א), וגם לא הזכיר מאן דהו מהם דפליג על רש"י. ואת עלית על כולנה - דברי האו"ז - שציטט לדברי רש"י (בדעת רב) ותיכף כתב לפי ר"ח - שמלבד מה שהתחיל לפרש רק מברכת אתה חונן, גם הקדים וכתב בהדיא - 'פר"ח מזכיר ג' ראשונות כסדרן ואומר ברכה רביעית חננו מאתך דעה בינה וכו'.

ע"כ.

ואף גם זאת ראיתי באנציקלופדיה תלמודית (ח"ח, ערך הבינו, טור קכב הערה 17) שכתבו שכדברי ר"ח מבואר גם בפהמ"ש להרמב"ם, ובר"ש סיריליאן (בירושלמי כאן סוף ה"ב) בשם הגאונים. (וראה עוד שם בהערה א/25. ובקובץ תורה שבעל פה חמ"א עמ' קנ"ב^{קכב}). אבל הוסיפו שבפירושים וחיידושים בירושלמי (גינצבורג

^{קכ} אכן כבר הזכרנו שבספר שפתי יצחק (ברכות ס' יח אות ב) הבין ששיטת הבה"ג היא בכל הברכות, אבל נתבאר שאינו מוכרח.

^{קכא} ואולי יש לדקדק כן גם מלשונו של הרמ"ע מפאנו באלפסי זוטא (ד"ה מתני' ר"ג. והו"ד בילקוט ביאורים הערה כז) שכתב: רב אומר מעין כל ברכה וברכה ושפיר דמי, ואי בעי עביד כדשמואל שאומר שלשה ראשונות וכולל ברכת אמצעיות בברכה אחת. ע"כ.

^{קכב} ומשמע משמע שאף שלברכת אבות וגבורות אומרים בשלימות, מ"מ לברכת אתה קדוש מקצרים, שהביאו שיש מהגאונים שכתבו, שמנהג אצלם שהחזנים בערבי שבתות ובערבי ימים טובים מתפללים אבות וגבורות, ואחר כך אומרים גדלך תקדש בנו בא"י האל הקדוש, דעה וחכמה למדנו ברוך חונן הדעת וכו'. ע"כ.

ה"ג [אולי צ"ל ח"ג] עמ' 317) ר"ל שלרב מקצר גם ג' ראשונות וג' אחרונות, והוכיח כן מקיצורי התפלות מוזמן הגאונים לד' רב בס' האשכול (אלבק, ח"א עמ' 104). ועוד. ע"כ.

ובילקוט ביאורים (מתיבתא הערה לו) כתבו בשם הראשונים שלברכות הראשונות והאחרונות אומר בשלימות, וצינו לדברי הרמב"ם, ור"ח, ושכ"כ הרש"ס, ובפני משה הקדמון על הירושלמי (פ"ד ה"ג). וסיימו, שאמנם מדברי המהר"א פולדא על הירושלמי מבואר שגם שלש ברכות ראשונות אומר רק את החתימה, שכתב שיאמר רק ברוך אתה ה' מגן אברהם. ע"כ.

ובחיי אדם (סוף כלל כד) ודעימיה מהפוסקים האחרונים כמשנ"ב שם (ס"ק ו) ועוד, סתמו כר"ח וסיעתו. וראיתי בספר פסקי תשובות (סימן קד אות ב) שכתב: בחיי אדם מובא הנוסח של כל הברכות, ולדבריו ג' ברכות הראשונות וג' האחרונות אין לקצר אלא יש לאומרם בשלימות, אמנם בטור ושו"ע וכל הפוסקים לא הזכירו זאת. (ע"כ). ובהערה (16) כתב: ובשו"ע הרב סעי' א' הלשון "דהיינו שיאמר תחילת כל ברכה וסופה" וכו', ושאינו מ'הבינו' (בריש סי' קד) שהוא ברכה בחתימה אחת הכוללת כל הברכות האמצעיות, ושו"מ בשלחן הטהור סי' ק"י (זר זהב סק"א) דמשמע דג' ברכות ראשונות ואחרונות יש לומר כנוסח הרגיל, ועיי"ש שמקצר ביותר בברכות האמצעיות בזה"ל: "אתה חונן לאדם דעת בא"י חונן הדעת וכו'." עכ"ד. ולא זכר מכל מ"ש מגדולי קמאי ובתראי קיי.

וגם לרבות, שיש מקום לדחות לעצם עיקר הדקדוק מדברי רש"י, וזאת משום שי"ל כי מה שרש"י שתק מלכתוב כן בדעת רב, ופירש כן רק בשיטת שמואל, היינו משום שבדברי שמואל ישנה התייחסות לכל ברכה, (וגם למיעוט ממספר הברכות), ולכן הוצרך לפרש מה הייחס לשאר הברכות שלא נזכרה אליהם התייחסות בהדיא בתלמוד כאן^{קכ}, ולפרש שג' הראשונות והאחרונות אינם בכלל זה, וממילא מובן מדוע אין אליהם התייחסות בתלמוד כאן, אבל בדעת רב שאין התייחסות מפורשת בתלמוד לכל ברכה, לא הוצרך לטרוח ולפרש כן. (וראה היטב גם בפי' הר"י מלוניל). והוסיף הרב סעדיה חנוכייב נר"ו, כי דוקא בדעת שמואל שזו ברכת 'הבינו', וישנה כתפלה וכברכה בפני עצמה, הוצרך רש"י לומר שכאן עדיין צריך לג' לפניה וג' אחריה. (ועיי' בפרש"י מס' יומא סו"ד פז).

^{קכ} והנה בספר מסורת משה (ח"ב הל' ר"ח אות קסח) כתוב: בשו"ע (סימן תכב סעיף א) נפסק שאם לא הזכיר יעלה ויבוא עד אחר שהתחיל מודים, אם נזכר קודם שהשלים תפילתו חוזר לרצה. ושאלו מה הדין אם במקום לחזור לרצה חזר רק ואמר יעלה ויבוא ומודים וכדומה? והשיב הגרמ"פ, שא"כ נחשב כחסר ברכת רצה, וצריך לחזור כל התפילה, אם כך סיים. ע"כ. וגם בספר פסקי תשובות (סי' תכב הערה 42) נקט כן, והוסיף שכ"פ גם בס' הליכות שלמה (הל' ר"ח פ"א אות ב). ע"כ. ולכאז' אם איתא דסגי לקצר ולומר לסוף הברכה ולחתימה, [ואף מחלק מהברכות] מדוע לא יצא י"ח? אכן הכא איירי בג' אחרונות.

^{קכ} ומ"מ להלן איתא בהדיא 'שבע תקון, תמני לא תקון'. ופרש"י: שבע תקון - שלש ראשונות ושלש אחרונות והבינו. ע"כ.

וגם להלן בדף ל' ע"א איתא בגמ' בהדיא שבתפלת 'הבינו' מתפלל ג' ראשונות וג' אחרונות.

והרב שמעון ערוסי הי"ו, רצה ללמוד כן גם ממ"ש בהמשך הגמ' כאן: אמר רב נחמן אמר שמואל - כל השנה כולה מתפלל אדם הבינו, חוץ ממוצאי שבת וממוצאי ימים טובים, מפני שצריך לומר הבדלה בחונן הדעת וכו'. אמר רב ביבי בר אבבי: כל השנה כולה מתפלל אדם הבינו חוץ מימות הגשמים, מפני שצריך לומר שאלה בברכת השנים. ע"כ. ומדוע לא אמרו גם חוץ מעשרת ימי תשובה - מפני שצריך לומר 'המלך הקדוש' (כדאיתא לעיל יב); וזה מעכב כנודע. אלמא ש"מ שג' הראשונות במקומם עומדים. אבל תיכף השבתי, כי לדבריו מאי איכא למימר מ'המלך המשפט'. אלא שהגענו כאן לדעות האם זה מעכב או לא. [ולהלן (בסימן ל) נייחד את הדיבור אודות דקדוק זה מהגמ' - לגבי תפלת הבינו בעשי"ת ובשאר הימים שיש בהם אזכרה].

[וע"ע היטב בפרש"י להלן בדף ל ע"א שכתב בד"ה וזי מטי לביתיה בעי מהדר לצלווי: שהרי לא התפלל כלום מתפלת שמונה עשרה. ע"כ. (וכ"ה בפ"י רבינו יהונתן מלונגיל על הרי"ף דף כ.). ובהשקפה הראשונה לכאן יש מקום לדקדק ממה שכתב 'כלום', כי די אם מתפלל אפי' ברכה אחת בשלימות^{קכ}. (ולא מפורש איזו תהא). וראה נמי בס' פי כהן ע"ד רש"י שם שהעיר בדבריו. אכן אינו מוכרח, די"ל כי רש"י קושטא קאמר (וכן טען גם הרב אדיר עובדיה הי"ו)].

[יא]. מדברי המהר"ם בנעט, ומה שיש לדון בדבריו ומדבריו

וצופה הייתי בחידושי המהר"ם בנעט לעיל בדף ט"ז ע"א (רש"י בד"ה מעין) שכתב: מדהזכר בש"ס 'הבינו' - וגם מדהזכירו התוס' ורש"י לעיל בדף ג' ע"א הבינו - אין ראייה דר"ל כשמואל ודלא כרב שאמר מעין כל ברכה וברכה, שהרי גם לרב התחלת הנוסחא היא הבינו, דהא פשיטא דבג' ראשונות כתיקונה לא פליג רב אשמואל. ודו"ק. עכ"ד.

הרי מבואר גם בדבריו שכ"ע לא פליגי בג' ראשונות.

[וביאור ההכרח שכתב לזה - מרא דבג' ראשונות כתיקונה לא פליג רב אשמואל, (אע"ג דבהבינו מתחיל לאחר ג' הראשונות. מ"מ כוונתו) שמכיון שרב ושמואל שוים בג' הראשונות, א"כ הנדון מתחיל מברכת הדעת, וגם בזה שוים הם שמתחיל בלשון 'הבינו'].

וראה עוד בדבריו בסוגיין (דף כט ע"א תד"ה לייט) שכתב בפשטות 'שהרי לרב ג"כ מתחיל הבינו ה' אלקינו לדעת דרכך בא"י חונן הדעת'.

ועכ"פ אעיקרא דמילתא צ"ע מנין לו שלדעת רב מתחיל (לקיצור ברכת הדעת) בנוסח 'הבינו'. ואכן גם בהערת הרב המהדיר (מס' 37) כבר כתב על דבריו: צ"ע דבריטב"א כאן מבואר דלרב מתחילין אתה חונן וכו'. ע"כ. ולפי מה שהבאנו בתחילת הדברים, מבואר שאי"ז רק דעת הריטב"א אלא כן מפורש בדברי רבים מגדולי רבותינו הראשונים.

אכן כשהצעתי להערה זו בשיעור, אמר הרב שמעון ערוסי הי"ו, שבוזה יישב המהר"ם בנעט בדרך נוספת מה שהערנו בתחילת הדברים ע"ד רבותינו הראשונים, היכן יש במעין ברכת הדעת 'בקשה', והלא אין בזה אלא שבח. ולדבריו שפותח ב'הבינו' נחא. ונמצא בידנו דרך חדשה לישב ההערה שעמדנו בה בתחילת הדברים. (וגם שיטה נוספת וחדשה בביאור מעין י"ח). [אלא שהמהר"ם בנעט גופא לא כתב שזו הכרח לומר כן].

אחר שצסקנו בקיצור, על התפלות לבוא הצולמים, נחקוק מה שראינו במשנה השנייה, ואם לרבות אמש עד ימיו האחרונים, על אאלו"ר זכרו לברכה לחיי הצולמים, שא"ל בקנותו ובחולשתו מרוב הימים, (יומיים לפני שנתקבץ אל הצליונים), כשיכל לא הסכים לוותר בתפילה על שם קטעים, ואפילו את 'מודה אני' היה מתעקש לאמר מתוך הסיפורים, ברצף עם שאר הפרכות שבהם מברכים, והיה מניח את אצבעו בפניו. ואם כלל לפתחת אליהו ותפילת חנה ושאר הדברים. ולכן ארכה לו התפילה כמה שצוץ לפעמים. ובאמצע לא היה שותה אפילו כוס מים קרים. [ואם כשסיים להתפלל כל עוד שהתפללין צליו לא היה

^{קכ} במה שהוספתי 'בשלימות' יישבתי מה ששאל הרב דרור בן שימול הי"ו, שהרי יש כאן לחתימת שומע תפלה. (ומצאתי בס' שפתי חכמים שכבר הרגיש בזה. ע"ש). וגם הרב שמעון ערוסי הי"ו שאל שהרי יש כאן מענין ברכת השנים.

אותה או טועם מאינה מאכלים, למרות שהיה צריך להמתין שירידו לו אותם
אלו שלו היו מסוייגים, שלבנתיים פנו לעסוק באינה דברים]. ולכן כוס השתיה
שלו היו מחממים, כבר הספיקה להתקרר כמה פעמים.

וסיפרה הצובדת הגרה (של אמא) שפעם אחת בתחילה כשראתה לאלו הדברים,
הגיסה לאאמור שתיה חמה כמה פעמים, והוא לא נגע בכוס כי היה שקוע
בתפלה לאלקים, ולכן צעתה מצעה וסברה לאאמור את הסידור כדי שיתנה
מהמסקים, ואז הרים אבא את צניו אבא תיכף חזרה בה בהתלה ופתחה לסידור
שבו מתפללים, וביקשה שאבא ימחל לה על אלו המעשים, ונימקה כי בשעה
שצעתה זאת ראתה מלאכים, (והרגישה שבה הם לוצרים). ואז ידעה כי איש קדוש
הוא ומעשיו במרומים, ולא רצתה לעזובו גם אחר פטירת אמא והיתה מגיעה
ככל שהיו צרכים, וגם בשעת הפטירה של אבא שהיתה ביום טוב היא הודיעה
לנו על מה שקרא בבית החולים, והשתתפה בלוויה ובכתה תמרורים. (ובכל יום
משפחת ימי האבלות הגיעה לבית האבלים).

ואם כבר צסקינן בכאלו סיפורים, נכתוב גם מה שאמר ברבים, הצובד הגר
שטיפל בו ד' שנים, כי יודע הוא שאאמור ה'ינו מהצדיקים, לפי שלא היה מותר
ללכת לבית הכנסת ולדרוש את אלקים, וזה היה גם בימי החורף מהשמים ירדו
גשמים מרובים, ולמרות שהוא היה אומר לאבא שבמלך אור כזה לא כדאי ללכת
בחוץ ולזהות מהנרטיבים, [בנוסף לקושי שיש לאבא עם הכאבים, בכל פעם שאותו
עם הכסא מביתו למטה מורידים], אבא התעקש ללכת לבית הכנסת ולשיעור
היומי בכל המצבים. וראה זה פלא סח צרף זה בדברים נאמנים, כי כאשר הוציא
לאבא מהבית נחלשו או פסקו הגשמים, וכאשר הכניסו לבית הכנסת שבו לרדת
ממרומים, ושוב כאשר הוציאו מבית הכנסת נחלשו או נפסקו הגשמים, וכאשר
הכניסו לבית שבו כמו שהיו בתחילה יורדים. וצף זה אמרו החכמים, כי ראתה
שפחה על הים מה שלא ראו גדולי הנביאים.

וצוד סיפר הצובד הגר בימי קבלת התנחומים, כי אאמור לא רצה יותר מדאי
משום דבר מהמאכלים וממה ששותים. ומה שצניין אותו היה רק תפלות ומצוות
וללכת לשיעורים. וצד כדי שבמשק ד' שנים! כמעט ולא ביקש ממנו כלום (!!!),
וממה שהגיס לפניו אכל ושתה בלא דרישות והצרות. ולפת פעם אחת ששח
להגבישו טלית קטן, ואבא הרים לקולו ואמר לו והזכירו - ציצית ציצית'.

וגם סיפר שכבר בתחילה הבין כי איש קדוש לפניו, ורצה לנשקו בראשו, אבא
אאמור לא הסכים לזה עד שצברו כמה חודשים וצמד על טיבו. ומאז גם היה
מבקש את ברכתו. וצוד הוסיף דברים נפלאים, ובעיה נביא מהם בשאר החלקים.

מסכת ברכות דף כט ע"א

סימן כח - והתועים על דעתך ישפטו - בירור ב' הפירושים שהביא רש"י

[א.] רש"י הביא ב' פירושים, ופי' א' צ"ב. [ב.] דברי המהרש"א שלכן העיקר כפי' ב', ומה שיצ"ב בדבריו. [ג.] ישובים מהאחרונים לפי' א' ברש"י. [ד.] שופטים הגונים משפיעים על מעשי כל העם. [ה.] מה בין בין 'טעות' ל'תעות'.

[א.] רש"י הביא ב' פירושים, ופי' א' צ"ב

איתא בגמ': והתועים על דעתך ישפטו.

ופרש"י: והתועים על דעתך - העוברים על דברך. ישפטו - כנגד צדקה ומשפט, לשון אחר: והתועים במשפט על דעתך ישפטו, השיבם ללמדם לשפוט כדברך, וכן עיקר נראה לי וכן בהלכות גדולות. עכ"ל. הנה לפי הפירוש השני מובן איך זה מכוון כנגד ברכת השיבה שופטו, אבל לפירוש הראשון צ"ב מה זה ענין לברכת השיבה שופטו. ואף שהסיק רש"י שפי' ב' עיקר, מ"מ צ"ב מעיקרא מאי ס"ד בפירוש א'.

[ב.] דברי המהרש"א שלכן העיקר כפי' ב', ומה שיצ"ב בדבריו

וראיתי נמי במהרש"א שכתב לבאר מדוע הפירוש השני הוא עיקר - דלהך לישנא הוא מעין הברכה השיבנו אבינו לתורתך כו', אבל לפירוש קמא של פירש"י לא הוה כלל מעין הברכה. וק"ל. עכ"ד.

[וכבר ברבינו יונה (על הרי"ף דף יט:)] כתב: וקשיא לזה הפירוש (שהביא שם, ולא על פירוש זה, ודלא כמ"ש בס' פותח שער. וע"ע בדברי הגר"י בן נאיים בס' חסד ואמת - צבע. ובב"י או"ח ר"ס ק') דכיון דהבינו הוא מעין שמנה עשרה, א"כ מהו השייכות שיש לזה עם ברכת השיבה שופטו שהוא כנגדה. ע"כ].

וכיו"ב כתב מדיליה גם בס' ויאמר שלום (אדרעי, דיין בב"ד של הגר"י בן עטר). וכן כתבו עוד רבים, אלא שיש מהם שהעירו על מ"ש המהרש"א - 'הוא מעין הברכה השיבנו אבינו לתורתך', שדברים אלו פלא, דהרי עסקינו בברכת 'השיבה שופטו' ולא בברכת 'השיבנו אבינו'. וכמו שתמהו בתוקף בספר ברכ משה (שטעגר), ובספר מטה בנימין. וגם בספר כרם אהרן תמה כן בלשון ק"ק. ובס' יעקב אליעזר כתב שלא זכה להבין מה ענין זה לברכת השיבה שופטו. ובס' נטע יעקב (כ"ף) כתב דלכא' זה צ"ע. ובספר ברכת המלך (רקובר) כתב שזה צ"ג, ואולי יש כאן ט"ס במהרש"א, וצ"ל מעין הברכה השיבה שופטו כבראשונה. ע"כ. ובביאור 'לב אגדות' על המהרש"א כתב בפשטות, דנראה שהוא טעות סופר, או אשיגרא דלישנא, והכוונה השיבה שופטו שהם שופטים. ע"כ. וכ"כ גם בס' גניבה וגזילה (סוף עמ' ג). וגם בס' זרע יעקב (כהן) כתב דלכא' הוא ט"ס. וכבר בספר דברי מרדכי (הרים) כתב בפשטות להגיה ושיצ"ל (במהרש"א) - 'השיבה שופטו'. וגם בספר סמוך ונראה (הנדפס בסו"ס סמיכת זקנים עמ' שע) כתב פשוט שזה ט"ס וצ"ל 'השיבה שופטו'. וכן הגיהו בפשטות בהגהות ובהערות על המהרש"א מהדורות עוז והדר. וע"ע מ"ש בס' תכלת מרדכי (פישהוף). [ובדפוס וילנא החדש השאירו לדברים ושתקו מלהעיר]. ואחרי ככלות הכל צ"ב מעיקרא מאי ס"ד בפירוש א'.

[ג.] ישובים מהאחרונים לפי' א' ברש"י

הנה בספר שפתי יצחק (סי' לא אות כה) כתב דהוקשה לרש"י על פירוש הראשון דעונש הרשעים אינו ענין ברכת השיבה שופטו, והביא משו"ת מלמד להועיל (ח"ג סי' ס) שיישב פירוש זה - דבתחילה היו מבקשים בהשיבה שופטו גם על עונש הרשעים, אלא שכשתיקנו ברכת המינים שכל עיקרה נתקנה על דבר זה שוב לא הוצרכו לבקש עליה גם בהשיבה שופטו והשמיטה משם ע"כ. וכתב, שזה חידוש גדול, ובאמת שבספר משמר הרש"ם (סי' כה) כתב הגר"ר שמעון משה דיסקין וצ"ל שמדברי המהרש"א מוכח שקודם תקנת ברכת ולמלשינים לא התפללו על עונש הרשעים כלל. והקשה עליו מהילקוט

שמעוני בשמואל א' סי' פ' ובאסתר סי' תתרנ"ד דמפורש שם שהתפללו כן גם מתחילה. והביא שהקהלות יעקב ביאר לו שגם מעיקרא התפללו על זה בתוך התפילה, רק שלא היה על זה ברכה נפרדת אלא היה חלק מהברכה שאצלה. והיינו ממש כדברי המלמד להועיל, אלא שהקה"י לא ביאר אם היה חלק מברכת השיבה שופטינו או מברכת על הצדיקים. ושם (בסי' כג) כתב הגרש"מ דיסקין זצ"ל שהיה חלק מעל הצדיקים וכן מבואר מהילקוט בשמואל, אמנם בילקוט באסתר מבואר שתפילה זו נאמרה קודם שאמרו 'אוהב צדקה ומשפט' והיינו על כרתך כדעת המלמד להועיל. עכ"ד.

וראיתי בספר ברכת יעקב, שבתחילה כתב כדברי המהרש"א מדוע הפירוש השני עיקר. ואח"כ כתב, דמ"מ אפשר ליישב גם לפירוש הראשון שיהיה מעין הברכה כמו שכתב הברכת אברהם דר"ל השיבה שופטינו לשפוט כל התועים בדעתך, ולהעמיד קו התורה על תילו ועל מתכונתו. ע"ש בדבריו. עכ"ד. וע"ע מ"ש בס' דברי שמואל (צרפתי).

[ד]. שופטים הגונים משפיעים על מעשי כל העם

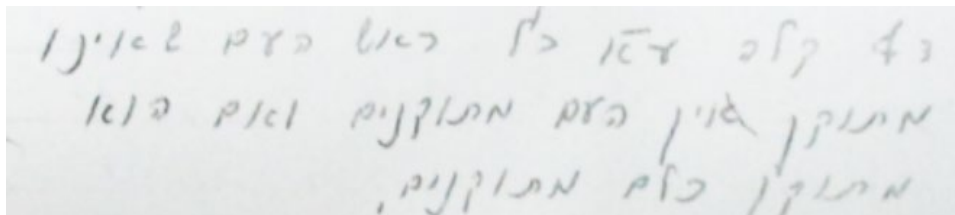
וגם כשאני לעצמי כבר בהשקפה הראשונה אמרתי בס"ד לבאר לפי קמא ברש"י, כי אם היו השופטים הגונים, אז זה היה משפיע גם על פשוטי העם, הן מצד הדוגמא האישית, והן מצד הפחד והמורא מעצם אשיותם ומהדין שבסמכותם, והן מצד סגולת הדבר כי הדור תלוי בו והוא בהם.

ופוק חזי בדברי רש"י (במדבר לה, כה) על הכתוב "עד מות הכהן הגדול" - לפי שהיה לו לכהן גדול להתפלל שלא תארע תקלה זו לישראל בחייו. ע"כ.

ועוד בדברי רש"י (ויקרא ד, ג) על הכתוב "אם הכהן המשיח יחטא לאשמת העם": כשכהן גדול חוטא, אשמת העם הוא זה, שהן תלויין בו לכפר עליהם ולהתפלל בעדם, ונעשה מקולקל. ע"כ.

ובזהר פרשת ויקרא (דף יז:) אמרו: "אם הכהן המשיח יחטא לאשמת העם", אמאי יחטא לאשמת העם בגין חובי עלמי דגרמו האי לאשמת העם ודאי ולא לאשמה דיליה. ע"כ. (וראה עוד שם בסוף הדף).

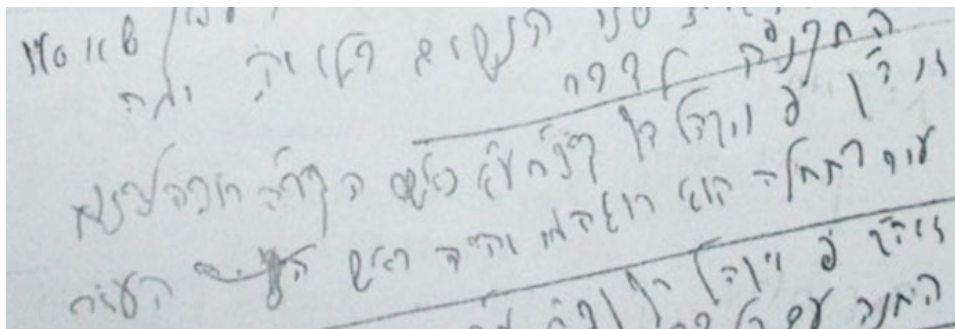
ובאדרא רבא (פרשת נשא דף קלה.) איתא: מכאן אוליפנא כל רישא דעמא דלא אתתקן הוא בקדמיתא, לית עמא מתתקנא, ואי איהו מתתקן כלהו מתתקן, ואי איהו לא מתתקן בקדמיתא לא יכלין עמא לאתתקנא, מנלן, מעתיק יומין, דעד לא אתתקן הוא בתקונוי לא אתתקנו כל אינון דבעו לאתתקנא בכלהו עלמין אתחרבו. ע"כ. (וראיתי בכת"י אמא ע"ה ממה ששמעה מאמור"ר. וכדלהלן:).

ובמסכת בבא קמא (נב.) איתא: דרש ההוא גלילאה עליה דרב חסדא: כד רגזי רעיא על ענא, עביד לנגדא סמותא. ע"כ. ופרש"י: עביד לנגדא סמותא - לעז המושכת מנקר עיניה ונכשלת ונופלת בבורות והעדר אחריה, כך כשהמקום נפרע משונאי ישראל ממנה להן פרנסים שאינן מוהגנין. ע"כ.

ובזהר פרשת ויקהל (דף קצח.) איתא: אמר רבי אבא כתיב (מלכים א. ח) "מן היום אשר הוצאתי את עמי את ישראל ממצרים לא בחרתי בעיר מכל שבטי ישראל ואבחר בדוד וגו' לבנות בית להיות שמי שם", האי קרא לאו רישיה סיפיה ולאו סיפיה רישיה, דכתיב לא בחרתי בעיר ואבחר בדוד מאי האי עם האי ואבחר בירושלם מבעי ליה, אלא כד קודשא בריך הוא אית רעותא קמיה למבני קרתא אסתכל בקדמיתא בההוא רישא דנהיג עמא דקרתא ולבתר בני קרתא ואייתי לעמא ביה, הדא הוא דכתיב לא בחרתי בעיר עד דאסתכלנא בדוד למהוי רעיא על ישראל, בגין דמתא וכל בני מתא כלהו קיימין ברעיא

דנהיג לעמא, אי רעיא איהו טבא טב ליה טב למתא טב לעמא, ואי רעיא איהו בישא ווי ליה ווי למתא ווי לעמא, והשתא אסתכל קודשא בריך הוא בעלמא וסליק ברעותיה למבני ליה ואוקים ברישא לדוד הדא הוא דכתיב ואבחר בדוד עבדי. ע"כ^{קכ}. (ודברי הזהר הללו הובא גם בכתבי אאמו"ר. וכדלהלן).

וגם איתא במסכת ברכות (לג): "ועתה ישראל מה ה' אלקיך שואל מעמך כי אם ליראה". אטו יראת שמים מילתא זוטרתא היא וכו'? אין, לגבי משה מילתא זוטרתא היא וכו'. ע"ש. והתמיהה ידועה, מה תשובה היא זו, וכי כל ישראל נמצאים במדרגה של משה? וברבים ביארו, שכאשר המנהיג הוא משה דבר זה קל להשיגו גם לשאר העם.

ובמסכת עירובין (מא): איתא: 'בתר רישא גופא אזיל'. ע"ש.

ובמסכת ברכות (ח): איתא: לעולם ידור אדם במקום רבו, שכל זמן ששמעי בן גרא קיים לא נשא שלמה את בת פרעה. ע"כ. ועוד הרבה כיו"ב.

[ה]. מה בין בין 'טעות' ל'תעות'

ומעניין לענין באותו הענין ממש, הנה בגמ' כאן כתוב - 'זהותו על דעתך ישפטו'. (דהיינו 'תועים' עם אות ת). וכמה פעמים בדברי הגמרא בעמוד זה גופא כתוב דיני אדם ש'טעה' בתפלתו (דהיינו 'טעות' עם אות ט).

וכשלמדנו לדברים בשיבה, שאל הרב אדיר עובדיה הי"ו, מה ההבדל בין 'טעה' (באות ט) ל'תעה' (באות ת).

ושם ה' מענה בפי, כי לפי שעה לא זכור לי שבמקראות כתוב 'טעה' עם אות ט' אלא עם אות ת'. אבל בדברי חז"ל הרגילות שנכתב עם אות ט'. ומעתה היה נראה כי בלשון הקודש זה עם אות ת', ובלשון ארמי זה עם אות ט'. [וקצת סמך לזה ממה שעורר והוסיף לנו בשיעור הרב אורן דהן הי"ו מדברי רש"י כאן שכתב: לאטרודי - לטעות. ושוב ראיתי כי אכן גם בתרגום על תיבות 'תעה' וכדו' שבמקראות כתוב באות ט'. וגם ראיתי מובא מדברי רבי אליה בחור בספרו 'מתורגמן', שכל תעה בתיו מתרגמין בטעה]. ולכן בתפלה בחרו ללשון הקדש כדרכם.

^{קכ} ובוזה נראה לבאר לכתוב (מגילת אסתר ג, 1) "ויבז בעיניו לשלח יד במרדכי לבדו כי הגידו לו את עם מרדכי ויבקש המן להשמיד את כל היהודים אשר בכל מלכות אחשורוש עם מרדכי", ולכאורה מקרא מסורס הוא, ויותר היה צ"ל - להשמיד את כל היהודים עם מרדכי אשר בכל וגו', ומ"ט פתח בכל היהודים והפסיק - בכל מלכות אחשורוש, ורק אח"כ סיים דבריו - עם מרדכי. וכבר עמדנו בזה בס"ד בספר דברי שמואל (מועדים סי' לא עמ' רפב). אכן עפ"ד הזהר הנ"ל י"ל שלכן כתב "עם מרדכי" בפני עצמו אחר שאמר "בכל מלכות אחשורוש", כי מה שמעיקרא ברא הקב"ה את מקומות אלו שבמלכות אחשורוש, היינו בגלל שמקודם ידע שהדרים בהם יהיו "עם מרדכי", כלומר שמרדכי יהיה המנהיג והראש שלהם.

ולמחרת יצאתי לבדוק מעט לדברים, וראיתי כי אכן בכל המקראות כתוב 'תעה' עם אות ת', אבל יש אחד יוצא דופן בכתוב בספר יחזקאל (יג, י) "יען וביען הטעו את עמי לאמר שלום ואין שלום" וגו'. ועינתי בפ' הרד"ק שם וראיתי שכתב: הטעו את עמי - זה לבדו בטי"ת במקרא, כי במקרא ישתמשו בענין זה בטי"ו תעה לבכי כי רוח זנונים התעם וכן כלם בטי"ו, אבל במשנה וגמרא נשתמשו בענין הזה בטי"ת העובר לפני התיבה וטעה והטעו את בעל הבית וזולתם רבים, וכן שמושי' בענין הזה בטי"ת והטי"ת והתי"ו ממוצא אחד הם ויבא זה במקום זה. ע"כ. וחזר על זאת הרד"ק גם בספר השורשים (ערך טעה. ובקצה ערך טפה) והסתייע ממ"ש בתרגום "ותלך ותתע" - ואזלת וטעת. ע"ש. [וראה עוד בדבריו בספר ירמיהו (כג, לט) שכתב: יש לפרש ונטשתי כמו ונתשתי בטי"ו והוא הנכון, כי התי"ו והטי"ת ממוצא אחד הן ויבאו בענין אחד, וכן טעה בטי"ת ותעה בטי"ו ענין אחד הוא, וכן אם ינתשו מים זרים בטי"ו כמו ינטשו בטי"ת. ע"כ. (וראה גם במצודות ביחזקאל שם, וברמיה יח, יד). וע"ע בהכתב והקבלה (שמות כב, כח) שכתב: לדעתי שם 'טבל' המוזכר במשנה היא מלה עברית בחלוף טי"ת הארמית לתי"ו העברית כפי הנהוג בשתי לשונות אלה, כי שם טבל בעברי הונח על הבלבול והערבוב, כמו טבל הוא (ויקרא יח) בלבול וערוב זרע האדם זרע הבהמה, ודבר המבלבל את העין מלראות היטב נקרא טבלול בעיניו (שם כ), וכן התבואה המעורבת בחלקי כהונה ולויה כלומר בתרומה ומעשר נקראת טבל, ירצה תבואה מעורבת לבעלים שונים. ע"כ. (וע"ע בשו"ת מים חיים משאש ח"א סימן לח ד"ה עוד כתב). ולפי דרכינו לא נפלאות היא לומר כי במקרא זה נכתב בלשון ארמי, כמצוי מאד במקראות (אפי' לגבי תיבות שלימות).

אכן ראיתי בהשגות רבי אליה בחור על ספר השרשים לרד"ק (הנ"ל) שכתב, כי יש הפרש בין טעה ותעה, כי לשון טעה הוא נופל על טעות הלב והשכל, ולשון תעה אינו נופל רק על מי שתועה בדרך. עכ"ד קצו. [ובהערות על התרגום (בראשית כא, יא) מהרה"ג מיכאל פוזן שנדפסו בחומש בכתב אשורי, העיר על דבריו, דמ"מ בתרגום אינו כן. וגם הבחור בעצמו בספרו מתורגמן כתב שכל תעה בתיו מתרגמין טעה. ע"כ. ומצאתי שכבר קדמו ביתר שאת מחבר ספר א' עלום שם שדבריו צוטטו בירחון המסדרונה (שנה ב דף סג), והביא מדברי הבחור בזה בהרבה מקומות, והעיר על כלל זה מלשונות הכתובים. ע"ש. ובאמות כי גם לו כבר קדם בפירוש בית הגדול על פרקי דר"א (פ"ל). ע"ש. (אבל נראה שיש לדון בטענותיהם כמו שיראה המעיין, ובפרט כי -). ולענ"ד מונות הדברים לאו דוקא לדרך' שהולכים בה ברגלים, אלא לכל ב' צדדים מעשיים (אף ששורש הטעות שלהם התחילה מטעות הלב. כמ"ש בכתובים שהקשו מהם), ולאפוקי מטעות בחישוב של דברים. (ואכמ"ל).

ואחר הדברים האלה נשוב לב' הפירושים שכתב רש"י בסוגיין: והתועים על דעתך - העוברים על דבריו. ישפטו - כנגד צדקה ומשפט, לשון אחר: והתועים במשפט על דעתך ישפטו, השיבם ללמדם לשפוט כדבריו, וכן עיקר נראה לי וכן בהלכות גדולות. עכ"ל. ולפי דרכינו יכולנו לומר כי דרך א' הינה בגדר תעות בדרך המעשית. ודרך ב' הינה בגדר טעות בחשיבה. (ומ"מ רש"י הביא לב' הפירושים על תיבת תועה באות ת). ועיין בה.

[וגם יש להוסיף, כי בסיום הוידוי אומרים 'תעינו ותעתענו' וא"ש היטב על דרך ב' הפירושים בדברי רש"י. כי א' זה תעות עצמית, והב' זה תעות ביחס למה שדן את האחרים בתעות].

קכ' ומעניין שתיכף שהצעתי לדברים בשיעור, גם הרב שמעון ערוסי הי"ו חילק כן מדיליה כדבר פשוט. (ומצאתי שעוד מחכמי עמנו כתבו דברים ברוח זו). [ומפליא כי בעודי בזה ממש, טרם שאפי' העלתי לדברים על הכתב, באותו היום המתנתי כדקה להסעה, ולבנתיים שלפתי מהכיס 'עלון בית נאמן' (מס' 511 אות ט) שהמתין אצלי כבר כמה שבועות (מחוסר פנאי לסיימו), וראיתי כתוב בו מדברי הגאון הנאמ"ן: "... רוצה לכתוב מכתב, הוא לא יודע איך לכתוב. יש 'טועה' ויש 'תועה' בטי"ת ובתי"ו. צריך ללמוד לכתוב. ע"כ. אבל לא פירש לדעתו מהו ההבדל ביניהם. (ובחיפוש בספריו ראיתי שכמעט ולא כתב עם ת'). ומצאתי כרגע גם בדבריו בספר מגדולי ישראל (ח"ד עמ' קפו) שכתב: כמה עליבות יש בנו ובלשוננו שאדם האומר לחבירו: פלוני טועה, חבירו אינו יודע כיצד לכתוב מפיו את התיבה, ושואל אותו טועה בטי"ת או תועה בתי"ו. ע"כ. (וראיתי בכמה ספרים שהמוצאים לאור כתבו לתקן טעה במקום תעה כיו"ב. ולמבואר לאו מילתא פסיקתא היא, ואין הכרח לשנות מדברי המחברים שקדמו. וע"ע בסדר רב עמרם גאון ס' כא, ובמהדורת סף הערה מה שהביאו מקמאי דקמאי שכתבו לב' התיבות במשפט א').

אחר שאנחנו מאבירים, כי הנהגת אנשי הציר תלויה בראשית ובסופית, מדברי
אאמור"ר נהא מלכיריט, שזכה להצמיד י"ג שטיט, ומטבצו על צולט כשיט ריבוי
על אנשים, אשר בנפשט הינט בריאט, לכל אחד יש דעה מלפ ומהתפה עם
אחרים, אשר אליו קרובים, וכך גם היה בביתנו במאה שצרים, שכאשר היה צולט
נושא לדיונים, כל אחד מהילדים, היה מחווה לדעתו מדברים, והיה הבית
כמרחקה בקולות וצלילים, על כהנים שגדמט חמים, עד שאאמור"ר נתן את
האות שצכשו שותקים, והיה אומר 'צצת אחד מדברי' ואט צדין היו הדיבורים
משיכים, היה אומר לאחד הפסוקים, שבו כתוב "כולם אנשים ראשי בני ישראל
המה", וציר שכולה ראשים, אין ליושביה מנהיגים. (וכך גם הדיר את בית הכנסת
אחד). ואט היו הקטנים מחוים דעה ונכנסים מתוך דברי הדולפים, היה אומר
להם כי יודעים החכמים, שכאשר הסוחרים מדברים הצלילים שותקים. (וראה
במס' אבות פ"ה מ"ז).

***

מסכת ברכות דף כט ע"א

סימן כט - לייט עלה אביי - מוהות הדבר, ודרכו של אביי

[א]. 'לייט' - ע"י אביי או ממילא. [ב]. האם דברי אביי כאן הינם בניגוד לשיטתו הכללית. [ג]. מה
שיש להעיר מהתוס' ע"ד האחרונים בזה. [ד]. לייט אינו קילל אלא גינה. [ה]. אביי היה כהן -
שימצווה לברך ולא הפוך. [ו]. אביי חשש מהפסד ברכת כהנים. [ז]. אביי גופא היה רגיל להתפלל
הבינו, ולכן דוקא הוא לייט על העושים כן בחינם.

[א]. 'לייט' - ע"י אביי או ממילא

איתא בגמ': לייט עלה אביי אמאן דמצלי הבינו. ע"כ.

שאל הרב אשל שרעבי הי"ו, מהי מוהות 'לייט' זה, והאם רק בחייו (של אביי) לייט, או זה תופס גם אחר
פטירתו.

והשבנו בס"ד, כי בעלמא מצאנו פלוגתא בכיו"ב, וכהא דכתבו התוספות במסכת קידושין (כה). ד"ה
הקורא לחבירו עבד יהא בנידוי: מכאן מדקדק ר"ת דכל היכא דאמר כה"ג כי ההיא דנדרים (ו): בשומע
אזכרה מפי חבירו היה חייב לנדונו ואם לא נידהו הוא עצמו יהא בנידוי, לא שיהא ממילא אלא כ"ד היו
חייבין לנדונו כדאמר הכא שמותי משמתנין ליה, והיינו מדה כנגד מדה כלומר הוא קרא לחבירו עבד
דהוא ארור כך מקלליו אותו בארור דהיינו נידוי וכו'. ע"כ. ולעומת זאת כתב מרן בשו"ע אבה"ע סי' כ"ג
ס"ב: 'בנידוי הוא יושב', ומשמע שאפילו אם לא נדוהו, מ"מ ממילא הוא בנידוי. וכמו שדקדק שם בבית
שמואל (ס"ק ג). אלא שהקשה מיו"ד סי' של"ד סעיף מ"ג שישם נפסק שבית דין מנדין אותו, ודלא כמ"ש
באבה"ע דהוא ממילא בנדוי. ע"ש. והאחרונים ייחדו את הדיבור ע"ז. ואכמ"ל.

מ"מ בנד"ד נראה שא"צ לכ"ז (וכסתימת הפוסקים בכל הדורות שהביאו לדברי אביי).

וזאת בהקדם דברי רש"י כאן שכתב: לייט עלה אביי - לפי שמדלג הברכות וכוללן בברכה אחת. עכ"ל.
וכתב בספר שפתי חכמים: פירוש, דלכאורה אביי לשטתיה דהוהיר שלא להוציא דבר רע מפיו (כדלעיל
י"ט ע"ב, וכן לקמן סי' ע"א) דאמר אביי לא מיבעי לאינש למימר הכי וכו' עיי"ש, ועוד שאביי היה עוסק
בגמילות חסד (ר"ה י"ח ע"א) היאך לייט כאן? לכן פרש"י לפי שמדלג הברכות וכו' וא"כ הוא לייט את
עצמו שמדלג מעצמו הברכות וכוללן בברכה אחת. ע"כ.

[ב]. האם דברי אביי כאן הינם בניגוד לשיטתו הכללית

ובהכי ניחא מה שעורר בספר מדרש משה (כאן) וכתב: דבריו אלה של אביי נראים כקשים ביותר, כאילו עומדים בניגוד גמור לשיטתו ודרכו בכמה מקומות אחרים בתלמוד, שהרי אמרו בסוכה (ל"ב) גבי מצות אתרוג שאביי אומר - מקרא כתוב "דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום". ובגיטין (נ"ט) הוא אומר - כל התורה כולה מפני דרכי שלום ניתנה, דכתב "דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום". ולעיל (י"ז) איתא - מרגלא בפומיה דאביי ומרבה שלום לכל אדם. ובתענית (כ"א) איתא - ואביי יהיב ליה שלמא ממתיתא דרקיע כל מעלי יומא דשבתא. ובקידושין (ל"ג) איתא - יהב ידיו לסבא. ובכריתות (ו:) איתא - כל תענית שאין בו מפושעי ישראל אינה תענית, וליף לה אביי מקרא ואגודתו כשכולם באגודה אחת על ארץ יסדה. וכן ידועה היא קנאתו של אביי לאמת. ונראה לנו שקשיות זו היא יוצאת מן הכלל, וכנראה ראה אביי צורך מיוחד להחמיר בענין זה וע"פ הרוב היה מרודפי שלום וממנעימי החיים ומן המקילים ביותר. עכ"ד.

ולפי מה שדקדק בספר שפתי חכמים מפרש"י הכל ניחא ממילא, כי לא אביי הוא המקלל כאן, אלא גילה אביי שהעושה כן מקלל לעצמו. [ואדרבה זה בגלל שחפץ שירבו בברכות, וממילא יתברכו].

[ג]. מה שיש להעיר מהתוס' ע"ד האחרונים בזה

אכן אעיקרא דמילתא, יש לציין מ"ש התוספות במסכת כתובות (ב: ד"ה פשיט) שכל אמורא היה תופס לשונו, כמו מגדף בה ר' אבהו (סנהדרין ג), תהי בה ר' יוחנן (ב"ק קיב:), לייט עלה אביי. ע"כ. ומבואר בדבריהם שלשון זו (של לייט עלה) היתה רגילה בפיו של אביי. ואכן ראה במסורת הש"ס הנדפס על הדף במס' קידושין (לג:) שציין מקומות רבים בתלמוד שמצאנו ללשון זו גבי אביי. וע"ע מה שכתב להבהיר בזה בספר ברכת אהרן (לווין, כאן אות רמג). ע"ש.

ועכ"פ מזה משמע לא כדברי השפתי חכמים - שכאן האדם לייט את עצמו מהסיבה הנ"ל, שהרי מצאנו ללייט זה בעוד מקומות. וממילא זה גם לא כדברי המדרש משה - שכאן ראה אביי צורך מיוחד להחמיר בענין זה. וצריך לדחוק דאח"נ שמצאנו כן בעוד מקומות, אבל כל אלו יוצאים מהכלל (ושגם בהם האדם לייט לעצמו מאיזו סיבה).

[ד]. לייט אינו קילל אלא גינה

ומילתא חדתאה ראיתי (וגם בני הישיבה הי"ו הזכירו מזה) בהערות שבתלמוד מהדורת שוטנשטיין (מס' 16) שכתבו, התרגום המילולי של לייט - זה קילל, אך נראה שהמשמעות היא 'גינה'. ע"כ. ולפ"ז נפל עיקר מקום הדיון מכל הנ"ל. אבל פירושהם חדש וצריך לו בית אב.

[ה]. אביי היה כהן - שמצווה לברך ולא הפוך

והנה בחיבורי עורי דבורה ח"ב (סימן ד אות ב) חקרתי האם יש איסור מיוחד על כהן שמקלל, משום מ"ש "כה תברכו" - ולא לקלל, ולא הבא מכלל עשה עשה (פסחים מא:). ובחלק ג' (עמ' עח) הבאתי מכתב מלא בקיאות שקיבלתי על זה מהרה"ג ר' אברהם דניאל שאול שליט"א, ובין דבריו כתב: 'ועוד דאביי שהוא כהן כידוע במס' יבמות דף ק"ה ובמס' ר"ה דף י"ח ע"א, ולא נמנע מלהשתמש בלשון 'לייט', וכמו שכתבו התוספות בריש מסכת כתובות דף ב' ע"ב'. ע"כ.

ולפי המבואר יוצא שזה תלוי האם אכן אביי עצמו קילל, והאם היתה כאן בכלל קללה ממש. ומאידך גיסא זה מצטרף לדברי השפת"ח והמדרש משה אודות אופיו של אביי בדיבורים כיו"ב. ותן לחכם ויחכם עוד.

[י]. אביי חשש מהפסד ברכת מהנים

ויהיה איך שיהיה, ע"פ הקדמה זו שאביי היה כהן, עלה במחשבה לפני לבאר מדוע - דוקא אביי - לייט אמאן דמצלי הבינו, והיינו לפי שבאופן שמתפללים הבינו התפלה מסתיימת מהר יותר (אף ממצעין י"ח לדעת רב), ואם יעשו כן בציבור^{קכ} ובתפלת שחרית וכדו' (מהתפלות שיש בהם נשיאת כפים), עלולים הכהנים להמנע מנשיאת כפים לפי שעדיין לא סיימו לתפלת הלחש הפרטית שלהם, וממילא יפסידו גם הכהנים וגם כל ישראל להיות מבורכים.

ובמה שביארנו שאין הכוונה לומר בזה שאביי חשש רק על עצמו, ניחא דלא תקשי ע"ז מהא דאיתא במסכת חולין (קלג.) שאביי לא נשא את כפיו כל השנה, משום 'דאנסיה ליה עידיניה'. [ופירשו הרי"ף והערך - שהיה חולה מעיים. ורש"י פירש - עתים שקבע לתלמידיו היו טורדים אותו מלישא את כפיו שהיה עוסק לתלמידיו בעת שהצבור נאספים לבית הכנסת. ע"כ].

ואולי אף יש להוסיף דאדרבה, בגלל המבואר במס' חולין, היתה לאביי רגישות (יותר מכל שאר האמוראים שהיו כהנים) לענין זה.

[ואין לשאול לפ"ז מדוע לא פירש אביי דה' לייט' הוא רק בתפלות שיש בהם נ"כ, כי גם לא פירש דהיינו רק במניין שיש בו כהן שנושא את כפיו וכו'. וזאת לפי שא"א לתת דברינו לשיעורים. וראה עוד בתוס' כאן ובפוסקים שהוסיפו תנאים שבהם קיימים דברי אביי למרות שלא הכל נתפרש בדברי אביי בגמ' (עכ"פ לספרים שלפנינו). ותדע כי אף במה שמפורש בגמ', מ"מ שינו הפוסקים לסדר והקדימו למצוי, שהרי בגמ' פתחו ואמרו שאינו מתפלל הבינונו במוצאי שבת וי"ט, ואח"כ אמרו שגם בימות הגשמים אין מתפלל הבינונו, ובש"ע (או"ח סימן קי"א) הפך לסדר וכתב 'ואינו מתפלל הבינונו בימות הגשמים, ולא כמו"ש וי"ט'. וכנראה היינו משום שהעדיף לפתוח במצוי יותר^{קכ}. וגדולה מזאת תראה במשנה ברורה (שם ס"ק א) שכתב בשם האחרונים: 'אם רואה שהזמן תפלה עוברת אם יתפלל ארוכה מותר לכתחלה להתפלל הבינונו והיינו בימות החמה'. ע"כ. ודקדקתי שלא הוסיף לפרש דהיינו גם שלא במוצאי שבת וי"ט (וגם הרב מאור אוהיון הי"ו שאלני על זאת. ומצאתי שגם במשנה אחרונה אות טז עוררו בזה), ובהשקפה הראשונה חשבתי שכנראה היינו משום דקיצר ונקט למצוי^{קכ}].

[ז]. אביי גופא היה רגיל להתפלל הבינונו, ולכן דוקא הוא לייט על העושים כן בחינם

ועוד עלה במחשבה לפני לבאר מדוע - דוקא אביי - לייט אמאן דמצלי הבינונו, בהקדם מה שאמר אביי גופיה במסכת עירובין (סה.): אי אמרה לי אם קריב כותחא - לא תנאי. ופרש"י: קריב כותחא - אפילו ציווי עבודה קלה היתה מבטלת אותי. ע"כ. ומחמת ביטול הכוונה יש היתר להתפלל הבינונו (כמבואר בש"ע סי' קא, א, ובפוסקים), ובפשטות גם אביי מודה שבכה"ג שפיר דמי להתפלל הבינונו (וראה בתוס' כאן בריש העמוד, ובשאר המפרשים).

^{קכ} אף אי נימא שאין תפלת הבינונו בציבור, עכ"פ ישנה ליחיד הנמצא בתוך הציבור. (וראה מ"ש בס' ל אות ח).

^{קכ} והרב שמעון ערוסי הי"ו אמר לבאר להקדמת השו"ע את ימות הגשמים למוצ"ש, דלא זו אף זו קתני, כי הגמ' נשארה בקשיא לגבי הבדלה, משא"כ לגבי ימות הגשמים. ועוד כי הבדלה דבר קל הוא שהרי אינה מעכבת, משא"כ לגבי בקשת גשמים, וקאמר השו"ע שאפי' בגלל חיסרון האפשרות להזכיר להבדלה הקלה, אין להתפלל הבינונו.

והרב דרור בן שימול הי"ו הוסיף לבאר, כי הבדלה קלה לפי שהיא בתפלת ערבית שי"א שהינה רשות, ועכ"פ אינה חובה כ"כ כשאר התפלות.

^{קל} אכן בביאור הלכה ציין לעיין בדברי ר' עקיבא איגר, שמסתפק אם השעה עוברת במוצאי שבת ויום טוב, האם מוטב שיתפלל הבינונו ולא יזכיר הבדלה [שהרי הדין הוא שבדיעבד יצא בלא הבדלה], ממה שלא יתפלל כלל. ע"כ. והחילוק מבואר, שבמוצ"ש אין ההזכרה מעכבת, משא"כ בימות הגשמים.

[ותדע לך, כי תיכף איתא בסוגיין: 'אמר רב ביבי בר אבבי - כל השנה כולה מתפלל אדם הבינו חוץ מימות הגשמים' וכו', ועוררו בני הישיבה הי"ו דחזינן מהא שאפי' בנו של אבבי אחז בזה. (ונציין, כי באטלס עץ חיים ח"ד עמ' 152 כתוב בערכו של רב ביבי בר אבבי: אמורא בבלי בדור החמישי. בנו של אבבי כמבואר במס' סנהדרין דף סו ע"ב, אבל לא מצינו בשי"ס שקבל מאביו אבבי. ע"כ)].

נמצא א"כ דאדרבה, אבבי שכל דבר קטן הטריד את כוונתו, היה יוצא לו יותר להתפלל הבינו, (אף אם היה רוצה להיות כחסידים הראשונים ששוהים שעה א' קודם התפלה כדי שלא יגיע למצב כזה), ובשביל שלא ילמדו ממנו לעשות כן בלא צורך - דוקא הוא לייט על העושים כן.

בה'ות'נו בנה נחקוק בספרינו, כי באמור'ר לא היו שייכים אלא הדברים, לפי שצדדו כחול תמידי שר על צלילות דעת בלא בלבול, ותמיד על זה התמדתו יום אחרי יום בלא מצור, ובלא הפסקות לרציון אלא עאר דיון, כמו שפירש הנה בהם מרבי.

***

מסכת ברכות דף כט ע"א

סימן ל - דין הבינו ותפלה קצרה בשבת ויו"ט ותעניות

[א]. דברי הגמ', וספק לגבי שבת ויו"ט גופא. [ב]. מסתמות הגמ' שלא מיעטו אלא 'מוצאי' משמע שבהם שפיר דמי, ודחיות לזה. [ג]. דקדוק מעצם לשון הגמ', והדחיה לזה. [ד]. מה שיש לצדד מדברי קמאי בזה. [ה]. דברי האחרונים בכ"ז, ומה שיש להעיר בדבריהם. [ו]. כשימתפלל מעין י"ח מדעת רב - שפיר דמי גם בשבת וכדו'. [ז]. הבינו אין להצאין, אבל מעין י"ח יש. [ח]. תפלת הבינו בצבור.

[א]. דברי הגמ', וספק לגבי שבת ויו"ט גופא

איתא בגמ': אמר רב נחמן אמר שמואל - כל השנה כולה מתפלל אדם הבינו, חוץ ממוצאי שבת ומוצאי ימים טובים, מפני שצריך לומר הבדלה בחוץ הדעת וכו'. אמר רב ביבי בר אבבי: כל השנה כולה מתפלל אדם הבינו חוץ מימות הגשמים, מפני שצריך לומר שאלה בברכת השנים. ע"כ. שאלני הרב דרור בן שימול הי"ו, מה הדין בשבת ויו"ט גופא, האם יכול להתפלל הבינו. [והוסיף לשאול מה הדין במקום תפלת מוספין (אף בר"ח)].

[ב]. מסתמות הגמ' שלא מיעטו אלא 'מוצאי' משמע שבהם שפיר דמי, ודחיות לזה

ובהשקפה הראשונה היה נראה לדקדק ממה שבגמ' לא מיעטו לשבת ויו"ט, אלא למוצאי שבת ויו"ט, ולימות הגשמים, ש"מ כי בשבת ויו"ט שפיר דמי. [ויזכיר שבת בתוך הבינו, או בברכת רצה (ראה להלן)]. אלא שיש מקום לשדות בזה נגרא בתרת:

א' - לפי שבשבת ויו"ט אין כל כך ריוח להתפלל הבינו, שהרי גם בתפלה השלימה שבהם אין יותר מזו ברכות.

ב' - שלזה לא הוצרכנו לפרש, כי הדברים ק"ו, שהרי אם מיעטו מוצאי שבת ויו"ט, שהבינו הוא מעניין התפלה הראויה בהם, שהרי התפלה השלימה שבהם יש בה לכל מה שנוכר בהבינו, ק"ו לשבת ויו"ט עצמם שהבינו אינו מעניין התפלה השלימה שבהם, שהרי בתפלה השלימה שבהם אין לכל מה שנוכר בהבינו.

אבל אין הכרח מכח ב' טענות אלו.

כי לגבי טענה א', עכ"פ יש לתת את הדעת לדין היוצא מאופן זה, שהרי משכחת לה באדם שאינו יודע לתפלת שבת, אלא לתפלת הבינו שהורגל בה (בקושי) במשך שאר ימי השבוע. (וכמדומה שזה היה שכיח בדורות הקודמים שרבים לא ידעו להתפלל לנוסח השלם). [וגם יש מזה נפק"מ טובא לשאר הימים שמוסיפים בתפילה (הרגילה) איזו אזכרה, וכבתעניות וכדו'. וכדלהלן].

ולגבי טענה ב', י"ל שהרי מעיקר הדין גם ביום שבת היה ראוי להתפלל י"ח ברכות שלימות, אלא שלא הטריחוהו. ולכן אם התחיל ברכת חול מסיים (כמ"ש לעיל בדף כא סע"א), ואף אם התפלל הכל של חול והזכיר שבת יצא (ראה מ"ש לעיל בסימן ז אות ב). ומעתה כשכבר הותר לאדם להתפלל הבינו (שזה שעת הדחק) הוי כדיעבד, ושפיר דמי.

[ג]. דקדוק מעצם לשון הגמ', והדחיה לזה

ואכן לא רק מסתמות ההדברים בתלמוד יש מקום לדקדק שלא מיעטו לשבת ויו"ט, אלא גם מדקדוק גוף לשון האמוראים בגמ', כי ממה שנקטו בלשון 'כל השנה כולה' משמע יותר כי באו לרבות הכל מכל כלקלא חוץ ממה שמיעטו בהדיא.

ולא מבעיא לדברי הרשב"א שכתב: 'דרב ביבי בר אבאי דהוא בתרא קאמר כל השנה מתפלל אדם הבינו חוץ מימות הגשמים ודוקא חוץ מימות הגשמים קאמר ואפילו במוצאי שבתות וימים טובים'. והיינו שלומד כי רב ביבי בר אבאי ושמואל פליגי, וס"ל שאפי' במה שמיעטו בהדיא בגמ' אין זה מודה בו לזה. אלא אף לשיטת רוב הראשונים (ועל צבאם הרי"ף והרא"ש והרמב"ם והטושו"ע) שפסקו גם לרב ביבי וגם לשמואל, מ"מ אין הכרח דפליגי בהא, וכמ"ש בשמן רקח (ד"ה אמר), שמכך שאמר רב ביבי ש'כל השנה מתפלל הבינו חוץ מימות הגשמים' ולא אמר 'בימות החמה מתפלל אדם הבינו' משמע שבא לומר שכל השנה מתפלל אפילו במוצאי שבת כדברי הרשב"א. והוסיף שגם הראשונים שהביאו דברי שניהם סוברים כהרשב"א שיש מחלוקת בדבר, אלא שסוברים שפוסקים לחומרא כשניהם. (והו"ד בילקוט ביאורים הערה מט).

אולם ברור כי אין מכח דקדוק זה להכריח דין. ובפרט כי דברי השמן רקח נראים חדשים, ואם לא נחדש כביאורו משמע שהבינו הראשונים כי ב' המימרות בגמ' לא פליגי זה עם זה, ולפ"ז בע"כ שלא דקדקו ללשון 'כל השנה כולה' כמ"ש לעיל.

אבל מאידך גיסא יש לדקדק לא רק מסתמות לשון הגמ', אלא גם ממה שלא מצאנו בראשונים ובגדולי הפוסקים עד השו"ע ועד בכלל (שדרכם לפרש יותר מהגמ') שיפרשו שאין להתפלל הבינו גם בשבתות ויו"ט גופא, משמע כי מיעטו רק למה שמפורש בדבריהם ותו לא. וצ"ע.

[ד]. מה שיש לצדד מדברי קמאי בזה

וטרם שניגש לדברי האחרונים המפורשים, נציע מה שלכאור' יש לצדד בזה מעט מדברי הקדמונים.

הנה ראיתי בספר ילקוט יוסף (תפלה סי' פט הערה ח. עמ' תעא-ב, במהדור' תש"פ) שדן אודות מי שיודע שאם יתחיל תפלת י"ח, יעבור הזמן באמצע תפלתו. וכה כתב: בס' האשכול (עמ' נה) הביא תשובת רב האי גאון, אודות צבור שבאו להתפלל מנחה בער"ש עם דמדומי חמה ודחקתם העת, י"א שעכ"ז יתפללו תפלת שמונה עשרה כהלכתן, כי לא תיקנו חכמים לומר שבע ברכות בתפלת שבת אלא מפני הטורה, וכאן שהוא דרך עראי לא איכפת לן שמשלימין בשבת תפלת י"ח דרך חול. וי"א שיאמרו ג' ראשונות

קלא וידועים דברי הט"ז (או"ח סימן תקפ"ס"ג) שביאר מה שאומרים בתפלה 'מלוך על כל העולם כולו', שאי"ז כפל דברים, אלא לפי שמצינו הרבה פעמים רובו ככולו, כאן כולו ממש. וראה מ"ש בזה עוד בס' חזון עובדיה (י"ג עמ' עג).

ושומע תפלה וג' אחרונות. ויש שפירשו שפוסקים באותה ברכה שמרגישים בה כי בא השמש, הלכה כמי? והשיב, ממה שאמרתם עם דמדומי חמה וכן מסוף נוסח שאלתכם משמע שמתחילים ועדיין לא באה השמש, וא"כ הרי מבוא השמש עד עונת ק"ש של ערבית יש ריוח לומר שמונה עשרה, ובשעה שמתחיל ש"צ בשעת דמדומי חמה ועדיין לא באה השמש אע"פ שבאה השמש משלים תפלתו. ואנו אומרים כי בודאי אם אפשר לעשות כן עושים, ואם א"א וחלה שבת או יו"ט אין לך דוחק גדול מזה ומתפלל הבינו וכו' לא צריכין לכולי האי, אלא גומר והולך אפי' בלילה. ע"כ (מספר האשכול). הרי דס"ל לרב האי גאון ולספר האשכול דדי בכך שמתחיל בהיתר. ואמנם שמעתי מאחיקל^ב נר"ו שאמר לדקדק מדברי רב האי גאון שדוקא בימי החול אזלינן בתר תחלה, אבל בשבת ויו"ט צ"ל ברכת הבינו. ואנא דאמרי אדרבה, מזה שכתב שמתפלל גם בשבת הבינו משמע שגם בשבת ס"ל להולכים בתר תחלה, אלא שמאחר ולא הטריחו חכמים לומר שמונה עשרה ברכות בשבת לכן אמר שיתפלל הבינו, אבל בזה^ז שאין אנו נוהגים לומר הבינו איה"נ נשאר הדבר על עיקר הדין דבתר תחלה אזלינן ודו"ק. עכ"ד. ומכלל הדברים יש קצת משמעות כי אין מניעה להתפלל בשבת 'הבינו'. אולם אין מזה הכרח, לפי שהנדון בדבריהם לגבי תפלת מנחה של ערב שבת, אלא שהתעכב מלסיימה וכבר נכנסה השבת. אבל לא מדובר כאן בהדיא לגבי תפלת שבת גופא.

[ובקושטא כשעיינתי בגוף תשובת רב האי גאון שהובאה בספר האשכול ובתשובות הגאונים (מוסאפיה, סימן נא), ראיתי שבילקו"י הסתפק בתיבת - וכו' - ובוה קיצר והשמיט ב' שורות (ולכן הוצרך לפלפל עם אחיו), וכה כתוב שם: ... ואנו אומרים כי בודאי אם אפשר לעשות עושין כן, ואם אי אפשר וחלה שבת או יום טוב אין לך דוחק גדול מזה ומתפלל הבינו. ואם דוחק העת שאפי' להבינו אין בו שהות בודאי יש לו לעשות כן ולומר אבות וגבורות וקדושת השם וחיות. כל זה בהכנסת שבת ויו"ט דאיכא שתי תפילות משונות זו מזו אבל בימי החול לא צריכין לכולי האי אלא גומר והולך אפי' בלילה. ע"כ^ב. ולפ"ז מבואר בדברי רב האי גאון שאין מתפלל הבינו בשבת. אלא ש"ל שזה רק לגבי מנחה של ערב שבת, שהתחילה כבימי החול וא"א לסיימה בשבת, משא"כ כאשר כל תפלתו תהא לשם זה בשבת].

וכזאת יש לדון גם ממה שמצאנו בקמאי לגבי מוצאי שבת ויו"ט. והיינו ממה שכתבו התוספות במסכת יומא (סוף דף פז) גבי מ"ש בגמ' שם - שבמוצאי יום הכיפורים מתפלל שבע מעין שמונה עשרה ברכות (והיינו הבינו כדפרש"י): פירש רשב"ם טעמא משום דכיון דאכתי הוא בתענית חשוב כיוה"כ, להכי מתפלל שבע, ולפי שכבר פנה היום וחול הוי, להכי מתפלל מעין י"ח. ע"כ. ויש מקום לצדד מדבריהם לכאן ולכאן. אבל גם בזה איירי לגבי תפלת ערבית של מוצאי היום, ולא של היום עצמו.

[ה]. דברי האחרונים בכ"ז, ומה שיש להעיר בדבריהם

ובעיון בספרי האחרונים, מצאתי לכמה מהם שכתבו בזה דברים, ודעותיהם זה מזה נחלקים, ואף אחד מהם לא הביא לדבריו ראיות ברורים, ואכן כמה מהם כתבו בלשון ספק ולא החליטו לכל הדברים. ואף גם זאת הוסיפו לנו ספיקות חדשים לגבי עוד זמנים. וכמה מהמביאים מדבריהם לא דקדקו אפי' בציטוטים. וכדלהלן:

קלב כעת הופיע ס' ילקו"י ברכות כ"ג, וראיתי ששם (בעמ' תתקו) הביא לדברים (בהרחבה יותר) בשם אחיו הג"ר יעקב זצ"ל (שכתב כן, והיינו שלא רק ששמע מפיו).

קלב ובילקו"י גופיה בהל' שבת (כ"א ח"ב - קונ"א ר"ס ט), וכן בילקו"י הל' ברכת החמה (עמ' פח), כן הביא מסיוס הלשון. ומבואר שם שנתקשה להעלות זאת עם פסק אביו שלא חילק בין ערב שבת לימי החול. (וראה ביבי"א ח"ז ר"ס לד). ואולי לכן בדבריו בסי' פ"ט השמיט לזה. [ומאידך שם לא הזכיר לדחיית אחיו. וע"ע בירחון האוצר (חפ"ז עמ' קמ הערה לא)]. וכבר נדפס עלי ספר הפולמוס שהיה סביב דברי אביו בזה עם הרב יצחק ירנן ודעימיה, וכמבואר בספרי דבי רב. (וע"ע בילקו"י ברכות כ"ג עמ' תתקב-ד, ועמ' תתקו). ואכ"מ.

יהודה פרק תפלת השחר לקדשו קיא

סימן ל - דין הבינו ותפלה קצרה בשבת ויו"ט ותעניות

הנה ראיתי במקור חיים (בכרך, סי' קי"א) שכתב ע"ד השו"ע שאין מתפללים הבינו במוצאי שבת ויו"ט, דנראה דכ"ש בשבת ויו"ט. ע"כ.

ולא ביאר מה כ"ש הוא, וכנראה היינו לפי שבנוסח הבינו אין הזכרת שבת, ויצטרך להוסיף זאת ואתי לאטרודיקלי, ואם במוצאי שבת אמרו שאין להתפלל הבינו מטעם זה למרות שכל שאר נוסח התפלה של הבינו שווה לנוסח המורחב של תפלת ימי החול, כ"ש בשבת עצמה שגם עצם נוסח התפלה בהבינו שונה מנוסח תפלת שבת. (ולחזיר ברצה, אינו מקומה לכתחילה).

ולכן לפני זה כתב במקו"ח, דצ"ע האם גם ביום תענית אין לומר הבינו מפני שצ"ל 'ענו'. וכן בט' באב מפני שצ"ל 'נחם'. וכן בעשרת ימי תשובה מפני שצ"ל המלך המשפט. ע"כ. והיינו לפי שבכל אלו עיקר נוסח התפלה שוה, אבל בשבת ויו"ט פשיטא ליה שלא.

ומזה יש להעיר על דברי ספר הלכה ברורה (יוסף, ח"ו"ס"ע צו) שכלל לכל הדברים כאחד, וגם הציג לדברים בצורה הפוכה, והיינו שבתענית וכדו' פשיטא למק"ח שלא אומרים הבינו, וחידש שאף בשבת ויו"ט לא. וכה כתב: ועיין במקור חיים לבעל החות יאיר (אות א) שכתב שאין לומר הבינו בימים שמשנים מנוסח התפלה, כגון בעשרת ימי תשובה שאומרים המלך המשפט, ובתעניות שאומרים ענו, ובתשעה באב שאומרים נחם. וכתב עוד שאף בשבת ויום טוב אין אומרים הבינו. וכן כתב בהגהות טהרת השלחן (סימן קי). ועיין עוד בזה בשו"ת ארץ צבי פרומו (סימן כד). עכ"ד. (ובמשנ"ב מהדו' דרשו הערה 6 שפיר דייקו בדברי המקו"ח - שהסתפק לגבי תעניות ועשי"ת. ולשבת ויו"ט השמיטו).

ומ"מ בהגהות טהרת השלחן (על השו"ע סימן קי) כתב: שלפי המבואר בשו"ע שבמוצאי שבת אין לומר הבינו כי צריך לומר הבדלה, גם בשבת ויו"ט הרי צריך להזכיר שבת ויו"ט, וכן בתענית הרי צריך לומר ענו. עכ"ד. אלא שהוא לא הזכיר מעשרת ימי תשובה (וראה להלן).

ואיני יודע מדוע במשנה אחרונה (סימן קי הערה קב) כתבו: עיין בטהרת השלחן (על דברי הבאר היטב סק"ג) שמשמע מלשוננו שבתענית אין לומר הבינו, מפני שצריך לומר ענו. ע"כ. והרי זה מפורש בדבריו קלה.

וגם המעיין בשו"ת ארץ צבי שציין, יראה (כס"ס כד) שבתחילה הסתפק לגבי תפלת הבינו בעשרת ימי תשובה, וצידד יותר דשפיר דמי, כיון שהמלך המשפט אינו הזכרה חדשה (כהבדלה ושאלת גשמים) אלא רק שינוי מטבע ממלך אוהב צדקה ומשפט ושפיר י"ל שנכלל בקיצור של הבינו שאומר והטועים ע"ד ישפטו. וגם ראיה לזה מהגמ' שאמרה שבכל השנה מתפלל אדם הבינו חוץ ממוצ"ש וימות הגשמים, ואילו עשי"ת שיידיה, הרי משמע שגם בעשי"ת יכול להתפלל הבינו. ע"ש. (וכיון לסברא זו וגם לדקדוק מהגמ' - הרב שמעון ערוסי הי"ו. וראה מ"ש לעיל בסימן כז סוף אות י בהערה).

ואף נביא מהחדש ממה שכתב האדר"ת בעובר אורח (סי' קי"א): נסתפק כאמור"ר הגאון ז"ל בעשי"ת אם יכולים להתפלל הבינו שצ"ל המלך המשפט לכתחלה לדין ומכ"ש להסוברים שחזור. ואולי י"ל בהבינו והטועים ע"ד מלך ישפטו. ולי עני מספק"ל בת"צ שצ"ל ענו שנראה ג"כ שא"ל לומר הבינו, ואולי נכלל בשי"ת. ע"כ. הרי שגם ב' גדולים אלו נשארו בספק לגבי תעניות ועשי"ת.

ובקצות השלחן (סי' כא בדי השלחן ס"ק כח) כתב: בסי' ק"י אפסיקא הלכתא דבשעה"ד יכול להתפלל הבינו לבד מבימות הגשמים משום טל ומטר, ובמוצאי שבת ויו"ט משום הבדלה, ולכמה פוסקים יצא

קלד וראה בשו"ת יביע אומר (ח"ג או"ח סימן לו אות א) שהביא משו"ת דברי שלום ואמת (או"ח ס"ט ג) שבהמ"ז הקצר (שהובא בדרכי משה סי' קצא מהכל - בו), אין לאומרו בשבת ויו"ט. שא"ל להזכיר מעין המאורע, דילמא אתי לאטרודי. ע"כ.

קלה וכבר לימדונו רבותינו, כי לשון 'משמע' מורה שאינו מפורש שם (ראה בחיבורי חושן שמואל עמ' נח).

בתפלת הבינו בדיעבד אפילו שלא בשעה"ד, ולא אשתמיט חד מינייהו לומר שבעשי"ת אין מתפללין הבינו משום שאינו אומר בה המלך המשפט. וע"כ צריכין אנו ליישב דבתפלת הבינו לא חייבוהו מעיקרא לומר המלך המשפט, אבל בתפלת י"ח חייבוהו לומר המלך המשפט קלי, ואם לא אמר חוזר. ע"כ.

ובהגהות היעב"ן (נדפסו בילק"מ מהדורת וגשל לעיל בסוף דף כח) כתב: לשנה אחרת שכחה - שמא לא התפלל כל השנה אלא הבינו, חוץ מימים שצ"ל מעין המאורע, ומפני שלא היה רגיל בתפילת י"ח לפיכך אינו דבר זר ששלטה בו השכחה בברכת המינין אע"פ שהוא עצמו תקנה. ע"כ. (ובאות ח ניוחד את הדיבור בזה).

וגם הלום ראיתי מה שפלפל מעט בספר אפיקי מגינים (ר"ס ר"ס קי) בדין הבינו בט"ב ובשאר התעניות. ע"ש מה שהוסיף מרוח מבינתו.

[ו]. כשמתפלל מעיין י"ח כדעת רב - שפיר דמי גם בשבת וכדו'

והנה כל התסבוכת בזה היא רק באופן שרוצה להתפלל 'הבינו' שזה מעיין י"ח לדעת שמואל, אבל אם מתפלל מעיין י"ח כדעת רב, הרי שבוזה יש לנו פיתרון לשבתות ושאר הימים שיש בהם הוספה בתפלה. (ואולי יועיל אף לתפילת המוספין). [וכבר נתבאר לעיל (בסימן כו) שמפורש בדברי רבים מגדולי רבותינו קמאי ובתראי, כי מה דפסקין כשמואל אינו שולל לגמרי מדעת רב, ויש שכתבו דאדרבה אם ירצה להחמיר ולעשות כרב הרשות בידו ואף עדיף טפי. ע"ש].

ואיתא נמי בתוספתא (ברכות פ"ג ה"ז, וי"ס שזה בה"א): אמר ר' אלעזר ב"ר צדוק, אבא היה מתפלל תפלה קצרה בלילי שבתות, ומאהבתך ה' אלקינו שאהבת את ישראל עמך ומחמלתך מלכנו שחמלת על בני בריתך נתת לנו ה' אלקינו את יום השביעי הגדול והקדוש הזה באהבה. ע"כ. ואע"ג דהענין בהלכה שם הוא מצד דין תפלה קצרה; מ"מ מכלל הדברים ש"מ דשפיר דמי להתפלל בשבת באופן זה. ושור"ר שכן משמעות הראב"ה והשבלי הלקט - דר"א היה מקצר רק לברכה האמצעית, והור"ד בפשטה של תוספתא. ע"ש קלי.

[ובשיעור פלפלו קצת בעיקר דין זה, גם ע"פ הטעמים שנאמרו במניעת תפלה רגילה ובקשות פרטיות בשבת. וע"ע בספר אשר לשלמה (על הבא"ח פ' ויקרא ס"ז הערה ג עמ' טל), שעמד במה שיש להעיר לפי דעת שמואל

קלי ולפי חילוק זה תמה על מ"ש רעק"א (בס' קיד) שאם שכח לומר מוריד הגשם בליל שבת, אין מחזירין אותו, דלא גרע מאם היה מתפלל רק מעיין שבע דיצא בדיעבד, שהרי בברכת מעיין שבע לא הוזכר גשם. ולפי החילוק הנ"ל יש לדחות, שבברכת מעיין שבע לא חייבוהו להזכיר גשם, אבל בתפלת שבת חייבוהו להזכיר גשם, ואם לא הזכיר חוזר.

קלי וראיתי במנחת כבורים ובמנחת יצחק שביארו, כי רבי צדוק היה עושה כן כשהיה במקום סכנה בליל שבת. ובחסדי דוד ביאר, שעשה כן כדי לבא לביתו במהרה.

וכשאני לעצמי אמינא ע"פ הא דאיתא במסכת גיטין (נו): דר' צדוק יתיב ארבעין שנין בתעניתא דלא ליחרב ירושלים, כי הוה אכיל מידי הוה מיתחזי מאבראי, וכי הוה בריא, מייתי ליה גרוגרות, מייץ מיייהו ושדי להו. ע"כ. וגם במשנה במסכת סוכה (פ"ב מ"ה) איתא: מעשה והביאו לו לרבן יוחנן בן זכאי לטעום את התבשיל ולרבן גמליאל שני כותבות ודלי של מים ואמרו העלום לסוכה וכשנתנו לו לרבי צדוק אוכל פחות מכביצה נטלו במפה ואכלו חוץ לסוכה ולא בירך אחריו. ע"כ. (וע"ע בחידושי כת"י למשנה מסכת סוכה שם. ובחידושי למס' עדיות פ"ז מ"א בהערה). אמור מעתה, כי לכן היה ר"צ מזדרז בתפלת ערבית של ערב שבת, לפי שהיה מתענה כל השבוע. וא"ש היטב לפ"ז סתמות דברי התוספתא דאיירי ברגילות של ר"צ, וא"צ להעמיד רק בפעמים הבודדות שהיה במקום סכנה. (ושור"ר שגם בפשטה של תוספתא העיר בדבריהם. ע"ש).

- מדוע בשבת לא תיקנו הבינו, ויזכיר שבת בעבודה, והזכיר לטעמים שנאמרו בזה. ע"ש. וכבר קדמו בעיקר ההערה בס' אמרי דוד (מלינובסקי, ח"ב סי' ט אות ד). ע"ש. וראיתי ב'ספר הבינו' (אות ט עמ' כט) שהסתפק האם מתפללים תפילה קצרה (בשעת הסכנה) בשבת. והביא לתוספתא, והעיר דצ"ע שלא הובאה בפוסקים. ע"ש].

[ז]. הבינו אין לחצאין, אבל מעין י"ח יש

ובזה ארווחנא עוד גם למ"ש בשו"ת ארץ צבי הנ"ל (בסיום דבריו) די"ל שאינו יוצא בקיצור התפלה אא"כ מקצר לכל הברכות האמצעיות בברכת הבינו, אבל לא מקצתם בארוכה ומקצתם בקצרה, וכעין מ"ש בגיטין (טו:) ובמג"א (סי' ט) בשם תה"ד - או כולו במין כנף או כולו בצמור ופשתים. עכ"ד.

כי גם אם נקבל לחילוק זה, מ"מ נראה שזה רק לגבי אופן שבא לצאת י"ח ע"י ברכת הבינו, משא"כ באדם שעומד בתפלה, ובאמצעה (כשכבר התחיל חלק מהברכות האמצעיות בשלימות) רואה שעלול לבא דבר המכריחו להפסיק בלא שיקצר, דשפיר דמי לעשות כדעת רב ולקצר גם רק חלק מהברכות (האמצעיות) שנותרו לו. וכפשטות דברי השולחן ערוך (או"ח סימן קד) שכתב: לא יפסיק בתפלתו. ואפילו מלך ישראל שואל בשלומו, לא ישיבנו; אבל מלך עובדי כוכבים, אם אפשר לו לקצר דהיינו שיאמר תחלת הברכה וסופה קודם שיגיע אליו, יקצר. ע"כ. ולא כתב שזה רק אם יאמר כן בכל הברכות. (וכזאת השבתי לשאלת הרב דרור בן שימול הי"ו, כבר טרם שראיתי לדברי הארץ צבי). [וראה לעיל (בסימן כז אות ג ובהערה שם) מ"ש לחלק עוד בזה. ע"ש].

ושוב מצאתי גם בצל"ח להלן (לב:) ד"ה אלא מקצר ועולה, שכתב: עיין בש"ע סימן ק"ד סעיף א' דהיינו שיאמר תחלת כל ברכה וסופה. והנה לעיל דף כ"ט ע"א פליגי רב ושמואל מהו מעין י"ח, ורב סבר מעין כל ברכה, ושמואל אמר הבינו, ושם פסקו כל הפוסקים כשמואל, וכן פסק בש"ע סימן ק"י. וצ"ל דלשון יקצר לא משמע הבינו. ואמנם הנלע"ד לדינא בזה, דברייתא כאן דתני יקצר, לפי שמיירי שבאמצע תפלתו ראה אנס או קרון בא כנגדו, ואם כבר אמר ברכת אתה חונן כולה שוב אי אפשר לומר הבינו, דשמונה לא תיקנו כדאמרין לעיל דף כ"ט ע"א לענין הבדלה עם הבינו, ולכך כיון ששוב אי אפשר לומר הבינו לכן יקצר כל ברכה וברכה מאמצעית מאותה ברכה שבה ראה אנס או קרון והלאה. אבל אם קודם שסיים אתה חונן ראה אנס או קרון, נלע"ד דיאמר הבינו. וכן נלע"ד דמה דאמרין לעיל דף כ"ט ע"א חוץ ממוצאי שבת או ימות הגשמים, היינו שהבינו אינו יכול לומר, אבל אכתי לרבי יהושע מתפללין מעין י"ח דהיינו מעין כל ברכה וכדברי רב, דגם שמואל מודה דיכול לעשות כן אלא שסובר שאינו צריך לעשות כן ויכול לכלול כולם כאחד בהבינו. ע"כ קל"ח.

קל"ח ועכ"פ ממ"ש הארץ צבי בסיום דבריו, יוצא שאם בעשי"ת מסתפק האם צריך לחזור מחמת הזכרת 'המלך המשפט', ונמצא ב'שמע קולנו' אינו יכול לומר שם לנוסח 'הבינו' (ראה היטב בגוף דבריו). כי אין הבינו לחצאין, וזה לא רק אם יתחיל לנוסח הבינו מברכת השיבה שופטינו, אלא גם לא יועיל לומר שוב לכל הבינו, כי לכל הברכות עד 'השיבה שופטינו' כבר יצא י"ח בברכה ארוכה, וא"צ למה שעכשיו חוזר עליהם, וכמאן דליתא דמי. ויל"פ בזה.

ולכאור' הגענו בזה גם למה שנאמר ע"ד השולחן ערוך (או"ח סימן קכד סעיף י) שפסק: מי ששכח ולא אמר יעלה ויבא בר"ח או בחולו של מועד או בכל דבר שצריך לחזור בשבילו, יכוין דעתו וישמע מש"צ כל י"ח ברכות מראש ועד סוף כאדם שמתפלל לעצמו. ע"כ. ובביאור הלכה שם בד"ה יכוין דעתו וכו', כתב: עיין בחדושי רע"א שכתב וזה לשונו, עיין בלשון תוס' והרא"ש דמשמע להדיא אף היכא דלא גמר תפלתו וא"צ לחזור לראש התפלה אלא דחוזר לרצה, מ"מ אינו חוזר וישמע מהש"ץ כל התפלה ע"ש, ובכה"ג לכאורה מפסיק מיד ואינו גומר תפלתו כיון דרצונו לצאת בשמיעה מהש"ץ ממילא מה שגומר תפלתו הוי ברכה לבטלה. ולענ"ד בכה"ג דא"צ לחזור לראש רק לרצה אפשר דימתין עד שיגיע הש"ץ לרצה ומשם

[ח]. תפלת הבינו בצבור

עוד רגע אדבר, אודות מה שעוד שאלני הרב דרור בן שימול הי"ו, האם בציבור - דהיינו כשהש"צ חוזר על התפלה, אפשר להתפלל הבינו.

והיה קצת מקום לדקדק מהא דאיתא בגמ' כאן: אמר רב נחמן אמר שמואל - כל השנה כולה מתפלל אדם הבינו, חוץ ממוצאי שבת וממוצאי ימים טובים, מפני שצריך לומר הבדלה בחוץ הדעת וכו'. אמר רב ביבי בר אביו: כל השנה כולה מתפלל אדם הבינו חוץ מימות הגשמים, מפני שצריך לומר שאלה בברכת השנים. ע"כ. וממה שהוסיפו תיבת 'אדם' לכאן יש מקום לדקדק כי לאפוקי תפלת ציבור באו. אבל כמובן שאינו מוכרח.

וגם היה נראה לי שהיה מקום לדקדק בזה מהא דאיתא לעיל (בסוף דף כח): תנו רבנן, שמעון הפקולי הסדיר שמונה עשרה ברכות לפני רבן גמליאל על הסדר ביבנה. אמר להם רבן גמליאל לחכמים: כלום יש אדם שיודע לתקן ברכת המינים? עמד שמואל הקטן ותקנה, לשנה אחרת שכחה, והשקיף בה שנים ושלש שעות ולא העלוהו. ע"כ.

ואילך יכוין לתפלת הש"ץ, וא"צ לשמוע כל התפלה מראשו ועד סופו. עכ"ל. ועיין בר"ן ומלחמות סוף ר"ה במה שהביאו מירושלמי ויש לחלק. ע"כ. ובקובץ מראה הנרות (ח"א עמ' קכד) כתב, דלכאורה לדברי רע"א יכול לשמוע מש"צ רק עד היכן שהגיע, ומשם ואילך להמשיך בפיו. וראה גם מ"ש בזה בספר 'מפומייהו דרבנן' (עמ' שמו), ובס' מנחת דוד (ליפקוביץ, עמ' קא). ובשאר הספרים.

(וע"ע בשו"ת מיילי דחסידותא - הנדפס בס' אוסרי לגפן ח"ג עמ' תקכח אות נ, ונכפל בספר מיילי דחסידותא תשפ"ד פ"ג ס' קלט, בדין מי שדילג ברכה בתפלה, שיכול להשלימה ולשמוע לתפלת הש"צ רק משם ואילך עד היכן שכבר ברך, ומרויח בזה שלא יברך אותם הברכות פעמיים. ע"ש. ומ"מ ראה במתיבתא כאן בסוף העמוד הערה טל שהביאו מהאמרי נועם ד"ה יש, שהוכיח מהגמ' שבג' ברכות הראשונות אי אפשר לצאת ידי חובה משליח הציבור, אלא מברכה רביעית ואילך. ע"ש. וכשאני לעצמי התעוררתי ממ"ש בזה פרשת משפטים דף קט"ו ע"ב: 'דבצלותא דבר נש איהו כעבד דאתמר ביה שש שנים יעבוד, ואין עבודה אלא תפלה, שש שנים יעבוד ג' ראשונות וג' אחרונות דשליח צבור אפיק ליה לבר נש ידי חובתו למאן דלא ידע לצללה בהו'. ע"כ. ולשאר ברכות התפלה לא הזכירו, וראה במפרשים מ"ש בזה. ולמבואר כאן י"ל כי מסבירא זו גופא הוצרך הוזכר להוציא. וע"ע מ"ש בעורי דבורה ח"ד עמ' קיח מהרה"ג אח"א נר"ו וצרף לכאן).

ואף גם זאת מצאתי בשו"ת קנה בשם (ח"ב סימן ז) שנסאל: אודות מי שהתפלל תפלת שמונה עשרה וכשהגיע לברכת שמע קולינו התבונן בעצמו שלא כיוון בתפלתו כמו שצריך, או שלא כיוון כלל, האם מותר לו להתפלל בתוך ברכת שמע קולינו תפלת הבינו, דהרי ליכא כאן שום חשש ברכה לבטלה כי סוף סוף אינו מברך שום ברכה מיותרת, רק שאומר תפלת הבינו בתוך ברכת שומע תפלה, ואע"פ דעיקר חסרון כוונה שהוא לעיכובא הוא באבות, ואם לא כיוון באבות אע"פ שכיוון בכל שאר הברכות צריך לחזור ולהתפלל, מ"מ מה דביכולתו לתקן גם לגבי שאר הברכות למה לא נתקן. והשיב: דאף דבעיקרא דמילתא ליכא שום חשש והפסד בהוספת תפלת הבינו בתוך ברכת שומע תפלה, לפי מה דמבואר בשו"ע (סי' קיט ס"א) דבברכת שומע תפלה יכול לשאול כל צרכיו שהיא כוללת כל הבקשות, ואם כן מה בכך שהוא חוזר וכופל בקיצור על בקשותיו שכבר שאל עליהם בכל ברכה וברכה בפרטות, דלא יהא אלא שאלת שאר צרכים ג' כמות, וא"כ מאי שנא הא מהא. מ"מ לגבי תועלת המבוקש שיחשב לו אמירה זו כתפלת שמונה עשרה, ולתקן בזה את אשר עיוות בתחלה שלא התפלל בכוונה, נראה פשוט שזה אינו, שהרי באמירת תפלת הבינו לבד, מבלי לברך מקודם השלשה ברכות הראשונות, ולאח"כ השלשה ברכות האחרונות, פשוט הוא שאינו יוצא בזה ידי חובת תפלה, וא"כ לפי מה דאירינן השתא שמתפלל כל השמונה עשרה ברכות על הסדר, והשלשה ברכות הראשונות ואחרונות הם ראש וסוף לשאר ברכות האמצעיות שבירך כל ברכה וברכה בפרטות, וא"כ ליכא כאן רק אמירת הבינו מבלי לברך השלשה ברכות הראשונות והאחרונות, ואי אפשר שיחשב כתפלה לעצמה, רק כמוסיף בקשות בתוך ברכת שומע תפלה שבירך אותה על סדר שאר הברכות האמצעיות, ולא תיקן כלום בזה. וחתם שזה ברור ופשוט. ע"ש. (ובס' פסקי תשובות ר"ס ק"י הביא לדבריו בקיצור).

יהודה פרק תפלת השחר לקדשו קטו

סימן ל - דין הבינו ותפלה קצרה בשבת ויו"ט ותעניות

ויש לשאול איך יתכן ששמואל הקטן שכחה תוך שנה, מאחר והוא עצמו תיקן לברכה זו, ומסתמא נהג לאומרה בתפלתו כמה פעמים בכל יום?

אכן אפ"ל כי בכל השנה שמואל היה מתפלל הבינו כדעת ר"י במשנה, אבל השתא שהוצרך להיות ש"צ לא יכל להמשיך במנהגו, לפי שהבינו אינה אלא בתפלת אדם יחיד.

ומצאתי גם בספר צרור החיים (הובא בס' יין ישן בקנקן חדש) שכתב: דאפשר דסבירא לשמואל כרבי יהושע, והיה מתפלל בכל יום הבינו. ולשנה אחרת ירד לפני התיבה ולא ידעה. ע"כ.

[שו"ר שכבר קדמני בב' 'ראיות' אלו בספר אפיקי מגינים (ר"ס ר"ס קי). ועוד הוסיף בזה דברים מרוב מבינותו. ומסיק שאין תפלת הבינו בציבור. ע"ש].

אולם ראיתי בחידושי הרשב"א שעורר בשאלה הנ"ל (איך יתכן ששמואל הקטן שכחה), ולא יישובה. וגם שאר רבותינו הבאים אחריו הרבו בתירוצים והלכו בדרכים שונים, וכמו שתראה ברשב"ץ שהביא לשאלת הרשב"א, ותי' א' - ששמואל הקטן תורתו אומנותו היתה כר' שמעון בן יוחאי דאמרינן פ"ק דשבת שאין מפסיקין לתפלה קל"ט. ב' - יש ספרים שגורסין לשנה אחרת ירד ושכחה, ולהאי גירסא לא קשה מידי, כי לשנה אחרת ירד לפני התיבה פעם אחרת ונודמן לו באותה שעה ששכחה ומפני אימת צבור ק"ה השקיף בה שתיים ושלוש שעות עד שנזכר אליה קמא. ע"כ.

(ומעיין שם) 'שמעתתא מפומיהו דרבנן' הביא לתי' א' בשם הנמוק"י, ולתי' ב' בשם הרשב"ץ. וע"ע בספר אוצרות הים שהביא לתי' א' בנוסח: ראיתי בשיעורי היום בשם הנימוק יוסף וכן הוא בברכת איש בשם התשב"ץ וכו'. ואח"כ הביא לתי' ב' בשם ר"ח. ע"ש).

והמתבונן יראה כי לכא' תירוצו הראשון של הרשב"ץ מבאר רק מדוע שמואל לא התפלל כל השנה, אך אינו מבאר מדוע הפעם כן התפלל. ולדרכינו א"ש היטב.

וראה עוד היטב בהגהות היעב"ץ (נדפסו בילק"מ מהדורת וגשל לעיל בסוף דף כח) שכתב: לשנה אחרת שכחה - שמואל לא התפלל כל השנה אלא הבינו, חוץ מימים שצ"ל מעין המאורע, ומפני שלא היה רגיל בתפילת י"ח לפיכך אינו דבר זר ששילטה בו השכחה בברכת המינין אע"פ שהוא עצמו תקנה. ע"כ. (וראה לעיל באות ה). ומעתה י"ל שבימים אלו הוצרך להתפלל תפלה שלימה. אלא שאי"ז מחזור, שהרי ימים אלו אינם רק לשנה אחרת, אלא כבר באותה השנה.

אכן מצאתי בספר שלמה משנתו (רקובסקי) שכיון מדיליה לתירוצו הראשון של הרשב"ץ (וגם באפיקי מגינים הנ"ל כיון לזה. וע"ע במקור חיים סי' קי ס"א ד"ה בשעת הדחק, שכתב: ל"ק איך לא תהא תפלתו שגורה [ויתפלל הבינו], דת"י שבימימה מתוך התמודתם לא היו מפסיקים לתפלה. וגם בס' פרי אפרים כתב לתי' זה בשם ידידו. ובספר

קלט ולכא' תי' זה של הרשב"ץ צ"ב מהא דקי"ל במס' ר"ה (לה). לעולם יסדיר אדם תפלתו ואחר כך יתפלל. והיינו בתפלה הבאה לפרקים. אכן ניחא לי עם מ"ש בברכי יוסף (או"ח סימן ק ס"ק ג) בשם מהר"ש בן הרשב"ץ בתשובה סי' קצ"ג שכתב ששמע ממר אביו הרשב"ץ, שקבל מפום רבנן, דלא נהגו להסדיר תפלת מועדים לפי שאין להסדיר אלא כשהיא תפלה מחודשת כולה, כתפלת ראש השנה ויום הכיפורים. ע"כ. (וראה עוד בילקוט יוסף ר"ס ק). הרי לפנינו מדברי הרשב"ץ גופיה, וממילא מיושבים דבריו בסוגיין.

ק"ב וע"ע בס' פיתוחי חותם (בירדוגו) שתי' על קו' הרשב"א: דאפשר דלשנה דקאמר - היינו שתקנה בסוף השנה, ולתחילת השנה שכחה, דליכא זמן מרובה כ"כ להייתה שגורה בפיו לפני הצבור דאיכא אימה. ע"כ. [ודעימיה בספר שרביט הזהב (בירדוגו) כתב: אפשר שאף שתקנה אכתי לא היו רגילים לאומרה עד לשנה אחרת שרצו לקובעה לגמרי. ע"כ]. (וראה עוד להלן מדברי הרב המגיה לחידושי ר' משה הכהן מג'רבא).

קמא אגב, מפורש בדברי הרשב"ץ שבסופו של דבר נזכר שמואל בברכה. ודלא כמו שראיתי מי שהסתפק בזה.

הערות הגרי"ש אלישיב כתוב מדיליה לשאלת הרשב"א ולתשו' הרשב"ץ. וגם בס' מילי דברכות כיון לתי' זה, אלא ששאל דא"כ הו"ל לשכוח גם את כל סדר התפלה שתקן שמעון הפקולי. ולכן חידש שלא תקנו לומר לברכה זו בכל יום אלא בעת הצורך. ע"ש. ולענ"ד אי מהא אינו מוכרח. ומ"מ ראה בביאורי המהר"א ל' מפראג שכבר דרך בדרך זו, והוסיף, כי לשנה אחרת ישבו בעיבור השנה, כדאיתא בסנהדרין, והיה מופסק ועומד מתלמודו, לפיכך ירד לפני התיבה ולפיכך שכחה. ע"כ.

ובספר יד דוד כתב, ואפ"ל דמעיקרא לא נתקנה ע"י שמואל הקטן אלא בצבור, אבל לא ביחיד, אבל אח"כ הנהיגו גם ביחיד. וכיון דמעיקרא לא אמרוהו אלא בצבור, שכחה. ואפשר, ששמואל הקטן לא עבר לפני התיבה בכל השנה. [וסיים: אלא דבלא"ה קשה, כיון שהנהיגו לאמרה עכ"פ בצבור וכי לא היה אדם שהיה יכול להזכירו]. וכיו"ב כתב גם בס' אוצרות הים.

ועל זו הדרך כתב אך באופן שונה בבן יהוידע: שבתחלה כשתקן אותה לא קבעו בתפלת העמידה שמתפללין בכל יום, אלא קבעו אותה בעמידה שמתפללין ביומא דרחמי, דהיינו בתענית ציבור ולכן לשנה אחרת שכחה. ע"כ. (וע"ע בס' ברכתא ושירתא).

והרב המגיה לחידושי ר' משה הכהן מג'רבא (שנדפסו בס' דמות הכסא ח"א) כתב: ולענ"ד דוקא 'שנה' כגון שהיה עולה לחזן ליארציית וכדומה, ומחמת אימתא דציבורא שכחה כי לא היתה ידועה לכולם ולא נתפרסמה. ואח"כ כתב כדברי הבן יהוידע.

יהיה איך שיהיה, כ"ז באופן שמתפלל הבינו, אבל אם יתפלל תפלה קצרה כדעת רב, בפשטות נראה שאין בזה הבדל בין יחיד לצבור.

אחר שאנו דני'ם, בקי'צור התפלה בי'א'ם מ'לוח'די'ם, להנהיג'ת אא'ל'ר א'נ'ח'ל'ן ל'א'כ'ר'י'ם, ש'ל'א ה'יה ה'מ'ד'ל' א'ל'ל'ו ב'ין י'א'י ה'ח'ו'ל' ל'ש'מ'ת ו'י'א'ם ט'ו'ב'י'ם, ו'א'פ'י'ל'ו א'ם ב'צ'ר'ה ש'מ'ת ה'יה מ'ה'מ'ת'ע'ל'י'ם, כ'כ'ל ז'א'ת ת'פ'ל'תו ה'י'ת'ה ע'ם ה'מ'ת'ו'נ'י'ם, ב'ל'א ק'י'צ'ו'ר'י'ם א'ל' ד'י'ל'א'י'ם. כ'י ב'א'ע'ש'ה ח'ס'י'ד'ו'תו ל'א ח'ס'י'ר מ'ה'ח'ו'ב'ו'ת ה'צ'י'ק'ר'י'ם, (א'פ'י'ל'ו א'ת ה'ה'י'ד'ו'ר'י'ם), ו'כ'ל'ו ש'ה'י'ר'ו ב'ס'פ'ר'י'ם.

***

מסכת ברכות דף כט ע"א

סימן לא - הבדלה בתוך הבינו - לכאורה זה שבח בתוך בקשות

[א]. אין להגיה הבינו ה"א 'להבדיל בין קדש לחול. [ב]. המבדיל בין קודש לחול - הו'י הגדלה לשם ה'. [ג]. בירוד מוונת דש"י. [ד]. דברי הרש"ש שדש"י בא לאפוקי מתר"י, והפקפוק בזה. [ה]. יעיר מג' ביאורים בדברי תר"י בטעם שלא כוללים להבדלה בהבינו. [ו]. בזה ניהא דברי המנחת עני מהערת היב"א. [ז]. איך פותח ב'הבינו' לפני הבדלה, הרי זו בקשה.

[א]. אין להגיה הבינו ה"א 'להבדיל בין קדש לחול

איתא בגמ': מתקיף לה מר זוטרא, ונכללה מכלל הבינו ה' אלקינו המבדיל בין קדש לחול? קשיא. ע"כ. שאל הרב שמעון ערוסי הי"ו, מה שייך לומר לנוסח זה שהוא רק 'שבח' בתוך ברכת הבינו שכולה נתקנה במקום ברכות של 'בקשה' (וכן חותמים בה 'שומע תפלה').

[ונוסף כי בברכת 'מעין' כללו רק דברים שהינם ממחות העיקר. ולכן לא דמי להבדלה הכלולה בברכת הדעת בכל השנה, ושנוכחים בה גם בקשות. וראה להלן לקראת סוף דברינו].

ומחמת כן צידד להגיה 'להבדיל בין קדש לחול. וממילא יש גם בזה בקשה.

אבל טענתי לו כי דבר זה קשה לקבלו מגמרא ומסברא:

מגמרא - כי אין בכחנו להגיה לספרים אף לא באות קטנה. ובפרט כי יצאתי לבדוק בשינויי הנוסחאות, ולא מצאתי גירסא כזו בשום דפוס או כת"י, ובכולם הנוסח הזה לגירסת התלמוד לפנינו. [ורק זאת מצאתי מובא מכת"י מיינכן 95 ואוקספורד 366 - שהנוסח 'והמבדיל'].

ומסברא - כי לפ"ז יוצא שכל תוכן הבקשה של 'הבינו' מצטמצם לבקשה על ידיעת ההבדלה בין קודש לחול, וזה דוחק גדול, כי בקשת הדעת אינה על דבר אחד ומסויים, אלא על הכל קמ"ב.

[ב]. המבדיל בין קודש לחול - הוי הגדלה לשם ה'

וכשאני לעצמי השבתי שכאשר אומרים 'הבינו ה' אלקינו המבדיל בין קדש לחול' - אמירת 'המבדיל בין קודש לחול' אינה כתוספת חיצונית של שבח בתוך הבקשות, אלא 'הגדלת' שם ה' שהזכרנו תחילה - שהוא מבדיל בין קודש לחול. (ואה"נ אם היתה הוספה זו במיקום אחר בתוך נוסח הבינו, היה מקום לשאול כנ"ל). [ויטעם יותר ע"פ הידוע (ראה ברמב"ם הלכות תשובה פ"ח ה"ב. ועוד) שהקב"ה הוא מקור החכמה, וככל שישכיל האדם בחכמה ויתחבר אליה בדעתו, כך יתקרב יותר להקב"ה וידבק בו^{קמ"ב}].

ואפשר שלזה כיון רש"י במ"ש בד"ה מכלל - בתוך הבינו, כדרך שהוא כוללה בחונן הדעת, ויאמר: הבינו ה' אלהינו המבדיל בין קדש לחול לדעת דרכיך. ע"כ. ולכאור' צ"ב מה רצה להוסיף על המפורש בגמ'. ולדרכינו נראה שרצ"ל שכל הרישא זה דבר א' עם שם ה', והבקשה היא בסיפא.

[ג]. בירוד מוונת רש"י

אבל אין נראה לומר בביאור דברי רש"י ביתר פשטות, והיינו שהרגיש בשאלה הנ"ל, ולכן כתב 'כדרך שהוא כוללה בחונן הדעת, ורצ"ל שהבינו זה כקיצור הברכה, וכשם שזה מצא את מקומו בתוך ברכה על הדעת, כך בהבינו. דלא דמי, דבשלמא כאשר מתפלל ליי"ח הברכות בשלימות שפיר יתכן שנכנס בתוכם גם תוספת מעט שבח כמו שיש בכל ברכה וברכה, משא"כ כאשר מתפלל 'הבינו' שאין בה שום תוספת שבח (ורק בסוף סמוך לחתימה יש הכרח שיהיה מעין החתימה) אלא קיצור בקשות בלבד.

[ד]. דברי הרש"י ש' שרש"י בא לאפוקי מתר"י, והפקוק בזה

והראני הרב אשל שרעבי הי"ו ברש"י ש' שהולך לכוונת דברי רש"י בדרכא אחרינא, וכה כתב ע"ד רש"י: לכאורה הא אף שאר ברכות שהמה מיוחדות ביי"ח כאו"א בפ"ע עכ"ז המה כלולים יחד בהבינו, וגם לאיזה צורך הוסיף בסה"ד לדעת דרכיך שאינה בגמרא? אבל נראה דבמתק לשונו אתא לאפוקי ממש"כ תר"י ליישב הקושיא (כלומר הקשיא של הגמרא) מפני שהיה נראה שהבדלה היא ג"כ ברכה בפ"ע ע"ש, לכן כתב כדרך שהוא כוללה וכו' דהיינו באמצע מעין אתה חונן דהוא בין הבינו לבין לדעת דרכיך. עכ"ד. (וכע"ז כתב גם בשפתי חכמים ד"ה ונכללה).

ורצ"ל שרש"י בכוונה הדגיש שנוסח ההבדלה הוא 'באמצע' הברכה, וממילא אין מקום לטעות בחשש שכתבו תר"י - שיבואו לחשוב שזו ברכה בפני עצמה.

^{קמ"ב} והזכיר לי הדבר מה ששמעתי מחברי לספסל בישיבה (ואיני יודע אם כך היה או משל הוא), שפעם אחת עצר לידו נהג מונית ושאלו - באיזו שעה נכנסת השבת? והלה השיבו - איני יודע בדיק צריך לבדוק בלוח שנה. ושוב שאלו הנהג - באיזו שעה יוצאת השבת? והלה השיבו גם על זה כאמור - שאינו יודע בדיק וצריך לבדוק בלוח שנה. וכאשר שמע הנהג לתשובות אלו, גער בו ואמר - 'מה כל הזמן אתה עושה בישיבה'... וכל השומע יצחק, לפי שידוע כי אין העסק בישיבה סביב ידיעת דבר קל זה, אלא סביב דברים הרבה יותר גדולים.

^{קמ"ב} ובזה שפיר קדמי לבאר מ"ש רש"י במס' ע"ז (ח). בד"ה מעין כל ברכה וברכה: אם היה משכח תלמודו מאריך בחונן הדעת. עכ"ל. ולכאור' צ"ב מה ענין זה אצל זה. (וראה מ"ש בס' דברי שמואל שם). ולמבואר א"ש, משום שכאשר האדם נדבק בהקב"ה (שהוא מקור החכמה) לא שולטת בו שכחה, כי הזכירה היא מצד הקדושה בסוד "ואין שכחה לפני כסא כבודך" (ראה בשו"ע האריז"ל בתחילתו סע"ב).

[ולכאור' קצת חיזוק לעצם דרך זו יש להביא מכת"י אוקספורד 366 ופרים 671 ששם הנוסח אינו 'ונכללה מכלל' אלא 'נכלל בכלל', ובוה קצת יותר משמע דהיינו באמצע. אולם י"ל בקל, דהיינו באמצע הבינו ולא באמצע ברכת הדעת שבהיינו. וגם בלא"ה, הרי עכ"פ 'בכל' שאר הנוסחאות שראיתי כתוב כנדפס לפנינו].

אבל עיני כל רואים, שכבר בגמ' נוסח זה 'באמצע', ואפ"ה כתבו תר"י לדבריהם, ומדוע לנו לאפוש' בפלוגתא, ובפרט שלפ"ז לא תהא לנו תשובה ל'קשיא' שבגמ' קמ"ד. [וכתב הרשב"א בשם רב האי, 'דאע"ג דסלקא בקושיא לא אידחיא ליה, כיון דלא סלקא בתיובתא'. (וכן נקטו הפוסקים)]. ולכן נראה יותר כמשנ"ת בס"ד.

[ה]. יעיר מג' ביאורים בדברי תר"י בטעם שלא מוללים להבדלה בהיינו

זאת ועוד אחרת, כי בעיקר מה שכתבו תר"י - שאם נכלול הבדלה בהיינו יש חשש שיאמרו שהבדלה היא ברכה בפ"ע. מצאנו ג' דרכים בביאור חשש זה (וכבר הובאו בילקוט ביאורים):

א' - הלבוש (או"ח סי' ס"א) ביאר, שמכיון שיהיה נראה מהזכרת הבדלה בהיינו שהבדלה היא ברכה בפני עצמה, יטעו לומר שגם כשמתפללים שמונה עשרה ברכות שלימות, הבדלה היא ברכה בפני עצמה, ולא יכלול אותה בברכת אתה חונן. וכדבריו משמע במגן אברהם (שם סק"ז) ובצל"ח (ד"ה והנלע"ד). וביארו שהחשש הוא שיטעו לומר שהלכה כרבי עקיבא (להלן לג.) הסובר שמזכירים הבדלה בתפילה בברכה בפני עצמה.

ב' - הב"ח (שם ס"ב ד"ה ותימה) ביאר את דברי רבינו יונה, שמכך שהבדלה נראית כברכה בפני עצמה יש לחוש שיבואו לומר שדין הבדלה היא כשאר ברכות שמונה עשרה ואם שכח לאומרה מחזירים אותה, כמו מי ששכח אחת משמונה עשרה ברכות. (ולא נחא ליה בדרך א' - לפי שכבר נהגו לכוללה בחונן הדעת, ומהכ"ת לומר שיטעו בגלל שכעת כוללה בהיינו).

ג' - הפרי מגדים (שם משבצות זהב סק"א) ביאר את כוונת רבינו יונה, שנראה כמוס'ף על הברכות כשמוסיף תיבה אחת בברכת הבינו קמ"ה, כיון שכל כמה תיבות (בברכת הבינו) הם מעין של ברכה אחרת קמ"ו. (ונראה שמפרש שזו כוונת הט"ז שם).

קמ"ד ואף שמצאנו בשאר המפרשים עוד דרכים לישוב ה'קשיא', וכמ"ש בחידושי הרא"ה, שאין לכלול הבדלה בהיינו משום שהבדלה על הכוס היא ברכה בפני עצמה, ותיקנו חכמים לאומרה בתפילה כפי המטבע שלה, ולכך אין לכלול אותה בקיצור לשון. ובאור שמח (תפילה פ"ג ה"י) תירץ שהטעם שאין כוללים הבדלה בברכת הבינו, הוא משום שמתפללים הבינו רק בשעה שהוא טרוד ודחוק, ובשעה כזו חוששים שישכח להזכיר הבדלה. (והו"ד בילקוט ביאורים). מ"מ מרן בב"י (או"ח ר"ס קי) הזכיר רק מדברי תר"י.

קמ"ה והיינו שהחיסרון הוא כבר במעשיו עכשיו, ודלא כדרך א' שהחיסרון הוא מצד מה שיטעו ללמוד מזה לעלמא. ולדבריו ל"ק מה שהעיר הב"ח על דרך א'. (ומקור החשש של נראה כמוס'ף על הברכות, נראה מ"ש בגמ' כאן י"ח תקון י"ט לא תקון וכו'. וע"ע בתוס' ד"ה מפני וק"ל).

קמ"ו ותיכף אחרי זה הוסיף הפרי מגדים וכתב: וצ"ע אם עבר והתפלל הבינו במוצאי שבת ויום טוב ובימות הגשמים, אם חוזר ומתפלל י"ח, דעבר על תקנת חז"ל. ע"כ. והיה נראה שכל דבריו הם לשיטתו לפי מה שביאר שהחיסרון הוא כבר במעשיו עכשיו, וא"כ שייך לומר שכעת בתפלתו הזו 'עבר' על תקנת חכמים, אבל לפי שאר האחרונים שביארו שהחיסרון הוא מצד מה שיטעו ללמוד מזה לעלמא, הרי שבתפלתו כעת אין חיסרון, ולא עבר בה על תקנת חכמים.

ואכן ראה במשנה ברורה (ס"ק ה) שכתב: עיין בפמ"ג שמסתפק וכו' אפשר דלא יצא דעבר על תקנת חז"ל. ועיין בבה"ל במש"כ בשם הגרע"א. ע"כ. ובביאור הלכה כתב: עיין בחידושי רע"א שמסתפק לענין מ"ש ויו"ט אם השעה עוברת י"ל דבוה במו"ש ויו"ט מוטב שיתפלל הבינו ולא יזכיר הבדלה דעכ"פ בדיעבד

יהודה פרק תפלת השחר לקדשו קיט

סימן לא - הבדלה בתוך הבינו - לכאורה זה שבח בתוך בקשות

ולפ"ז נראה, כי ביאור דברי הרש"ש בכוונת רש"י (שבא לאפוקי מתי' תר"י), אזיל לפי דרך א' בביאור דברי תר"י. משא"כ לדרך ב', שגם אם נקבע למקומה באמצע, לכאור' עדיין החשש במקומו עומד, דמאי שנא מכל השנה שאף שנהגו לכוללה באמצע ברכת הדעת, ואפ"ה חיישינן שאם נכניס אותה גם לברכת הבינו יחשבו שאם שכח חוזר, לפי שמה שנכלל בברכה זו הוי כשאר ברכות ש"ע. וגם לדרך ג' לא א"ש בפשטות. (ולכן עדיף לן לבאר ברש"י כדכתבנא).

[ו]. בזה ניהא דברי המנחת עני מהערת היב"א

והנה בספר מנחת עני (סי' ב) ביאר מ"ש התוס' (ברכות מד) שהמנהג שלא להזכיר שבת וי"ט בברכת מעין שלש. עפ"ד תר"י, כדי שלא יהיה נראה שהזכרת מעין המאורע היא ברכה בפ"ע. והו"ד בשו"ת שו"ת יביע אומר (ח"ג או"ח סימן לו אות ג), וכתב: ויש להעיר קצת ע"ד, במ"ש לדמות דין הזכרת שבת וי"ט בברכת מעין ג', למ"ש תר"י בדין הזכרת ההבדלה בתפלת הבינו, דלכאורה רב המרחק ביניהם, דשאני גבי הבדלה דאשכחן פלוגתא דתנאי בפ' אין עומדין (ג), ור"ע ס"ל שאומרה ברכה רביעית בפני עצמה. ומש"ה אית לן לאזהורי שלא להזכיר מעין הבדלה בתפלת הבינו, פן יבאו לידי טעות לנהוג כר"ע ויאמרנה ברכה רביעית בפ"ע בתפלה. משא"כ גבי הזכרת שבת וי"ט בבחמ"ז דליכא למיחש כלל שיאמרנה בפ"ע, אם יזכיר במעין שלש, כיון דליכא שום פלוגתא בהכי ולכ"ע צריך להזכיר שבת וי"ט בתוך בונה ירושלים. עכת"ד.

ומבין ריסי עיניו של היב"א מבואר דנקט כדרך א'. אכן לפי מה שהבאנו עוד ב' דרכים שפיר יש מקום לקיים יפה לדברי המנחת עני (וכמו שבתחילה השביח ביב"א לדברי המנ"ע וכתב עליהם - דפח"ח).

[וגם ידוע מה שמוסרים בשם הגר"ח הלוי (ראה בספר אמירת ברכה עמ' פח. ובדברי שמואל עמ"ס שבת עמ' סב) - דהא דמוכרים במעין ג' שבת וי"ט ור"ח לאחר אמירת ובנה ירושלים, אע"ג דבברכת המזון מקומה קודם לזה, משום דבמעין ג' מוזכרים רק קיצורי הברכות, ורק משום דיש ברכה לשוכח שאומרה לאחר ובנה ירושלים נתקן הזכרה זו, ומה"ט לא מוזכרים חנוכה ופורים. (וע"ע בעורי דבורה ח"ד עמ' קיט)].

[ז]. איך פותח ב'הבינו' לפני הבדלה, הרי זו בקשה

ומעניין לענין באותו הענין, הנה מה שתיקנו הבדלה בתחילת ברכת אתה חונן, כתב בשולחן ערוך הרב (או"ח סימן רצ"ד ס"א): מפני שההבדלה שאדם יודע להבדיל בין קדש לחול חכמה היא לו לפיכך קבעוה בברכת חכמה, ועוד מפני שאסור לתבוע צרכיו במוצאי שבת קודם הבדלה כמו שאסור בשבת עצמו, לפיכך קבעוה קודם שאלת צרכיו שבברכות אמצעיות. ע"כ. וגם בביאור הגר"א (שם בריש הסימן) למד כן ממ"ש בתלמוד ירושלמי (פ"ה דברכות) - 'זאת אומרת שאסור לעשות מלאכה עד שיבדיל ודכוותה אסור

יצא בעלמא בלא הבדלה ממה שלא יתפלל כלל עי"ש עוד. עכ"ד. ומכלל דברי רעק"א משמע דלא כיסוד דברי הפמ"ג, כי מה שייד להורות שיתפלל ויצא י"ח בדיעבד (שלא מוזכר הבדלה), אם עובר בעצם תפלה זו (של הבינו) על תק"ח. ש"מ שאין תקנת חכמים לא להתפלל הבינו במוצאי שבת, כי כעת אין שום חיסרון, ואדרבה חז"ל אמרו ש'בכל השנה כולה מתפלל הבינו חוץ' וכו', ומהלשון הזו משמע שגם מוצאי שבת וימות הגשמים בכלל עצם הדין, אלא שיש חיסרון צדדי שבגללו א"א להתפלל בזמנים אלו. [ולכן כתבו כמה מרבתינו, שבאופן שיש סידורים וכדו' ואין חשש שיתבלבל, יכול להתפלל הבינו גם בזמנים אלו. ואכן הפמ"ג גופיה המשיך וכתב שם: דאף אם בטוח שלא יטרו, אסור, משום נראה כמוסיף. ע"ש].

ואין לדחות דלא קרב זה אל זה, כי בדברי רעק"א מבואר דאירי באופן שמתפלל הבינו 'ולא' מוזכר בה הבדלה, ודברי הפמ"ג (שיש חיסרון עכשיו) הינם באופן שכן מוזכר להבדלה בתוך הבינו, ועובר בזה על תקנת חז"ל. ומעתה, אדרבה מזה לכאור' משמע שרעק"א כן נקט כיסוד הפמ"ג ולכן כתב 'שלא' יזכיר הבדלה. דהא ליתא, דזיל בתר טעמא - דלפמ"ג במוצאי שבתות לא תיקנו הבינו. ויש להתיישב בזה עוד. (וע"ע בראש יוסף בסוגיון, ד"ה אמר רב נחמן).

לו לאדם לתבוע צרכיו עד שיבדיל. וביאר דר"ל דלכך צריך לומר תחלה הבדלה קודם ברכה דחול. ע"ש. (ובפשטות יוצא מדברי הגר"א שגם הבקשות של ברכת אתה חונן גופא בכלל).

ולפ"ז שאלני הרב שמעון ערוסי הי"ו, איך היה צד בגמ' כאן שיתפלל הבינו במוצאי שבת, ויכלול להבדלה אחר תיבת 'הבינו', (ואף יש שנקטו כן למעשה כשיודע שלא יתבלבל, ובפרט האידנא שיש סידורים, ראה בקונטרס הבינו - אוחנה, הלכה ז), והרי בעצם תיבה זו של 'הבינו' יש בקשה, ואומר אותה לפני ההבדלה קמ"ו. ונראה שמכיון שמבקש 'הבינו ה"א - לדעת דרכך', כבר אי"ז בגדר בקשה על 'צרכיו' שנאסרה בשבת, אלא על חפצי שמים, שרבים כתבו דשפיר דמי אפי' בשבת עצמה, וכמו שנתבאר היטב בספר צלותא דשמואל (עמ' תרכו ואילך קמ"ח). ע"ש. ועוד יש לצדד ולפלפל בהערה זו באופנים אחרים, אבל זו הדרך היותר ברורה לי.

אחר שאנחנו מאכילים, כי שונים הבקשות על דברים רחוניים, בברכותיו של אאמ"ר אנחנו נזכרים, שכבר מהותינו ילדים קטנים, ציקר ברכותיו לנו היו שבתורה יהיה חלקנו ושמנו יהיה כשם האדולף, ויפולזו מציינותינו חוצה בליכוי הרבים. (וראה גם בכתב יד קדש נדפס בלב הצטיפה החיצונית של חיבור זה).

ונזכר לי מאותם הימים, שילד הייתי בסביבות גיל עשרה שנים, ואאמ"ר ברכני שאחרי ספרי, ובאותו הרגע תפסו את ציני סט ספרי 'כף החיים', עצמו בארון עשרה חלקים רצופים, והצבתי עליהם באמירה שכלאת גם אני אחרי בעצרת היושבים בארומים, וחילק מילא את פניו בשמחה לאילו הדברים. כי לו שאיפתו הטהורה שהיתה כבר טרם יצאנו הניצנים, וכף הפירות שלנו הם ממה שגרע הוא (ואמא ע"ה) בדימעה מאותם הימים. [ואכן הוא אשר דירבן אותי להוציא לאור את החידושים, אשר כתבתי כבר טרם מלאו לי עשרים שנים, ושיילם בשמחה על הכל מכלל כל (הקללות),

קמ"ו ומ"מ הוסיף לבאר יפה לפ"ד הגר"ז והגר"א מדוע דוקא ברכה זו פותחת בתיבות 'אתה'. כי לא רצו לפתוח בה בבקשה לפי שעדיין לא הזכירו בה להבדלה. (ובעוד דרך ראה מ"ש בחידושי כת"י לברכת אתה חונן).

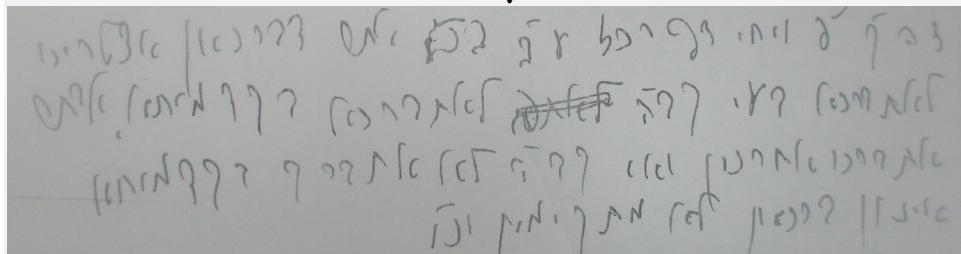
קמ"ח וב"ה שדברינו שם עשו פירות ורבים נאתו מהם, וכמו שתראה בשו"ת אבני דרך חי"ג (עמ' 571) וחי"ז (עמ' 555) וחי"ט (עמ' 762), ובשו"ת תורת מאיר (פנחסי ח"א עמ' צד), ובשו"ת לחם הפנים (ח"א עמ' רו), ובשו"ת אור בן (עמ' מז-ח), ובדמשק אליעזר על ס' פלא יועץ (ערך עצרת, בהוספות מהדור"ב), ובס' מועדי הגר"ח (ח"ג עמ' קיב), ובס' גם אני אודך - תשו' הגר"מ גבאי (ח"ג עמ' מב, מט, נ, נא), ותשו' הגר"י אביטובל (ח"א עמ' קלט), ובס' וישמע משה (ח"ו ס"ע קעו), ובס' אשי ישראל (ט"ו בשבט עמ' 230), ובס' פירות לבי (עמ' מב), ובקונ' עזרת אליעזר (עמ' ס שבת עמ' 33 ועמ' 34), ובקונ' שער יוסף (חודש סיון עמ' יט) ובקובץ מריח ניחוח מס' 537 (עמ' 36) ומס' 638 (עמ' 9-48), ובקובץ שבט הכהונה (ח"ט עמ' פג-ד-ה), ובקובץ אור השבת (הכ"ט עמ' יח-יט-כ), ובאליבא דהלכתא - חלק צ"ב (דף נא ע"ג), וחלק צ"ג (דפים: סט, ע, עא), וחלק ק"ד (דפים: קנה ע"ג, קנז ע"ב וע"ג), וחלק ק"י (דף קעב); ובגליון וישמע משה (מס' קמט), ובתשובת מעלת הגאון ראש בית מדרשינו שליט"א במשיב כהלכה. ובעוד מחיבורי וכתבי חכמי הדור שליט"א.

צ'מוד, אלופות, כריכות, הדפסה, הובלות, של כמה כרכים, בלא האבלה
של כספים.]

ומכיון שעסקנו עם הצניני בקשות בתוך שבחים, אם בזה להנהיגת אאמו"ר
נהא אנחנו לזכרים, שכאשר כתב מכתב בקשה לאיזה נדיבים, או מי שבח
להיות לנו מהמטיבים, לצורך צורכי נישואי הילדים וכיוצא באלו הדברים,
פתח בשבחים רבים, ואם חתם בהודאות ובהרכת כהני'ט. ואם לאחר שקיבלו
לבקשתו והטיבו באיזה דברים, למרות שהמדובר היה בסכומים מוצטים,
לא שח לצורך מכתב תודה מלא הודאות ושבחים, ואף לשלחו לחוץ
לארץ את כק היו צריכים.

ומספר אחד מהאחים הצדושים, שאפילו בשעה שהיה אאמו"ר בשיקום
במושב הזקנים, ביקש ממנו לשלוח מכתב תודה לאחד מהנדיבים, שהיה
מצביר דרכו מצט כספים, עבור אלו שבכל חודש מספר הלוהר לזרסי'ט.
ולא בזה נסת"מו הדברים, אלא כמה שבוצות אחרי זה כאשר ראה
אאמו"ר לבנו היקר שבו אנו צוסקים, שאלו כמה פצמים, האם שילמו לו
על הכולים? והבן לא הבין כמה דברים אמורים, עד שביאר לו אאמו"ר
שמכיון ששלח במקומו מכתב לאחרים, צריך הוא לשלם מכספו על הכול'
שמהדואר קונים, והאם כבר גבה זאת מהכספים שלו שייכים, ובה היה
ראשו נתון שבוצות ימים, שלא יודה לזרים, על חשבון אלו שאילו קרובים,
למרות שמדובר רק בפרוטות מוצטים.

ובק היה אם פותח לברכותיו בצל פה לאנשים, בשבח ובהרכות לבורא
הצולמים, (והיה אומר לפסוקים: "ויברכו שם כבודך ומרומם על ברכה
ותהלה", "ברוך ה' לעולם אמן ואמן"). וכמבאר בדברי רבותינו ובספרים
הקדושים.

ולא לחינם ברכותיו היו צושים פירות ברכים, כמו שסיפרנו וצוד נספר
עליהם בע"ה באחד החלקים. כי היו מושלמים, הן בשבח לאלקים, והן
בבן אדם לחבירו כמו שאנו מבארים.

מסכת ברכות דף כט ע"א

סימן לב - ביאור דברי התוספות ד"ה ונכללה בהבינו

[א]. הצעת דברי התוספות. [ב]. ב' הערות בדבריהם, וישובם כאחד. [ג]. עוד דחיה להערה א'. [ד]. דברי המפרשים בזה. [ה]. מה שיעוד יש להוסיף בזה. [ו]. בירור מונת תירוץ התוס'.

[א]. הצעת דברי התוספות

כתבו התוספות בד"ה ונכללה בהבינו: והא דאמרינן בפ"ק דנדה (ח:פף) כל השנה כולה מתפלל אדם י"ח חוץ ממוצאי י"ח מפני טורח צבור מפני התענית, וי"א שמתפללים י"ח שלימות מפני שצ"ל הבדלה בחונן הדעת. ותימא אמאי לא פריך ונכללה בהבינו? וי"ל דלא דמי, דהתם כל השנה כולה מתפלל י"ח ואין לנו להקשות ונכללה מכלל כדי לשנות המנהג של כל השנה, אבל הכא שכל השנה מתפלל הבינו פריך שפיר למה לי לשנות המנהג בשביל אתה חוננתנו ונכללה בהבינו. עכ"ל.

[ב]. ב' הערות בדבריהם, וישובם כאחד

כשלמדנו לתמיהת התוס', הקשו בני הישיבה ב' שאלות על דבריהם:
א' - שאל הרב אשל שרעבי הי"ו, מה תמיהה היא זו, והרי י"ל בפשטות כי במס' נדה סמכו על מה שנאמר בזה כאן במס' ברכות שקדמה.
ב' - הרב שמעון ערוסי הי"ו שאל, מדוע התוס' שאלו רק על דעה ב' במס' נדה ולא על דעה א' - מה יעשה עם הבדלה כמבואר בסוגיא כאן.
ונתן ה' מענה בפי ואמרתי ליישב לב' שאלות אלו כאחד, לפי ששאלה ב' יש בה ישוב לשאלה א', וכדלהלן:

וזאת משום שעל שאלה ב' י"ל דהיא גופא ס"ל למ"ד א' - כשאלת הגמ' כאן שנכלול להבדלה בהבינו, ומזה משמע לו שבאמת כאשר נתיר להתפלל הבינו בזמן שיש בו הבדלה, נכלול להבדלה בהבינו. (או דא"נ לא אומרים לפי שאי"ז מעכב לתפלה). ונמצא א"כ כי כל כחו של מ"ד א' הינו ממה שנאמר בגמ' כאן. ומעתה שפיר מיושבת גם שאלה א', וזאת משום שמאחר שכל כחו של מ"ד א' הינו מכח הסברה שנוכרה בגמ' כאן - שנכלול להבדלה בהבינו, א"כ שם ממש המקום לשאול מה יעשה מ"ד ב' עם סברא זו שעליה הסתמך מ"ד א', ולא שייך לומר שנסמוך שם על הכתוב כאן, כי שם זו נקודה עיקרית במחלוקתם. והכל עולה יפה כפתור ופרח בס"ד.

[ג]. עוד דחיה להערה א'

ודע, כי על שאלה א', בתחילה דחיתי תיכף, כי בדבר 'תמוה' לא נחא כ"כ לומר שסומכים על מה שנאמר במקום אחר, (אלא רק על הוספת פרטים וכדו'), כי על דבר תמוה אין לשתוק בשום מקום, ולכן שאלו התוס' מדוע במס' נדה שתקו מלתמוה כמו שתמהו בסוגיא. אכן אחר שנשאלה שאלה ב', התחברו ב' השאלות והולידו תירוץ אחד כמשנ"ת בס"ד.

[ד]. דברי המפרשים בזה

וכאשר יצאתי לעיין האם עמדו בזה, כמעט ולא מצאתי דבר במפרשים כאן, זולתי בדברי ב' גאונים מגר"בה.

קמט קצת צ"ב מדוע לא הביאו ממס' יומא (סו"ד פז). ומצאתי שכבר העיר בזה בס' נטע יעקב (וכתב לחזק להערה, לפי שהמקור במס' יומא. ואינו מוכרח). והניח בהערה.

יהודה פרק תפלת השחר לקדשו קבג

סימן לב - ביאור דברי התוספות ד"ה ונכללה בהבינו

א' - בספר ברכת ה' להרה"ג ר' סאסי מעתוק הכהן מגרבה זצ"ל - עורר כשאלה א', ותירץ בדרך נוספת. וכה כתב על תמיהת התוס':

לכאורה י"ל כיון דפריך כן הכא לא הוצרך לחזור ולהקשות שם? ונראה משום דעדיפא הו"ל להקשות על ההיא דמס' נדה שהוא תנא, דמדמקשה קושיא זו על דברי שמואל שהוא אמורא נראה דלולא משמואל הוה נחא ליה, ותקשה לדידיה נמי על דברי התנא. עכ"ד.

ב' - ובא רעהו הרה"ג ר' מרדכי סגרון זצ"ל בס' מאמר מרדכי, ולאחר שהביא לדברי הברכת ה', כתב: ולענ"ד אפ"ל במה דיש להבין עוד בכוונת התוס' שהביאו לדברי ת"ק, דמלבד מה דלכא' זה שלא לצורך, עוד בה שנתנו טעם לדבר מפני טורח ציבור וכו', ומעם זה לא נזכר במס' נדה, וצ"ב מי הכריחם לזה? אלא ודאי כוונת התוס' היא לתת חוזק לקושיא שהקשו אח"כ, והיינו דהש"ס עדיפא היה לו להקשות שם במס' נדה - ונכללה בהבינו 'מפני טורח צבור'^ק. וע"ז תירצו דאין לנו להקשות ונכללה כדי לשנות המנהג. ע"כ. (ע"ש מה שביאר עוד לפ"ז).

ומכלל דבריו יוצא תירוץ גם לשאלה ב' בדברינו (של הרב שמעון ערוסי) על דרך מה שביארנו בס"ד עם תוספת דברים.

[ה]. מה שעוד יש להוסיף בזה

ולפי דרכינו נחא גם מה שעורר בספר מאיר נתיבים (והעתיקוהו הרבה ספרים), על מה שהתוס' שאלו רק מדוע במס' נדה לא הקשו 'ונכללה מכלל הבינו', ולכא' עוד יכלו לשאול מדוע במס' נדה גם לא שאלו 'ונימריה ברכה רביעית' כדמקשה הכא ולשוניי. [ובמאיר נתיבים תירץ, דתפסי מה שנשאר בקושיא, וה"ה דהו מצו לשאול גם כנ"ל ולשוניי]. ולדרכינו א"ש בקל, כי כל קושיית התוס' היא רק מכח מה שמ"ד א' נסמך על סברת ונכללה, ומה ישיב על זה מ"ד ב'. ודוק היטב.

[וראו לציון (בפרט לפי המהלך שכתבנו) כי אף שראיתי בספר 'מילי דברכות' שכתב על תמיהת התוס': ולא נחא להו למימר דבזה הסברא גופא פליגי שם רבנן ורחב"ג, דרבנן סברי דמתפלל ערבית הבינו והבדלה כוללה בתוכה, ורחב"ג ס"ל דלא אפשר לכוללה בהבדלה משום דאתו לאיטרודי כדמסיק הכא, ור"נ א"ש פסק כרחב"ג - דמסתמא הלכה כרבנן דרחב"ג שם שהם רבים, ולכן כתבו התוס' לדעת רחב"ג בשם י"א, וא"כ אתיא הא דשמואל דלא כהלכתא. אלא ש"מ דל"פ בזו הסברא, וא"כ ליקשי שם על רחב"ג ונכללה בהבינו. עכ"ד. מ"מ גם אנו לא אמרינן כי בהכי פליגי, אלא שמ"ד א' סמך על סברא זו (או שם"ל שכלל לא יזכיר הבדלה), והתוס' מקשים מדוע לא שאלנו מה ישיב מ"ד ב' על זה. וכמשנ"ת. (ואעיקרא דמילתא ראה באנציקלופדיה תלמודית ח"ח טור קכו - בענין האם למסקנה המחלקות תלויים זב"ז)].

[ו]. בירור כוונת תירוץ התוס'

עוד רגע אדבר אודות תירוץ התוס' (שכתבו כנ"ל בראש דברינו), דמפשטות לשונם נראה שכוונתם לומר שאין לשנות למנהג [כלומר מצד הלכות 'שינוי המנהגים' נגעו בה]. (וכן נקטו בכמה ספרים. וכן הבינו הרב אשל שרעבי והרב סעדיה חנוכייב והרב יצחק אבו ועוד מבני הישיבה הי"ו).

אבל לפ"ז קצת קשה לי:

א' - כי מה בכך, והרי גם לכלול את אתה חוננתנו בתוך הבינו יש בזה מעט משינוי המנהג - שהרי עד עכשיו היו אומרים הבינו בלא שום הוספה. ואף שיש לחלק בין 'הוספה' לבין שינוי כל נוסח התפלה, מ"מ אם יסוד דבריהם הינו מצד שינוי מנהג (ותו לא) עדיין צ"ב קצת מה לי זה או זה.

---

^ק וגם הרב יצחק אבו הי"ו, דרך בדרך זו, וביאר כי כוונת התוס' לשאול 'שמפני טורח ציבור' נשאל שם ונכללה וכו'.

ב' - לפי זה יוצא שהתוס' כאן הניחו שבאמת לפי הסוגיא כאן, המנהג של כלל ישראל למעשה הוא להתפלל לכתחילה הבינו דבר יום ביומו. ולא נחא לי להחליט כן, (ושו"ר בס' מקור חיים בדרך סי' קס"א: שנחלק בזה עם הנ"ץ, ובקוני' הבינו - אוהנה, עמ' כג נקט מדיליה צד א'. ע"ש), כי לפ"ז יוצא דכאן פליג התלמוד על דברי אב"י לעיל דלייט למאן דמצלי הבינו. ואין לומר כי בלא"ה הרי יוצא מהתלמוד כאן דפליגי, דהא ליתא לפי מה שכתבו התוס' שם (בתחילת העמוד) כי הא דאב"י לייט אמאן דמצלי הבינו - דוקא במתא אבל בדרך וכל כיו"ב שרי. [וזה גם הרעיון בדעת הסובר שבמוצאי כיפור מתפלל הבינו, וכמו שכתבו התוס' כאן - משום טורח ציבור והתענית]. ולפ"ז יוצא בפשטות דלא פליגי. וע"ע במפרשים. ועכ"פ למה לנו לדחוק עצמינו ללא הכרח. (וגם להרבות בפלוגתא).

ואכן ראיתי בצל"ח שכתב ע"ד התוס' (בתירוץ): נראה כוונתם דמה דאמרין דבתחלת צלותא לא מטרד, היינו אם הוא רגיל בנוסח זה כל מוצאי שבת והוא בתחלת צלותא לא מטרד, אבל שם בנדה (ה): דמירי רק במוצאי יו"כ, משום חולשא דתענית והוא רק פעם אחד בשנה, אפי' בתחלת צלותא ג"כ מטריד. עכ"ד. ומדבריו נראה שהבין שאין כוונת התוס' מצד הלכות שינוי המנהגים, אלא מצד מה ששינוי המנהג עלול להביא לידי טעות. וכנראה הוכרח לזה מכח מה שעוררנו.

וכזאת מצאתי גם בספר לשון הזהב שכתב על תירוץ התוס': לכאורה אין פירוש וטעם למ"ש בין לקיים המנהג או לשנות המנהג. ונלע"ד דמשום דהכא מיירי במי שמתפלל כל השנה הבינו ורגיל בו, וגם אם בכל מ"ש יכלול אותו שפיר מקשה כדמפרש הטעם בסמוך כיון שהוא בתחלת צלותא לא מטריד, משא"כ התם שכל השנה מתפלל י"ח וכיון שישנה המנהג פעם אחד בשנה ואינו רגיל בו י"ל דמטריד אף בתחלת צלותא. וק"ל.

וכזאת כתבו בעוד ספרים, וכבספר חודש האביב, ועוד, אבל מלבד מה שהינך רואה שבעלי הסבר זה הסתבכו איך לבארו עם דברי הגמ' המפורשים בהמשך סוגייתנו - שבתחילת התפלה אין חשש שיטריד ויטעה, ולצורך זה הוסיפו דברים שאינם כתובים בתוס'. ובפרט מה שהוסיף הצל"ח שהטעות היא גם מצד חולשת התענית, שזה נאמר בדברי הראשונים במס' נדה כתירוץ 'נוסף' על שאלת התוס' (וראה באנציקלופדיה תלמודית ח"ח טור קכו שהביאו לשיטות. ע"ש. ובס' ברכות משה כאן כללם כאחד).

ולכן כשאני לעצמי כבר בהשקפה הראשונה הצעתי לבאר בס"ד, שכונת התוס' - כי תפלת הבינו היא חידוש (שנאמרת רק בדרך וכדו'), ואין לך בו אלא חידושו אבל לא ב' חידושים, ולכן היכן שכבר נהגו לאומרה (במצבים הנ"ל כדרך וכדו') שפיר שואלים 'ונכללה' כי זה חידוש אחד על המנהג, משא"כ היכן שלא נהגו לאומרה, לא שייך לחדש תרתי כאחד, גם לאומרה וגם לכלול בה בקצרה לנוסח ההבדלה שבכל השנה נאמר בלא קיצור. ולפ"ז הכל נחא בפשטות ובלא תוספת חיצונית ע"ד התוס'. ועיין בה.

כסאנו צוסקיס, אודות שנינו מנהגים, באאמ"ר אנהנו נלכריס, עלא חפץ שנינויים, ולכן ככל ימיו היה דבק בספרי גדולי הדורות השמרנים, ובהם הגה מכריכה לכריכה ככל הזמנים, ולכן חוץ מהטור והשלחן ערוך נוסאי כליהם וספרי הראשונים, ציקר ציונו בספרי ההלכה על הפוסקים האחרונים, היה בספרי מרן החיד"א והג"ר חיים פלאד"י וחסד לאלפים ובספרי רבינו יוסף חיים (והנ"ל) ובכ"ץ החיים ובצור מספרי חכמים רשומים, (כספרי הג"ר חמאי, והג"ר אי"ש צדיק) וכמו שבצ"ה צור נבאר באחד החלקים.

וכאשר ביקשו ממנו הידיים, שיש להם רצון או צורך בקניית ספריים, על רבותינו הראשונים, או על הגדולים הנ"ל מהאחרונים, נתן להם כספים מלאים, לקנות

את כל סידרת הספרים, אשר מהדורה 'הכי טובה' כעת הם נדפסים. וכאן לסט ספרי הרשב"א והריטב"א (מהדורת מוה"ק), ולכל סידרת ספרי מרן החיד"א, ולכל סדרת אוצרות חיים - מתורת הגרי"ח מבבל מהדורת אהבת שלום. [ולא מבצא את היינו חפצים באחד מהתלמודים, וכמו שלי קנה כבר במחרותי סט 'תלמוד בבלי' לדרכים, ולחמי הבכור קנה לבר מצוה סט 'תלמוד ירושלמי' מהמהדורה הכי טובה שהיתה קיימת בשוק (כ-500 לירות), והביאהו בזה"ל לבית]. אבל ראיתי שבאחד מימי בין הזמנים, בא אחד מהבנים הצעירים, עם של סדרת ספרים, של אחד מהמחברים הגאונים, ששנה הרבה מנהגים, וזמנו היה בחיים, ולמרות שמכספו הפרטי קנה לאלו הכרכים, לא מצא הדבר חן בעיני אבא ולא האיר לו פנים, אלא התפלא ואמר ובי 'מכר את נשמתו' לרה"ק שברבבלי צעיר בכל ספריו הינו מהמציניים, עד שכל כל טרח לקנותם מכספו ולהביאם ממרחקים? [אבל לא התנגד לצעם הלימודים, עם באלו הספרים, לאחר שנתמלאנו בדברי התלמוד והפוסקים השורשים].

וראיתי כמה פעמים, בתוך הבית בפנים, שכאשר אמא צ"ה או אחד מבני הבית הפעילו הקלטה או שיעור של איזה חכם גדול מהחכמים האחרונים, אשר בדבריו אמר כמה הלכות שיש בהם משום שינוי המנהגים, מכח טענות מסויימים, תיכף אבינו היה מליב (אפי' בינו לבין עצמו, או ליד אמא צ"ה) אבל בספר פלנו' ... לא כתב ככה, ומה שחכם זה (שרוצה לשנות למנהג) טוען כך וכך יש להשיב על זה כך וכך.

ולט מספר אחד מהבנים, שכאשר למד בכיתה להלכה מתי על נרות שבת מברכים, אמר למחנך והרי בביתנו לא כן נוהגים, והמחנך לא הסכים צמו על פי מה שמצמדו לים אחרים ששנו למנהגים, ואז פנה הבן לאאמור"ר וסיפר לו על הדברים, ופתח לו אבא לאחד הספרים, שבו כתוב שמאחר שנחלקו בזה הפוסקים, יש לכל אחד לנהוג כמו שהאבות היו עושים. ואמר לו אבא תיקח דף וצט ותצתיק למחנך את הדברים הכתובים, והילד אמר לאבא שהצתקתו לא יצאה עם כתב יפה כי הוא רק ילד בין הילדים, אז אבא הצתיק בצצמו לאלו הדברים. והעלחת היושב במרומים, כרצם ממש מצאנו לפיתקה בכתב ידו של הילד מונחת בין הספרים. ונקדים לה צילום ממקור הדברים:

ט' לענין הברכה בחלקות תשית למי בין הפוסקים חס הברכה קודם ההדלקה או אחר ההדלקה. וכיון שיש סוברים לזה ולזה לפיכך יעשו כל אחד כמנהגו הטוב. ועיין בסמוך:

ספר בית המדרש

ה"ס

לענין ההרכה בחלקות תש"ת ע"א

ה"ן הפוסקים ומה ההרכה קודם
הדלקת הנרות וזו לאחר הדלקה
וכיון ששם נאמר ע"ה וז"ל ע"ה
יז"ל כל אחד במונו הנה.

מאותן מספר בית המדרש

ע"ה י"א ברכה חמ"ו ע"ה
דני הדלקת נרות סז"ל

(ולא לחינם אחר שנים, אותו הבן חובר ספרים נפלאים, ובראשם על הלכות
שבת והנרות שאז מדליקים. כי זה מה שהורים בשעתו בנו היו לורצים קנא).

קנא ומספר מצאת האז הדולף שבאחים, שכאשר למד בכיתה עם הי"דים, ראה אבא לכתב
ידו שלא היה מהיפים, ואזר בו שנה 'כתב חרטומים'. והוסיפו עם עטים, לתרגל כתיבה
עם אותיות נאים, ונתעלה בזה עד שבמשך השנים, שכרוהו אנשים לרש, כדי שיכתוב להם
הידו דברים. ובענין ראיתי כתבים, ואף ספר אחד הספרים הנדירים, שהצתיק לאבא
בכתב ידו היפה מפניו.

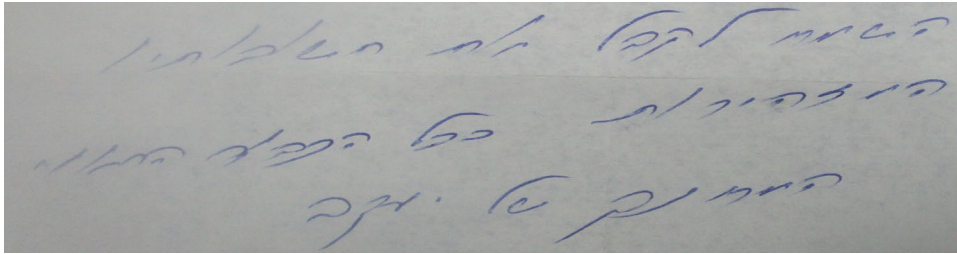
ובכן היתה גם הנהגתו עם הבנות, שהפריח בהן את הכשרונות, ואצ"ל כאן לדברים בכתבה
ובלשונה של אחותי (אורה ניסים) שתאריך ימים, ומזה יראו הקוראים, בלדלות אאמור
וגם ילמדו מהנהגתו איך ללמד את כשרון הי"דים:

יש רעצים בחיים שנראים קטנים באותו הזמן, אבל בדיעבד מבינים שהם שניו חיים שלמים.
כשהייתי בת שבע, אבא שלח אותי לרופאת הי"דים בקופת חולים כללית ברחוב שטראוס.
כך היה מנהגו. הוא ישב בכולל ושקד על תלמודו, ולא רצה לבטל אפילו רגע אחד
מלימוד התורה. הוא היה שולח אותנו לרופאה עם פתק ובו מספר הטלפון של הכולל,
למקרה שיהיה צורך לדבר איתו. האחיות כבר הכירו את הסיפור הזה. בללל שהתור
התעכב, נתנה לי האחיות דף וצביצים כדי להעביר את זמן ההמתנה. ישבתי וציינתי. כעבור
כמה דקות היא התבוננה בצורה התרשמה מאוד, והרימה מיד טלפון לאבא. אבא נבהל.
הוא היה בטוח שאולי מצאו אצלי חליפה איזו מחלה. אבל היא אמרה לו: "הבת שלך

מוכשרת מאוד. כדאי מאוד לפתח את כישרון הציור שלה". אבא אפילו לא חיכה. עוד באתו היום פתח ספר טלפונים והתחיל לחפש לי מורה לציור. כך התחיל המסע שלי. אבא היה אומר פעמים רבות: "חייב אדם ללמד את בנו אומנות". הוא האמין בזה בכל ליבו. לא רק אמר - גם קיים. במשך כל השנים הוא השקיע בי בלי גבול. חוסי ציור, מורים פרטיים, חומרי הציור הטובים ביותר - שמצולט לא היו זולים. ואף על פי כן, אינני לוכדת אפילו פעם אחת ששמעתי ממנו את המילים: "אין לי כסף". להפך. אם היה מדובר בלימודי הציור שלי, תמיד מצא את הדרך. הוא ראה בזה השקעה בפליחות שקיבלתי מהקב"ה. הוא התעניין בכל ציור שצירתי. היה מתבונן בו ארוכות, שאל, מתפעל ומצודד. וכשהייתי מביאה ציור חדש הביתה, היה אומר לי: "תתלי אותו ליד המיטה שלי, אני רוצה להסתכל עליו כל הליילה". ואז היה מחייך ואומר את המשפט שמלווה אותי עד היום: "ביתי אורה - ציירת מהוללה". המילים האלה היו בפילי הרבה יותר ממחמאה. הן היו כות. הן היו אמנה. הן היו הרוח שדחפה אותי להמשיך לציור, להאמין בצמני, לפתח סגנון אישי וקו אמנותי משלי, ולא לוותר גם ברעעים הקשים. כשהייתי בת שמונה עשרה, שלח אותי עם המורה שלי לציור לצרפת לקבל תצודה. תצודות היו חשובות לו מאוד. הוא האמין שצריך ללמוד, להתקדם ולהצטיין. הוא שלט עבור לימודי מיטב כספו, שאל אותי תמיד מה למדתי, ובכל פעם שהראיתי לו יצירה חדשה, צנינו היו בורקות מאושר. גם אם לא למד אמנות מצולט, הוא היה האדם שהאמין באמנות שלי יותר מכולם. ושוב היה אומר: "ביתי אורה - ציירת מהוללה". בהמשך הדרך הוא צודד אותי גם ללמד ציור. הוא נתן לי ללמד חוסי ציור לנצרות ולנשים בדירתה של אחותו הצעירה, שצליה היה אפוטרופוס מסור. הוא האמין שלא מספיק לקבל מתנה - צריך גם להעביר אותה הלאה, להרבות אור. מי שאני היום - זה בזכותו. בשנים האחרונות, בכל חול המועד פסח ובכל חול המועד סוכות, היה מניע לבקר אותי בלגריה, מלווה בצמד הזר. מאחר שבחול המועד לא התקיים השיעור שבין מנחה לערבית, היה מתאפשר לו להניע בשעות אחר הצהריים. אני לוכדת את קרן האור שצל פניו כשהיה נכנס בלגריה ומתבונן ביצירות. ואני הייתי אומרת לו: "אבא, כל זה בזכותך. אתה שלחת אותי ללמוד ציור. תראה לאן זה הניע. זכיתי בתשעה פרסי אמנות בינלאומיים". ואז הייתי מוסיפה ואומרת לו: "שלי - שלק הט". כך באמת הרגשתי, וכך אני מרגישה גם היום. לולא אבא, אינני יודעת אם הייתי לוכה להגשים את הכישרון הדוד שנתן לי הקדוש ברוך הוא, להביא אור, שמחה, צב ויופי לצולט, ולהגשים את ייעודי כאמנית בינלאומית. השנה, בחול המועד פסח, כבר לא זכיתי לראות אותו נכנס אל הבלגריה. אבל אני מרגישה שברכתו מלווה אותי בכל צעד. בכל פעם שאני מצוירת, בכל פעם שאני צומדת בלגריה ומיטה בדרך עצמתי, אני שומעת בתוכי את קולו. "ביתי אורה - ציירת מהוללה". אלו דבריו שמהדהדים בי עד היום. יהי זכרו ברוך. ע"כ.

וראה עוד דולמא להנהגת אאמו"ר בזה - להלן בסוף החיבור הנזכר.

ונשג לזכרית הראשונים, (אודות שנינו המנהגים), אבל לא בללל זה הראה חלילה לללל באילה מהחכמים, ופרט בפני ילדיו הצעירים, וכמו שהיה באחד מהפעמים, שאמר לו בנו כי הר"ע יוסף ז"ל אמר בשיעורית, דבר שלא נהגו כמותו בביתנו בפנים. והשיב לו אאמ"ר 'תעשה מה שאתה רוצה'.

ועם אמר, כי רבותיו בישיבת פורת יוסף היו מכבדים את הר"ע מ"א, ורוב רבנן הר"ע ע"ה ז"ל היה קט בפניו. ועל אילה דבר שסבר אביו לחומרא, נשאל א"כ איך חכם אחר נוהג לקולא? והשיב, 'הוא סובר שמתר'. (ולא פ"ע או לללל). והיין לפי שדעותיו לא היו לפי שיקולים חיצוניים, אלא לפי מה שיקל בראשו בפנים, מה רצון האלקים, על פי מסורת אבותיו הקדושים, ומה שראה בספרים, בצירוף למה שקיבל מרבותיו הראשונים. והסבירים אחרת ישארו במקומם ואז יהיו מכובדים, כי אלו ואלו דברי אלהים חיים.

ולכן גם לא היה מהמחניפים, לעצדת האשכנזים, אפילו בשנינו המרות או מנהגים קלים, למרות שמהם ובניהם גדל מהיותו בין הילדים הקטנים. ומצו"ס לא שמענו שמדבר צמחם בלשון הקודש עם שיבושים, כדי למצוא חן בעיני אילה אנשים. (ורק זאת זכור לי, שאם זה שדבר צמו לא הבין לשון הקודש, אז דיבר צמו מצט באידיש שהכיר ולללל בה).

ועם כל זאת (בשעתו) פנו אליו הממונים, של וועד שכונת מאה שערים, וביקשו ממנו להצטרף אליהם כאחד החברים, והוא סירב כדרכו בהשתתפות בדברים ציבוריים, ופרט כשא"ס תורניים.

ובסיפור לי על ימי ילדותו בשכונת מאה שערים, אמר לי שהיה מתפלל שם בשטיבלך עם האשכנזים, ושאלתיו האם כילד הבין מה שהם אומרים? והשיבני בפשטות - אני תמיד התפללתי מתוך סידור של ספרדים, והם יצאו כמו שהם רגילים. (ושמתי ממצלת אחי הדוד, כי מצו"ס אאמ"ר לא שניה ממנהגי צדתי, ואפילו לא בתפילה מתוך סידור של צדה אחרת). ולכן מצא את מקומו עם בבתי הכנסת של 'התיאנים' כאשר הר"ע שם קירבת אלקים. (ראה בתחילת ח"ב).

מסכת ברכות דף כט ע"א

סימן לג - גדר 'ספק'

כתבו התוספות בד"ה מפני: אפילו אם בא להתפלל שמנה עשרה עוד פעם אחרת אסור שנראה כמוסיף על הברכות. והא דאמר לעיל (דף כא.) ולואי שיתפלל אדם כל היום, היינו דוקא ספק התפלל אבל ודאי אוקמינן לעיל שפוסק אפי' באמצע ברכה כשמואל בפרק מי שמתו (שם). ע"כ.

ושאל הרב יצחק אבו הי"ו, מה הדין כשהתחיל להתפלל בתורת 'ספק' (אם התפלל כבר או לא), [ועשה תנאי שאם לא חייב תהא תפלת נדבה כמבואר ברשב"א ובמשנ"ב ר"ס קז], ובאמצע התפלה נזכר 'שודאי' כבר התפלל.

וצידד לומר דהכא שפיר יכול לסיים לתפלתו, לפי שגם מעיקרא כאשר התחיל את התפלה היא היתה על צד שאם כבר התפלל, זו תפלת נדבה. וכך גם היה נראה לי בהשקפה הראשונה. (וכן הסכים גם מעלת ידידי מח"ס מעין המאורע).

אבל שוב 'צידדתי' לעומתו דלא דמי כל כך, לפי שבכה"ג שהיה מסופק התחיל על דעת ספק (כ' צדדים) [ואף שבגללם עשה תנאי, מ"מ ספק הוא], ועכשיו ממשיך על דעת ודאי (דבר א' מוחלט).

ואבאר יותר ע"פ מה ששמעתי (לפני יותר מעשור) ממעלת ראש בית מדרשינו הגאון המופלא מוהר"א בחבוט שליט"א, כי העולם מבין כי 'ספק' זה ב' צדדים שלא מוכרעים, ומונח בזה או צד א' או צד ב'. אבל יש ראיות כי גדר 'ספק' היינו מציאות מצד עצמה של ב' צדדים (כעין אדרוגיטוס). אמור מעתה, כי לפי ביאור זה בגדר ספק, הרי שבגדו"ד התחיל להתפלל בגדר 'ספק' וכאשר נזכר רוצה להמשיך בתפלה בגדר 'ודאי', וצד הודאי שבו לא היה בכלל הגדר הראשון, כי גם שהיה שם צד ודאי מ"מ הוא היה מאוחד עם עוד צד ונחשבו כצד אחד אחר הכלול משניהם כמשנ"ת.

ובפרט יש להוסיף, דמסתברא כי ההגדרה החדשה הזו של 'ספק' שייך לאומרה רק בספק 'במציאות', כי אז אפשר להגדיר לספק כמציאות מצד עצמה. אבל אי"ז שייך בספיקא דדינא, כי התם אין הספק מצד עצמו, אלא שאנחנו לא יודעים להכריע. ובגדו"ד זה ספק במציאות, וממילא אין דמיון בצד הודאי שבספק לצד הודאי אחרי שנוכר ויודע, וכמשנ"ת. וצ"ע ולימוד קיב.

[וכמובן כ"ז הוא רק לפי דברי ושיטת התוספות כאן].

כאשר בגדר 'ספק' אנחנו צוסקים, להנהיג אאמור"ר נהא מנכיריט, eela היה מרבה בפטפוט'ט, וכ"ע בגיבוריט האסוריט, eela לשנו כלל לא היו צוליט, ולכן כאשר היה נאאל בגדר eene מריבוי בגדריט, ואפילו בגדר שיתן לו שח על פני אחריט, היה משיב 'איני זוכר' או 'איני יודע' וקנה פוטט את השואליט, eene שבאמת מסיבת הזיקנה אינו יכול לספר להט דגריט. ונאאר בענותותו בלא עאותו יהיו מפאריט. (והרבה יש לספר עליו קנה ובע"ה עוד נכתוב באחד החלקים).

^{קנב} וכעת הראתי לפיסקא הנ"ל קמיה מעלת הגאון ראש בית מדרשינו שליט"א, ושאלתי האם דבריו ביסוד הנ"ל (של הגדרת ספק כמציאות מצד עצמה) נדפסו באיזה מקום [ועל מה נסמכו יסודם]? וציין לי בטובו לדבריו היקרים בס' ללקוט שושנים ח"ג עמ' קצ"ז בהערה. ושושנת העמקים גיטין עמ' רט"ו. ע"ש ותרו"צ. והוסיף על דבריו הנ"ל, וז"ל: החילוק שהרב עליון למעלה שליט"א כתב בין ספק במציאות לספיקא דדינא, יש בו הרבה מן הסברא אבל אינו מוכרח, די"ל דאם התחדש בתורה שיש מושג שנקרא "ספק" (למבינים שיש חידוש כזה ואינו שתי צדדים), א"כ בכלל החידוש הזה כל דבר שהוא ספק אצלנו ואין נ"מ מהיכן גובע הספק, ואה"נ שאפשר שתלוי במח' הפוסקים בהתייחסות לספיקא דדינא אם עושים בו ס"ס וכיו"ב כלומר האם באמת מתייחסים לספק כזה כ"ספק" גמור או כדאמרי אינשי "בעיה אישית שלנו". ע"כ.

מסכת ברכות דף כ"ט ע"ב

סימן לד - כמה בירורים בדין אמירת ושכחת 'יעלה ויבא' בר"ח

[א]. האם בר"ח היה צד שיוסיף ברכה או שיחסייר. [ב]. גדר ודין הרגיל לומר תחנונים אחר תפלתו. [ג]. האם תפלת מוסף בזמן מנחה מתקנת לשחרית. [ד]. הזכיר ר"ח בשמיע קולנו. [ה]. חוות דעת מח"ס 'מעין המאורע' - לכל ד' האותיות הנ"ל.

[א]. האם בר"ח היה צד שיוסיף ברכה או שיחסייר

איתא בגמרא: טעה ולא הזכיר של ראש חדש בעבודה - חוזר לעבודה וכו'. ע"כ. וכזאת כתב הרמב"ם (הלכות תפילה פ"י ה"ט): טעה ולא הזכיר יעלה ויבא אם נזכר קודם שישלים תפלתו חוזר לעבודה ומזכיר וכו'. ע"כ. (אגב, אריכות לשון התלמוד כאן, צ"ב. וראה הגהה בגליון מהדור עוז והדר). ובשולחן ערוך הלכות ראש חודש (או"ח סימן תכב סעיף א) לפני שביאר לדין זה, פתח וכתב: 'ערבית, שחרית ומנחה מתפלל י"ח ברכות ואומר יעלה ויבא ברצה'.

ויש להתבונן מאי קמ"ל שמתפלל י"ח ברכות?

ונראה דאתי לאפוקי ממחשבה שתהא תפלת ר"ח כתפלת שבת, והיינו שיהיו בה רק ז' ברכות. ובני הישיבה הי"ו רצו לומר בתחילה לאידך גיסא, והיינו דאתי לאפוקי ממחשבה שהזכרת ר"ח תהא בברכה בפני עצמה, ויהיו י"ט ברכות.

אבל אמרתי להם שלא נחא לי בדרך זו אלא בדרך שכתבנו, וזאת משום שלא מצאנו בתפלות שמחויבים בהם כלל ישראל (אף היחידים) יותר מ"ח ברכות, (וראה בדברי הגמ' כאן בדף כט ע"א), ומדוע שכאן תהא הו"א לומר כן. [ורק מצאנו (במשנה להלן פ"ה מ"ב) לענין הבדלה שדעת ר' עקיבא שאומרה ברכה רביעית בפני עצמה. ואי"ז ההלכה].

והרב שמעון ערוסי הי"ו שאל על דרכינו, שנלמד ר"ח מחול המועד, שגם בחוה"מ אין ז' ברכות אלא י"ח ומזכיר למועד בברכת רצה, וה"נ נימא לגבי ר"ח. והשבתיו, א' - דאה"נ גם לגבי ר"ח יש לדון בזה. ב' - דהלכות ר"ח קדמו בשו"ע להלכות חול המועד. (וזה העיקר).

[ב]. גדר ודין הרגיל לומר תחנונים אחר תפלתו

עוד איתא בגמרא: הא דאמרין כי לא עקר רגליו חוזר לעבודה - לא אמרין אלא שרגיל לומר תחנונים אחר תפלתו, אבל אם אינו רגיל לומר תחנונים אחר תפלתו - חוזר לראש. ע"כ.

וכן נפסק ברמב"ם ובשו"ע (שם).

והסתפקנו מדי הגדרת רגיל לומר תחנונים. ואם הכוונה מצד הרוב, עדיין יש להסתפק האם הולכים אחר כל סוג תפלה או אחר כלל התפלות, וכגון מי שרגיל לומר תחנונים בשחרית ובמנחה ולא בערבית, ושכח בערבית. (וכן הפך). ואת"ל שהולכים אחר רוב של אותה התפלה עדיין יש להסתפק באופן שאין לו קביעות אלא כפי העניין, וכגון שכאשר מסיים תפלתו לפני הש"צ ממשיך לומר תחנונים, וכאשר הש"צ כבר הקדימו אינו אומר תחנונים.

ומה שיש לצדד בזה, כי הרעיון כאן הינו מצד היסח הדעת מהתפלה, ולכן בסתמא כשרגיל לומר תחנונים, עדיין אין כאן סילוק מהתפלה.

ויותר מזה נראה לחדש, שמכיון שהרעיון הוא מצד היסח הדעת מהתפלה, א"כ אם תיכף כשסיים לתפלתו נזכר שלא אמר יעלה ויבא, יוכל להחליט באותו הרגע ממש שברצונו להמשיך ולומר תחנונים.

קלב   יהודה   מסכת ברכות דף כ"ט ע"ב   לקדשו
סימן לד - כמה בירורים בדין אמירת ושכחת 'עלה ויבא' בר"ח

וכל מה שמבואר בגמ' ובפוסקים שאם אינו רגיל לומר תחנונים אחר תפלתו חוזר לראש, היינו כשלא חשב על זאת באותו הרגע ממש שסיים תפלתו, אלא לאחר מכן.

ותדע לך, שהרי גדר סיים תפלתו היינו כשסיים לגמרי לאמירת 'יהיו לרצון' האחרון (כדברי המש"ב בסי' תכב ס"ק ז, ובשעה"צ ס"ק ח), וזאת אומרת עד התיבה האחרונה של פסוק זה, ונמצא כי גם בלא דברינו כל עוד שלא סיים ואמר לתיבה האחרונה הזו, אם נזכר שלא אמר 'עלה ויבא', שפיר חוזר רק לרצה. ומעתה נימא כי גם תיכף ממש לאחר תיבה זו שפיר דמי.

וקצת יש לדקדק בן ממ"ש במשנה ברורה - בסימן תכ"ב (ס"ק ט): קודם שיעקור רגליו - נקט האי לישנא משום דהמחבר מיירי שעדיין לא אמר תחנונים רק דכיון דרגיל **מסתמא** יתחיל לומר גם עתה, אבל אם כבר אמר תחנונים וסיים אותם ואין במחשבתו לומר עוד, אפילו עדיין לא עקר רגליו כמי שעקר דמי וחוזר לראש התפלה. ע"כ. (ובשער הציון ס"ק ח כתב: כן כתב מגן אברהם וכן כתב הרא"ה בהלכותיו). ומכפל לשונו שכתב - 'וסיים אותם ואין במחשבתו לומר עוד', נראה שאם תיכף אחר שסיים יהיה בדעתו לומר עוד שפיר דמי.

וסעד שהיסוד בדברים הוא מצד הפסק והיסח הדעת מהתפלה, נראה מו"ש במגן אברהם (סימן תכב ס"ק ב): משמע בירושלמי פ"ה דברכות דכל שהסיה דעתו מלהתפלל הוי כאלו עקר רגליו. ע"כ.

וראה גם במשנה ברורה - בסימן קי"ז (ס"ק יח) שכתב: כעקורים דמי - וה"ה אם רגיל לומר תחנונים וסיים תחנוניו ואמר אחריהם הפסוק יהיו לרצון וגו' שבאמירת פסוק זה עשה היסח הדעת מלומר עוד תחנונים ונשלמה תפלתו אף על פי שלא התחיל עדיין עושה שלום. ע"כ.

[וכן נראה ממה שדנו האחרונים לגבי מי ששכח להזכיר דבר שמחזירין אותו, ונזכר באלהי נצור, ושמע דבר שבקדושה, האם יענה או לא, וכתבו כי הצד שלא יענה הוא משום שאם יענה מפסיק לתפלתו, ונחשב כגמר תפלתו, ויהיה צריך לחזור לראש התפלה. וראה בכל מה שהביא בשו"ת יביע אומר (חאו"ח סימן יג אות ג)].

והאיר ה' לעיני ומצאתי תנא דמסייע לן בעיקר הדין, בדברי הגר"י ענגיל בספר גליוני הש"ס בסוגין שכתב על דברי הגמ' שאם סיים תפלתו חוזר לראש: נ"ב, פשוט דאם נזכר תכ"ד של שים שלום לא חשוב סיום עדיין וחוזר רק לעבודה, דבכל התורה תכ"ד כדיבור דמי, וכן בברכות כמבואר בירושלמי במכילתין (פ"ה"ב) וכו'. ועוד יותר נראה דיש כאן שיור גדול יותר מתכ"ד לפי מה שכתב בריטב"א שעל הרי"ף (נדרים פרק יא דף לו. מדפי הרי"ף) דטעמא דתכ"ד כד"ד בכל התורה הוא משום דכדי שיעור זה רחושי מרחשן שפוותיה דיבור ראשון וכאילו הוא מדבר עדיין. (עכ"ל הריטב"א). וא"כ שיעור כדי הילוך ד' אמות בתפלה דינו ממילא תכ"ד לפי המבואר במס' מגילה (כז:): אהך דמתפלל צריך לשהות כדי הילוך ד' אמות קודם שישתין, ואמר טעמא משום כדי הילוך ד' אמות תפלתו סדורה בפיו ורחושי מרחשן שפוותיה. וא"כ כל שנוזר תוך שיעור כדי הילוך ד' אמות לא חשוב סיים עדיין, ואין לו לחזור רק לעבודה ודו"ק כי זה חידוש דין בס"ד. ע"כ. (וע"ע בגמ' בסוף פירקין דף ל:).

וראיתי בספר פסקי תשובות (סי' תכב הערה 44) שכתב: ודבר חידוש מציענו בגליוני הש"ס, דכשם שבכל התורה תוך כדי דיבור כדיבור דמי, הוא הדין בנידון דידן כל זמן שלא עבר תוך כדי דיבור מגמר יהיו לרצון וכו' וגואלי חוזר לרצה. ע"כ. הרי שהביא רק לריש דברי הגר"י ע"ע שכתב שזה פשוט, וכותב עליהם שזה חידוש, ולסיום דברי הגר"י ע" - (שהם עיקר דעתו לדינא) אפילו לא הזכיר. [ואה"נ לדלדל זה דבר חידוש, אבל אין להשמיט ולשנות מדברי מי שמדבריו אנו מצטטים]. (וכבר כתבתי בכ"מ אודות טיב ספר פ"ת).

**ה'יות'ינו בנה נהא מלכיריט, כי אאלו"ר היה מתפלל על הרבה אנשים, וכו' ו
שנעתי אמנו כמה פצמיט, על פלני או אפלני ה'ינו מהמתפלליט או
מהאכלוניט, מתפלל ע' פצמיט, וכן במרכת כהנים שמכא ה'מיט.**

[ג]. האם תפלת מוסף בזמן מנחה מתקנת לשחרית

עוד רגע אדבר אודות מ"ש במשנה ברורה (סימן תכ"ט ס"ד) שדעת הכנה"ג והמג"א, כי מה שחוזר אם לא הזכיר היחיד בתפלתו 'יעלה ויבא' זה דוקא בשנוכח קודם שהתפלל מוסף, אבל אם לא נזכר עד שהתפלל מוסף יצא בדיעבד במה שהזכיר קדושת היום בתפלת מוסף וא"צ לחזור ולהתפלל שחרית. ע"ש.

וכשלמדנו לדברים בשיעור שאל הרב דרור בן שיימול הי"ו, לדעה זו האם כן הוא גם אם התפלל מוסף לאחר שכבר עבר זמן תפלת שחרית, שיועיל לתקן לתפלת שחרית.

ובאמת כי שאלה זו קיימת לכ"ע באופן שהשליח צבור שכח יעלה ויבא בשחרית, ותיקן ע"י תפלת מוסף בזמן מנחה. (וראה בסימן רפ"ו ס"ד מתי מקדימים מוסף למנחה). או אחר זמן שחרית ולפני זמן מנחה (וראה במשנ"ב סימן פט ס"ק ז).

ובהשקפה הראשונה צידדתי לתלות זאת בחקירה הידועה בגדר מי שהחסיר הזכרת ר"ח בתפלתו, שצריך לחזור ולהתפלל, האם זאת בגלל שנפסלה תפלתו הראשונה לגמרי, או שבאמת יש כאן תפלה אלא שחסר לו בה רק לאזכרת המאורע. ומעתה בנדו"ד דחינו שתפלת מוסף מועילה לתקן מה שחסר יעלה ויבא בשחרית, לצד א' מסתברא שזה דוקא בזמן שחרית, שהרי אין לו כאן תפלת שחרית. אבל לצד ב' שמשלים רק לאזכרה, שפיר י"ל שגם אח"כ מועיל לעשות כן. אבל אין תלות זו מוכרחת. ובפרט כי יש לדון בעיקר גדר דין הגמ' שבתפלת מוסף מועיל לשחרית, האם הכוונה בזה שימחיה' לתפלת שחרית, ובאמת נחשב שהתפלל גם שחרית כדן, או בכה"ג רק פטרוהו חכמים מלהתפלל שוב, אבל באמת אין לו תפלת שחרית באותו היום. (וראה מ"ש בזה בהערה להלן). [ועוד צד יש, שבכה"ג לא העמידו חכמים מעיקרא לדבריהם שאמרו שלא יצא י"ח התפלה. (ובפרט אם תפלה דאורייתא^{קכ})].

ולכא' יש מקום לדקדק דשפיר דמי ממ"ש המשנ"ב בשער הציון (ס"ק ד): נראה לי דאף לדעה זו, אם ארע שהתפלל מנחה מקודם מוסף והזכיר יעלה ויבא, אין זה תקון למה שלא הזכיר בשחרית, דאין לנו אלא מה שנאמר בגמרא שמוסף הוא תקון לתפלת שחרית, ועל כן יחזור ויתפלל עוד תפלה לתשלומין על שחרית. ע"כ. הרי משמע שאם התפלל מוסף הוי תיקון אף שזה בזמן מנחה. (וע"ע בדבריו בס"ק ג. ויל"פ).

ושוב ראיתי שכן יוצא בהדיא ממ"ש החיד"א בברכי יוסף (או"ח סימן קח אות ה): מעשה בא לידי בראובן שלא ידע שהוא ר"ח והתפלל חול, ובחצות היום ממש ידע שהוא ראש חודש, דאז אינו יכול להתפלל שחרית למאן דאמר, ואינו יכול להתפלל מנחה למאן דאמר, כאשר יראה הרואה בדבר הפוסקים. ושאלו את פי, ואמרתי שיתפלל מוסף תכף ומיד, כי אם התפלל מוסף קודם שחרית יצא, ושעת הדחק כזו כדיעבד דמי. וכבר כתבו הרמ"ע והכנה"ג דיחיד שהתפלל מוסף ושוב ידע דלא הזכיר ר"ח בשחרית, דאינו חוזר וכו' קכ"ד. ע"כ.

^{קכ} ואכן כשלמדנו לדברים בשיעור, שאל הרב יצחק אבן הי"ו על הדין המבואר בסוף הסעיף כאן, שבספק האם הזכיר בר"ח 'יעלה ויבא' מחזירין אותו (כמ"ש במשנ"ב ובאחרונים ודלא כרמ"א). ולכא' הוי ספק דרבנן? וביארנו כי אחר שחז"ל תיקנו כן בתפלה, אמרו שאם לא הזכיר לא יצא י"ח כלל. ואף למ"ד תפלה מדרבנן, הרי כבר כתב בחידושי הגר"ח (הל' תפלה) שאחר שכבר מתפלל מקיים מצוה דאורייתא. וסלסלנו בזה. ועכ"פ לעניננו י"ל כן גם בעיקר הדין בשכח בודאי, שבאופן שמתפלל מוסף לא פסלו חז"ל את תפלת שחרית שלו.

^{קכד} הנה ממה שדימה מי שלא התפלל שחרית כלל, למי שכן התפלל ורק שכח יעלה ויבא, נראה דס"ל כי תפלת מוסף מועילה 'במקום' תפלת שחרית, ולא שהיא 'מתקנת' לתפלת שחרית. ושו"ר בהערות על ברכי יוסף (אות יג) שהביאו משו"ת עבודת השם (למהר"ש מטאלון, סימן א) שהעיר ע"ד החיד"א, דמי שלא התפלל כלל ליכא מאן דאמר שיוצא י"ח במוסף. ע"ש. ומזה יש לפשוט מה שהסתפקנו לעיל בגדר הדברים.

וגם במאמר מרדכי (שם ס"ק) כתב: נשאלתי מאדם אחד שטעה ביום ר"ח והתפלל י"ח ולא הזכיר יעלה ויבא וגם לא התפלל מוסף כי לא ידע מר"ח כלום עד ב' שעות אחר חצות או יותר מה דינו? והשבתי שצריך להתפלל מנחה ב' וכו'. ואם יתפלל של מוסף תחלה יש מקום לומר דתו לא מצי להתפלל של שחרית וכמ"ש הרמ"ע והכנה"ג וכו'. ע"כ. (וע"ע בכף החיים סופר סי' קח ס"ק קיד. ובספר פסקי תשובות סי' תכב הערה 31. ויש שם ט"ס בציון לברכי").

ומכלל דבריהם מבואר כי לדעת הרמ"ע והכנה"ג שפיר מועילה תפלת מוסף לתקן לחיסרון יעלה ויבא בשחרית אף שמתפלל למוסף אחר זמן שחרית.

***

[ד]. הזכיר ר"ח בשמע קולנו

ואקבע כאן מה שמסר לי כעת הרה"ג אליהו רביע הי"ו, ששמע מאדוני אבי מו"ר הכ"מ, שאמר לו - כי לא נראה מה שכתוב (בסידור בית תפלה לפלא יועץ ועוד) שאם בר"ח הזכיר בתוך איזו בקשה שבברכת שמע קולנו, ליום ר"ח, יצא י"ח. (ויש שאף יעצו לעשות כן, כדי שאם ישכח לא יצטרך לחזור). כי אי"ז מקומו. (וכן צידד מהר"מ עבאדי שליט"א). ע"כ.

ואכן ראה בשו"ת יביע אומר (ח"ח או"ח סימן מ) ובפסקי תשובות (סי' תכב או ב) שהביאו לדברי המדברים בזה, והסיקו כן. [אולם הגרע"י גופיה בספר חזון עובדיה (חנוכה עמ' רסח) כתב: ואע"פ שבספר הליכות עולם ח"ה (עמוד יג) כתבתי בדין זה, "שאם סיים תפלתו צריך לחזור ולהתפלל", מ"מ בהגלות נגלות דברי האחרונים הנ"ל שהסכימו לדברי הרב ליקוטי פרדס, שב ואל תעשה עדיף, ומ"מ טוב שיחזור להתפלל בתנאי דנדבה. כמו שסיימתי שם. ע"כ. ולפי המבואר יוצא שחזר בו גם ממה שכתב ביבי"א. (ומעניין שבהליכות עולם לא טרח לנמק דבריו כביבי"א). וראה בגליונות שו"ת יבי"א החדש (הערה 2) ולא הזכירו מהנדפס כבר בשאר ספריו].

[ה]. חזות דעת מח"ס 'מעין המאורע' - לכל ד' האותיות הנ"ל

הנה הראתי לכל ד' האותיות הנ"ל למעלת ידידי הרה"ג שמואל עטיה שליט"א - מח"ס 'מעין המאורע' ובקשתי לחו"ד, ולמחרתו כה השיב וכתב לי (י"ז סיון תשפ"ו) לפי סדר האותיות:

א. בא לאפוקי ממוסף שהוא ז' ברכות, קמ"ל דשחרית והנך ח"י ברכות.

ב. דבריו מאירים, דכל שרגיל לומר תחנונים ל"ח שהסיח דעתו [אש"ה: ואנחנו חידשנו שאפי' כעת מחליט שהוא רוצה לומר כרגיל. וכתב לי: כוונתי לעיקר היסוד, התוספת זה מהר"י ענגיל, ראיתי אותו, ולענ"ד דבריו מחודשים ואינם להלכה וכמו שהביא כבודו מהפס"ת. וכן משמע מסתמית הפוסקים].

ג. לגבי ש"ץ פשיטא דמהני ראה מעין המאורע עמוד קמ דפשיטא שמשלים בתפילה הבאה ורק בערבית שהוא שייך ליום שאחריו לא משלים, וה"ה ליחיד כמו שהוכיח כת"ר בטוטו"ד. [אש"ה: אבל בספרו לא מצאתי גילוי שפשוט שיועיל בזמן מנחה לתקן את שחרית. וכתב לי: לגבי ש"ץ כתבתי לך את העמוד, לגבי יחיד זה מתבאר מהחיד"א וכו' שהביא כת"ר. (אש"ה: ועדיין אין הדברים מבוארים שם בפרטים אלו)].

ד. עיקר כוונת היבי"א לאפוקי מדברי היצחק ירנן, ושואם אמר אחר מודים לא יצא, אבל בשומע תפלה עדיף טפי, אף שגם בזה יש חולקים וטוב שיחזור בתנאי נדבה, אך אם נזכר בתפילה ימשיך, אלמא דמכרעין שיצא, וכבר כתבנו שם בעמוד קכא דהחזו"ע חזר בו ממ"ש בהליכות עולם ויצא ע"ש.

[וּבְצִוּוֹתֵינוּ לְמַכְתֵּה הַנִּי"ף כְּתִיב: צִוָּה לְדַלֵּף נֶצְחָרְתִּי בַּשּׁמֶחַ הַבְּשׂוּרָה הַקִּשָּׁה
בְּהַסְתָּלָקוֹת כְּבוֹד אֲבִיךָ הַדָּלוּף, בְּצֵל הַנְּחֻמֹּת יִרְכָּא לְשִׁמְרַתְךָ, מִן הַשְּׂמִיט תִּנְחַלְמוּ
וְלֹא תוֹסִיפוּ לְדַאמָּה עוֹד. יְהִי רַעְדָּלוּ יְהִי הַרְבֵּצַת הַתּוֹרָה עַל אֲבִיו מַעַל אִמּוֹ,
וְעוֹד יוֹסִיפוּ עוֹד וְעוֹד מַצִּינִינֵנוּ חוֹצֵה בְּרֹא נַחַת וּכְטוּ"ס. ע"כ.]

סימן לה - הערות קצרות על סדר הדף

[א]. בדברי התוספות בד"ה טעה. [ב]. בדברי רש"י ד"ה עם דמדומי חמה. [ג]. בדברי רש"י ד"ה לייטי במערבא. [ד]. בדברי רש"י ד"ה לא תרתח. [ה]. המלך בקונך וצא - עד מתי זמן תפלת הדרך (ביאור השיטה הראשונה בפרש"י).

[א]. בדברי התוספות בד"ה טעה

כתבו התוספות בד"ה טעה, בשם הלכות גדולות: בצבור אינו חוזר מפני ששומעה מש"צ. מיהו צריך לדקדק מפי החזן כל אות ואות של תפלה אף על פי שהוא בקי וכו', וה"ה לכל דבר שמחזירין אותו אי הדר שמע ליה משלוחא דצבורא מראש ועד סוף נפיק. ע"כ.

כשלמדנו לדברים רציתי לבאר כי לאו דוקא כל אות ואות, אלא רק ממה שמעכב בתפלה. [והיינו נמי מה שסיימו 'מראש עד סוף']. ואולי אם לא ידקדק לשמוע כל אות ואות יסיח דעתו גם ממה שמעכב.

ומצאתי נמי בספר 'מפומייהו דרבנן' (עמ' שמה) שכתבו ע"ד התוס': לשונם קצת קשה, שהרי יש הרבה דברים בתפלה שאינם מעכבים מלצאת יד"ח. ואולי צריך לדחוק בכוונתם שצריך לשמוע כל אות מהדברים המעכבים. וצ"ב. [וכך מבואר להדיא במשנ"ב סי' קכ"ד סק"מ שהאחרונים חששו שלא ישמע את הדברים המעכבים]. ע"כ.

אולם הרב יצחק אבן חי רצה לבאר לדברים כפשטן. והרב שמעון ערוסי הי"ו הוסיף ממ"ש הב"י או"ח סי' נ"ט (ס"ד) בשם הרא"ש - שכל שהוא סומך על הש"ץ צריך לכוין לכו לכל מה שהוא אומר ולא יפנה לבו לדברים אחרים, שאל"כ לא יצא, אבל כשהוא קורא בפיו אף אם קרא מקצתה בלא כונה יצא. ע"ש. אכן כבר בביאור הלכה שם (ס"ד) כתב שדברי הרא"ש צע"ג לפי מה דקי"ל שומע כעונה והוי כאלו אמר ממש בפיו. ואפילו אם נחשוב מה שבאמצע פנה לבו לד"א כאלו דילג באמצע, מאי הוי והא כתב הרשב"א בברכות פ"ק והובא מקצתו בסימן קפ"ז דאם שינה ודילג הרבה באמצע ברכות הארוכות דיצא ידי חובתו, ולא אמר שהמשנה ממטבע שטבעו חכמים לא יצא אלא כשמשנה בפתיחתן או בחתימתן אבל שאר הנוסח אינו מעכב אלא התיבות שפרטו חכמים בהן. וסיים בביאור הלכה, דאולי כוונת הרא"ש לומר דלא יצא ידי מצוה מן המובהר. ע"ש.

ומצאתי בקובץ תפארת בחורים (עמ"ס ברכות כאן עמ' קצג) שהביאו לדברי הביאור הלכה, וכתבו שמהתוס' משמע כהרא"ש ק"ה.

קנה והנה ראיתי בספר פלא יועץ (ערך ברכות) שכתב: יש רבים מעמי הארץ שסוברים שמברכים אבל ברכתם פסולה מחמת שמדלגים כמה תיבות ואותיות, ושתים רעות עושים שנהנים בלא ברכה, ומזכירים השם לבטלה, וזה פרי המהירות אשר היא רעה חולה, שאפי' שיאמר הברכה כולה כדי בזיון וקצף לברך למלך הכבוד ברכה חטופה אין זה מברך אלא מנאץ, אשרי איש ירא את ה' יקבל עליו בכל תוקף וישתדל ברוב עז ותעצומות לברך כל ברכותיו בקול רם אות באות תיבה בתיבה ברעותא בחדותא דליבא וזה כל האדם שישתדל בכל תוקף לקיים כל דבר טוב כאשר יאות וזה האות אם הוא איש טוב. ובברכות שאדם יוצא ידי חובתו ע"י ששומע כגון קידוש והבדלה וברכת מעין ג' וברכת ההלל צריך זהירות יתירה שתהיינה אזוני קשובות אל הברכה ולא יאבד אפי' תיבה א' ואין צריך לומר שלא יהא מדבר בנתיים שאז אינו יוצא י"ח כלל ונמצא שנשאר בלי קידוש ובלי הבדלה או נהנה בלא ברכה, וכן בחזרת העמידה צריך לעמוד על המשמר לשמוע כל ברכה וברכה כראוי ולענות אמן כראוי וכו'. ע"כ.

לפנהא אפילו נהא מלכירי, מפנהא מפנהא מתוך הכתה היה אומר בשעת
התפלות לאלקים. ומפנהא מפנהא אדול האחים, שם לא שנה חול מברכת
חתנים, שהיה אומר בעצ"פ בעצמות צינ"י, ולא נראה שנה בלל eene מראה
נשים, במקום החופה נמצאים, כי היה מנהגו כן גם במקום שכל הצדה קדושים,
אלא בלל מה שאמרו חכמים (מס' חולין 6.) כי ת"ח צריך שידע (בעצ"פ) לברכת
חתנים.

***

[ב]. בדברי רש"י ד"ה עם דמדומי חמה

כתב רש"י בד"ה עם דמדומי חמה: תפלת יוצר עם הגן החמה, ותפלת המנחה עם שקיעת החמה. ע"כ.
ויש לדקדק שהשמיט תפלת ערבית.

ואולי מפני דאיכא מ"ד לעיל שהיא רשות, לא קפדינן בהא עלא. (וכדמצאנו בעוד מילי).

א"נ המתפלל מנחה סמוך לשקיעה, ממילא עושה כן גם לגבי ערבית הסמוכה לה ממש.

והרב יצחק אבו הי"ו ביאר כי לגבי תפלת ערבית תנן 'אין לה קבע' - והיינו שזמנה כל הלילה אף
לכתחילה.

ואעיקרא דמילתא ראיתי למהרש"ל בחכמת שלמה על רש"י כאן שכתב: נ"ב, פי' כשהיא אדומה,
שחרית - אחרי הנצה מיד היא אדומה, וערבית - סמוך לשקיעתה. רש"י פ' כל כתבי. ע"כ. ומשמע קצת
מדבריו כי הכוונה כאן גם לתפלת ערבית.

ונראה כי מה שכתב בהתחלה 'מדלגים כמה תיבות ואותיות' כוונתו רצויה לומר גם תיבות וגם אותיות,
אבל חיסור אותיות בלבד אינו בגדר מי שלא ברך כלל. אבל ראיתי בס' ברית יעקב (סופר, ח"ב מערכת ב ערך
ברכה עמ' פד) שהבין שהכוונה להבלעת אותיות לחוד, וכתב שנעלם ממנו זו מניין שהמדלג כמה אותיות
ברכתו פסולה ולבטלה ולא יצא י"ח, ואפילו לגבי ק"ש דאורייתא יצא י"ח וכו'. ע"ש. ואיני יודע מה
הכריחו להבנה זו וממילא לתמיהה שיוצאת ממנה. [וגם להבנתו הרי י"ל דאיירי באותיות של התיבות שהינם
מעיקר הברכה וגם בהעדרן משנתנית משמעות הברכה]. (ויש לדקדק כי רק בתחילה הזכיר בפלא יועץ 'אותיות' ולא בשאר
דבריו).

וכתב לי על זה מעלת ידידי הרה"ג יחזקאל מועלם שליט"א (מח"ס דמשק אליעזר על הפלא יועץ): הערת
הגרי"ס על רבנו הפלא יועץ נדפסה גם בספרו מערכות יעקב (ח"א עמ' רכו). ותחילה אציין שכבר נכתבה
בקוצר מזה שנים רבות בגליונות ספר פלא יועץ שלו, כנדפס בהערות דמשק אליעזר שם. ושם ציינתי כי
מקור דבריו של רבנו הפל"י הוא מרבנו הגהיד"א בצפורן שמיר (אות קב) שכתב כזאת, דהוי ברכה לבטלה
בדילוג תיבות, אלא שבסו"ד נסתפק בזה, וכן נסתפק רבנו הפל"י עצמו בערך שם שמים (בד"ה ומכלל
הזהירות). ע"כ דברי שם. רק שוב בינתי שאין זה מדויק, כי ספקו של הגרי"ס הוא בעיקר מצד דילוג
אותיות, וזה אינו כתוב במפורש בהגהיד"א ואדרבא שם נראה ברישית ובסיפיה דדוקא בהשמטת תיבות
הוי ברכ"ל, אך מאידך כותב בדחסרון תיבה או אות הוי גוזל להקב"ה ודוק לענינינו, ואיך שיהא נ"ל ברור
שמקור ד' רבנו משם. ולעיקר טענת כת"ר להשיב על הגרי"ס, לכא' כונתו מדכתב גם אותיות, ואמאי
כתב אותיות ואטו בכדי נסבה, ולהכי הבין כנ"ל. (אמנם בהגלות נגלות מקורו כנ"ל, יתכן דמוכרח ד' כ"ת ויל"ע).
ואוסיף עוד, כי הפל"י בכותבו (בערך פורים) על הזהירות היתרה בשמיעת המגילה כולה, כתב "כי הסומכים
עצמן לצאת ע"י שמיעה קרוב לודאי שאינם יוצאים ידי חובה, שכמעט בלתי אפשר שלא יפסידו מלשמוע
תיבה אחת", הרי שהדגיש דוקא תיבה ולא אות, והארכתי בגוף הדין שם בתשובה הנדפסת בקובץ בנין
אב פורים, אא"כ יש לחלק דק"ש לחוד וברכה לחוד מגילה לחוד, וכעת אכ"מ. עכ"ד.

יהודה פרק תפלת השחר לקדשו קלו

סימן לה - הערות קצרות על סדר הדף

ובאמת שכן פירש בהדיא המהרש"א לעיל (ח"א דף ט:) אלא שכתב לדחות בזה לדברי רש"י כאן. וז"ל: יש לפרש ולפני ירח שייראוך בק"ש של ערבית לפני ירח דהיינו בתחלת הלילה שהלבנה זורחת ומתחיל בברכת ק"ש גולל אור מפני חושך כו' להוציא מלבן של עובדי לבנה. ורש"י פי' לפני ירח תפלת המנחה וכו'. ולא מצינו בשום דוכתא שמוצתה עם דמדומי חמה. ע"כ.

אכן ראה בחידושי הרשב"א כאן שהביא י"מ דקאי רק על תפלת מנחה. וחזקו לדבריהם מהירושלמי. (ובפי' הב' כתב בדברי רש"י.)

***

[ג]. בדברי רש"י ד"ה לייטי במערבא

כתב רש"י בד"ה לייטי במערבא: על מי שמשחה תפלת המנחה עד דמדומי חמה, שמא תטרף לו השעה על ידי אונס ועבר הזמן. ע"כ.

יש לדקדק מהו שכתב 'ועבר' הזמן, ולכאור' היה צ"ל 'ויעבור' הזמן. (ובהגות שבמהדורת עוז והדר שתקן מזה. וגם ראיתי שרבים ציטטו בלשון רש"י כלפינו.)

ואין לומר דהיינו משום שלא רצה לכתוב באופן שיש בו משום חשש פתיחת פה לשטן, שהרי לפני כן כתב 'תטרף לו השעה', ולא חשש לזה.

ואולי מאחר שכבר כתב מהי האמת כבר חש מצד פתיחת פה. א"נ ב'טריפת השעה' אין פתיחת פה לשטן כמו ב'יעבור הזמן' - שבוה אומרים ממש שיפסיד לתפלה.

[ועיין בפרש"י במסכת ביצה (כ:) ד"ה שמא ישהה שכתב: עד המועד, שיהא לו בשר מצוי ברגל, ושמא כשיבא המועד יארע לו אונס, ונמצא מאחר נדרו. ע"כ. וראה בס' ברכת אהרן (לוויין) בפרקין (מאמר רמה)].

ושוב ראיתי כי אכן ברש"י שבעין יעקב הנוסח 'ויעבור'. אולם המדפיסים הסגירוהו וכתבו 'ועבר'. ובחינם שיבשו לספרים (כמצוי). ואם כבר לכאור' יותר היה להם להגיה בלשון רש"י כאן.

**להנהיג את אלהינו נהא מלכיריט, מאד הקפיד על אי פתיחת פה לפסול ולעאר
דמריט רציט. כןודע אלא אלו עאלותיו מלכיריט.**

***

[ד]. בדברי רש"י ד"ה לא תרתח

איתא בגמרא: לא תרתח ולא תחטי. ע"כ.

פרש"י: לא תכעוס, שמתוך הכעס, אתה בא לידי חטא. ע"כ.

מפשטות דבריו משמע, כי אין איסור בעצם הכעס.

והדברים מאירים עם מה שנתבאר בחיבורי דברי שמואל עמ"ס קידושין (לב. עמ' קס) בגדר איסור כעס, שיתכן שאי"ז איסור בעצם, וגם אם הוא איסור, היינו בעצם תכונת ומידת הכעס שבאדם, ולא בהוצאתה לפועל. ע"ש וצרף לכאן. [והמפרשים כאן ביארו לאידך גיסא ובדרכים שונים, (וראה בפתח עינים, ובבניהו. ועוד. ובחידושי כת"י על התהלים ד, ה), אך הפשט בדברי רש"י נראה יותר כדאמרו].

**בה'ותינו בנה נהא מלכיריט, פלמרות עאב'נו היה מהנהניט, אער דמט רותח
יותר מאר האנשיט, וכמבאר בדברי החכמים, [דמט סיפרה לי אלא ע"ה, עכאער
נפאשה עם אבא הלכו למקוהא דה"ר מרדכי שרעבי זצ"ל (שהיה אלא מסייעת
לאשתו במסירת השיצורית, וכמ"ע בעורי דמורה ח"ז ע"א' סו), ואמר לה כי עליה**

לנהנה ביותר כבוד הכהנים, ולדעת שאותם במיוחד אין להיות מרעמים (וראה
עוד בצורי דבורה ח"ג עמ' צב), וככל זאת לא שם מחמת רמיחת הדמים,
וכמו שסמ"ע מביא כמה פסאגים כי ילין כעסק לילה אחד' אמרו חכמים, ומנה
לצולס לא מפסידים.

וסיפר לנו מה שכתוב בספר חסידים (סימן תרנה) וזו לשונו: מצה בקן שכיבד
את אביו ביותר, אמר לו האב, אתה מכבדני בחיי, תכבדני במותי, אני מצוק
שתלין כעסק לילה אחד, וצור רוחק שלא תדבר. לאחר פטירת אביו הלך למדינת
הים והניח אשתו מצוברת והוא לא ידע, ונתעב בדרכי ימים ושנים, וכשחזר בעיר
בא בלילה וצלה לחדר שאתו היתה שם שוכנת, ושמע קולו של בחור שהיה מנשק
אותה, שלף חרבו ורצה להרוג שניהם, אבל זכר מצות אביו, והשיב החרב לתורה,
שמע שאמרה אשתו לאותו בחור בנה שאצלה, כבר יש שנים רבות שהלך אביך
מאצלי, אילו היה יודע שנוסף לו בן כבר היה מביא להשיא לך אשה, כששמע זה
הדבר אמר פתחי לי אחותי רציתי ברוך ה' שצרכי כעסי וברוך אבי שציוני לצור
כעסי לילה אחד שלא הרגתי אותך ואת בני, ושמחו שמחה גדולה וצלו משה
לכל העם הנמצאים ושמחו הרבה מאד. ע"כ.

***

[ה]. המלך בקונג וצא - עד מתי זמן תפלת הדרך (ביאור השיטה הראשונה בפרש"י)

איתא בגמרא: וכשאתה יוצא לדרך - המלך בקונג וצא. מאי המלך בקונג וצא? אמר רבי יעקב אמר רב
חסדא: זו תפלת הדרך. ע"כ.

כנראה זה טעם הא דאיתא עוד בגמ' בסמוך (ריש דף ל) בשם רבי יעקב אמר רב חסדא (גופיה): אימת
מצלי? משעה שמהלך בדרך. עד כמה? עד פרסה. וכתב רש"י (בפירוש הראשון): עד כמה - זמנה
להתפלל. עד פרסה - אבל לא לאחר שהלך פרסה. ע"כ.

ולכאור' טעמא בעי מדוע לא יכול להתפלל אחר שהלך פרסה למרות שעוד דרך גדולה לפניו?
ובאמת שבבית יוסף (או"ח סימן קי) כתב, שלכן נראה פירוש הלכות גדולות עיקר (שהביא רש"י בפירוש ב'),
כי אם יש לו עדיין ללכת הרבה למה לא יברך?

וראה עוד בפני יהושע שכתב: כבר הקשו כל הפוסקים והמפרשים על פרש"י דמה סברא יש בזה
דלאחר שהלך פרסה לא יתפלל עוד תפילת הדרך אף שבדעתו לילך עוד כמה פרסאות? לכן פסקו
כולם דלא כרש"י אלא כפי' הלכות גדולות. ואף שאיני כדאי מ"מ נראה ליישב שיטת רש"י ואדרבא
דבריו נכונים וברורים ונימוקו עמו וכו'. ע"ש מה שביאר לפי דרכו.

ולדרכינו ניהא בפשטות, כי רבי יעקב אמר רב חסדא אזיל לטעמיה שתפלת הדרך היא משום 'המלך
בקונג', ומה שייך להמלך אחר שכבר עשה מעשה. [וכבר איתא במסכת בבא בתרא (ד): עבדי בישא בתר
דעבדין מתמלכין]. (וכך אמרו גם הרב שמעון ערוסי והרב אורן דהן הי"ו).

ומצאתי שכן מפורש כבר בבית הבחירה למאירי שכה כתב: יש מפרשים שאם לא בירך ביציאתו מברכה עד פרסה משם ואילך אין זה נמלך בקונו ואינו אומרה. ע"כ.

ותדע כי ראיתי שכפירושו (הראשון) של רש"י איתא בהדיא בכמה מקומות בספר הזוהר, וכמו שתראה בפרשת בראשית דף מ"ט מ"ב, ודף נ"ח ע"ב, ובפרשת וישלח דף קע"ח ע"א ק"י, ובפרשת ויחי דף ר"מ ע"ב, שאמרו כי תפלת הדרך היא 'עד לא יפוק בר נש לארחא' וכו'. ע"ש.

[ומעתה יש מקום לדון על הכרעת האחרונים כפירוש הבה"ג, מאחר שכפי הראשון ברש"י מבואר כבר בספר הזוהר, ונתבאר כי טעמו ונימוקו עמו מדברי בעל השמועה גופא. (אולם יתכן שאינו חולק לדינא בעצם על הפירוש השני). וצריך להתיישב בזה. (וראיתי מי שהאריך בהסבר דברי רש"י, ול"ז מדברי הזוהר)].

כאשר אנחנו צוסקים, מאמתי לתפלת הדרך מארכי, להנהגת אאמור"ר נהא מנכירי, שפסוק שהיתה לנו נסיעה מחוץ לציר ההורים, כבר אמרנו שבת היה נותן לנו לקרוא לתחילת פרשת וישלח, וכסאלה הכתובה בספרים (ראה בס' מעט לוצ' בתחילת פ' וישלח, ובא"ר סי' רצ"ט. וצו. וצ"ע בס' סאלות רמות'נו מנצרת מ הצרה קמא, ובס' תשית לראש לזכר"פ גביחי צ'מ' רצ"ט. ואכמ"ל). וזאת אף כשהיינו צדי"ן ילדים קטנים, ורק נסענו לטו"ל עם האמאדיס.

***

מסכת ברכות דף ל' ע"א

סימן לו - בדין לישתף אינש נפשיה בהדי צבורא

איתא בגמרא: אמר אביי, לעולם לישתף אינש נפשיה בהדי צבורא. היכי נימא? יהי רצון מלפניך ה' אלקינו שתולכנו לשלום וכו'. ע"כ.

שאלני הרב שמועון ערוסי הי"ו, ממה שאומרים בסיום התפלה נוסח 'אלקי נצור', והוא בלשון יחיד.

והשבתי על דרך הא דאיתא בשולחן ערוך (או"ח סימן קא סעיף ד): יכול להתפלל בכל לשון שירצה, וה"מ בצבור, אבל ביחיד לא יתפלל אלא בלשון הקודש; וי"א דה"מ כששואל צרכיו, כגון שהתפלל על חולה או על שום צער שיש לו בביתו, אבל תפלה הקבועה לצבור, אפילו יחיד יכול לאומרה בכל לשון. ע"כ. (ודין זה נתבאר היטב בחיבורי צלותא דשמואל ובפרט בשורש ד' שם).

אמור מעתה, כי גם בנדו"ד י"ל כע"ז (אף שאין הדמיון גמור), והיינו שמכיון שנוסח 'אלקי נצור' הינו תפלה הקבועה לציבור, לכן גם כל יחיד שאומרה הוי כתפלת ציבור, שהרי רבים מתפללים לנוסח זה באופן קבוע שאינו תלוי במקרה מסויים. משא"כ בסוגיין דאיירי 'בתפלת הדרך' שנאמרת רק ע"י יחידים שנמצאים במוצב מסויים.

ק"ו וז"ל הזוהר בפרשת וישלח שם: רבי אלעזר ורבי יצחק הוו אזלי בארחא ומטא זמנא דק"ש, וקם ר' אלעזר וקרא ק"ש וצלי צלותיה, לבתר אמר ליה רבי יצחק והא תנינן דעד לא יפוק בר נש לארחא אבעי ליה לנטלא רשו ממאריה ולצלי צלותיה, אמר ליה בגין דכד נפיקנא לא הוה זמן צלותא ולא מטא זמנא דק"ש, השתא דשמשא נהיר צלינא, אבל עד לא נפקנא לארחא בעינא בעותא מניה ואמלכנא ביה אבל צלותא דא לא צלינא דהא אנא אשתדלנא באורייתא מפלגות ליליא וכד אתא צפרא עד כען לא הוה עדנא לצלי צלותא וכו' (וראה להלן בס"ס טל). והיינו שלפני שיצא לדרך התפלל תפלת הדרך, ואינה ענין לתפלת שחרית. וראה נמי במשנה ברורה (סימן קי"ט ס"ק טז) שטרח לכתוב (בשם האו"ז) כי דין תפלת הדרך ליוצא לדרך, היינו אפי' אחר שכבר התפלל שמו"ע.

[ובחכי נחא גם מה ששאלו הרב דרור בן שימול והרב אדיר עובדיה הי"ו מנוסח הידי רצון שבברכת המעביר חבלי שינה - שנאמר בלשון יחיד. כי הוא קבוע ונצרך בכל יום לכלל ישראל. (אכן אמר הרב מאור אוחיון הי"ו, כי יש מסידורי ק"ק מרוקו שהנוסח שם בלשון רבים. וראה גם מה שנביא בזה בסוף דברינו)].

ואין לשאול ממקור תפלה זו של אלקי נצור, שמבואר לעיל (יז). שהינו ממעשה רב של 'מר בריה דרבינא', ושם בפשטות עדיין לא היה נוסח זה (והדומים לו) קבועים לרבים, ואפ"ה לא נמנע 'מר בריה דרבינא' לאומרו בלשון יחיד. די"ל דשאני 'מר בריה דרבינא' שמכיון שרבים צריכים לו, תפלתו על עצמו (אף בלשון יחיד) הרי היא כתפלה על הרבים. (וראה בצלותא דשמואל ענף יא אות טז).

ועוד אפשר עפ"ד רש"י שכתב בד"ה לשתף נפשיה - אל יתפלל תפלה קצרה בלשון יחיד וכו'. וכתב אב"ד פאס בספר ויאמר שמואל"ל (אלבאז), דנראה מדבריו דאב"י לא קאי אתפלת הדרך אלא אתפלה קצרה שמתפלל האדם במקום סכנה, דכיון שהוא מקום סכנה וקיימא לן שהשטן מקטר בשעת הסכנה לכן אל יתפלל בלשון יחיד כיון דקיימא לן תפלת היחיד נבדקת, ובפרט בהיותה נאמרת בלשון יחיד כמדבר בעד עצמו, לכן יתפלל בלשון רבים שמתוך כך שכולל רבים עמו בתפלתו תפלתו נשמעת דהוי ליה כמתפלל בעד הרבים דנפיש זכותיהו ותתקבל תפלתו וכו'. ע"ש. ולענ"ד י"ל כדרכו וסברתו - אף לגבי תפלת הדרך, ורש"י כל תפלה קצרה קאמר, וכמ"ש במגיד תעלומה דמדקאמר אב"י בלשון 'לעולם' משמע דלאו על תפילת הדרך בלבד קאי, רק על כל תפילה קצרה שמתפלל האדם, וזולת תפילת י"ח, צריך לשתף עצמו. (ובספרי האחרונים נתחבטו הרבה בדברי רש"י לכאן ולכאן, ויש שאף כתבו להגיה בדבריו).

ואפשר כי בהכי נחא גם מ"ש בס' מילי דברכות: עי' בסימן ר"ל כמה ברכות בלשון יחיד, ושמוא דשם אין שייך בלשון רבים. ע"כ.

וגם הלום ראיתי בס' ברכת שי שכתב: יל"ע מ"ש מברכת המפיל שאומרה בלשון יחיד. (והוסיף במוסגר): מיהו מאלקי נצור ושאר תחינות אין להקשות, כמ"ש המ"א דדוקא בתפילה הקבועה לרבים אמרין הכי. ע"כ. (וראה במג"א סי' ק"י, ובס' תקס"א ס"א. וכו' במשנ"ב סי' ק"י ס"ק ג). והנלענ"ד בס"ד כתבתי.

ובמשנה אחרונה (סימן קי אות נז) כתב: המשנ"ב לעיל בהלכות ברכות השחר (סי' מז ס"ק י) כתב שבידי רצון שאומרים בברכות השחר יש לומר שתרגילנו בתורתך בלשון רבים, ומקור דבריו הם בדברי המגן אברהם שם (ס"ד) שכתב בשם ספר אות אמת, שצריך לומר בלשון רבים כמו שמבואר בשו"ע כאן לענין תפילת הדרך. ובכף החיים שם (ס"ק כג) הביא שבבן איש חי (שנה ראשונה, וישב אות יא) כתב שיש לאמרו בלשון יחיד כפי הנוסח שבגמרא, ושכן הוא בסידור הרש"ש^{כא}. והוסיף הכף החיים שכן הוא הלשון ברמב"ם ובטור ועל כן אין לשנות. ועוד כתב ע"ד האות אמת, שאין ראיה ממה שאמרו בגמ' לענין תפילת הדרך שצריך לאמרה בלשון רבים, שזה דוקא היכן שלא כתוב בש"ס לומר בלשון יחיד, משא"כ כאן שנאמר במפורש בגמ' לומר בלשון יחיד, אין לשנות, שאפשר שיש סוד בדבר כמ"ש האריז"ל שכל הי"ח ברכות הללו של ברכות השחר הם רמזים נפלאים אל אורות עליונים. וכן כתב בערוך השלחן שכד' שהעיקר כגירסת הגמרא והטור לאומרה בלשון יחיד^{כב}. ע"כ.

שכא וכתב הכף החיים שאמנם בסידורי הרש"ש שבידינו, יש מהם שכתוב בלשון יחיד, ויש שכתוב בהם בלשון רבים, ואין מזה ראיה משום שכל מכין אמר לסופר שיכתוב לו נוסח כפי סברתו. שכד' שם סק"ח.

שכב וז"ל 'שהרי ברכת יחיד היא, ותחילת הברכה בלשון יחיד המעביר שינה מעיני [ותנומה מעפעפי], וכן כל ברכות השחר כמו שעשה לי כל צרכי, ולא דמי לתפלת הדרך שנתקנה בלשון רבים [הגר"ב]. ובסידורים נדפס בלשון רבים, וכן ההרגל בפי העולם. ובאמת אין אנו יכולים לעמוד על טעמו של דבר, שיש ברכות

מסכת ברכות דף ל' ע"א

סימן לו - האם סומא צריך לברר להיכן מתפללים

[א]. ספק במונות הגמ'. [ב]. דברי ספר חודש האביב. [ג]. דקדוק מהשמטת השו"ע.

[א]. ספק במונות הגמ'

איתא בגמרא: תנו רבנן, סומא ומי שאינו יכול לכון את הרוחות - יכון לבו כנגד אביו שבשמים, שנאמר והתפללו אל ה'. ע"כ.

יש להבין, מדוע פירט 'סומא' בפני עצמו, ולכאור' הרי הוא בכלל 'מי שאינו יודע לכון את הרוחות'. ובהשקפה הראשונה היה נראה מזה, כי סומא אינו צריך לטרוח ולברר בכל פעם אף אם יכול לברר והדבר בידו. משא"כ שאר אינשי שקולא זו נאמרה בהם רק כשאננם יכולים לכון הרוחות. (וכן נקט הרב יצחק אבן הי"ו).

ולכאור' הסברא בזה היא לפי שמכיון שאצל הסומא הדבר מצוי כל פעם, לא הטריחוהו רבנן. אבל לא כל כך ניחא לי בזה, כי קשה לומר מעצמינו שיש פטור לאדם לברר כשהדבר בידו. ויותר היה נראה לי כי גם בסומא היינו כשאין הדבר בידו ואינו יכול לברר, וכמו כל אדם שאינו יכול לכון הרוחות, (וכן נקטו עוד מבני הישיבה הי"ו), ומה שפירט לסומא, היינו משום שמכיון שאצלו הדבר מצוי בדרך קבע, הו"א שלא הקלו באופן קבוע אלא במקרה ארעי. קמ"ל. (והצעתו לדברי בפני בני הישיבה הי"ו, וקיבלום).

[ב]. דברי ספר חודש האביב

ואח"כ מצאתי בספר חודש האביב שהרגיש בזה וכתב, הא דנקט סומא בפ"ע, לאשמועינן דא"צ לחזור אחר אחרים שיורוהו את הדרך, אלא מכיון את לבו כנגד אביו שבשמים, ודיו. א"נ הכי קאמר, לא מבעיא סומא שלא היתה לו שעת הכושר, אלא אפי' מי שאינו יכול לכון את הרוחות לסיבת איזה דבר, א"צ להמתין עד שתעבור הסיבה. עכ"ד.

[ג]. דקדוק מהשמטת השו"ע

ונראה לדקדק כדרכינו הב' ממה שכתב מרן בשולחן ערוך (או"ח סימן צד סעיף ג): 'מי שאינו יכול לכון הרוחות, יכון לבו לאביו שבשמים'. ע"כ. והשמיט 'סומא'. משמע כי אין קולא מיוחדת בסומא. ותדע, כי הרמב"ם (הלכות תפילה פ"ה ה"ג) והטור העתיקו 'סומא'. וגם בספר 'דקדוקי סופרים' לא הביא בזה נוסח אחר.

[וראה בס' בן איש חי (ר"פ יתרו) ובס' הליכות עולם (ח"א עמ' קמה) מה שחילקו לגבי סומא בין אם מתפלל בבית הכנסת ששם נודע הצד המכוון כנגד א"י שצריך להתפלל כנגדו, שאף על פי שכבר התחיל להתפלל צריך אדם הרואה אותו להעמידו כנגד צד הראוי, לבין אם מתפלל לבדו בתוך בית שאין בו סימן והיכר, ולא היו אחרים מתפללין אותה שעה, שאין צריך להפסיקו בתוך תפלתו כיון שכבר התחיל. ע"ש].

בלשון יחיד כמו שעשה לי כל צרכי, המעביר שינה מעיני, ויש בלשון רבים כמו פוקח עורים, מלביש ערומים, אוזר ישראל, שאומרים על הכלל ולא על עצמו בפרטיות, מיהו עכ"פ בגמרא ורמב"ם וטור ברכה זו כולה בלשון יחיד, וצ"ע למה נדפס בסידורים בלשון רבים'.

כאשר בסומא אנתנו צוסק'מ, להנהגת אאמ"ר נהא מלכ'ר'מ, שמשך רבות
בשנ'מ, טיפל באחותו ודאג לה לכל הצרכ'מ, ואף הכניסה לבית'נו הקטן מאה
שצ'ר'מ, בקביעות בשבתות ובימ'מ טוב'מ, למרות שאז כבר היה מטופל בהרבה
ילד'מ. והיה אצור בנצ'ר'מ, שפעמ'מ לידה היו מתפלל'מ.

***

מסכת ברכות דף ל' ע"א

סימן לח - 'מקדמי ומצלי' - ישוב שיטת רש"י

איתא בגמ': אבוב דשמואל ולוי כי הוו בעו למיפק לאורחא הוו מקדמי ומצלי. ע"כ.

ופרש"י: הוו מקדמי - קודם היום. ע"כ.

וכתבו התוספות בד"ה אבוב דשמואל ולוי הוו מקדמי ומצלי: פירש רש"י קודם עמוד השחר, ולא נראה
דאם כן לא היו יוצאין בו כלל דעדיין אינו יום. לכך נראה כפי ר"ח דמשעלה עמוד השחר קאמר והוו
מקדמי קודם הנץ החמה קאמר ועדיין אינו עיקר זמן תפלה. ע"כ.

ובישוב דברי רש"י, אכתוב כאן ממה שעלה בדיבוק חברים בשיעור, וכבר דרכו בכמה דברים מזה רבים
מגדולי המפרשים (וכאן לא נזכר מדבריהם). אבל הדברים חביבים עלי לפני שהתעוררו לזה רבים מבני
הישיבה הי"ו מעצמם. ומה גם דאכתי אין בית מדרש בלא חידוש.

א' - הנה רש"י כתב 'קודם היום', ומעתה י"ל כי גם רש"י מודה לתוס', ואזיל רש"י בזה לטעמיה לעיל
בדף ב' ע"ב שכתב בד"ה ומקדמי: ומשכימין, קודם היום, דאימא יום לא הו' עד הנץ החמה, והם מקדימין
מעלות השחר. ע"כ. הרי מפורש בדבריו כי יתכן (עכ"פ בהו"א) לחשוב ש'קודם היום' היינו קודם הנץ
החמה, ולא קודם עלות השחר. ושפיר י"ל דאזיל בשיטת התוס'.

והתוס' שהקשו עליו יתכן שידעו מדבריו בדף ב', אלא ס"ל שאי"ז סתמות הדברים, ואדרבה מזה גופא
באו להקשות, והיינו ממה ששם הוצרך רש"י לטרוח ולכתוב כן, וכאן קיצר וסתם לדברים, הרי שהניח
לדברים כאן על פשטן. (וכמסקנת הגמ' שם).

ב' - הנה רש"י כתב 'קודם היום', והתוס' כתבו בשמו 'קודם עמוד השחר', וי"ל כי קודם היום היינו אחר
עלות השחר (כנ"ל), אבל קודם עמוד השחר. והתוס' ס"ל דלא סגי בזה, אלא בעינן אף אחר עמוד השחר.
[ונצטרך לומר כי ס"ל דב' זמנים שונים הם. ועיין נמי בשו"ע או"ח סי' פ"ט ובמשנ"ב שם ס"ק ב-ג]. (וראה היטב
גם בהוספת הב"ח בלשון התוס').

ג' - ובדרך חדשה חשבתי לצדד בישוב דברי רש"י, ע"פ מ"ש בשו"ת רב פעלים (ח"ג או"ח סימן ב), כי
בכמה עניינים קי"ל שהזמן של חצי שעה הסמוך לזמן העקרי יש לו דין חשיבות מעין זמן העקרי,
וחוששים בו כאלו הגיע זמן העקרי, וכגון חצי שעה קודם עלות השחר. ע"ש. [וראה מ"ש בזה גם בעורי
דבורה (ח"ו עמ' מה-ו)].

להנהגת אאמ"ר נהא מלכ'ר'מ, שמשך החמה היה מהמתפלל'מ, ולצורק זאת
כבר לפני עלות השחר היה מהמשכימ'מ, כדי להכין את עצמו וכאין מנהג
החסידי'מ הראשונ'מ, שקודם התפלל'מ עצה אחת היו שלה'מ (מרכות רפ"ה).

***

סימן טל - תפלה בעמידה לא כסדר, או בדרך כסדר

[א]. פסק השו"ע וטעמו, ודברי המג"א ממנהג העולם. [ב]. גם במתפלל מיושב כתב המג"א שמנהג העולם לא לחזור. [ג]. יפקפק במ"ש בס' כף החיים להכריע מכח דברי האר"י. [ד]. גם האר"י יודה לדין התלמוד. [ה]. בפלוגתא תנאים ואמוראים ל"ש הכרעה מהמקובלים. [ו]. כף החיים רק בא ליישב למנהג העולם. [ז]. מדברי ספר הזוהר במיו"ב.

[א]. פסק השו"ע וטעמו, ודברי המג"א ממנהג העולם

איתא בגמ': אבוא דשמואל ולוי כי הוו בעו למיפק לאורחא הוו מקדמי ומצלי וכו'.

כתב מרן בשולחן ערוך אורח חיים סימן פ"ט סעיף ח"ק: בשעת הדחק, כגון שצריך להשכים לדרך, יכול להתפלל משעלה עמוד השחר וימתין מלקרות ק"ש עד שיגיע זמנה. ואף על פי שאינו סומך גאולה לתפלה, הכי עדיף טפי שיתפלל בביתו מעומד, ממה שיתפלל בזמנה והוא מהלך ויסמוך גאולה לתפלה. ע"כ.

מבואר בזה כי פסק מרן שעדיף תפלה מעומד (וע"י זה מכון בה כדפרש"י^(ט)), אע"פ שמקדים תפלה לק"ש, וגם אינו סומך גאולה לתפלה, מאשר שיתפלל כסדר בדרכו (בלא עמידה וכוונה), ויסמוך גאולה לתפלה. (וזה פלוגתא כאן במס' ברכות דף ל.).

אולם המגן אברהם (ס"ק טז) כתב דרוב העולם אין נוהגין בזה, ואפשר דנוהגים כפוסקים שפסקו (כדעת רשב"א בגמ') דמסמך גאולה לתפלה עדיף וכו'.

[ב]. גם במתפלל מיושב כתב המג"א שמנהג העולם לא לחזור

ופלוגתאם עולה יפה עם מה שכתב עוד השולחן ערוך להלן בסימן צ"ד סעיף ט': מי שהוכרח להתפלל מיושב, כשיוכל צריך לחזור ולהתפלל מעומד, ואינו צריך להוסיף בה דבר. ע"כ. והיינו משום שבתפלה מיושב חסר בעצם התפלה.

וגם שם כתב במגן אברהם (ס"ק יא) שנהגו עובדי דרכים שאין מתפללין שנית. ע"ש.

^{קנ} בשיבה למדנו לסעיף זה תיכף בתחילת הפרק, כהשלמה לסעיף א' בסימן פט שמקומו שם. ואז כתבתי לדברים כתשובה למעלת הרב אורן דהן הי"ו, שהחזיק בתוקף בטענת כף החיים דלהלן. ומגלגלין זכות ע"י זכאי.

^{קנב} חשבתי שיתכן לבאר זאת מצד המציאות, שכאשר הגוף אינו נשען על משהו כבישיבה, השכל דוחה רחפנות. (וראה במס' פסחים דף קיב רע"א).

ואף שהמדקדק בדברי רש"י יראה שלא העמיד לנדון מצד עמידה וישיבה, אלא מצד עמידה והליכה, שכה כתב בד"ה תפלה מעומד עדיף: שיכול לכוין את לבו, לפיכך היו מקדימין להתפלל מעומד בביתם, שלא יצטרכו להתפלל בדרך במהלך. ע"כ.

מ"מ בד"ה בהדי צבורא כתב רש"י: כמו שהוא יושב בתוך הצבור, כלומר שאינו יוצא, וכי הוה אתי לביתיה חוזר ומתפלל מעומד לכוין את לבו. ע"כ. וגם בד"ה לא חזינן כתב רש"י: מצוה לסמוך תפלה אחר גאולה, לפיכך מתפלל מיושב במקומו, ולפי שאין דעתו מיושבת עליו כל כך - צריך לחזור ולהתפלל בביתו. ע"כ. (ומדבריו כאן משמע שבישיבה אין דעתו מיושבת, ולא שרק מרחפת, ואפשר שזה רק במציאות שדיבר עליה כמבואר בגמ'). וע"ע במג"א (סי' פט ס"ק טז) ובמחצית השקל שם ובמשנ"ב (ס"ק טל).

[ועפ"י יש לדון אודות מה ששאלני הרב שמעון ערוסי הי"ו, לגבי מי שמתפלל בישיבה כגון שמרוקק לכסא גלגלים, האם יש עניין שבשעת תפלת י"ח לא ישען אלא יהיה דרוך ונטוי קדימה. (אולם לא מצאנו שחז"ל יצריכו לעשות כן).]

ונראה דאפר להטעים לדברים אי נימא דאזלי בזה לטעמייהו קט.

[ג]. יפקפק במ"ש בס' כף החיים להכריע מכח דברי האר"י

ועכ"פ בנדר"ד (של סימן פט) כתב בכף החיים, שנראה שמנהג העולם הוא משום דלפי דברי האר"י ל' יש סדר לתפלה, וק"ש צריכה להיות דוקא קודם התפלה. וסיים דאע"ג דאנן אתכא דמורן סמכין והוא פסק כמ"ד שיתפלל מקודם בעמידה וכו', קי"ל דאילו היה מורן רואה לדברי האר"י ל' היה פוסק כמותם. וציין עוד למ"ש בכ"מ - דהיא דאיכא פלוגתא בין הפוסקים, דברי המקובלים יכריעו. עכ"ד. ע"ש.

אבל גם לשיטתו - דאילו היה מורן רואה לדברי האר"י ל' היה פוסק כמותם וכו', יש לדון בזה, דכלל זה קיים דוקא היכן שהדבר מפורש לגבי מקרה זה בדברי האר"י, ולא להיכן שאנחנו רוצים ללמוד כן ע"פ דברי האר"י שלא נאמרו במקרה זה. (ומקורות לחילוק כיו"ב הביא ידידי הרה"ג אה"א בתשובתו כת"י בדין ברכת נפשות לפני הסעודה).

והיינו משום שבנדר"ד - אין לנו (למיעוט ידיעת) מקור שיסבור האר"י שאפשר להעדיף תפלה שלא בעמידה, ובפשטות מודה הוא להלכה הפשוטה שתפלה היא בעמידה. [וכדברי השו"ע בסימן צ"ד - שאף מי שמשום צורך השעה לא התפלל בעמידה, אח"כ כשיוכל יחזור ויתפלל בעמידה (וע"ע בהלכה ברורה ח"ה - אוצרות יוסף סימן ח) ^פ]. וכל מה שמצאנו בדברי האר"י זה רק לעצם ענין סדר התפלה בעלמא, אבל לא על חשבון תפלה שלא בעמידה ושלא בכוונה (שהיא בדרך).

ואדרבה פוק חזי עוד בדברי המגן אברהם (הג"ל בס' פט) שלאחר שכתב ליישוב הראשון למנהג העולם, הוסיף וכתב: ועוד דרש"י פי' תפלה מעומד עדיף כדי שיוכל לכוון, והאידנא בלא"ה אין מכונין כ"כ, לכן מוטב לסמוך גאולה לתפלה. ע"כ. (ובספר כה"ח כאן - השמיט לטעם זה). ולדברי האר"י הכוונות הם מעיקר התפלה גם בזה"ל. כך שלכאור אין לנו גילוי מפורש בדברי האר"י על מקרה אמצעי זה, דנימא שדבריו יכריעו בו. (וע"ע בביאור הלכה סי' רצג ס"ג).

[ד]. גם האר"י יודה לתלמוד

וסעד לדברינו יש להביא ממ"ש בשו"ת וישב הים (ח"ד סי' ד) נגד הטוענים שמכיון שע"פ דברי האר"י ל' יש הקפדה גדולה על סדר התפלה, יעדיף להתפלל כסדר - אף שיפסיד תפלה בציבור, דהא ליתא, מכיון

קט ועיין בפסקי ריא"ז (מסכת ברכות סוף פרק ד) שכתב: המשכים לצאת לדרך קודם הנץ החמה, אל יקדים תפלתו לקריאת שמע כדי להתפלל בביתו בעמידה, אלא מוטב שיצא בדרך ויקרא קריאת שמע בזמנה, כדי לסמוך גאולה לתפלה, ואף על פי שהוא צריך להתפלל כשהוא מהלך, כגון שלא היו בני החבורה ממתניין לו. וכן חכם המשכים לדרוש ברבים ואינו יכול לעמוד להתפלל בשעה שהוא דורש, מוטב לו להתפלל בישיבה אחר שקורא קריאת שמע בתוך הדרשה בעוד שהתורגמן משמיע, ואל יתפלל בעמידה קודם שיקרא קריאת שמע, כמו שביאר מז"ה, ואחר הדרשות חוזר ומתפלל בעמידה, ואף על פי שעבר זמנה. ע"כ. (ועיקר דבריו הם מהגמ' כאן. וע"ע בשאר הספרים).

והנה ראיתי בס' הלכה ברורה (ח"ה, אוצרות יוסף ר"ס ח עמ' מז) שכתב, דמה שסיים הרי"א ז"ל - 'אע"פ שעבר זמנה' - נראה דכוונתו שיתפלל אותה בזמן תפלה הסמוכה לה, ובתורת תשלומין. ע"כ. ולענ"ד אינו מוכרח, ויש לפרש היטב לדברי האר"י ז"ל עם דבריו גופא בתחילת הפרק שם שכתב: נראה בעיניי, שאם לא התפלל תפלת השחר עד ארבע שעות, מתפלל והולך עד חצות, ויש לו שכר תפלה, אבל אין לו שכר תפלה בזמנה, הואיל והתפלל אחר ד'. ע"כ. והכא נמי קאמר אע"פ שעבר זמנה בתוך ד' שעות, ולעולם איירי עד חצות. ותדע לך, דהרי דבריו (בסוף הפרק) הם לגבי 'המשכים' לדרוש וכו'. (ובס' הלכה ברורה גופיה בח"ה עמ' קעז הזכיר בקצרה לדברי הרי"א ז"ל בריש הפרק. ע"ש).

קפ ומעתה גם יתכן שמכיון שלדעת מרן אמרינן ליה שלא יתפלל במצב כזה, הוי כחשש ברכות נגד דעתו.

שלמרות החשיבות שנתנו המקובלים לסדר בתפלה, מ"מ לא יחלקו על דין תפלה בציבור שמקורה פתוח בתלמוד ובפוסקים. והביא שכן כתב להדיא בשו"ת חכם צבי (סימן לו) על מה שנשאל שם אודות שני בני אדם שבאו באיחור לבית הכנסת, ואחד דילג בפסוקי דזמרה כפסק השלחן ערוך והתפלל עם הציבור, והשני התפלל כל התפלה בשלימותה ולא התפלל עם הציבור, בטענה שכן הוא לפי דעת הרשב"י בזוהר, והשיב שם הרב חכם צבי דאין בדברי הרשב"י הכרח לגבי דין המתאחר לבוא לבית הכנסת, שהרי רק דיבר אודות מעלת סדר התפלה ושלימותה על דרך הסוד, והיינו שכך צריך לעשות לכתחילה, וכן האר"י ז"ל בכל אריכות דבריו בביאור כוונות התפלה כללותיה ופרטיה, רצונו היה רק להודיע לן ערך וחשיבות סדר התפלה בשלימותה, אבל כל זה אינו ענין להתמתאחר לבוא לבית הכנסת, דאז ודאי גם הזוהר והאר"י ז"ל מודים שצריך לדלג כדי להתפלל עם הציבור, שהרי גם בספר הזוהר מצאנו שדיבר אודות מעלת התפלה עם הציבור שהיא מקובלת ביותר, ומאחר שהפוסקים הכריחו ענין הדילוג בתפלה מכח דברי הש"ס במעלת חיוב התפלה בציבור, כן יש להוכיח גם מדברי הזוהר שכל כך שיבח מעלת התפלה בציבור עכת"ד. וכתב, כי מעתה ברור הוא שגם דברי הזוהר והאר"י ז"ל שביארו דיוק הסדר והנוסח של התפלה הוא רק כדי שנקפיד לכתחילה להתפלל תפלה שלימה ומתוקנת כדי לתקן העולמות העליונים שתלוי תיקונם בסדר ובנוסח זה דוקא, אבל מעולם לא כיוונו רבותינו המקובלים להורות שאפילו בדיעבד מי שבא באיחור לבית הכנסת יתפלל תפלה ביחיד בשלימות בלא דילוגים, אלא גם הם מודים שצריך לדלג מחמת מעלת תפלת י"ח בציבור וכדעת כל הפוסקים. והגם שהאר"י ז"ל לא כתב להדיא בשום מקום דין הבא באיחור שצריך לדלג, אדרבא בהיות חיוב הדילוג נפסק לדינא, אם היה האר"י ז"ל חולק בזה על דעת הפוסקים הראשונים, ודעת השלחן ערוך היה צריך להודיע לנו דעתו להדיא וכפי שעשה בכמה דוכתי, ומדלא גילה דעתו בהיפך מוכרח שהוא שיר המסכים לדעת הפוסקים, וממה שביאר צורך קישור העולמות זה בזה אין זה מספיק כדי שנאמר שדעתו היא לחלוק על הפוסקים בענין הדילוג וסובר שאפילו צריך להתפלל ביחיד ולא לדלג, דאם כן לפחות היה צריך לומר דברי זוהרה שצריך להקפיד מאד מאד בדבר זה ולא לדלג שום פרט מהתפלה בשום אופן, וכיון שסתם ולא פירש לכן שפיר נקטינן שדעתו מסכמת בזה עם הפוסקים. עש"ב. (וראה גם בשו"ת יחוה דעת ח"ה סי' ה', ובהנחמדים מזהב על הבן יהודע ר"ה לה.).

ומינה לנדוד לפי דעת מרן שיש להקפיד דוקא על תפלה בעמידה ובכוונה, למרות שלא יסמוך גאולה לתפלה, כך יש לומר אף לדעת המקובלים, שהרי גם לדבריהם כשמדלג להספיק כדי תפלה בציבור מחסיר בתיקון העולמות, ואפ"ה יש לו לעשות כדברי השו"ע והפוסקים בזה (אף ששם זו הלכה מוסכמת יותר, וכאן חלקו הפוסקים על השו"ע, מ"מ לדעת השו"ע קאמינא, ושעכ"פ אין מדברי המקובלים שנאמרו מכללא - הכרח להכריע בנדון נוסף זה שלא דברו עליו בהדיא).

[וגם מעלת הרה"ג ישראל שרת שליט"א, כתב לחזק לדברינו, ממה שמצאנו כיו"ב בעוד מקומות].

[ה]. בפלוגתת תנאים ואמוראים ל"ש הכרעה מהמקובלים

וכשדברתי בזה עם מעלת ידידי הרה"ג יונתן בן יהודה שליט"א (מח"ס סוד ה') הסכים לדברינו, והוסיף, כי אעיקרא דמילתא מ"ש כף החיים - דהיא דאיכא פלוגתא בין הפוסקים, דברי המקובלים יכריעו, כל תוקף כלל זה הינו רק היכן שהפלוגתא אינה מדברי התנאים או האמוראים, משא"כ בדבר שנחלקו בו כבר התנאים או האמוראים, שבזה כל צד הוא נכון ע"פ הקבלה, וכמ"ש ברעיא מהימנא (זוהר, פרשת פנחס דף רמד:): 'ורבנן דמתניתין ואמוראין כל תלמודא דלהון על רזין דאורייתא סדרו ליה'. (וראה מ"ש בחיבורי בן ציצית הכסת, ציצית נגרת סי' ח אות ג). ומעתה גם בנדוד"ד לא שייך לומר שדברי הקבלה יכריעו, שהרי פלוגתא זו כבר מפורשת בגמ'.]

[ואין לומר דעכ"פ דברי האריז"ל יכריעו גם בין המקובלים עצמם, שהרי אין לנו גילוי בדברי האריז"ל במקרה כזה כמשנ"ת].

[ז]. כף החיים רק בא ליישב למנהג העולם

ומול סוף אציין, כי בס' נתיבות חיים (סימן טוב, ח"ו עמ' סח) פקפק על עיקר הכלל שכתב בכה"ח בנד"ד - 'דאילו היה מרן רואה לדברי האר"ז"ל היה פוסק כמותם', (וגם בהלכה ברורה העיר בזה בקצרה), ואח"כ כתב: דאפשר דכה"ח רק בא לתת טעם למנהג העולם. ע"כ. ולפ"ז נראה קצת.

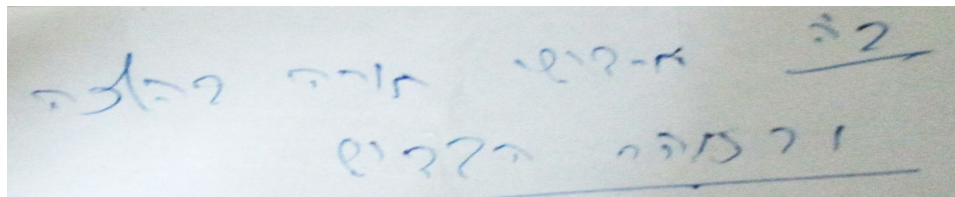
[ז]. מדברי ספר הזוהר בכיו"ב

ודע, כי אף דאיתא בספר הזוהר בפרשת וישלח (קעח): רבי אלעזר ורבי יצחק הוו אזלי בארמא ומטא זמנא דק"ש, וקם ר' אלעזר וקרא ק"ש וצלי צלותיה, לבתר אמר ליה רבי יצחק והא תנינן דעד לא יפוק בר נש לארמא אבעי ליה לנטלא רשו ממאריה ולצלי צלותיה, אמר ליה בגין דכד נפיקנא לא הוה זמן צלותא ולא מטא זמנא דק"ש, השתא דשמשא נהיר צלינא, אבל עד לא נפקנא לארמא בעינא בעותא מניה ואמלכנא ביה אבל צלותא דא לא צלינא דהא אנא אשתדלנא באורייתא מפלגות ליליא וכד אתא צפרא עד כען לא הוה עדנא לצלי צלותא בגין דההיא שעתא דקדושתא דצפרא אשתכח אתתא משתעיא בבעלה ואינן ברזא כחדא דבעיא איהי למיהך למשכנא בעולמותהא דיתבי בהדה, ובגין כך לא בעי ליה לבר נש למפסק מלייהו דמתחברן כחדא ולאעלא מלה אחרא בינייהו, והשתא דנהיר שמשא הוא עדן צלותא לצלאה כמה דאוקמוה דכתיב (תהלים עב) 'יראוך עם שמש, מהו עם שמש לנטרא נהורא דשמשא בהדן לאנהרא לה דהא יראה בהדי שמשא אצטריך ולא לאפרשא לון, וכד לא נהיר יממא לאו הוא יראה בהדי שמשא וצריכא לחברא לון כחדא, ודא הוא עם שמש. ע"כ.

ומשמע כי באמת ר' יצחק הקדים להתפלל במצב כזה שיצאו לדרך. (וראה בפ' מתוך מדבש שם).

ומ"מ אין מזה גילוי לנדרו"ד, כי אין הנושא שם מצד תפלה בדרך בזמן במצב 'הליכה או ישיבה' מול תפלה בבית לפני הזמן במצב של 'עמידה'. (וע"ע מ"ש לעיל בס"ס לה).

לדרכו של אאמ"ר נהא מלכיריט, עיילת בין ההלכה הצרופה ובין דברי המקובלים, וכמו שכבר הצגנו (בריש ח"ה) אחד מהכתבים:

ואב"ד 663 כאן (מהצ"ח שצסקנא בן) ממה שכתב אל אאמ"ר מאלת בן אחותי בקונטרס גבור בארץ (צמ' ר"ט): בימי הנוראים היה צומד בכל התפילות מתחילה וצד סוף, אף במקומות שיותר לשבת, צד שחלה ברגליו וכמעט לא יכל לצמוד, ואף אז לא היה מותר אל השתחויות הנהוגות בתפילת הכה"ג, ובקושי גדול היה יורד לרצפה ונשאר שם צד סוף כל השתחויות, ורק אז היה קם. ובאותה תקופה שחלה ברגליו והיה קשה לו לצמוד במשך זמן רב, שאף לדגולי הדור האם צדי"ט שיתפלל כל תפילת שמונה עשרה בצמידה ויבין רק מה שמוכרת, או שמשקל להתפלל צ"ע כוונות הרש"ע ויצמוד רק בתחילת התפילה צד מקום שיכול, והשיבוהו שיתפלל בצמידה את כל תפילת שמונה עשרה ויבין רק באה שמוכרת. ואכן כך עשה. ע"כ.

מסכת ברכות דף ל' ע"א

סימן מ - ביאור מ"ש רב אשי - טריחא לי מילתא

איתא בגמרא: מרימר ומר זוטרא הוו מכנפי בי עשרה בשבתא דרגלא ומצלו, והדר נפקי לפרקא. רב אשי מצלי בהדי צבורא ביחיד מיושב, כי הוה אתי לביתיה הדר ומצלי מעומד. אמרי ליה רבנן: ולעביד מר כמרימר ומר זוטרא, אמר להו: טריחא לי מילתא. ע"כ.

פרש"י: טריחא לי מילתא - לאחר בית המדרש עד שאתפלל. ע"כ.

בהשקפה הראשונה אמינא (ביום הולדת) דלולי פירושו יש לבאר שהטורח הוא לקבץ עשרה. [זהו ע"ד מ"ש בעורי דבורה (ח"ב עמ' מט-נ), שאפי' לגדולי ישראל לא היו מצויים תמיד עשרה למנין. ע"ש קסא].

אכן כאן ברב אשי מדובר שהיה ציבור מצוי לפניו לצורך שמיעת השיעור. ולכן א"א לבאר כדאמרן. וכנראה לכן פרש"י שהטורח הוא באיחור בית המדרש.

[וא"ש היטב עם דבריו בד"ה רב אשי, שלא היה רוצה לצאת, שלא להטריח את הצבור לקום מפניו. (וע"ע בדברי שמואל עמ"ס קידושין לב: עמ' ר. ובגליון שם)].

והשתא דאתינן להכי, עוד היה נראה כי יש לדקדק מה שאמר רב אשי 'טריחא לי', דהיינו לי דוקא ולא למימר ומר זוטרא, כי רב אשי היה ראש ישיבה ומוסר שיעור בכל יום, וזה טורח רב לפי שהדבר קבוע דבר יום ביומו. משא"כ בחכמים האחרים שנצרכו לזה רק בדרשתם לפני הרגל.

וכנראה מה שרש"י נקט דוקא כפירושו, היינו משום שא"א לפרש כאן על טורח פיוז וכדו', שהרי מפורש בגמ' שר"א היה חוזר ומתפלל שוב אח"כ.

ובצאתי חופשי בספרי דברי רב, ראיתי שרבים ועצומים טרחו לברר לדברי רש"י בזה, (וחזקו לשאלה מלעיל סוף דף ז), וכמה מהם כבר קדמונו בכמה דברים. עיין עליהם. ואין מדרש בלא חידוש. והנלענ"ד בס"ד כתבתי.

להנהגת אאמ"ר נהא מלכיריט, שטרח הרבה כדי להתפלל באנייניט, הן בדרכו
לפני חפץ השניט, אף באנייניט שצטט ההלכה היתה קשה לו ואם היתה לוקחת
לו זמניט מרוביט, ופערט בירידת וצליות ד' קומות המדרגות באנייניט היתה שבמאה
שעריט, וצוד נוסף צל זה לתקופה שהיה מתפלל בנץ כולל האכריט, שהיה
מחוקט מתחת האדמה באנייניט ישיבת אור החייט, ושוב היה צריך לרדת אם ש
כמה קומות ואף לעלותם ברדל כשהיו מסיימיט. (אז לא היתה שם מצלית, ואבא
היה יורד לאט מדרגה אחר מדרגה צל ידי תפיסה מאצקה, וכאן שהיה צושה אם באנייניט

קסא וכעת נדפס ספר ירושלים בתפארתה (עמ' רעו) וכתוב שם של על דודו של אאמ"ר אח סבי ה"ה הרב אלישר כהן זצ"ל: הוא היה שכנו של מרן הגאון רבי יוסף שלום אלישיב זצ"ל, דרכו בקודש היתה להתפלל בכל יום כותיקין עם הנץ החמה, ומניינו של הגר"ש היה בשעה שש בבוקר, ומכיון שמספר המתפללים במנין היה מצומצם ביקש הגר"ש ממנו שיבוא להשלים להם מנין, שאל אותו אבל אני מתפלל בנץ החמה? והשיב לו הגר"ש אף על פי כן עדיף שתשלים לנו מנין ולא תתפלל כמנהגך כותיקין. ע"כ. (וכמוכן שיש לפלפל בהוראה זו).

ביתו. ובלאונא אמר לי אחד מהרבנים, אשר שם אחראיים, שכאשר הם רואים
למאמץ שאבינו היה עושה באלו הדברים, ה'נס לוקחים ולומדים מצבם מעשיו
חילוק ואוסר לחיים, כי מה יצאו הצעירים, בראותם לאדוף טירחת ומאמץ
הישישים, ואלו שהדרכים להם קשים.

ולפעמים גם היה שוכר אנשים, אשר בביתו יהיו צמו מתפללים, וכאן בלי
פורים, ששם מחמת הרצשים, אשר בבית הכנסת עושים, את כל קריאת המילה
לא יהיה מהשומעים, בנוסף למה שקש צליו הדרכים. וסח לי אחד מהמתתפים,
שכאשר הגיע לו אבינו את הכספים, סירב לקבלם על המצוה שזכה להיות מאלו
שהם מתתפים, ואמר לו אבינו זה 'דמי פורים' ולא תחוש מלקבל לזוים.

וכאשר פספס אינה אמן או קדושה וקדישים, היה הולך להשלים זאת בשאר
המניינים. וכן כאשר היה חפץ לקנות מפיטריים, לצילוי נשמת הנפטרים, ולא
השתווה במחיר עם שאר המתפללים, נשאר למניין נוסף כדי שם יזכה בדברים.
וכבר סיפרנו עליו עוד כיוצא באלו המעשים.

***

מסכת ברכות דף ל' ע"א

סימן מא - שיטת רש"י בגדר חבר עיר

איתא במשנה: רבי אלעזר בן עזריה אומר, אין תפלת המוספין אלא בחבר עיר וכו'. ע"כ.

כתב רש"י: לא תקנוה אלא בצבור, חבר עיר - חבורת העיר, אבל לא ליחיד. ע"כ.

ושאל הרב שמעון ערוסי הי"ו, מדוע נקטו לשון 'חבר עיר' ולא לשון 'עשרה' (בטלנים) או 'בצבור' וכו'.
[ומצאתי שכבר בפני יהושע העיר בזה וכתב: יש לדקדק על לשון חבר עיר ששנו כאן, מאי שנא דנקט ליה בהאי
לישנא, וטפי הו"ל למיתנא אין מתפללין תפלת המוספין אלא בציבור או בעשרה. ע"כ. ע"ש מ"ש לפי דרכו.
ונציין, כי באמת הרמב"ם (בפיה"מ) והמאירי פירשו 'חבר עיר' - ת"ח שמנהיג לעיר ומתקבצים סביבו].

והנה בגמרא כאן איתא: רבי יהודה היינו תנא קמא? איכא בינייהו - יחיד שלא בחבר עיר וכו'. ופרש"י:
יחיד הדר בעיר שאין שם עשרה וכו'. ע"כ.

ושאל הרב דרור בן שימול הי"ו, מדוע הוסיף רש"י לתיבת 'הדר' (ולא מצאתי מי שיעמוד בדקדוק זה, למרות
שגם בפ"י הר"י מלוניל, ובפ"י הרע"ב העתיקו לפרש"י).

ורצה לדקדק מזה כי דוקא כשדר שם ממש נחשב כבני העיר ונטפל למעשיהם בענין זה, משא"כ אם
רק נמצא שם באופן עראי.

ואף שדבריו חדשים, אבל אמרנו כי הדברים משתלבים היטב עם פירושו של רש"י גופא במשנה לגדר
'חבר עיר' (הערת הרב שמעון, והפנ"י הנ"ל). כי רש"י דקדק מה שנקטו במשנה לשון 'חבר עיר', לומר שצריך
שיהיה מחובר לעיר זאת בדירתו. ועיין בה.

***

מסכת ברכות דף ל' ע"ב

סימן מב - ביאור מ"ש רש"י שבשמיעה מהש"צ יש 'מקצת' הזכרה

כתב רש"י בד"ה בצבור שנו: דאין מחזירין, משום דשמע ליה משליח ציבור, ואיכא מקצת הזכרה, אבל ביחיד צריך לחזור. ע"כ.

השאלה נשאלת, מדוע כתב רש"י שזו רק מקצת הזכרה, והרי שומע כעונה. ע"ש. וכן ראיתי גם בביאורי רש"י (אות צג) שהביאו שכן העיר בספר שלמה משנתו. וגם בספר דברות יוסף (לוי, כאן אות יא) עמד בזה. וגם הרב אורן דהן הי"ו שאלני על זאת בישיבה.

ואפשר לצדד בהקדם מה שכתבו התוספות לעיל (כא): וז"ל: כתב רש"י בסוכה פרק לולב הגזול (דף לח): דאדם המתפלל ושמע מפי החזן קדיש או קדושה אינו יכול להפסיק ולענות עם הצבור אלא ישתוק וימתין מעט דשומע כעונה, וי"ל דלכתחלה אין לעשות כן דענייה חשיבא טפי הדור מצוה. ור"ת ור"י היו אומרים דאדרבה אי שומע כעונה הוי הפסקה אם שותק. ומ"מ נהגו העם לשתוק ולשמוע וגדול המנהג. ע"כ. (וראה גם בתוס' מס' סוכה שם).

נמצא כי לשיטת רש"י שומע כעונה אינו כעונה ממש. (והדברים עתיקים. וכבר כתבנו בזה בכ"מ).

אמור מעתה כי לכן כתב כאן רש"י שזו רק מקצת הזכרה.

[וגם כעת ראיתי בס' גביע הכסף שכתב בפשטות: מ"ש רש"י 'מקצת הזכרה' - היינו שמיעה מש"צ דלא חשיב ממש הזכרה. עכ"ד. סתם דבריו ולא פירש. ונראה שכוונתו כמ"ש].

ואין לשאול כי לשון 'מקצת' משמע אבל לא הרוב או חצי, ומרש"י משמע כי שומע כעונה חסר רק מקצת. כי כבר בספר דברי שמואל עה"ת (פ' נח עמ' נט) הערנו על מ"ש רש"י - שלומדים מנח - שאומרים מקצת שבחו בפניו, דלכאורה הול"ל חצי. והבאנו כי בתוס' בפסחים (מג: ד"ה אין) מבואר, שגם מקצת נקרא חצי. (ע"ש עוד תי' נפלא. ובגליון הוספתי בזה דברים). ובחיבורי אורייתא דשמואל (עמ' סו) הבאתי מ"ש בשו"ת הרמ"א (סי' קטט), שלשון 'קצת' סובל כל חלק, קטן וגדול שם הוא. ע"ש. וגם בס' דעת נוטה (פ' נח עמ' רנט) נשאל הגר"ח קניבסקי בדברי רש"י בפ' נח, והשיב: 'מקצת אינו חלק קטן דוקא'. (ובהערה ציינו לנחלת יעקב שכתב בנידון ידידיה, שמקצתו ל"ד אלא רצ"ל חלק משבחו). ע"ש.

כאשר הצניין 'שומע כעונה' אנו צוסקים, אל אלאו"ר נהא מספריט, כי חשבו שכדאי שיהא לו באופן מכשיר שאל ידו יותר טוב שומע, ואדיוכריט למחשית קנו לו את הטוב שבמכשירים, אבל הוא סירב להשתמש בו והחליטו להאוכריט, וראה זה פלא כי בכל זאת במאמץ קל היה שומע את מה שהיה חשוב לו כבתפלות ומקדישים, [ולכן הצדיף לשבת ליד המקום שהי"צ צומדים], אבל שאר הדברים הבטלים, כאילו ליד אולנו צברו ולשם לא היו נכנסים.

ולאלו שגה לא היו יודעים, ולכן כשהיו מדברים צמו היו מצט צוצקים, היתה אמא צ"ה אומרת כמה פצמים, שאין צורך להיות את הקול מציבה, כי מה שהוא רוצה לשמוע הוא שומע כאחד האנשים.

ונצ"ח כי בשעת קריאת המליצה, הוציא מפיו לכל מליצה, מתוך מליצה כשרה, ולא הסתפק רק כמה שהי"צ שומע לכל הצדה.

מסכת ברכות דף ל' ע"ב

סימן מג - ביאור דברי רש"י בד"ה טעה ולא הזכיר במוספין

גרסינן בגמרא: והתניא, טעה ולא הזכיר של ראש חודש בערבית - אין מחזירין אותו מפני שיכול לאומרה בשחרית, בשחרית - אין מחזירין אותו מפני שיכול לאומרה במוספין, במוספין - אין מחזירין אותו מפני שיכול לאומרה במנחה. ע"כ.

וכתב רש"י בד"ה טעה ולא הזכיר במוספין: שהתפלל אתה חונן. ע"כ.

יש להתבונן מה רצה רש"י לומר בזה, והרי בגמ' מדובר ש'טעה', ולא חסרים אפשרויות לטעויות שיעטרך רש"י לבאר מהי האפשרות שמדובר בה. [וכגון שבמקום להתפלל מוסף של ר"ח התפלל מוסף של שבת, או של ג' רגלים, או של ר"ה, או של יוה"כ"פ, או שהיתה שבת עם ר"ח, והלה התפלל מוסף רק של שבת. וכל כיו"ב].

וממה שטרח לפרש לסוג הטעות - שהתפלל אתה חונן - נראה שרצה לומר בזה דבר.

ולענ"ד נראה דדינא קמ"ל בהא, והיינו שכשם שבתפלות שחרית מנחה וערבית שזכרו בתלמוד, כוונת הדברים ב'טעה' לומר שהתפלל אתה חונן וכו' - ורק לא הזכיר ר"ח ברצה, (ולכן ביחיד לא יצא), ה"נ בתפלת מוסף לולי פרש"י הו"א שהכוונה שאם התפלל אתה חונן וכו' ולא הזכיר ר"ח ברצה, לכן (ביחיד) לא יצא י"ח, אבל אם הזכיר יעלה ויבא ברצה, אע"פ שהתפלל אתה חונן במוסף, שפיר יצא י"ח. וזהו לשון הברייתא - 'טעה ולא הזכיר במוספין'. [ושם 'מוספין' נופל על ג' ראשונות וג' אחרונות שהם הקבועים בכל התפלות, והשאר מילוי כפי הענין]. (וכן רצה לבאר הרב חנניה מלכא הי"ו). קמ"ל רש"י שזה אינו, אלא שעצם זה שהתפלל אתה חונן במקום תפלת מוסף לא יצא י"ח (ביחיד), אף אם יזכיר ר"ח ברצה. וזהו שכתב רש"י שהטעות היא 'שהתפלל אתה חונן'.

ואכן כן היא הסכמת האחרונים לדינא, וכמ"ש במשנה ברורה סימן תכ"ג (ס"ק 1): אם התפלל תפלת י"ח במקום מוסף, לא יצא אפי' הזכיר יעלה ויבא, וצריך לחזור ולהתפלל. והטעם דצריך להזכיר קרבנות המוספים. מיהו אם אמר באחת מן הברכות יהי רצון שנעשה לפניך חובותינו בתמידי יום ובקרבת מוסף יצא וכדלעיל בסי' רס"ח ס"ד. ע"כ.

והרב אדיר עובדיה הי"ו רצה לבאר, כי רש"י פירש למצב הפשוט של טעות, שלשונו של האדם אומרת את מה שרגילה לומר, וזה לברכת אתה חונן וכו', וממילא גם לא להזכיר ר"ח בברכת רצה. (וכדין הנ"ל). וראיתי בצל"ח שתמה, מה בעי רש"י בזה שפירש שהתפלל אתה חונן, ופשיטא שהוא כן שאין שם טעות אחר במוסף ע"ש. וגם בפני שלמה כתב: דלא משכחת לה בענין אחר שטעה ולא הזכיר של ר"ח אלא היכא דמתפלל תפילה אחרת ולא של מוסף. ע"ש מה שביארו. ואיני יודע מדוע לא ניחא להו במ"ש בס"ד.

כאשר אנתנו צוסקיס, בענין שכחה מלהזכיר מה שתיקנו חכמים, אכתוב מה

שהיה לי אכאנו"ר באחת הפעמים, אשר קטן הייתי ואלאתיו את קרא לו שעכ

אינה דבר ממה שתיקנו חכמים? (ואליה היה מדובר בתפילת תפלות, או בספירת

הצומח, וכעת איני זוכר בדיוק). והשיבני הפליטה כי לא היה דבר כזה במשך השנים.

סימן מד - כמה ישהה בין תפלה לתפלה - בירור דברי רש"י והתוס'

[א]. בירור דברי רש"י. [ב]. ידקדק שכן הבינו גם התוספות. [ג]. ביאורים נוספים במוזנת התוספות.

[א]. בירור דברי רש"י

כתב רש"י בד"ה כמה ישהה בין תפלה לתפלה: מי שיש עליו לחזור ולהתפלל, או משום דטעה, או משום מוספין, כמה ישהה בין זו לזו. עכ"ל.

יש להסתפק, האם מה שכתב רש"י בתחילת דבריו - 'מי שיש עליו לחזור ולהתפלל' זה כותרת לב' המקרים שצייר אח"כ, או שזה מקרה נוסף שבו כלל למי שצריך להתפלל תשלומין, או חזרת ש"צ, או שלא כיון בתפלתו, וכל כיו"ב.

ובהשקפה הראשונה הבנתי בדבריו כאופן א', דאי כאופן ב' מדוע הוצרך להמשיך ולפרש 'או משום דטעה', והרי גם זה יכול להיות כלול בפתיחת דבריו.

אבל אין בזה מספיק הכרח, כי י"ל שלפי שבסוגית הגמרא עד כאן היה מדובר על מי שטעה ולא הזכיר יעלה ויבא שצריך לחזור (ביחיד), וכן היה מדובר על שחרית ומוספין, לכן רצה רש"י להוציא מהכלל ולפרט את ב' אלו בהדיא, כי בעיקר מקרים אלו נזכרו בסוגיא שקדמה. אבל בתחילת דבריו כלל לכל שאר האופנים שחזור ומתפלל. ושפיר י"ל כצד ב' שזה מקרה נוסף.

ובזה ניחא לי גם מה שיש לשאול מדוע פירט רק לב' מקרים אלו, והרי בפשטות הדין נכון גם למי שצריך להתפלל תשלומין, או חזרת ש"צ וכל כיו"ב. ולמבואר אה"נ זה כלול בתחילת דבריו.

[ומצאתי בשו"ת הרד"ך (בית כג) שכתב: ואף על גב דפי' רש"י כמה ישהה בין תפלה לתפלה מי שיש עליו לחזור ולהתפלל או משום דטעה או משום מוספין עד כאן לשונו. היינו משום דעליהו קאי התם וקאמר כמה ישהה אבל ה"ה נמי בכל מתפלל שתי תפלות זו אחר זו שצריך לעמוד הוא גם כן עד שתתיישב דעתו עליו, וכל שכן בשליח צבור שהוא מתפלל בקול רם ואימת הצבור עליו וצריך הוא להוציא למי שאינו בקי שיש לו לעמוד השיעור ההוא כך נראה לפי עניות דעתי. ע"כ. (אבל כנראה הבין ברש"י כדרך א').]

וכן משמע קצת גם ממה שכתב ב' פעמים - 'או' - דאי כאופן א' תיבת 'או' הראשונה מיותרת.

[ב]. ידקדק שכן הבינו גם התוספות

וחשבתי שכן יש לדקדק גם מדברי התוספות שכתבו בד"ה כמה ישהה בין תפלה לתפלה: כגון אדם שטעה ורוצה להתפלל שנית, וכן בין תפלת שחרית לתפלת המוספין. עכ"ל. ושאלו המפרשים (סמית חכמים והבאים אחריו) מאי קמ"ל התוספות יותר מדברי רש"י, ומדוע הוצרכו לדבריהם שלכאורה הם דברי רש"י.

ולדרכינו ניהא, כי רש"י כתב כאן ג' מקרים, ומקרה א' אינו ענין לסוגיא לעיל, ולכן כתבו התוספות רק
ל' המקרים הנוספים שבהם היה מדובר בסוגיא עד כאן.

[וניחא מה שכתב במגיד תעלומה ע"ד התוס': ונראה לומר אפילו בין תפילת לחש לתפילה דחזרת הש"ץ בקול.
ע"כ. ואכן גם התוס' יכולים לסבור כן].

[ג]. ביאורים נוספים במוזנת התוספות

אולם בדברי התוספות היה נראה לבאר בעוד אופן במה שונים דבריהם מדברי רש"י, וזאת במה שכתבו
- 'שטעה ורוצה להתפלל שנית', והיינו שבאו לחדש ולומר שאפילו באופן שאינו חייב לחזור ולהתפלל
מחמת טעותו (וכגון כשלא הזכיר ר"ח בלילה), אלא שברצונו רוצה לחזור ולהתפלל, והו"א כי רק בתפלת
חובה יש דין לשהות כדי שתתיישב דעתו עליו, משא"כ בתפלת רשות, (וכסתמת דברי רש"י), קמ"ל
התוס' כי גם בתפלת רשות דין זה קיים. ואולי אף אדרבה בגלל שזו תפלת רשות צריך להקפיד על זה
יותר, וכמבואר בכ"מ שאין לאדם להתפלל נדבה אא"כ מכיר בעצמו וכו'.

[ונוכל לומר כי רש"י לא יחלוק על התוס' בזה, אלא שפירש לפי המדובר בסוגיא, ואה"נ יודה לדבריהם, אבל
התוס' הוצרכו להוסיף ולפרש זו (וכלשון 'תוספות' שבאים להוסיף על העיקר). וראיתי כעת בספר ברכת דוד
דאזיל בתר איפכא וביאר, דרש"י ס"ל שדין זה גם באופן שחייב לחזור ולהתפלל, והתוס' ס"ל שזה רק באופן
שאינו חייב לחזור ולהתפלל. וראה גם מ"ש בס' ברכת יהושע].

ומה שסיימו התוס' וכתבו 'וכן בין תפלת שחרית לתפלת המוספין', הוצרכו לזה (אע"פ שגם רש"י כבר פירש
כן) אגב מה שפתחו, כדי שלא נימא שס"ל שהדין כן רק במה שפתחו ושבו לאפוקי מרש"י לגבי תפלת
מוספין, וטעם החילוק בהו"א הוא - כי ב' תפלות שונים הם, וגם מוסף אינה תפלת רחמים כשאר
התפלות. קמ"ל שאף בזה הדין קיים. (וראה בשפתי חכמים. ומפורש בדבריו שהביו ברש"י כאופן א'). [א"נ דלא
נימא שכן הוא רק בטעה ומפסיק באמצע התפלה, אלא אפי' כשסיים תפלה ומתפלל תפלה אחרת - כמוסף
שאחרי שחרית].

וכנראה האחרונים שטרחו בביאור דברי רש"י והתוס' באופנים אחרים, לא הבינו ברש"י כאופן ב' הנ"ל
בריש דברינו. אבל הנלענ"ד בזכות הרבים כתבתי בס"ד.

ומ"מ מצאתי בספר לקח יעקב (נחמני) שנראה שהבין בתחילת דברי רש"י כוותן, כי כה כתב: בפירוש
רש"י בד"ה מי שיש לו לחזור וכו' עכ"ל ר"ל כגון יחיד שלא התפלל בפעם ראשונה בכוונה או שטעה וכו'.
ע"כ.

(וע"ע מ"ש בס' הפשט בסוגיא, ובס' מעין הברכה ובספרו בירורי הלכה).

שאלות במסכת ברכות פרק תפלת השחר (דף כו ע"א ותחילת עמוד ב'). ובשלחן ערוך סימנים פט, קח ^{פפ}

- (1) באלו תפלות נחלקו חכמים ורבי יהודה במשנה, ובמה כולם מודים?
א' - בשחרית נחלקו, ובמנחה וערבית מודים. ב' - במנחה נחלקו, ובשחרית וערבית מודים. ג' - בשחרית ובמנחה נחלקו, ובערבית כולם מודים.
- (2) מה פסקו הראשונים (רמב"ם, רי"ף, רא"ש) להלכה לגבי סוף זמן תפלת שחרית (כשאיחר בשוגג)?
א' - כחכמים שאמרו עד חצות. ב' - כרבי יהודה שאמר עד ארבע שעות 'בלבד', ולאחר מכן אין לו להתפלל בשום אופן. ג' - כרבי יהודה שאמר עד ארבע שעות, אבל בדיעבד [כשאיחר בשוגג] יכול להתפלל עד חצות.
- (3) האם לדעת מרן (בית יוסף) - שייך שאדם יתפלל שחרית, (או תשלומין לשחרית), בתחילת השעה השביעית, לפני שהגיע זמן מנחה, ומה פסק בזה הרמ"א?
א' - לביאור הראשון בבית יוסף כן, ולביאור השני בבית יוסף לא. וכן פסק הרמ"א. ב' - לכולי עלמא לא. ג' - לשולחן ערוך לא, ולרמ"א כן.
- (4) מה עדיף יותר: א' - להתפלל בביתו מעומד לפני נץ החמה, אפי' שלא יסמוך גאולה לתפלה, או ב' - להתפלל בזמן כשהוא מהלך ויסמוך גאולה לתפלה?
א' - לדעת השולחן ערוך א', ומנהג העולם ב'. ב' - לדעת השולחן ערוך ב', ומנהג העולם א'. ג' - גם מנהג העולם כדעת השולחן ערוך.
- (5) מי שלא התפלל מנחה, מהו שיתפלל ערבית שתיים, ומה הטעם?
א' - לא יכול, כיון שתפלה במקום קרבן היא, עבר יומו בטל קרבנו. ג' - בשוגג יכול, כיון שתפלה רחמים היא. ג' - גם במזיד יכול, כיון שתפלת ערבית רשות.
- (6) מאימתי מתחיל זמן תפלת מוסף?
א' - מיד בבוקר. ב' - אחר ד' שעות. ג' - אחר ו' שעות.
- (7) האם יש תשלומין לתפלת מוסף?
א' - כן. ב' - לא. ג' - בשוגג כן, ובמזיד לא.
- (8) לא הזכיר יעלה ויבא במנחה של ראש חודש, האם יתפלל ערבית שתיים במוצאי ראש חודש?
א' - כן. ב' - לא. ג' - התוספות כתבו שנחלקו בזה ר"י והרי"ף.
- (9) עד מתי יכול להשלים לתפלות שהחסיר בתפלת תשלומין, לדעת התוספות והשלחן ערוך?
א' - לעולם. ב' - באותו היום. ג' - רק בתפלה הסמוכה. ולאחר מכן - נכון שיתפלל נדבה ויחדש בה שום דבר.
- (10) טעה והזכיר מאורע שאר ימים בתפלה, האם הוא הפסק?
א' - כן. ב' - לא. ג' - לדעת השולחן ערוך לא. ולדעת רוב האחרונים כן.

***

מבחן ב'

שאלות במסכת ברכות פרק תפלת השחר גפ"ת (דפים כו ע"ב - כ"ח ע"ב). ובנפסק מזה בשלחן ערוך
ובמשנ"ב.

(1) כנגד מה נתקנה תפלת מנחה?

א' - כנגד תמיד של בין הערבים. ב' - כנגד הקטורת. ג' - לחכמים כנגד תמיד של הערבים, ולרבי יהודה כנגד הקטורת.

(2) זמני תפלת שחרית האמורים במשנה, האם עד בכלל או לא עד בכלל?

א' - עד בכלל. ב' - לחכמים לא עד בכלל, ולרבי יהודה עד בכלל. ג' - לחכמים עד בכלל ולרבי יהודה לא עד בכלל.

(3) האם בערב שבת אפשר להדליק נרות שבת ולהתפלל ערבית תיכף אחר פלג המנחה?

א' - אם מקבל עליו שבת מאז כן, ואם לא לא. ב' - תמיד כן. ג' - לא.

(4) התפלל ערבית שעה ורביע 'קודם השקיעה' (ולא קודם צאת הכוכבים) האם יצא ידי חובה, והאם ומתי זה לכתחילה?

א' - כן יצא י"ח, ובערב שבת זה לכתחילה. ב' - לא יצא י"ח. ג' - יש דעות בפוסקים אימתי הוא פלג המנחה, והכרעת המשנ"ב שלכן אם כבר התפלל יש לסמוך להקל.

(5) האם המקפידין כל השבוע להתפלל ערבית בצאת הכוכבים, יכולים להתפלל בליל שבת מבעוד יום (לפי הכתוב במשנ"ב)?

א' - י"א שכן, ובתנאי שבערב שבת יתפללו מנחה קודם פלג המנחה. ב' - י"א דבצבור יש להקל להתפלל ערבית מבע"י אף אם התפלל מנחה אחר פלג המנחה. ג' - יש להקל בזה רק בשעת הדחק וכשהוא מתפלל ערבית עכ"פ בבין השמשות. ד' - כל התשובות נכונות.

(6) התפלל ערבית בערב שבת בפלג, האם יכול גם לקדש ולאכול 'סעודת שבת' מבעוד יום (לפני חצי שעה סמוך לזמן ק"ש)?

א' - לקדש כן, ולאכול לא, וכתב במשנ"ב שזה גם ביום חול בגלל ק"ש. ב' - לקדש ולאכול כן, אבל לכולי עלמא לא יוצא בזה ידי חובת סעודת שבת. ג' - יכול לקדש ולאכול, אבל נחלקו הפוסקים האם צריך לאכול כזית בלילה לצורך סעודת שבת, והכרעת המשנ"ב דלכתחלה נכון לחוש לדבריהם.

(7) התפלל ערבית בפלג, ואין עד הלילה חצי שעה, האם יכול 'להתחיל' לאכול?

א' - לשו"ע לא, למשנ"ב כן לכתחילה. ב' - ימתין עד הערב ויחזור ויקרא ק"ש, ורק אח"כ יאכל. ג' - יש מחמירים ככתוב באות ב', אבל הסיק במשנ"ב שהנוהג להקל בזה אין למחות בידו.

(8) האיסור לעבור כנגד המתפללים, מתי נאמר?

א' - דוקא בתוך ד' אמות לפניהם (לפי הגמ' והשו"ע), ובצדדים 'שלפניהם' נחלקו האחרונים, ובזוהר מחמיר אפי' בצידיהם תוך ד' אמות. **ב'** - בצדדים מוסכם שתמיד מותר. **ג'** - ההיתר רק בצדדים שאחריהם, ולוזהר גם זה אסור.

(9) טעה וחשב שיצאו הכוכבים, ולכן התפלל ערבית מבעוד יום [אחר פלג] (ותמיד מקפיד רק בצאת הכוכבים), האם יצא י"ח תפלת ערבית?

א' - יחיד חוזר ומתפלל ערבית, וציבור לא. ואין הבדל בין יום חול לשבת. **ב'** - יחיד חוזר ומתפלל ערבית בשבת ולא ביום חול, וציבור תמיד לא. **ג'** - יחיד חוזר ומתפלל ערבית, וציבור לא, וזה רק בשבת.

(10) במקרה הנ"ל (בשאלה הקודמת) מה הדין לענין מלאכה בערב שבת?

א' - לדעת השולחן ערוך: בין ציבור בין יחיד מותרים, וכן דעת התוס' לפירוש המהרש"א. אבל לפירוש המהרש"ל בתוס': יחיד מותר וציבור אסורים. **ב'** - לדעת השולחן ערוך יחיד מותר וציבור אסורים, וכן דעת התוס' לפירוש המהרש"א. ולמהרש"ל הפוך. **ג'** - תמיד אסור.

(11) האם אפשר להבדיל מבעוד יום, ומתי?

א' - כשאנום לצאת לדרך לצורך מצוה מותר, וזה דוקא כשלא יהיה לו יין אח"כ. ואפ"ה כתבו האחרונים שלהלכה אין לעשות כן. **ב'** - כשיוצא לדרך לצורך מצוה דרבים מותר לכתחילה, ולצורך מצות יחיד כתבו האחרונים שאין לעשות כן. **ג'** - לפי פשטות הגמרא רק כשיוצא לצורך מצוה מותר, והתוס' כתבו שלכל צורך מותר.

(12) לדעת חכמים (שהלכה כמותם) מתי יקדים מנחה למוסף לכולי עלמא (דהיינו לפי כל הדעות שהובאו בגמ' תוס' שו"ע ומשנ"ב)?

א' - יחיד, בזמן מנחה קטנה, וכשלא נכנס לסעודה וכדו'. **ב'** - בר"ה וביום הכיפורים שיש ציבור שמזכירים זה לזה ואימת הדין עליהם. **ג'** - יחיד, בזמן מנחה גדולה שנכנס לסעודה וכדו'.

(13) מבואר בגמ' ובשו"ע שמותר לאכול 'פירות' לפני תפלת מוסף בשבת, (אבל לא לאכול סעודה), ולכאורה אסור לאכול ולשתות מקודם הקידוש, ואין קידוש אלא במקום סעודה?

א' - י"ל דדי כשישתה כוס יין אחר הקידוש דגם זהו מקרי סעודה. ואח"כ יאכל הפירות. **ב'** - כשאין לו יין כ"כ יש לסמוך על הפוסקים דס"ל דדי כשישתה כל הכוס יין של קידוש שמחזיק רביעית דזהו מקרי ג"כ קידוש במקום סעודה. **ג'** - כל התשובות נכונות (לפי המשנ"ב).

מבחן ג'

שאלות במסכת ברכות פרק תפלת השחר גפ"ת (דפים כח ע"ב - ל ע"ב). ובנפסק מזה בשלחן ערוך ובמשנ"ב.

- (1) תפלת רבי נחוניא בן הקנה לנכנס לבית המדרש, האם היא חובה או רשות (לדברי המשנ"ב)?
א' - חובה. ב' - רשות. ג' - כשלומד בחבורה חובה, וכשלומד בביתו יחידי רשות. ד' - אם כבר התפלל שחרית רשות, ואם לא חובה.
- (2) שמונה עשרה ברכות בתפלה כנגד מי נתקנו?
א' - י"ח אזכרות שאמר דוד בהבו לה' בני אלים. ב' - י"ח אזכרות שבקריאת שמע. ג' - י"ח חוליות שבשדרה. ד' - כל התשובות נכונות.
- (3) להלכה מה הדין בשליח ציבור שדילג ברכת המלשינים?
א' - ממתניין לו שזיכירו אותו, ואם לא תיקן מסלקין אותו מהתיבה. ב' - מסלקין אותו מהתיבה מיד. ג' - אם היה מוחזק עד עתה לכשר וצדיק ממתניין לו, ואם לא מסלקין אותו. ד' - מסלקין אותו מיד ולעולם אינו חוזר.
- (4) מתי נאמר 'ולואי שיתפלל אדם כל היום' (לפי התוספות)?
א' - דוקא בספק התפלל. ב' - בשליח צבור שחזר על התפלה להוציא רבים ידי חובתן. ג' - בתורת נדבה כשיכול לכזין לבו.
- (5) מה הדין אם לא הזכיר כלל גבורות גשמים [וגם לא טל]?
א' - חוזר. ב' - יאמר בשומע תפלה. ג' - לתלמוד בבלי חוזר, ולתלמוד ירושלמי יאמר בשומע תפלה. ד' - לתלמוד ירושלמי חוזר, ולתלמוד בבלי יאמר בשומע תפלה.
- (6) מהו העושה תפלתו קבע?
א' - שתפלתו דומה עליו כמשוי. ב' - שאינו אומרה בלשון תחנונים. ג' - שאינו יכול לחדש בה דבר. ד' - שאינו מתפלל עם דמדומי חמה. ה' - כל התשובות נכונות. ו' - תשובות א', ב', ג' נכונות.
- (7) מתי מתפלל תפלת הדרך [בברכה]?
א' - אחר שהחזיק בדרך. ב' - כשיש לו לילך פרסה. ג' - יאמר אותה בפרסה ראשונה [לכתחילה]. ד' - אם שכח יאמר כל זמן שהוא בדרך, ובלבד שלא הגיע תוך פרסה הסמוכה לעיר שרוצה ללון בה. ה' - כל התשובות נכונות.
- (8) התפלל הבינו או תפלה קצרה האם כשמוע לביתו חוזר ומתפלל?
א' - כן. ב' - לא. ג' - הבינו לא חוזר ותפלה קצרה כן חוזר. ד' - הבינו כן חוזר ותפלה קצרה לא חוזר.
- (9) מה הדין כשהיה רוכב על החמור והגיע זמן תפלה?
א' - ירד מהחמור ויתפלל. ב' - אם יש לו מי שיאחז את חמורו, ירד ויתפלל, ואם לא ישב במקומו ויתפלל. ג' - ישב במקומו ויתפלל. ד' - לרבנן תשובה ג' לרבי תשובה ב', וכן הלכה. ה' - לרבנן תשובה ב' לרבי תשובה ג', וכן הלכה.
- (10) אבוא דשמואל ולוי הוו מקדמי ומצל, מתי?
א' - קודם עמוד השחר. ב' - קודם הנץ החמה. ג' - קודם היום. ד' - כל התשובות נכונות, כי נחלקו בזה רש"י והתוס'.

(11) מזה הפירוש 'בצבור שנו'?

א' - משום דשמע משליח ציבור, אבל ביחיד צריך לחזור. ב' - בשליח ציבור משום מירחא דצבורא, אבל יחיד חוזר. ג' - ב' הפירושים הובאו ברש"י.

(12) כמה ישהה בין תפלה לתפלה, חד אמר: כדי שתתחונן דעתו עליו; וחד אמר: כדי שתתחולל דעתו עליו. כמה שיעור זמן זה, ומה נפק"מ בין הפירושים?

א' - נחלקו האם שיעור שילך ד' אמות, או ד' טפחים. ב' - נחלקו האם כדי שיחדש דבר או יתפלל דרך תחנונים. ג' - כדי שיעור שילך ד' אמות, ולא נחלקו בדיון.

(13) טעה ולא הזכיר ר"ח בערבית, מדוע אין מחזירין אותו (למסקנה)?

א' - אין מקדשין את החודש בלילה. ב' - כי יכול להשלים בשחרית. ג' - בליל א' בגלל תשובה א', ובליל ב' בגלל תשובה ב'. ד' - בליל ב' בגלל תשובה ב', ובליל א' בגלל שתפלת ערבית רשות.

***

בין כתבי אאמו"ר נמצאים עשרות מחננים שצרכ וכתב לאברכים בתקופה eniee כראש כולל (ראה בח"א צא' קכח-ט), והנני בהיקף של חלקים רבים ממסכתות התלמוד מתחילת המסכת ועד סופה פרק אחר פרק, (ואם על דברי הפוסקים). להלן נציג מחנן שצרכ על פרק תפלת השחר דעסקינן בו. ובראש נ'תן להבחין במספור של המחנן מתוך עשרות המחננים שכתב וצרכ.

והנה המחנן דלהלן צרכו אאמו"ר, וראיתי בין הכתבים כמה הצתקים ממנו (מהודקים ביחד) בכתב ידו של אחד האחים הדדלים [ה"ה מצלת אחי וראש איש על הצדה מלא בדעת ובתבונה עם כל מידה יקרה דרופתקא דאורייתא החכם השלם והכולל הע"ר משה שליט"א], שכתב זאת כבר בתחילת שני בחרותו (סביבות גיל י"ג שנים!), והיינו כדרכו של אאמו"ר לשתי את כל בני הבית בכתבת דברי התורה וכמו שנתבאר במקומו (ראה דולמאות בח"ה צא' עה-ו). וכאן לא רק שיתפס במעשה הכתיבה, של דברים שבין לבין עצמו ובראש, אלא גם נתן להם להרצה של חשיבות כתב ידם, שמצאמים אותו בכמה צותקים, וממנו הלאומדים נבחנו. ופוק חזי כמה אצלו הדברים ממושגמים. ואכן לכה שם בנו הנה לאחר הרבה שנים, חיבר כמה ספרים, של שו"ת שמהם משננים הנבחנו (וואם הטוב: שפתי כהן ב"ח, ביכורי משה), ואם צמד בראש כולל לאברכים, ואף צרכ להם מחננים. כי אלו האיננות המלבלבים, צמחו ממה שרצו בדימעה ההורית. (ודולמאות נוספים לנה מהנהגת אאמו"ר הראנו לעיל בס' לב).

21

מִסֵּד דְּרִבּוּת כֵּן בִּירָק דִּי

1. תפילת הללח סד חצות. ר' יהודה אומר סד לסות. א' ב' יא
לכו סד וסד בכלל. זון דלמא סד וסד בכלל. מה שללח תלמ. ומה כח חזוית.
2. רב אריא חלל וסד אמתא לפירקא דרב יוסף. למחר כי אמתא ברא אבי' לאונות
דפירקא דרב יוסף. אל' לא אמתא מר לפירקא. אל' דהוה חליל לאוי. וסד מצניא. מה חס
הפלות. לפיכך מצינו דא. 13.
3. ר"ל אומר כל יום ויום מתפלל אדם למנוח שלח. אחר רבי לוי דבנת רבנן דבנת
מקנה. כלל מ' תקנו ית. יל. דרבות. זללו. דלית מתפלל לסד דרבות. דאזל הללח
מתפלל תלס דרבות. דיום תלס מתפלל שלחיים ואזל דרבות. מה תלס לל. פירק.
4. ר' אלעזר אומר וסד חללח תפילת קבא אין תפילת תחנונים. מה דמ' כל חללח וסד חללח.
5. חללח דרבות דרבות וסדין לא חללח. זון ק"ל. האם יכיל להפילח למנוח שלח דרבות. וסד חללח
זללח דרבות. וסד חללח. זון ק"ל דרבות. יקרא. או סד חללח דרבות. וסד חללח דרבות. וסד חללח
למנוח שלח דרבות. כללח וסד חללח. מה חס דרבות.
6. אומר ר' יסד אומר ר' חסדא כל חללח דרבות. וסד חללח דרבות. סד חללח
דרבות. מה חס דרבות. וסד חללח דרבות. וסד חללח דרבות. וסד חללח דרבות.
7. חללח דרבות. וסד חללח דרבות. וסד חללח דרבות. וסד חללח דרבות. וסד חללח דרבות.
8. חללח דרבות. וסד חללח דרבות. וסד חללח דרבות. וסד חללח דרבות. וסד חללח דרבות.
9. חללח דרבות. וסד חללח דרבות. וסד חללח דרבות. וסד חללח דרבות. וסד חללח דרבות.
10. חללח דרבות. וסד חללח דרבות. וסד חללח דרבות. וסד חללח דרבות. וסד חללח דרבות.
11. חללח דרבות. וסד חללח דרבות. וסד חללח דרבות. וסד חללח דרבות. וסד חללח דרבות.

"בְּנֵי אֶת יִשְׂרָאֵל מִמִּשְׁכָּנָם"
ט"ו בניסן

חֵידָה יְהוּדָה לְקַדְשׁוֹ

לקח הקב"ה את יהודה לחלקו וקדושתו
(פירוש רש"י ורד"ק על תהלים פרק ק"ד).

"בְּנֵי אֶת יִשְׂרָאֵל"

הֵם י"ב שְׁבָטִים

"יִשְׂרָאֵל מִמִּשְׁכָּנָהוּ"

מִמְלַכַּת כְּהֹנִים

(פירוש סידור התפילה לרוקח עמ' תרי).

וְעַל יְדֵי שְׁחִיזָה "יְהוּדָה לְקַדְשׁוֹ",

זְכוּ ל"יִשְׂרָאֵל מִמִּשְׁכָּנָהוּ"

(מפרשים. וראה בהקדמה).

